

LUCIANA M. JINGA
(coordonator)

IDENTITATE, SOCIAL ŞI COTIDIAN ÎN ROMÂNIA COMUNISTĂ

Anuarul Institutului de Investigare a Crimelor Comunismului şi Memoria Exilului Românesc
Volumul VII, 2012

Institutul de Investigare a Crimelor Comunismului şi Memoria Exilului Românesc
Str. Alecu Russo, nr. 13-19, et. V, ap. 11, sector 2, Bucureşti, România
Tel. +40213167565; +40213167557
Fax +40213167552
www.iiccmer.ro
E-mail: office@iiccmer.ro

www.polirom.ro

Editura POLIROM
Iaşi, B-dul Carol I nr. 4; P.O. BOX 266, 700506
Bucureşti, Splaiul Unirii nr. 6, bl. B3A, sc. 1, et. 1, sector 4, 040031, O.P. 53, C.P. 15-728

Descrierea CIP a Bibliotecii Naţionale a României:

INSTITUTUL DE INVESTIGARE A CRIMELOR COMUNISMULUI
ŞI MEMORIA EXILULUI ROMÂNESC

Identitate, social şi cotidian în România comunistă / Institutul de Investigare a Crimelor Comunismului şi Memoria Exilului Românesc. – Iaşi: Polirom, 2012

ISSN 1842-5771

Printed in ROMANIA

ANUAREUL INSTITUTULUI DE INVESTIGARE A CRIMELOR COMUNISMULUI ŞI MEMORIA EXILULUI ROMÂNESC

Cuprins

Prezentarea autorilor

ŞTEFAN BOSOMITU (n. 1982) este cercetător al Institutului de Investigare a Crimelor Comunismului şi Memoria Exilului Românesc. Doctor în istorie (2011) al Universităţii „Al.I. Cuza" din Iaşi. Domenii de interes : istoria comunismului românesc interbelic, biografiile nomenclaturii, intelectualii şi regimul comunist, structuri sociale şi de putere. Publicaţii semnificative : „Miron Constantinescu – profilul intelectualului angajat" (*Intelectualii şi regimul comunist. Istoriile unei relaţii*, Polirom, 2009), „Notes and Remarks on the (Re)Institutionalization of Sociology in Communist Romania in the 60s" (*History of Communism in Europe*, vol. II, *Avatars of Intellectuals under Communism*, Zeta Books, 2011). A coordonat (împreună cu Mihai Burcea) volumul *Spectrele lui Dej. Incursiuni în biografia şi regimul unui dictator* (Polirom, 2012).

MIHAI BURCEA (n. 1976) este cercetător al Institutului de Investigare a Crimelor Comunismului şi Memoria Exilului Românesc. A absolvit Facultatea de Istorie a Universităţii din Bucureşti (2005) şi programul de masterat „România în secolul al XX-lea", desfăşurat în cadrul aceleiaşi universităţi (2007). Membru fondator al mişcării civice Miliţia spirituală (înfiinţată pe 9 mai 2002), documentarist la *Academia Caţavencu* (2004 – mai 2006) şi redactor la *Evenimentul Zilei* (mai 2006 – martie 2007). Este coautor al volumelor *Dicţionarul ofiţerilor şi angajaţilor civili ai Direcţiei Generale a Penitenciarelor (1948-1989). Aparatul central*, I şi II (Polirom, 2009 şi 2011) şi coordonator (împreună cu Ştefan Bosomitu) al volumului *Spectrele lui Dej. Incursiuni în biografia şi regimul unui dictator* (Polirom, 2012).

CORINA DOBOŞ (n. 1980) este doctorandă în istorie a Universităţii din Bucureşti şi a University College London, cercetătoare a Institutului de Investigare a Crimelor Comunismului şi Memoria Exilului Românesc, asistent de cercetare în cadrul Universităţii din Bucureşti (Facultatea de Filosofie), membră a colegiului de redacţie al revistei *History of Communism in Europe* (*H.C.E.*). Interese academice : biopolitică, istoria corpului, istoria psihiatriei. A colaborat la lucrarea *Politica pronatalistă a regimului Ceauşescu*, fiind coodonatoare a volumului I : *O perspectivă comparativă* (Polirom, 2010) şi coautoare a volumului II : *Instituţii şi practici* (Polirom, 2011). De asemenea, este co-coordonatoare a *H.C.E., 2010* (*Politics of Memory in Postcommunist Europe*) şi a *H.C.E., 2011* (*Avatars of Intellectuals under Communism*) şi autoare a articolului „Ceauşescu was my father ! Letters about the Children of the Decree at the end of the 1960s" (*International Journal on Humanistic Ideology*, 1/2011).

BOGDAN-ALEXANDRU JITEA (n. 1982) este licenţiat în istorie, absolvent al unui program de master în istoria mentalităţilor şi doctor în istorie (2012) al Universităţii din Bucureşti. În prezent este cercetător în cadrul Institutului de Investigare a Crimelor Comunismului şi Memoria Exilului Românesc, unde coordonează proiectul „Disidenţă şi conformism în cinematografia regimului Ceauşescu". Domeniile sale de interes vizează istoria cinematografiei, propaganda vizuală în regimurile totalitare, politica culturală ceauşistă. Autor a numeroase studii şi articole privind cinematografia comunistă şi realizator al filmului documentar *Epopeea Naţională Cinematografică* (2011).

GEORGIANA LEŞU este absolventă a Facultăţii de Istorie şi a programului de master „Istoria comunismului în România”, Universitatea „Al.I. Cuza” din Iaşi. În prezent, doctorandă a aceleiaşi universităţi. Domenii de interes: istorie culturală, politici culturale în perioada comunistă, relaţiile dintre putere şi cultură într-un regim totalitar, reflectarea politicului în literatură, memorialistică şi modalităţi de raportare la trecut.

MARA MĂRGINEAN este doctorandă a Institutului de Istorie „George Bariţiu” din Cluj-Napoca al Academiei Române cu o teză despre „Procesul de urbanizare în centrele industriale Hunedoara şi Călan, 1945-1968”. A beneficiat de burse de studiu şi cercetare în Canada, Marea Britanie şi Rusia. Domenii de interes: cultura vizuală a Războiului Rece, estetică şi modernizare în Europa secolului al XX-lea şi istorie socială.

CRISTINA ROMAN este cercetătoare în cadrul Departamentului Analiza Regimului Comunist al Institutului de Investigare a Crimelor Comunismului şi Memoria Exilului Românesc. Coautoare a mai multor volume: Andrei Muraru (coord.), *Dicţionarul penitenciarelor din România comunistă (1945-1967)* (Polirom, 2008); Luciana Jinga, Florin S. Soare (coord.) *Politica pronatalistă a regimului Ceauşescu*, vol. II: *Instituţii şi practici* (Polirom, 2011); Octavian Roske (coord.), *România 1945-1989. Enciclopedia regimului comunist*, vol. I: *A-E* (I.N.S.T., 2011); vol. II: *F-O* (I.N.S.T., 2012).

BEATRICE SCUTARU (n. 1983) a absolvit cursuri de licenţă şi master în România (Universitatea „Al.I. Cuza”, Iaşi) şi în Franţa. Este profesor asociat al Universităţii din Angers şi doctorandă a aceleiaşi universităţi, cu o lucrare cu tema „Les relations entre les sociétés française et roumaine: conditions et perspectives de l’ancrage de la Roumanie à l’Europe (des années 1960 à 1995)”. Membră a Centre Ligérien d’Études Roumaines (C.L.E.R.), este autoare a numeroase articole privind Operaţiunea Satele Româneşti, Liga pentru Apărarea Drepturilor Omului în România şi la Paris, precum şi regimul adopţiilor internaţionale.

FLORIN S. SOARE (n. 1984) este absolvent al Facultăţii de Istorie, Universitatea din Bucureşti, al programului de master „România în secolul al XX-lea”, în cadrul aceleiaşi universităţi. Doctor în istorie, Facultatea de Istorie, Universitatea din Bucureşti, şi cercetător în cadrul Institutului de Investigare a Crimelor Comunismului şi Memoria Exilului Românesc. Coautor, alături de Corina Doboş şi Luciana Jinga, al volumului I al lucrării *Politica pronatalistă a regimului Ceauşescu*, *O perspectivă comparativă* (Polirom, 2010), şi coordonator, alături de Luciana Jinga, al volumului II, *Instituţii şi practici* (Polirom, 2011). Domenii de interes: structurile de putere ale Partidului Comunist Român, politici sociale iniţiate de regimul comunist, tranziţia postcomunistă.

IRINA TULBURE este dr. arhitect, asistent la Universitatea de Arhitectură şi Urbanism „Ion Mincu” din Bucureşti, Departamentul de Istoria şi Teoria Arhitecturii şi Conservarea Patrimoniului, desfăşurându-şi activitatea în principal în cadrul filialei de Istorie, la disciplina arhitectură modernă şi contemporană în România. A absolvit un master în „Conservarea monumentelor istorice” şi este doctor în arhitectură cu teza „Arhitectură şi urbanism în România anilor 1944-1960: Constrângere şi experiment”. Bursieră în programul Ge-Nec, în programul pentru artele vizuale în România în perioada 1945-2000; coautoare a diverse studii istorice referitoare la patrimoniul construit, autoare a mai multor articole în publicaţii naţionale, cum ar fi *Historia Urbana* (2006), sau referent la conferinţe internaţionale, cum ar fi „Socialist-Realist Urban Planning as the Object of Heritage Protection” (Polonia, 2011).

Lista abrevierilor

A.C.I.N.	–	Asociaţia Cineaştilor
A.C.N.S.A.S.	–	Arhiva Consiliului Naţional pentru Studierea Arhivelor Securităţii
A.G.I.R.	–	Asociaţia Generală a Inginerilor Români
A.N.R.	–	Arhivele Naţionale ale României
A.R.L.U.S.	–	Asociaţia Română pentru strângerea Legăturilor cu Uniunea Sovietică
A.S.E.	–	Academia de Studii Economice
B.B.C.	–	British Broadcasting Corporation
B.D.I.C.	–	Bibliothèque de documentation internationale contemporaine
C.C. al P.C.R.	–	Comitetul Central al Partidului Comunist Român
C.C. al P.M.R.	–	Comitetul Central al Partidului Muncitoresc Român
C.C. al P.S.D.	–	Comitetul Central al Partidului Social-Democrat
C.N.C.Ş.	–	Consiliul Naţional al Cercetării Ştiinţifice
C.A.C.	–	Casa Autonomă a Construcţiilor
C.A.E.R.	–	Consiliul de Ajutor Economic Reciproc
C.C.	–	Comitetul Central
C.C.E.S.	–	Consiliul Culturii şi Educaţiei Socialiste
C.F.R.	–	Căile Ferate Române
C.I.A.M.	–	Congresul Internaţional de Arhitectură Modernă
C.N.S.A.S.	–	Consiliul Naţional pentru Studierea Arhivelor Securităţii
C.P.Ex. al C.C. al P.C.R.	–	Comitetul Politic Executiv al Comitetului Central al Partidului Comunist Român
C.P.L.R.E.	–	Conferinţa Permanentă a Autorităţilor Locale şi Regionale din România
C.P.U.N.	–	Consiliul Provizoriu de Uniune Naţională
C.S.A.C.	–	Comitetul de Stat pentru Arhitectură şi Construcţii
C.S.C.A.	–	Consiliul de Stat pentru Cultură şi Artă
C.S.C.E.	–	Commission on Security and Cooperation in Europe
C.S.P.	–	Comitetul de Stat al Planificării
D.G.C.P.R.	–	Direcţia Generală a Construcţiilor Publice şi a Refacerii
E.C.P.	–	Educaţie, Cultură şi Propagandă
F.N.D.	–	Frontul Naţional Democrat
F.I.D.H.	–	International Federation for Human Rights
F.S.D.	–	Frontul Studenţesc Democrat
F.S.N.	–	Frontul Salvării Naţionale
G.A.C.	–	Gospodărie Agricolă Colectivă
H.C.M.	–	Hotărâre a Consiliului de Miniştri
I.A.T.C.	–	Institutul de Artă Teatrală şi Cinematografică

I.C.O.M.O.S.	–	The International Council of Monuments and Setlements
I.I.C.C.M.E.R.	–	Institutul de Investigare a Crimelor Comunismului şi Memoria Exilului Românesc
I.P.C.	–	Institutul de Proiectări pentru Construcţii
I.S.I.S.P.	–	Institutul de Studii Istorice şi Social-Politice
K.P.D.	–	Die Kommunistische Partei Deutschlands (Partidul Comunist German)
L.D.O.	–	Liga Drepturilor Omului
L.D.O.R.	–	Liga pentru Apărarea Drepturilor Omului din România
M.A.N.	–	Marea Adunare Naţională
M.A.D.O.S.Z.	–	Romániai Magyar Dolgozók Szövetsége (Uniunea Oamenilor Muncii Maghiari din România)
M.A.E.	–	Ministerul Afacerilor Externe
M.A.N.	–	Marea Adunare Naţională
M.C.E.	–	Ministerul Comerţului Exterior
M.I.	–	Ministerul de Interne
M.F.A.	–	Ministerul Forţelor Armate
M.L.P.C.T.S.	–	Ministerul Lucrărilor Publice. Consiliul Tehnic Superior
M.O.	–	*Monitorul Oficial*
M.O.E.	–	Main d'Œuvre Étrangère (Mână de Lucru Străină)
M.O.I.	–	Main d'Œeuvre Immigrée (Mână de Lucru Emigrată)
M.O.P.R.	–	Mezhdunarodnaia Organizatsiia Pomoshchi Revoliutsioneram (Societatea Internaţională pentru Ajutorarea Revoluţionarilor – *Ajutorul Roşu Internaţional*)
N.K.V.D.	–	Narodnyy Komissariat Vnutrennikh Del (Comisariatul Poporului pentru Afaceri Interne)
O.N.G.	–	Organizaţie nonguvernamentală
O.N.U.	–	Organizaţia Naţiunilor Unite
O.S.R.	–	Operaţiunea Satele Româneşti
O.V.R.	–	Opération Villages Roumains
P.C.dR.	–	Partidul Comunist din România
P.C.R.	–	Partidul Comunist Român
P.C.U.S.	–	Partidul Comunist al Uniunii Sovietice
P.M.R.	–	Partidul Muncitoresc Român
P.N.L.	–	Partidul Naţional Liberal
P.N.Ţ.	–	Partidul Naţional Ţărănesc
P.S.D.	–	Partidul Social-Democrat
P.S.D.I.	–	Partidul Social Democrat Independent
P.C.(b)U.R.S.S.	–	Partidul Comunist bolşevic al Uniunii Republicilor Sovietice Socialiste
P.C.F.	–	Partidul Comunist Francez
P.T.T.	–	Poştă-Telegraf-Telefon
R.S.R.	–	Republica Socialistă România
R.D.G.	–	Republica Democrată Germană
R.F.E.	–	Radio „Europa Liberă”
R.F.G.	–	Republica Federală Germania
R.M.S.	–	Regia Monopolurilor de Stat

R.P.R.	–	Republica Populară Română
R.S.S.	–	Republica Socialistă Sovietică
S.A.R.	–	Societatea Arhitecţilor Români
S.C.L.I.B.	–	Societatea Comunală de Locuinţe Ieftine din Bucureşti
S.U.A.	–	Statele Unite ale Americii
T.A.S.S.	–	Telegrafnoye agentstvo Sovetskovo Soyuza (Agenţia Telegrafică a Uniunii Sovietice)
U.F.E.	–	Union Fédérale des Etudiants (Uniunea Federală a Studenţilor)
U.N.E.S.C.O.	–	United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization
U.R.S.S.	–	Uniunea Republicilor Sovietice Socialiste
U.T.C.dR.	–	Uniunea Tineretului Comunist din România

Cuvânt înainte

Volumul VII al *Anuarului Institutului de Investigare a Crimelor Comunismului şi Memoria Exilului Românesc*, cu titlul *Identitate, social şi cotidian în România comunistă*, vine în continuarea primelor cinci apariţii ale publicaţiei (2006, 2007, 2008, 2009, 2010-2011), propunând o analiză a regimului comunist din România dintr-o perspectivă prea puţin sau chiar deloc prezentă în literatura de specialitate. Principala ipoteză în jurul căreia sunt concepute textele cuprinse în volum este cea a continuităţilor, a condiţionărilor reciproce care însoţesc diferenţele dintre regimurile dictatoriale ce au guvernat România în secolul al XX-lea. Volumul propune o renunţare la limitările cronologice care fac din anul 1945 un moment adamic, o tabula rasa a vechii societăţi româneşti, zorii noii lumi ivindu-se din praful celei care tocmai sucomba. O analiză mai atentă a evoluţiei legislative, instituţionale, a diferitelor corpuri profesionale sau simple destine individuale arată impactul derapajelor antidemocratice începând cu elaborarea şi adoptarea la 24 februarie 1938 a unei noi Constituţii care sporea semnificativ prerogativele regale, desfiinţarea partidelor politice la 30 martie 1938 şi, spre sfârşitul aceluiaşi an, constituirea partidului unic, sub titulatura Frontul Renaşterii Naţionale. Venirea la putere a mareşalului Ion Antonescu şi proclamarea „statului naţional-legionar" au reprezentat tot atâtea lovituri aduse democraţiei româneşti. În ciuda scurtei coabitări, sfârşitul anului 1940 avea să reprezinte o nefericită repetiţie pentru epurările şi asasinatele pe criterii politice de după 1948. Ruptura de mişcarea legionară nu a însemnat o revenire la democraţie, ci mai degrabă o etapă intermediară, între regimul lui Carol al II-lea şi regimul comunist. Un element clar de continuitate între cele două regimuri dictatoriale a fost legislaţia antisemită, ritmicitatea şi consecvenţa măsurilor nelăsând să se vadă o schimbare de regim. Mult mai gravă prin repercusiuni a fost deportarea evreilor din Basarabia şi Bucovina în Transnistria.

Momentul 23 august părea să aducă întoarcerea la un regim democrat. După doar câteva luni, instalarea unui guvern procomunist, câştigarea de către Blocul Partidelor Democrate a alegerilor din noiembrie 1946, eliminarea treptată a partidelor politice din opoziţie şi, în cele din urmă, abdicarea forţată a regelui Mihai au reprezentat principalele etape care au condus la instaurarea celui de-al treilea regim dictatorial în mai puţin de un deceniu.

Textele reunite în acest volum abordează direcţii variate de analiză a regimului comunist în contextul mai larg al istoriei totalitare româneşti în secolul al XX-lea. O primă abordare este cea de natură biografică. Studiile de caz cuprinse în acest volum – „Mihail Roller (1908-1958). O scurtă biografie" (Ştefan Bosomitu, Mihai Burcea), „Alexandru Bârlădeanu – schiţă biografică" (Florin S. Soare), „Ştefan Voitec. Destinul unui intelectual de stânga. Viaţa politică din România anilor 1920-1948" (Cristina Roman) –, prin noutatea cercetărilor întreprinse, nu doar acoperă un deficit de informaţie. Perspectiva pe care autorii studiilor au folosit-o pentru a reconstitui diferitele destine individuale evidenţiază tocmai acele elemente de context sociopolitic specifice diferitelor regimuri dictatoriale care au influenţat decisiv alegerile personale şi parcursul politic ale unor importanţi lideri comunişti. Ce ar fi devenit Mihail Roller, Ana Pauker ori Gheorghe

Gheorghiu-Dej fără capitalul politic dobândit în timpul încarcerării sau în perioadele petrecute în U.R.S.S. ?

Georgiana Leşu, în articolul „Trecutul din prezent. Memorie şi istorie în amintirile lui Dumitru Popescu", abordează metoda biografică dintr-o perspectivă inedită, şi anume analiza de discurs a surselor memorialistice. Tot o analiză de discurs este şi cercetarea Corinei Doboş, „Copiii primesc numele de Nicolae... Exerciţiu de interpretare lacaniană". Cercetarea are la bază un corp de 38 de scrisori din perioada 1967-1968, prin care diverşi cetăţeni îl invitau pe secretarul general al Partidului Comunist Român, Nicolae Ceauşescu, cunoscut pentru atitudinea sa profund anticlericală, să fie naşul de botez al copiilor lor. Studiul demonstrează transformarea lui Nicolae Ceauşescu sau, după caz, a Partidului Comunist Român în tată simbolic. Se confirmă astfel perpetuarea unei societăţi patriarhale, profund religioase, în care figura paternă este asociată puterii şi libertăţii depline, în plan social şi mai ales politic.

O a doua direcţie de abordare a elementelor de ruptură, dar mai ales de continuitate între cele trei regimuri totalitare este istoria socială, în special studiile referitoare la urbanismul românesc, evoluţia acestui domeniu şi legăturile sale strânse cu procesul de industrializare. După cum demonstrează foarte convingător Irina Tulbure în articolul său, „De la politicile sociale la politica socialistă. Locuinţa socială, factor de continuitate în practica de arhitectură şi urbanism din România", evoluţia instituţională, paradigmatică, dar şi epistemică a urbanismului este un argument care vine în sprijinul ipotezei că istoria recentă a României trebuie privită şi înţeleasă mai curând din perspectiva continuităţii între diferitele regimuri dictatoriale care s-au succedat. Politica locuinţelor sociale a rămas practic neschimbată în primele şase decenii ale secolului trecut, fiind privită în primul rând ca măsură de protecţie socială. În continuarea acestor prime concluzii vine articolul Marei Mărginean, „Reconstrucţia în România postbelică. Aspecte urbanistice, 1945-1948", privind proiectul de refacere a României, convertit de liderii comunişti în expresia ideologizării capitalului economic şi a instrumentalizării sale, prin recuperarea instituţiilor cu responsabilităţi în domeniu care au funcţionat în perioada interbelică. Ultimul capitol al politicii de urbanizare comuniste, planul de sistematizare al României pentru oraşe şi sate, este analizat în articolul lui Beatrice Scutaru, „Mobilizarea asociativă franceză în favoarea unei Românii în criză (anii '80 şi '90)". Utilizând deopotrivă surse de istorie orală şi documente de arhivă, articolul prezintă iniţiativele şi campaniile internaţionale, în special cele ale exilului românesc, menite să stopeze planul de sistematizare început de regimul Ceauşescu. Iniţiată de exilul românesc parizian, *Opération Villages Roumains* a reuşit să mobilizeze întregul spaţiu european, asigurând *adopţia*, până în decembrie 1989, a practic jumătate dintre satele româneşti, legături care, odată stabilite, aveau să se consolideze în perioada de tranziţie. Despre mobilizare şi rezistenţă în timpul regimului Nicolae Ceauşescu vorbeşte şi Bogdan Jitea în articolul său, „Disidenţa în cinematografia ceauşistă. Gruparea «Mircea Daneliuc»". La începutul anilor '80, în plină epocă ceauşistă şi în plin protocronism cultural, în cinematografie se produce fenomenul surprinzător al unei scurte perioade de „dezgheţ" ideologic. Fenomenul a fost posibil prin apariţia unei mişcări reformiste la nivelul corpului cineaştilor, grupată în jurul lui Mircea Daneliuc, care, printr-o strategie activă, implicând luări de poziţie în cadrul Asociaţiei Cineaştilor, memorii repetate adresate conducerii de partid şi de stat, întâlniri cu responsabilii politici din domeniul cinematografiei, reuşeşte o schimbare de paradigmă în cinematografia românească a deceniului nouă.

Ultima parte a volumului cuprinde cinci recenzii de carte, apariţii importante prin contribuţia lor ştiinţifică : Lavinia Betea, Cristina Diac, Florin-Răzvan Mihai, Ilarion Ţiu, *Viaţa lui Ceauşescu. Ucenicul partidului*, Editura Adevărul, Bucureşti, 2012 (Alin Mureşan), Ana Selejan, *Adevăr şi mistificare în jurnale şi memorii apărute după 1989*, Editura Cartea Românească, Bucureşti, 2011

(Clara Mareş), Ana Maria Zahariade, *Arhitectura în proiectul comunist. România 1944-1989*, Editura Simetria, Bucureşti, 2011 (Corina Doboş), Cath Collins, *Post-Transitional Justice. Human Rights Trials in Chile and El Salvador*, The Pennsylvania State University Press, 2010 (Raluca Grosescu), şi Jeffrey A. Engel (ed.), *The Fall of the Berlin Wall. The Revolutionary Legacy of 1989*, Oxford University Press, 2009 (Dan Drăghia).

Apariţia volumului VII al *Anuarului Institutului de Investigare a Crimelor Comunismului şi Memoria Exilului Românesc* nu ar fi fost posibilă fără dedicarea şi profesionalismului arătat de autori, cărora ţin să le mulţumesc. O contribuţie majoră a avut-o întregul corp de cercetători al I.I.C.C.M.E.R., mereu dispuşi să ofere sugestii şi indicaţii pertinente. Nu în ultimul rând, gândul nostru se îndreaptă şi către toţi cei care, de-a lungul timpului, au făcut posibile existenţa şi continuitatea acestui proiect editorial.

Luciana M. Jinga

STUDII

Ştefan Bosomitu, Mihai Burcea

Mihail Roller (1908-1958). O scurtă biografie

Peu de gens se souviennent aujourd'hui le nom de Mihail Roller. A ce sujet, on parle encore à voix basse, comme d'un «fantôme rouge», qui hantait une fois la historiographie roumaine. Peu de choses ont été écrites à propos de Mihail Roller au cours des dernières vingt années. Et à chaque fois dans le même paradigme, en insistant sur le rôle négatif qu'il a joué dans la culture roumaine.

On connaît peu sa biographie. Notre étude vise à combler juste cette lacune. Mihail Roller était un membre du Komintern dans le vrai sens du mot, pendant sa carrière politique il a été membre des partis communiste allemand, français et roumain. Contrairement à de nombreux autres militants, son adhésion et son engagement à la cause communiste n'était ni formel, ni conditionné. Sa biographie est exemplaire, montrant l'intransigeance et le fanatisme qu'il a mis au service de la cause communiste pendant le siècle dernier.

Mots-clés : biographie, communisme, militantisme, adhésion, historiographie

Într-o „autobiografie de instituţie”[1] din 1949, Mihail Roller îşi relata succint „devenirea” în raport cu partidul comunist :

> partidul m-a crescut, m-a ridicat şi m-a învăţat mereu. Cu ajutorul partidului am primit ocazia […] să învăţ în U.R.S.S. […]. De la mine trebuie să se ceară mult, deoarece partidul mi-a dat foarte mult. Iubesc partidul cu care simt că m-am pătruns în toată firea şi existenţa mea. […] Eu pot să înlătur greşelile mele. Trebuie numai să lupt, şi am să lupt cu ajutorul partidului să devin un cât mai bun ostaş al cauzei noastre internaţionaliste[2].

Există mult adevăr în relatarea lui Roller. Spre deosebire de mulţi alţi activişti comunişti, adeziunea şi angajamentul lui la cauza comunistă nu au fost nici formale, nici condiţionate. Biografia lui este una exemplară, ilustrând intransigenţa şi fanatismul cu care a fost servită cauza comunistă în secolul trecut.

Despre Mihail Roller s-a scris puţin în ultimele două decenii, de fiecare dată în aceeaşi paradigmă[3]. Accentul a căzut mai degrabă pe „rollerism” şi mai puţin asupra biografiei lui Mihail Roller. Studiul nostru încearcă să suplinească tocmai această lipsă.

În 6 mai 1908, în micul târg Buhuşi din nord-estul Moldovei, se năştea Mihail, unul dintre cei patru copii ai familiei unui funcţionar evreu din localitate – Benzion Roller. Despre viaţa timpurie a tânărului Mihail se ştiu foarte puţine amănunte. A urmat şcoala primară în localitatea natală, pe care o absolvă abia în 1918, întârziat fiind de cursul Marelui Război care răvăşise întreaga Europă vreme de patru ani. Studiile secundare le-a făcut apoi la Piatra-Neamţ şi Bacău, cele două oraşe ceva mai dezvoltate din proximitatea târgului său natal. Până în 1925, atunci când a

---

1. Despre „autobiografiile de instituţie”, vezi : Bernard Pudal, Claude Pennetier, „Écrire son autobiographie (les autobiographies communistes d’institution, 1931-1939)”, în *Genèses*, 23, 1996, pp. 53-75 ; Claude Pennetier, Bernard Pudal, *Autobiographies, autocritiques, aveux dans le monde communiste*, Belin, Paris, 2002, *passim*.
2. „Autobiografie” (17 iunie 1949), Arhivele Naţionale Istorice Centrale (în continuare : A.N.I.C.), Colecţia *Dosare de partid ale membrilor de partid cu stagiu în ilegalitate care au încetat din viaţă* (în continuare : fond *53*), dosar R/65 (Mihail Roller), f. 37.
3. Exemplificatoare în acest sens sunt studiile Vladimir Tismăneanu, „Mihail Roller”, în *Lumea secretă a nomenclaturii. Amintiri, dezvăluiri, secrete*, Editura Humanitas, Bucureşti, 2012, pp. 218-221 ; Liviu Pleşa, „Mihail Roller şi «stalinizarea» istoriografiei româneşti”, în *Annales Universitatis Apulensis*, Series Historica, 10/I, 2006, pp. 165-177 ; sau referinţele multiple din volumul Florin Constantiniu, *De la Răutu şi Roller la Muşat şi Ardeleanu*, Editura Enciclopedică, Bucureşti, 2007.

terminat liceul, tânărul Mihail nu a fost preocupat de chestiuni legate de politică, nefăcând parte din nicio organizaţie. Era pasionat mai degrabă de sport, aşa cum avea să noteze peste ani într-o „autobiografie”[1].

Prin Europa

În 1925, după absolvirea liceului, Mihail Roller ia în considerare posibilitatea de a pleca în străinătate la studii. Părinţii lui nu aveau posibilităţi care să le permită să îl susţină financiar. Mihail avea în schimb sprijinul fratelui său mai mare, Simon. Acesta se angajase să îl ajute cu jumătate din salariul lui lunar de funcţionar. Roller pleca astfel la Berlin, unde avea să se înscrie la Institutul Politehnic. În Germania Republicii de la Weimar, tânărul Roller avea să aibă primele contacte cu mişcarea muncitorească. În ţară, citise, se pare, câteva broşuri propagandistice care îl vor fi familiarizat cu discursul stângii extreme. La Berlin a avut însă şansa unui contact direct cu comunismul european. Partidul Comunist German (KPD) era în acei ani un partid sfâşiat de lupte interne, însă încă în legalitate. Mai mult decât atât, conta şi în politica acelor ani. Comuniştii germani reuşiseră să câştige 63 de mandate la alegerile din primăvara anului 1924, şi doar 45 la cele din decembrie 1924[2]. Berlinul anilor 1920 era un oraş în plină dezvoltare, efervescent şi cosmopolit. Încă resimţind efectele Primului Război Mondial, tineretul german căuta să dobândească o identitate proprie. Una dintre modalităţile prin care reuşea să îşi găsească un scop al existenţei era şi adeziunea la Partidul Comunist[3]. O opţiune pe care inclusiv Roller avea să o îmbrăţişeze. La Berlin, Roller a primit „botezul focului”, participând pentru prima dată la manifestaţiile de stradă ale KPD-ului. Un coleg de la Institut – I. Körn, avea să îl recomande un an mai târziu pentru adeziunea în partid[4]. Din 1927, Roller a făcut parte dintr-o celulă comunistă. Nu a ocupat nicio funcţie de răspundere, îndeplinindu-şi doar sarcinile care îi reveneau în calitatea lui de simplu membru.

În 1928, Mihail Roller a părăsit Germania, plecând la Paris pentru a-şi continua studiile politehnice. În buzunar avea o cerere de transfer adresată Partidului Comunist Francez. La Paris, situaţia era profund diferită faţă de cea din Germania. P.C.F. era un partid cosmopolit. În cadrul acestuia, funcţionau chiar „ramuri” organizate

1. „Autobiografie” (17 iunie 1949), A.N.I.C., fond *53*, dosar R/65 (Mihail Roller), f. 15.
2. Ernst Nolte, *Războiul civil european. 1917-1945. Naţional-socialism şi bolşevism*, Editura Corint, Bucureşti, 2005, pp. 119-125.
3. Pentru o descriere mai detaliată a vieţii cotidiene a tineretului cu simpatii de stânga din Berlinul anilor 1920, vezi : Richard Bodek, „The Not-So-Golden Twenties : Everyday Life and Communist Agitprop in Weimar-Era Berlin”, în *Journal of Social History*, vol. 30, nr. 1, 1996, pp. 55-78.
4. „Chestionar” (17 mai 1949), A.N.I.C., fond *53*, dosar R/65 (Mihail Roller), f. 8v.

pe criterii etnice – M.O.E. (main d'œuevre étrangère), devenite ulterior M.O.I. (main d'œuvre imigrée)[1]. Roller a fost repartizat la secţia românească a M.O.E., unde a lucrat pe linie sindicală. La Paris, Roller avea să întâmpine dificultăţi majore din punct de vedere financiar. Ajutorul bănesc care îi revenea prin bunăvoinţa fratelui său a încetat să îi mai parvină regulat, drept pentru care acesta a fost nevoit să îşi caute şi slujbe minore, care îl ajutau să supravieţuiască. Timp de trei ani de zile, Roller a lucrat pe un şantier de construcţii, într-o fabrică, a fost chelner şi a spălat vase la diferite restaurante[2]. În acelaşi timp, Roller îşi îndeplinea cu conştiinciozitate şi sarcinile pe linie de partid. A făcut propagandă în rândul studenţilor pentru atragerea acestora în U.F.E. (Union Fédérale des Etudiants), organizaţie creată din iniţiativa P.C.F.[3]. Tot din 1928, Roller a devenit şi colaborator al publicaţiei *Deşteptarea*, o gazetă comunistă în limba română care apărea la Detroit, în Statele Unite ale Americii[4], unde publică mai multe articole sub pseudonimul „Bistriţeanul"[5]. 1929 a fost unul dintre cei mai dificili ani ai existenţei lui Mihail Roller. Aflat încă în capitala Franţei, acesta făcea din ce în ce mai greu faţă lipsurilor materiale. Timp de şase luni de zile nu a avut decât posibilitatea unei singure mese pe zi, fapt ce i-a şubrezit serios sănătatea. În aceste condiţii, a hotărât să se întoarcă în România pe parcursul vacanţei de vară[6]. La întoarcerea în ţară, Roller intră pentru prima dată în contact cu mişcarea comunistă din România. Din Franţa, el aducea o sumă de bani M.O.P.R.-ului, dar şi instrucţiuni din partea

1. Despre organizaţiile de tip M.O.E./M.O.I., vezi detalii în : Annie Kriegel, „La dimension internationale du PCF", în *Politique étrangère*, nr. 5, 1972, pp. 639-669 ; Karel Bartosek, René Gallissot, Denis Peschanski (dir.), *De l'exil à la résistance. Réfugiés et immigrés d'Europe centrale en France. 1933-1945*, Presses universitaires de Vincennes/Arcantère, Paris, 1989 ; Stéphane Courtois, Denis Peschanski, Adam Rayski, *Le sang de l'étranger. Les immigrés de la MOI dans la Résistance*, Fayard, Paris, 1989.
2. „Autobiografie" (17 iunie 1949), A.N.I.C., fond *53*, dosar R/65 (Mihail Roller), f. 16.
3. Uniunea Federală a Studenţilor (Union Fédérale des Etudiants) a fost înfiinţată în data de 14 iulie 1926, la Paris, din iniţiativa Federaţiei Tineretului Comunist (Fédération des jeunesses communistes), organizaţie coordonată de către Partidul Comunist Francez. Scopul U.F.E. era acela de a prefigura sindicalismul în rândul studenţilor, însă organizaţia se va dovedi a fi mai degrabă „revoluţionară", decât presindicală. Pentru mai multe detalii, vezi : Jacques Varin, „Les étudiants communistes, des origines à la veille de Mai 1968", în *Matériaux pour l'histoire de notre temps*, nr. 74, aprilie-iunie 2004, pp. 37-49.
4. Publicaţia săptămânală *Deşteptarea* apare, începând cu 1921, la Detroit, ca organ de presă al Federaţiei Socialiste a Românilor din America, secţia Română a Partidului Muncitoresc din America. Publicaţia nu avea decât un tiraj de 500 de exemplare, sfârşind prin a deveni o publicaţie lunară în anii 1930 ; vezi : Vladimir F. Wertsman, „Romanians", în Dirk Hoerder, Christiane Harzig (eds.), *The Immigrant Labor Press in North America, 1840s--1970s : An Annotated Bibliography*, vol. 2 : *Migrants from Eastern and Southeastern Europe*, Greenwood Press, New York, 1987, pp. 492-497.
5. „Autobiografie" (17 iunie 1949), A.N.I.C., fond *53*, dosar R/65 (Mihail Roller), f. 17.
6. *Ibidem*.

biroului cominternist de la Berlin[1]. La plecare, a primit alte instrucţiuni, de această dată din partea P.C.dR.-ului, pentru grupul comuniştilor români de la Paris. Reîntors în capitala Franţei, activitatea lui Roller s-a intensificat, fiindu-i încredinţate sarcini de răspundere. În curând, avea să fie numit secretarul grupului comuniştilor români din Franţa, fiind însărcinat cu păstrarea legăturilor cu M.O.E. al P.C.F., cu biroul Cominternului de la Berlin, cât şi a legăturilor directe cu P.C.dR.[2].

Activist al P.C.dR.

La sfârşitul anilor '20, Partidul Comunist din România era frământat de lupte interne. Supremaţia şi-o disputau două grupări : cea a comuniştilor „autohtoni", care îl aveau ca exponent pe Marcel Pauker (Luximin), şi cea a grupului condus de către secretarul general al P.C.dR., Vitali Holostenco (Barbu). Situaţia tensionată din cadrul partidului a provocat implicarea directă a Cominternului în rezolvarea disputei. O Hotărâre a Comitetului Executiv al Cominternului, din august 1930, punea capăt conflictelor intestine : Vitali Holostenco era destituit din funcţia de secretar general, în timp ce exponenţii celeilalte facţiuni aveau să fie, la rândul lor, epuraţi. Un comitet de conducere provizoriu[3] a asigurat interimatul vreme de un an şi jumătate, până când situaţia P.C.dR.-ului avea să fie clarificată, în cadrul Congresului al V-lea al partidului, desfăşurat la Gorikovo (decembrie 1931). Congresul al V-lea reprezintă un moment important din istoria „ilegală" a partidului, întrucât avea să „consfinţească stalinizarea P.C.dR."[4]. În funcţia de secretar general a fost numit Alexandru Danieliuk-Ştefanski (Gorn), membru la acea dată al Partidului Comunist Polonez, în timp ce în cadrul Comitetului Central aveau să fie promovate nume noi : Bela Brainer, Elena Filipovici, Nicolae Goldberger, Eugen Iacobovici,

1. Biroul pentru Europa Occidentală (Berlin) a fost fondat în 1928, cu scopul de a întări controlul Moscovei asupra partidelor comuniste din Europa de Vest. Pentru mai multe detalii, vezi : Pierre Broué, *Histoire de l'Internationale communiste : 1919-1943*, Fayard, Paris, 1997 ; Kevin McDermott, Jeremy Agnew, *The Comintern : A history of international communism from Lenin to Stalin*, Macmillan, Londra, 1997 ; Serge Wolikow, *Aux origines de la galaxie communiste : l'Internationale*, în Michel Dreyfus, Bruno Groppo, Claudio Ingerflom, Roland Lew, Claude Pennetier, Bernard Pudal, Serge Wolikow (eds.), *Le siècle des communismes*, Les éditions de l'Atelier, Paris, 2000, pp. 119-216 ; Serge Wolikow, *L'Internationale communiste (1919-1943). Le Komintern ou le rêve déchu du parti mondial de la Révolution*, Les éditions de l'Atelier, Paris, 2010.
2. „Autobiografie" (17 iunie 1949), A.N.I.C., fond *53*, dosar R/65 (Mihail Roller), f. 17.
3. Din acest comitet de conducere provizoriu făceau parte Eugen Iacobovici, Vanda Nicolschi (pe numele adevărat Şeiva Averbuch – mai multe detalii despre biografia Vandei Nicolschi, vezi nota 1, p. 24) şi Elena Filipovici ; vezi : Vladimir Tismăneanu, *Fantoma lui Gheorghiu--Dej*, Editura Humanitas, Bucureşti, 2008, p. 46.
4. *Ibidem*, p. 49.

Vanda Nicolschi sau Lucreţiu Pătrăşcanu. Conducerea partidului a rămas însă în continuare divizată, existând cel puţin două „centre de putere" : Biroul Politic, aflat la Berlin şi condus de către Alexandru Danieliuk-Ştefanski, şi Secretariatul „interior", din care faceau parte Bela Brainer, Gheorghe Stoica, Dora Rotman, Alexandru Sencovici, Lucreţiu Pătrăşcanu, Vanda Nicolschi sau Nicolae Goldberger.

În acest context încă tulbure, în 1931, partidul a insistat pentru „repatrierea" lui Mihail Roller. Ca un adevărat comunist, care nu căuta să înţeleagă rosturile dispoziţiilor care îl vizau, Roller s-a supus deciziei, întorcându-se în România. E posibil ca opţiunea lui să fi fost influenţată şi de dificultăţile financiare cu care se confrunta în Occident. A crezut probabil că în România îi va fi mai uşor să îşi găsească un rost. Avea o „carte de vizită" care-l putea îndreptăţi să gândească astfel. Partidul avea nevoie de astfel de oameni – cu un anumit nivel intelectual şi cu stagii în partidele comuniste din Occident. În România, legătura cu Comitetul Central al P.C.dR. i-a fost asigurată de către Şeiva Averbuch[1], cea care i-a trasat

1. Nicolschi Leib Vanda, pe numele adevărat Averbuch Leib Şeiva (n. 27 februarie 1902, com. Teleneşti – Orhei, Republica Moldova – d. 14 octombrie 1986, mun. Bucureşti), absolventă a Liceului particular de fete din Chişinău (1917-1920), membră de partid din 1921, de profesie textilistă. În ultimul an de studii a fost cooptată într-un „cerc revoluţionar", fiind încadrată şi în Comsomol. Primul document întocmit de Siguranţă care atestă implicarea ei în activităţi „subversive" datează din 19 noiembrie 1921, atunci când inspectorul-şef al Siguranţei ieşene îşi ruga superiorii de la Bucureşti să dispună urmărirea sus-menţionatei, deoarece aceasta ar fi fost „implicată într-un complot comunist din Kişinău, în legătură cu organizaţiile teroriste". La acea dată lucra în cadrul aparatului tehnic al Comitetului Regional Basarabia al P.C.dR., având şi o casă conspirativă în Chişinău în care aveau loc diverse şedinţe ilegale. Va fi arestată în toamna lui 1921 în comuna sa natală, după ce părăsise capitala Basarabiei ca urmare a unui val de arestări care avuseseră loc în rândurile comuniştilor. Câteva luni mai târziu, pe 17 mai 1922, Consiliul de Război al Comandamentului Militar al Basarabiei o va condamna pe Şeiva Averbuch la un an de închisoare pentru „complicitate la crimă contra siguranţei statului", pedeapsă pe care a executat-o la Închisoarea Centrală din Chişinău şi la Penitenciarul Plătăreşti-Ilfov (infracţiunea fusese săvârşită pe un teritoriu aflat sub stare de asediu). După scoaterea P.C.dR. în afara legii (1924), Vanda a activat în organizaţia de tineret comunistă a judeţului Iaşi (în aceeaşi perioadă lucra ca textilistă la fabrica de textile Copou din localitate). În anul 1926 au avut loc masive arestări în rândurile comuniştilor din toată ţara, ceea ce a condus la chemarea ei la Bucureşti pentru a lucra în cadrul aparatului C.C. al U.T.C.dR. ca responsabilă pentru regiunile Muntenia şi Oltenia. După ce în perioada 1927-1928 s-a reîntors la Iaşi pentru a activa pe linie de tineret şi sindicat, din toamna anului 1928 a fost „aleasă" în C.C. al U.T.C.dR. Un an mai târziu – la Congresul al III-lea al U.T.C.dR. – a fost promovată în funcţia de secretar al C.C. al U.T.C.dR., după care a fost trimisă la Moscova pentru a urma o şcoală leninistă de partid. De asemenea, la Moscova, Vanda Nicolschi era reprezentanta tineretului român în Comitetul Executiv al Internaţionalei Tineretului Comunist. După revenirea în ţară (noiembrie 1930) a fost cooptată în Secretariatul C.C. al P.C.dR., lucrând asiduu pentru pregătirea Congresului al V-lea al P.C.dR. care s-a desfăşurat în 1931 în patria sovietelor. La această întâlnire a comuniştilor români, Vanda Nicolschi a fost aleasă în absenţă membră în C.C. al P.C.dR. şi în Biroul Politic, care pe atunci îşi avea sediul la Berlin (ulterior, după venirea naziştilor

primele sarcini pe linie organizatorică. Tânărul Roller a fost repartizat să lucreze la sectorul Agitprop al Comitetului Central, de unde a fost cooptat în echipa

la putere, conducerea P.C.dR. s-a mutat la Praga). Câţiva ani mai târziu (iunie 1933) a plecat la Praga cu un paşaport fals, iar după circa un an de zile a fost arestată alături de soţul său la Praga, fiind ulterior predată autorităţilor române pentru cercetări. La Siguranţă a declarat că a desfăşurat activitate ilegală în mişcarea comunistă încă din 1921. Totodată, în cadrul anchetei, a refuzat să declare cum a obţinut paşaportul pentru a pleca în Cehoslovacia, însă acest lucru nu a scăpat-o de detenţie. A fost trimisă în judecată împreună cu soţul său pentru trecere ilegală a frontierei (contravenţie la Legea paşapoartelor), primind o condamnare de 6 luni de închisoare, pe care au executat-o la Penitenciarul Corecţional Văcăreşti şi la Penitenciarul de Femei Mislea (sentinţa a fost dată de către Secţia a 4-a de la Tribunalul Ilfov în ziua de 7 august 1934). După ispăşirea pedepsei (eliberată pe 15 martie 1935) va pleca la Viena pentru a lua parte la Congresul al VII-lea al Internaţionalei Comuniste în calitate de secretar al C.C. al P.C.dR. (funcţie deţinută până în vara anului 1936). Revine la Viena în aceeaşi vară, fiind arestată în octombrie acelaşi an de poliţia austriacă. În cadrul anchetei şi-a declinat identitatea spunând că este de naţionalitate cehoslovacă şi că a venit în capitala Austriei în interes personal. A fost condamnată la 9 luni de închisoare pentru trecere ilegală a frontierei, pedeapsă pe care a executat-o în sistemul penitenciar austriac. După expirarea pedepsei (iulie 1937) a fost expulzată în Cehoslovacia, după care a fost chemată în U.R.S.S., acolo unde a fost înştiinţată că a fost exclusă din P.C.dR. sub acuzaţia că nu s-ar fi conformat ordinelor Cominternului (propunerea de excludere venise din ţară ; va fi reîncadrată în partid odată cu înrolarea voluntară în Divizia „Tudor Vladimirescu"). În perioada 1938-1941 a locuit în U.R.S.S., lucrând la un colhoz de lângă Moscova şi la Casa Internaţională de copii din Ivanovo, unde a depus „muncă de reabilitare". În martie 1943 a fost mobilizată la Regiunea N.K.V.D. din Ivanovo, fiind trimisă de către superiorii săi în Lagărul de prizonieri nr. 165 care găzduia militari români, pentru a desfăşura propagandă politică. În toamna anului 1943 s-a înrolat ca voluntară în prima divizie de voluntari români constituită pe teritoriu sovietic : Divizia de panduri „Tudor Vladimirescu" (în ziua înrolării a primit gradul militar de sublocotenent şi funcţia de şefă a clubului Diviziei, pe care a deţinut-o până în august 1945). A fost ofiţer activ, fiind trecută în rezervă la scurt timp după încheierea celui de-al Doilea Război Mondial – mai 1945 (în această unitate a fost colegă cu Gheorghe Stoica, Mihail Burcă, Mihail Boico, Dumitru Petrescu, Petre Borilă, Ioan Rab etc.). După 6 martie 1945 a activat în cadrul Confederaţiei Generale a Muncii, unde a deţinut funcţiile de şefă a Secţiei de educaţie şi cultură şi membră în Biroul executiv (iun. 1945 – 1951), precum şi în cadrul Comisiei Controlului de Stat, unde a ocupat funcţiile de vicepreşedinte (1951 – mart. 1956) şi prim-vicepreşedinte (mart. 1956 – ?). La data pensionării (1965) locuia pe strada Herăstrău nr. 38 şi activa în cadrul Comitetului Central al Crucii Roşii, îndeplinind funcţia de vicepreşedinte (i s-a acordat o pensie lunară de 3.000 de lei). În 1978, Vanda Nicolschi locuia vizavi de Palatul Primăverii (reşedinţa lui Nicolae Ceauşescu), pe Bulevardul Primăverii nr. 49, şi beneficia de o pensie, stabilită prin decret, de 4.680 de lei. În 1925 s-a căsătorit cu un important membru din conducerea ilegală a P.C.dR., Iţic Ştrul, alias „Dori Goldstein", de care a divorţat în 1935 (în perioada în care a fost căsătorită cu acesta a purtat numele de Şeiva Leib Goldstein). Vanda Nicolschi a avut un fiu – Ion Nicolschi – care în 1964 era elev al Şcolii superioare de ofiţeri de aviaţie „Aurel Vlaicu" din Buzău (aerodromul Boboc). A.N.I.C., fond *53*, dosar Nicolschi Vanda – N/104, vol. I şi II. A.N.I.C., fond *95*, dosar nr. 65, *passim.* ; A.N.I.C., fond *C.C. al P.C.R. – Secţia organizatorică (dosare anexă)*, dosar nr. 73/1954, ff. 32-35.

însărcinată cu publicarea gazetei ilegale *Scânteia*[1]. În redacţia de la *Scânteia*, Mihail Roller a lucrat împreună cu „Stela"[2] sau cu Alexandru Sencovici[3]. Legătura cu structurile superioare ale partidului i-a fost asigurată de către Nicolae Goldberger[4], la acea vreme membru al Biroului Politic şi al Secretariatului P.C.dR.

1. „Autobiografie" (17 iunie 1949), A.N.I.C., fond *53*, dosar R65 (Mihail Roller), f. 17.
2. Deşi nu se precizează, e posibil ca *Stela* să fie Stela Radosoveţkaia, viitoarea soţie a lui Alexandru Moghioroş. Stela Moghioroş, pe numele de fată Estera Radoscoveţcaia (n. 3 septembrie 1909, Bender, Republica Moldova), membră de partid din 1927. A fost căsătorită cu Alexandru Moghioroş, pe numele adevărat Magyorosi Alexandru (n. 23 octombrie 1911, oraşul Salonta Mare, jud. Bihor – d. 1 octombrie 1969, mun. Bucureşti), fost membru al C.C. al P.M.R./P.C.R. (21 octombrie 1945 – decembrie 1968), al Biroului Politic al C.C. al P.M.R. (23 februarie 1948 – 21 iulie 1965) şi al Comitetului Executiv al C.C. al P.C.R. (21 iulie 1965 – decembrie 1968). După decesul soţului, prin Decretul nr. 20 din 28 ianuarie 1970, Stelei Moghioroş i-a fost acordată o pensie lunară de 6.000 de lei. În anii '70-'80, Stela Moghioroş a avut două domicilii în zona de nord a Capitalei : strada Grădina Bordei nr. 33 şi Bulevardul Primăverii nr. 6, A.N.I.C., fond *Consiliu de Stat – Decrete*, dosar nr. 20/1970.
3. Alexandru (Francisc) Sencovici (n. 30 iulie 1902, Dej, jud. Cluj – d. 10 noiembrie 1995, Bucureşti), de profesie lăcătuş mecanic. Studii : şase clase elementare, şcoala profesională de maiştri mecanici. Membru al P.C.dR. din 1925. Arestat în mai multe rânduri în perioada ilegalităţii partidului. A ocupat următoarele funcţii : secretar al Comitetului de partid Oradea (1927) ; secretar al Comitetului regional Cluj al P.C.dR. (1932) ; membru (1936) şi secretar al Comitetului teritorial Ardeal al P.C.dR. În 1935, a fost trimis pentru un stagiu de şase luni la Moscova, la Comintern. După 1944, a îndeplinit funcţii în aparatul de partid şi de stat : secretar al Confederaţiei Generale a Muncii (1945) ; adjunct al ministrului Muncii şi Prevederilor Sociale (1948-1949) ; ministrul Industriei Uşoare (1949-1957 ; 1961-1969) ; ministrul Industriei Bunurilor de Consum (1959-1961). Vezi : Florica Dobre (coord.), *Membrii C.C. al P.C.R. 1945-1989. Dicţionar*, Editura Enciclopedică, Bucureşti, 2004, pp. 533-534.
4. Nicolae Goldberger (n. 1 mai 1904, com. Someş-Odorhei, jud. Sălaj – d. 19 septembrie 1970, Viena, Austria), de profesie cizmar. La începutul anilor '20 a participat la organizarea sindicatelor roşii, iar din 1923 a devenit membru al partidului comunist. În 1931 a participat ca delegat al P.C.dR. la Congresul al V-lea al partidului de la Gorkovo, U.R.S.S. Un an mai târziu a fost promovat în Biroul Politic şi mai târziu în Secretariatul C.C. al P.C.dR., funcţii pe care le va deţine până în 1936 (în 1935 a participat la Congresul al VII-lea al Cominternului al cărei membru era). Pentru activitatea sa politică ilegală a fost arestat şi condamnat, executându-şi pedepsele la Jilava şi Doftana (1926-1929 şi 1936-1940). În perioada 1940-1941 a fost membru în Comitetul de ajutorare a deţinuţilor politici antifascişti. În 1941 a fost arestat şi internat în Lagărul de internaţi politici de la Târgu Jiu, de unde va fi transferat mai târziu în lagărele transnistrene de la Vapniarka şi Grosulovo (va fi eliberat pe 23 august 1944). După întoarcerea armelor şi instaurarea regimului de democraţie populară, a deţinut mai multe funcţii în aparatul de partid şi de stat : secretar al Comitetului regional Cluj al P.C.R. (?) ; instructor al C.C. al P.C.R. (?) ; adjunct al şefului Direcţiei de propagandă a C.C. al P.M.R. (?) ; şef al Direcţiei organizatorice a C.C. al P.M.R. (?) ; rector al Institutului de Ştiinţe Sociale de pe lângă C.C. al P.M.R. (1956-1958) ; membru al Consiliului Ştiinţific şi director adjunct al Institutului de Istorie a Partidului de pe lângă C.C. al P.M.R. (1958-1970) ; membru titular al Academiei de Ştiinţe Sociale şi Politice a R.S.R. (?) ; membru în C.C. al P.C.R. (12 august 1969-19 septembrie 1970) ; deputat de Reghin

După doi ani în care a lucrat la sectorul Agitprop al Comitetului Central, lui Roller i-au fost repartizate sarcini pe linie organizatorică, fiind numit instructor în organizaţia Sectorului Roşu al Capitalei. Pentru câteva luni, a lucrat alături de Clara Cuşnir[1] – secretarul organizaţiei Capitalei, reuşind să editeze publicaţia *15-16 Februarie* şi să organizeze unele manifestaţii la Atelierele C.F.R. Griviţa[2]. Tot în această perioadă, Mihail Roller a intrat în atenţia Siguranţei, în contextul descoperirii unei tipografii clandestine în Capitală[3]. Din cercetările conexe acestui caz, Inspectoratul General de Poliţie din Chişinău semnala şi faptul că „inginerul Roller Mihail din Bucureşti, cunoscut comunist, întreţine corespondenţă în limba rusă pe adresa : A. Faingold din Chişinău, str. Bolgarscaia, nr. 77-79”[4]. În acest context, Mihail Roller avea să fie arestat prima oară, în toamna anului 1933. În urma percheziţiilor domiciliare, în locuinţa lui Roller nu s-a găsit nici un material compromiţător[5]. Mai mult, în cadrul anchetei care a urmat, Roller a avut o comportare „bună”, refuzând să dea vreo declaraţie. Drept pentru care, după două-trei săptămâni, a fost eliberat[6].

Prima arestare a fost urmată de o perioadă în care Roller nu a mai putut activa în cadrul partidului. După ce a fost eliberat, el era considerat suspect, astfel încât i-a fost necesară o vreme pentru restabilirea legăturii cu partidul, legătură care s-a realizat doar atunci când comuniştii au fost siguri că nu trădase la Siguranţă.

Din toamna anului 1933, vreme de trei ani, Roller avea să lucreze în teritoriu primind diferite misiuni şi implicându-se în activitatea regionalelor de partid Moldova,

---

în M.A.N. (1952-1957). În 1964, Nicolae Goldberger şi soţia sa – Fany Goldberger (n. 25 decembrie 1913, mun. Piatra Neamţ, jud. Neamţ) – locuiau în Bucureşti, pe strada Herăstrău nr. 5. Soţii Goldberger au avut 2 fii : Ion şi Gheorghe. Vezi *Anale de istorie*, Institutul de studii istorice şi social-politice de pe lângă C.C. al P.C.R., nr. 5/1970, p. 188 ; Florica Dobre (coord.) *op. cit.*, p. 300.

1. Clara Cuşnir-Mihailovici (n. 5 mai 1903, Bălţi, Republica Moldova – d. 1987, Bucureşti). Membru al Partidului Comunist din România încă din perioada ilegalităţii. Studii secundare la Bălţi, studii universitare la Moscova. Istoric marxist, cu preocupări referitoare la mişcarea comunistă în anii de după Primul Război Mondial. Director al Institutului de Istorie a Partidului de pe lângă C.C. al P.C.R. (1951-1953), director al Muzeului de istorie a Partidului Comunist, a mişcării revoluţionare şi democratice din România (1955-1965). Pentru mai multe detalii, vezi : Ştefan Ştefănescu (coord.), *Enciclopedia istoriografiei româneşti*, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1978, p. 116.
2. „Autobiografie” (17 iunie 1949), A.N.I.C., fond *53*, dosar R/65 (Mihail Roller), f. 18.
3. A.N.I.C., Colecţia *Dosare personale ale luptătorilor antifascişti întocmite de către Ministerul de Interne, 1917-1944* (în continuare : fond *95*), dosar nr. 11666 (Mihail Roller), f. 7.
4. *Ibidem*.
5. Percheziţia domiciliară a avut loc în data de 30 octombrie 1933, fiind efectuată de către Ioan Sion, comisar din cadrul Corpului Detectivilor din Direcţia Generală a Poliţiei. Merită menţionat faptul că, în locuinţa din str. Fluerului, nr. 49, Mihail Roller locuia împreună cu Sara Zighelboim, cea care avea să îi devină soţie. Vezi : A.N.I.C., fond *53*, dosar R/66, vol. I (Sanda Roller), f. 14.
6. „Autobiografie” (17 iunie 1949), A.N.I.C., fond *53*, dosar R/65 (Mihail Roller), f. 18.

Oltenia şi Dunărea de Jos[1]. La Iaşi, Roller pleacă în toamna anului 1933, cu misiunea de a coordona comitetul judeţean la P.C.dR. Aici o cunoaşte pe Ida Felix[2], cu care are mai multe întâlniri conspirative. Tot la Iaşi, Roller se îmbolnăveşte de plămâni în iarna grea 1933-1934, în condiţiile în care locuise pentru câteva luni într-un garaj neîncălzit[3]. În primăvară, revine la Bucureşti pentru a-şi trata afecţiunea căpătată în cursul iernii. Nu poate sta prea mult departe de activitatea clandestină, astfel încât cere partidului să fie „repartizat" într-o regiune unde îşi putea trata boala, dar unde se va putea face şi folositor. Este trimis astfel în regiunea muntoasă

1. În ilegalitate, partidul comunist dispunea de un nucleu central, la Bucureşti, care forma Biroul Politic, Comitetul Central şi alte asociaţii sau organizaţii centrale. Pentru intensificarea şi sistematizarea acţiunilor sale din teritoriu, partidul a decis împărţirea simbolică a României în doisprezece regionale, care activau după instrucţiunile Comitetului Central. Cele 12 regionale erau : Muntenia (cu sediul la Bucureşti), Moldova de Sus (cu sediul la Iaşi), Dunărea de Jos (cu sediul la Galaţi), Bucovina (cu sediul la Cernăuţi), Basarabia de Nord (cu sediul la Chişinău), Basarabia de Sud (cu sediul la Cetatea Albă), Dobrogea (cu sediul la Constanţa), Oltenia (cu sediul la Craiova), Banat (cu sediul la Timişoara), Ardealul (cu sediul la Braşov), Braşovul (cu sediul la Braşov) şi Regionala Văii Jiului (cu sediul la Deva) ; vezi A.N.I.C., fond *Documente elaborate de organele represive despre activitatea P.C.R. şi a organizaţiilor de masă revoluţionare* (în continuare : fond *50*), dosar nr. 237, ff. 11-12.
2. Ida Felix (n. 28 iulie 1908, mun. Iaşi, jud. Iaşi), membră a P.C.dR. din 1931. A activat în cadrul organizaţiilor comuniste din Moldova, preponderent la Iaşi. A fost arestată de două ori în 1930, fiind condamnată doar la plata unei amenzi penale de 10.000 de lei (A.N.I.C., fond *C.C. al P.C.R. – Cancelarie. Dosare anexe*, dosar nr. 236/1956, f. 28). În 1934, a fost arestată din nou. Judecată de către Consiliul de Război al Corpului 4 Armată şi condamnată la 2 ani de închisoare şi la plata unei amenzi de 10.000 de lei. Şi-a ispăşit pedeapsa în penitenciarele Mislea, Dumbrăveni şi Văcăreşti. Avea să petreacă mai mult de 2 ani în închisoare, o parte a amenzii penale pe care o primise fiind transformată ulterior în zile de închisoare (vezi : A.N.I.C., fond *95*, dosar nr. 7638 [Ida Felix], dosar nr. 7638/52 [Ida Felix], dosar nr. 7638/2104 [Ida Felix], dosar nr. 7638/14396 [Ida Felix]). În 1941, dispare de la Iaşi, unde era ţinută sub supraveghere, şi pleacă la Galaţi, unde se implică în organizarea Regionalei „Dunărea de Jos", sub numele conspirativ Marta Marcovici. În august 1941 a fost arestată din nou şi internată în Lagărul de la Târgu Jiu. În 1942 a fost transferată în lagărul de la Vapniarka, iar apoi în cel de la Grosulovo. În martie 1944 a revenit la Târgu Jiu, de unde a fost eliberată după 23 august 1944. Până în 1950, a ocupat mai multe funcţii în cadrul aparatului de partid : membru în Comitetul regional Iaşi al P.C.R., instructor al Comitetului Central pentru regiunea Galaţi, membră în Comisia Controlului de partid de pe lângă C.C. al P.C.R./P.M.R. Din 1950 a lucrat în cadrul Ministerului Afacerilor Externe, ocupând funcţiile de director adjunct (1949 – 15 iulie 1951) şi director al Direcţiei cadre din M.A.E. (15 iulie 1951 – 1 decembrie 1958). A fost căsătorită cu Iagher Iacob, consilier tehnic la Ministerul Industriei Lemnului (iulie 1955) cu care a avut 2 copii : Ada şi Beluţa Felix. Se pare că, în anii '30, Ida Felix a mai fost căsătorită, deoarece în dosarul personal de la M.A.E. figurează că ar mai fi avut un copil : Carol Felix (n. 1934, mun. Iaşi). În 1950, Ida Felix locuia pe strada Pictor Negulici nr. 13 din Bucureşti (A.N.I.C., fond *C.C. al P.C.R. – Cancelarie. Dosare anexe*, dosar nr. 236/1956, ff. 28-30).
3. „Autobiografie" (17 iunie 1949), A.N.I.C., fond *53*, dosar R/65 (Mihail Roller), f. 19.

din nordul Olteniei, unde se ocupă de reorganizarea comitetelor locale din zonă. Venea însă frecvent la Bucureşti, întrucât era nevoit să raporteze periodic asupra activităţii pe care o desfăşura în teritoriu. Una dintre aceste vizite avea să iasă oarecum din tipare, Alexandru Sencovici relatând-o în 1949, într-o „referinţă”.

Convocat la Bucureşti, Roller a participat la o şedinţă conspirativă unde a prezentat un raport asupra activităţii sale. După ce a primit instrucţiuni legate de misiunile sale viitoare, Roller trebuia să plece cât mai curând înapoi în provincie. Doar că peste câteva zile, superiorii săi erau informaţi că acesta este încă în Bucureşti. Chemat pentru a da explicaţii în legătură cu această situaţie, Roller ar fi încercat să îşi justifice prezenţa în Bucureşti şi suma de bani pe care o primise la plecare (7.000 de lei) cu o povestire teribilă, care implica urmăriri cu maşini pe străzile Bucureştiului şi agenţi ai Siguranţei care erau pe urmele lui. Deşi a fost privit cu suspiciune, responsabilii partidului ar fi trecut cu vederea întâmplarea : „fiind un tovarăş tânăr inginer, noi parcă n-am avut drept să ne îndoim de adevărul celor spuse de el”. În urma acestei întâmplări însă, Roller s-ar fi ales cu o nouă poreclă – Sherlock Holmes[1].

În vara anului 1934, Roller revenea pentru câteva luni la Bucureşti, unde avea să lucreze la colegiul de presă al Comitetului Naţional Antifascist[2], coordonând editarea unor publicaţii legale : *Cuvânt nou* (Braşov), *Clopotul* (Botoşani)[3], *Ecoul* (Iaşi)[4]. În această perioadă, Mihail Roller a fost însărcinat şi cu organizarea unor cursuri scurte pentru membrii de partid. El a fost cel care, timp de aproximativ o lună, a ţinut diferite prelegeri unui grup de membri de partid. Cea care avea să îi devină soţie, Sara Zighelboim, l-a ajutat pe Roller la organizarea cursurilor, asigurând conspirativitatea tuturor celor care soseau în locaţiile stabilite[5]. Unul dintre cei care au audiat prelegerile susţinute de către Roller în 1934 a fost şi Grigore (Gellu) Naum[6].

---

1. „Referinţă a lui Alexandru Sencovici” (16 iunie 1949), A.N.I.C., fond *53*, dosar R/65 (Mihail Roller), f. 41.
2. În 1934, în cele câteva luni cât a activat în cadrul Comitetului Naţional Antifascist, Roller avea să îi cunoască pe Grigore Preoteasa şi Nicolae Ceauşescu, care erau însărcinaţi cu conducerea organizaţiei de tineret a Comitetului. Vezi : „Referinţă a lui Mihail Roller despre Grigore Preoteasa” (22.III.1949), A.N.I.C., fond *53*, dosar P/158 (Grigore Preoteasa), ff. 51-52.
3. Publicaţia *Clopotul* a fost înfiinţată în 1933 de către Scarlat Callimachi şi apărea la Botoşani. Conform mărturiilor acestuia, consemnate într-o „Autobiografie” (23 iunie 1962), publicaţia era „o gazetă democrată independentă [...] [şi] lupta împotriva partidelor fascisto-legionare de la noi, împotriva persecuţiilor barbare la care a fost supus Partidul Comunist din România [...] şi publica manifeste ale Partidului şi momente din lupta muncitorimii române, condusă de Partid”, A.N.I.C., fond *53*, dosar C/6 (Scarlat Callimachi), ff. 10-12.
4. „Autobiografie” (17 iunie 1949), A.N.I.C., fond *53*, dosar R/65 (Mihail Roller), f. 20.
5. „Autobiografie” (17 iunie 1949), A.N.I.C., fond *53*, dosar R/66, vol. I (Sanda Roller), f. 26.
6. Gellu Naum (reprezentant de marcă al suprarealismului românesc), fiul poetului Andrei Naum şi al Mariei, s-a născut la 1 august 1915 în Bucureşti. Şi-a început studiile de filosofie

Tot legat de această perioadă şi de activitatea lui din cadrul Comitetului Naţional Antifascist, există o relatare a lui Scarlat Callimachi referitoare la un incident petrecut în seara de 20 septembrie 1934, în cadrul unei întâlniri a membrilor Comitetului Naţional Antifascist din Sectorul 2 Negru al Capitalei, unde ar fi participat şi Mihail Roller. La şedinţă, care se desfăşura la sediul Comitetului din str. Foişor nr. 9, ar fi participat nume importante ale comunismului românesc din perioada interbelică. Scarlat Callimachi îi menţionează pe Matei Socor, Mihail Vulpescu, Grigore Apreotesei (Preoteasa), Gellu Naum, Nicolae Ceauşescu[1], Mihail Roller sau Mişu (Şmil) Marcovici[2]. Şedinţa ar fi fost întreruptă de intervenţia unui

---

la Universitatea din Bucureşti în anul 1933, dar nu le-a terminat din pricina deselor sale arestări şi ciocniri cu autorităţile pe tema activităţii sale comuniste (în special cu Siguranţa). La momentul 1934, Naum făcea parte din aşa-numita asociaţie culturală „Amicii U.R.S.S.”, populată cu intelectuali de stânga (antifascişti) care doreau consolidarea relaţiilor cu Uniunea Sovietică. Finanţată din fondurile Cominternului, această asociaţie a fost la rândul ei interzisă în 25 noiembrie 1934 de către guvernul Tătărescu. Cu toate acestea, din grupul care frecventa „Amicii” făceau parte intelectuali de marcă ai perioadei interbelice româneşti : Iorgu Iordan, N.D. Cocea, Alexandru Sahia, Petre Pandrea, Tudor Bugnariu, Marcel Iancu, Zaharia Stancu, Demostene Botez şi mulţi alţii. În anul 1938, Gellu Naum reuşeşte să plece la Paris şi îşi continuă studiile de filosofie la Sorbona. Tot cu această ocazie intră în contact şi cu grupul suprarealiştilor conduşi de André Breton. La momentul 1941, Naum se află printre cei care pun bazele unui important grup de suprarealişti la Bucureşti (Gherasim Luca, Dolfi Trost, Virgil Teodorescu, Paul Păun). Naum a luptat şi în cel de-al Doilea Război Mondial pe Frontul de Est, o experienţă care l-a marcat teribil. După ce, în 1947, grupul suprarealiştilor bucureşteni se destramă şi după ce realismul socialist devine politica culturală oficială a statului, lui Naum nu-i mai rămâne decât să scrie cărţi pentru copii, să traducă sau să publice câteva cărţi proletcultiste. După destinderea regimului, Naum începe să publice şi parte din poeziile suprarealiste de sertar (începând cu 1968). După 1989, Gellu Naum călătoreşte în străinătate, acolo unde ţine mai multe prelegeri şi primeşte câteva premii internaţionale. Se stinge din viaţă pe 29 septembrie 2001, la Bucureşti, după ce îşi petrecuse mare parte din viaţă, împreună cu soţia sa Lyggia, în localitatea Comana, Giurgiu (îi mulţumim colegului nostru, Marius Stan, pentru că ne-a furmizat aceste detalii biografice).

1. Prezenţa lui Nicolae Ceauşescu ca membru al Comitetului Naţional Antifascist a fost pusă sub semnul întrebării de unii istorici, aceştia afirmând că s-ar face, de fapt, o confuzie de nume. Mihai Pelin considera episodul ca fiind „un fals [istoric] dintre cele mai autentice [...] [menit] a pompa cât de cât cu prestigiu o tramă existenţială eminamente anostă” (vezi : Mihai Pelin, „Ruleta rusească”, *Cuvânt înainte* la volumul : *Moartea lui Grigore Preoteasa. Catastrofa de pe aeroportul Vnukovo (1957). Amintirile lui Mihai Novicov*, Editura Evenimentul românesc, Bucureşti, 1998, pp. 5-24). În realitate, episodul e cât se poate de autentic, fiind validat de mai multe surse arhivistice. Cea mai solidă dovadă o reprezintă un tabel nominal care îi cuprindea pe cei arestaţi în seara zilei de 20 septembrie 1934. Printre aceştia – Ceauşescu Nicolae, în vârstă de 17 ani, de profesie cizmar, domiciliat în str. Canonicul Bunea nr. 6, Bucureşti, originar din comuna Scorniceşti, jud. Olt, A.N.I.C., fond *95*, dosar nr. 14481/15020 (Nicolae Ceauşescu), ff. 73 şi 79.
2. A.N.I.C., fond *95*, dosar nr. 100 (Scarlat Callimachi), vol. I, f. 95, *apud* A.N.I.C., fond *53*, dosar C/6 (Scarlat Callimachi), ff. 43-44.

echipaj de Poliţie, dar şi de un grup de simpatizanţi ai Gărzii de Fier. În ciuda opoziţiei, toţi cei prezenţi ar fi fost arestaţi, duşi la secţie şi reţinuţi pentru 24 de ore, fără a li se lua declaraţii scrise. Desigur, Callimachi susţine că ar fi fost şi agresaţi în timpul arestării şi al reţinerii. Aceste detalii se regăsesc într-o scrisoare deschisă pe care Callimachi o adresase publicaţiei *Credinţa* în data de 25 septembrie 1934. Mai mult decât atât, informaţiile sunt confirmate şi de către alte documente. Un tabel care îi cuprindea pe toţi cei arestaţi în seara de 20 septembrie 1934 din imobilul situat în str. Foişor nr. 9 (mai precis, 21 de persoane), dar şi un referat întocmit de către comisarul de Poliţie Anton Ananiu atestă prezenţa la întâlnire a unui oarecare Mihail Rolter, de profesie inginer[1]. Deşi Roller nu menţionează episodul în nici una dintre autobiografiile pe care le redactează ulterior, e puţin probabil ca numitul Rolter să fie altcineva.

Un an mai târziu, după un nou stagiu de câteva luni în Oltenia, Roller este rechemat la Bucureşti, unde a fost numit instructor al Comitetului Central, responsabil cu organizaţiile de masă ale partidului. În această perioadă îi cunoaşte şi lucrează cu Ana Pauker, Gheorghe Stoica (Moscu Cohn)[2], Şmil

---

1. A.N.I.C., fond *95*, dosar nr. 14481/15020 (Nicolae Ceauşescu), ff. 78v-79.
2. Gheorghe Stoica, pe numele adevărat Moscu Cohn (n. 20 iulie 1900, mun. Dorohoi, jud. Botoşani – d. 10 august 1976), băiat de prăvălie şi ucenic la A.E.G. Bucureşti (1913-1916); membru fondator al P.C.dR.; membru al C.C. al Tineretului Socialist Unificat (1918-1921); secretar al C.C. al U.T.C.dR. (1924-1926); a satisfăcut serviciul militar între 1923 şi 1925, perioadă în care a suferit o condamnare politică de 4 luni de închisoare, pedeapsa executând-o la Penitenciarul Galata – Iaşi; reprezentant al C.C. al U.T.C.dR. în Biroul Politic al C.C. al P.C.dR. (1927-1928); delegat al P.C.dR. la Comintern (1926-1927 şi 1931-1935); a urmat cursurile Şcolii leniniste de pe lângă Comintern (1928-1930). În urma absolvirii acestei şcoli de partid, a fost trimis în România unde va îndeplini funcţiile de instructor de partid şi de sindicat la Cluj, Timişoara, Arad, Chişinău şi Bucureşti (1930-1931). Totodată, la revenirea în ţară, a fost cooptat ca membru în Secretariatul C.C. al P.C.dR. (1931-1932 şi 1934-1935). În ajunul grevelor petroliştilor şi ceferiştilor (ianuarie-februarie 1933), Gheorghe Stoica deţinea funcţia de secretar al Consiliului General al Sindicatelor Unitare. Lui Gheorghe Stoica i se atribuie intrarea în mişcarea ilegală comunistă a lui Gheorghiu-Dej. După „rebeliunea" de la Atelierele C.F.R. Griviţa din Bucureşti, a fost condamnat în contumacie la 20 de ani de închisoare. Pentru a scăpa de executarea sentinţei a fost trimis la Praga ca reprezentant al P.C.dR. pe lângă Partidul Comunist Francez (1933-1934). Până la plecarea în Spania a mai îndeplinit funcţiile de reprezentant P.C.dR. la Profintern-Moscova (1935-1937) şi instructor al C.C. al P.C.dR. (1937). În 1938 a fost trimis de partid ca luptător în Brigăzile Internaţionale, fiind încadrat cu gradul de locotenent (martie 1938). A făcut parte din Batalionul Divizionar (în octombrie 1938 i s-a acordat gradul de căpitan). După încetarea ostilităţilor şi retragerea voluntarilor în Franţa (februarie 1939), Gheorghe Stoica s-a refugiat în U.R.S.S. alături de alţi interbrigadişti, fiind trimis ca muncitor la Fabrica de vagoane din Kalinin – U.R.S.S. (1939-1941). După izbucnirea războiului s-a înrolat voluntar în Armata Roşie. A fost trimis ca lucrător cu munca politică în rândul prizonierilor români din lagărele sovietice, iar la constituirea Diviziei de voluntari „Tudor Vladimirescu" (octombrie 1943), i s-a acordat gradul militar de căpitan şi funcţia de locţiitor

Marcovici[1] sau Constantin Agiu[2]. Împreună cu cel din urmă, Roller a participat, în vara anului 1935, la mai multe runde de negocieri cu reprezentanţi ai Partidului

politic al Regimentului 3 şi ulterior de locţiitor politic al diviziei (mai precis comandant secund E.C.P. al Diviziei). După terminarea războiului va reveni în ţară cu divizia, fiind trecut în rezervă cu gradul militar de locotenent-colonel (1945) ; secretar al regionalei P.C.R. Dobrogea (1946-1949) ; membru supleant (23 februarie 1948 – 27 mai 1952) şi membru plin al C.C. al P.M.R. (27 mai 1952 – 28 noiembrie 1974) ; membru în C.P.Ex. al C.C. al P.C.R. (1968-1974) ; preşedinte al Comisiei Centrale de Revizie (28 noiembrie 1974 – 10 august 1976). În 1948 i s-a acordat gradul de general-maior, încredinţându-i-se o funcţie în M.F.A. Nu va rămâne prea mult timp în cadrul armatei, deoarece după un an de zile a fost trimis în funcţia de secretar general al Confederaţiei Generale a Muncii (1949-1950). Din cauza suspiciunilor care planau asupra foştilor interbrigadişti şi maquisarzi, a fost trecut un an mai târziu pe o funcţie de mai mică importanţă : preşedinte al Consiliului Sindicatului din regiunea Bucureşti (1950). În anii următori va reveni în prim-planul vieţii politice, primind o serie de funcţii pe măsura trecutului său biografic : prim-secretar al Comitetului orăşenesc de partid Bucureşti (1950-1953) ; ambasador extraordinar şi plenipotenţiar al R.P.R. în R.D.G. (1953-1956) ; şef al Direcţiei cadre, al Secţiei Bunuri de consum şi al Secţiei administrative a C.C. al P.M.R. (1956-1957) ; deputat în M.A.N. şi secretar al Prezidiului M.A.N. (1957-1961) ; director al Direcţiei generale pentru problemele organelor locale ale administraţiei de stat/Comitetului de Stat pentru Problemele de Muncă şi Salarii (1965-1969) ; director al Direcţiei Generale pentru Consiliile Populare (1969- ?) ; membru al Consiliului de Stat (1965-1976). Florica Dobre (coord.), *op. cit.*, pp. 549-550 ; A.N.I.C., Colecţia *53*, dosar S/234 (Gheorghe Stoica), *passim* ; A.N.I.C., fond *C.C. al P.C.R. – Secţia cadre*, dosar S/976, *passim*.

1. Şmil Marcovici (n. 1893, mun. Iaşi, jud. Iaşi – d. 10 noiembrie 1940, Penitenciarul Doftana, jud. Prahova). Activist comunist din perioada ilegalităţii partidului. A făcut parte din Secretariatul C.C. al P.C.dR., alături de Ana Pauker, Dimităr Ganev şi Nicolae Pârgaru. Arestat în 1935, Şmil Marcovici a fost inculpat şi condamnat în cel mai mare proces intentat comuniştilor din perioada interbelică – procesul de la Craiova (1935). Totalul pedepselor acordate de către Consiliul de Război al Corpului I Armată a însumat 155 de ani de închisoare. Şmil Marcovici a decedat sub dărâmăturile Doftanei, în toamna anului 1940 (Lavinia Betea, Cristina Diac, Florin-Răzvan Mihai, Ilarion Ţiu, *Viaţa lui Ceauşescu*, vol. I, *Ucenicul partidului*, Editura Adevărul, Bucureşti, 2012, pp. 106-107, n. 63).
2. Constantin Agiu (n. 5 noiembrie 1891, com. Cetate, jud. Dolj – d. 19 februarie 1961, mun. Bucureşti), de profesie tâmplar ; membru al Partidului Social Democrat (1915 – ?). A fost implicat în procesul din Dealul Spirii, fiind condamnat la 8 ani de închisoare pe care i-a executat la Penitenciarul Special Doftana (a fost eliberat în 1929, când a beneficiat de prevederile unui decret de amnistie). Ulterior a fost implicat şi în alte procese politice în urma cărora a primit mai multe pedepse (a fost închis la Jilava, Văcăreşti, Doftana etc.). În anii '30 a deţinut funcţiile de secretar al C.C. al Ajutorului Roşu şi secretar al Comitetului regional Oltenia al P.C.dR., iar în perioada celui de-al Doilea Război Mondial a fost însărcinat cu îndrumarea Apărării Patriotice. În aprilie 1944, a fost însărcinat de P.C.dR. să conducă negocierile cu P.S.D. în vederea creării Frontului Unic Muncitoresc. După 6 martie 1945 a deţinut mai multe funcţii pe linie politică şi de stat : subsecretar de Stat la Ministerul Agriculturii şi Domeniilor (6 martie 1945 – 18 martie 1946) ; subsecretar de Stat Departamentul Cooperaţiei (26 noiembrie 1946) şi la Departamentul Agriculturii şi Domeniilor (30 decembrie 1947 – 13 aprilie 1948) ; vicepreşedinte al Frontului Plugarilor (aprilie 1945 – ?) ;

Social Democrat, din însărcinarea P.C.dR.-ului[1]. La sfârşitul anului 1935 lui Roller i s-a încredinţat o nouă misiune, fiind trimis la Galaţi pentru a se implica în activitatea regionalei „Dunărea de Jos"[2]. Din nou, în vara anului 1936, este chemat la Bucureşti pentru a lucra în cadrul Comitetului pentru Apărarea Deţinuţilor Antifascişti, în vederea pregătirii procesului de la Craiova, în care erau învinuiţi Ana Pauker şi alţi comunişti[3].

După trei ani de activitate în teritoriu, lui Roller i se permite să se stabilească definitiv la Bucureşti, fiind cooptat în cadrul M.O.P.R.-ului (Ajutorul Roşu)[4]. În anii care au urmat, Roller va fi avut vreme şi pentru studiu, căpătând o pasiune

---

deputat de Ialomiţa în Adunarea Deputaţilor (19 noiembrie 1946 – 28 martie 1948) ; secretar general al Asociaţiei Foştilor Ilegalişti şi Arestaţi Politici. A fost incinerat la Crematoriul „Cenuşa" din Bucureşti. Gheorghe Crişan, *Piramida puterii. Oameni politici şi de stat, generali şi ierarhi din Români (23 august 1944 – 22 decembrie 1989)*, vol. I, ediţia a II-a revăzută şi adăugită, Editura Pro Historia, Bucureşti, 2004, p. 18 ; Gh. Griviţeanu, „Constantin Agiu (1891-1961)", în *Anale de istorie*, Institutul de Studii Istorice şi Social-Politicie de pe lângă C.C. al P.C.R., nr. 3, 1970, pp. 127-129.

1. La aceste tratative au mai participat, din partea P.C.dR.-ului şi a organizaţiilor sale de masă, următorii : Petre Constantinescu-Iaşi, Scarlat Callimachi, Constantin Ţiulescu, Matei Socor, Nicolae Alexe, Dudu Lăzureanu, Alexandru Lepădatu, vezi : Florian Tănăsescu, „Colaborarea dintre comunişti, socialişti şi social-democraţi în acţiunile de clasă şi antifasciste din România în anii 1933-1934", în *Analele de istorie*, nr. 6, 1974, pp. 38-50. Informaţia este confirmată şi de către Mihail Roller, într-o relatare din 1949 : „Autobiografie" (17 iunie 1949), A.N.I.C., fond *53*, dosar R/65 (Mihail Roller), ff. 20-21.
2. „Autobiografie" (17 iunie 1949), A.N.I.C., fond *53*, dosar R/65 (Mihail Roller), f. 22.
3. În data de 12 iulie 1935, Ana Pauker, împreună cu alţi doi membri ai Secretariatului P.C.dR. erau arestaţi în urma unui flagrant organizat de Siguranţă. Au urmat alte arestări, numărul comuniştilor care aveau să fie trimişi în judecată ajungând la 19. Procesul s-a judecat un an mai târziu, în luna iunie 1936, la Craiova. Interesul pentru acest proces a fost semnificativ, în apărarea comuniştilor înscriindu-se nu mai puţin de 24 de avocaţi, dintre care şapte erau din străinătate. Printre aceştia s-a aflat şi Isabelle Blum Grégoire, fiica lui Leon Blum şi membră a Parlamentului belgian. Pentru mai multe detalii referitoare la proces, vezi : Robert Levy, *Ana Pauker. The Rise and Fall of a Jewish Communist*, University of California Press, Berkeley, 2001, pp. 49-52 (volumul a apărut şi în traducere românească : *Gloria şi decăderea Anei Pauker*, Editura Polirom, Iaşi, 2002).
4. Organizaţia Ajutorul Roşu (M.O.P.R./Apărarea Patriotică) era structurată, după modelul Partidului Comunist, în mai multe resorturi : tehnic, financiar, juridic, agitaţie şi propagandă. Cel mai activ şi cel mai expus dintre resorturi era cel tehnic. Cei care activau în cadrul acestui resort se ocupau de asigurarea legăturilor, de casele conspirative, de organizarea din punct de vedere tehnic a şedinţelor Apărării, de procurarea de acte de identitate pentru activiştii ilegalizaţi, de tipărirea materialelor propagandistice, de organizarea de legături cu deţinuţii din închisori şi lagăre, de transportarea instrucţiunilor şi a materialelor de partid ş.a. Resortul juridic includea avocaţii care, de obicei, pledau *pro bono* în procesele intentate de stat activiştilor comunişti. Resortul financiar se ocupa cu strângerea de fonduri pentru cei inculpaţi în diferite procese, dar mai ales pentru cei aflaţi în închisoare. Pentru mai multe detalii, vezi : Olimpiu Matichescu, *Apărarea Patriotică*, Editura Ştiinţifică, Bucureşti, 1971.

pentru istoria mişcării muncitoreşti din România. Din însărcinarea M.O.P.R.-ului, Roller a lucrat o vreme în arhiva Ligii Drepturilor Omului (L.D.O.) din România, asociaţie care a funcţionat din 1923 până în 1929, când a fost dizolvată. Misiunea lui era aceea de a redacta şi a publica o broşură de propagandă, care să treacă de cenzură. Astfel ar fi apărut volumul *Din istoria drepturilor omului*, o lucrare prefaţată de Constantintin Rădulescu-Motru[1]. Încă din „Introducere”, acesta sugerează faptul că broşura nu avea „intenţia de a expune idei originale, nici studii doctrinare”, ci „să-i redea, fără a-i face critica, activitate desfăşurată de Liga Drepturilor Omului, între 1923-1929, astfel cum rezultă din arhivele acestei organizaţii”[2]. Lucrarea, structurată în şase capitole, aborda subiecte referitoare la : libertatea de conştiinţă, libertatea de opinie, violenţa în politică sau apelul către o amnistie generală, politică, militară şi agrară.

Broşura lui Roller a intrat imediat în atenţia agenţilor Siguranţei. O notă semnala apariţia lucrării încă din 14 mai 1937. Tipărită la Tipografia „Ateneu” din str. Doamnei nr. 14, cartea apăruse deja în unele librării din capitală şi se găsea spre vânzare şi la „colportorii publicaţiilor comuniste”[3]. Cercetările ulterioare ale agenţilor Siguranţei au relevat faptul că Roller depozitase un număr mare din exemplarele lucrării lui la librăria „Cultura”, din Calea Dudeşti nr. 36, proprietatea lui Carol Hapoianu, dar şi într-un anticariat din Calea Văcăreşti nr. 50-52. Mai mult decât atât, Siguranţa înclina să creadă că la finanţarea lucrării ar fi contribuit cu o sumă consistentă şi baptiştii din Capitală, Roller închinând un capitol al lucrării sale sectei baptiste[4]. Conform recenzorilor Siguranţei, numeroasele exemple pe care le oferă Roller, pe care le expune şi evită să le analizeze, aveau un caracter mai degrabă propagandistic, încercând să facă apel „la sentimente şi prea puţin la raţiune”. Drept pentru care, „autorul trebuie considerat mai degrabă tendenţios decât un idealist naiv”. Interzicerea lucrării a venit astfel firesc. Justificarea unei astfel de decizii a fost expusă într-un referat amplu :

> 1. Preţul cărţii (30 lei) o face accesibilă maselor largi ale cititorilor care de cele mai multe ori nu au posibilităţi de a o întâmpina, nici cu cel mai elementar simţ critic ; 2. Creează noţiuni cu totul confuze asupra libertăţii individuale, care libertate chiar de ar fi utilizată numai de individ şi nu de organizaţii de stânga, încă ar duce la o stare de anarhie ; 3. Slăbeşte încrederea şi deci respectul faţă de autoritatea de stat, care este arătată în culorile cele mai nefavorabile ; 4. Cultivă starea de nemulţumire a maselor pe care apoi se poate grefa orice mişcare, mai ales una cu caracter extremist[5].

1. Mihail Rollea (pseudonim al lui Mihail Roller), *Din istoria drepturilor omului*, Bucureşti, 1937.
2. *Ibidem*.
3. A.N.I.C., fond *95*, dosar nr. 11666 (Mihail Roller), f. 8.
4. *Ibidem*, f. 22.
5. Mai multe detalii, în „Recenzia” întocmită de către Biroul de Studii al Siguranţei sau al Cenzurii Militare (documentul nu precizează cu exactitate despre ce instituţie e vorba), A.N.I.C., fond *95*, dosar nr. 11666 (Mihail Roller), ff. 9-21.

Cercetările Siguranţei au mai relevat şi faptul că lucrarea, care „conţinea pasagii cu caracter extremist”, era cumpărată „numai de persoane suspectate de Poliţie [...] pentru comunism”[1]. Mai mult decât atât, în urma cercetărilor s-a descoperit faptul că lucrarea apăruse fără a primi acceptul Cenzurii, drept pentru care a fost interzisă, dispunându-se confiscarea tuturor exemplarelor aflate în vânzare.

Experimentul pe care Roller îl încercase, de a publica o broşură propagandistică care să treacă de Cenzură, eşuase. Însă documentarea pe care o făcuse în arhiva L.D.O. îi relevase lui Roller o sumă întreagă de oportunităţi. În paralel cu publicarea broşurii *Din istoria drepturilor omului*, Roller a început să lucreze la un alt volum, cu un subiect care îl interesa infinit mai mult. În mod ciudat, Siguranţa părea să fie la curent cu intenţia lui Roller de a publica un nou volum. O notă din 6 octombrie 1937 semnala faptul că Roller pregătea o nouă lucrare, dedicată grevei generale din 1920, costurile de editare urmând să fie suportate de către comunişti. La nici o lună de la această notă, Siguranţa înregistra deja apariţia volumului *1920. Contribuţii la istoria socială a României*, la tipografia Atelierele Grafice Leopold Stainberg din Piatra-Neamţ[2]. Cercetările ulterioare au relevat faptul că şi această lucrare apăruse fără autorizaţia Cenzurii, drept pentru care a fost, la rândul ei, interzisă. Lucrarea lui Roller reprezenta un scurt istoric al mişcărilor muncitoreşti din 1920, când în România a fost înregistrată o grevă generală (20-28 octombrie)[3]. Structurată în trei capitole (I. „În ajun” ; II. „Declararea grevei generale” ; III. „Greva”), urmate de câteva concluzii, lucrarea lui Roller îşi propunea să arate „cu maximum de obiectivitate [...] cauzele care au determinat greva generală, felul în care a decurs, tăriile şi slăbiciunile manifestate, toate acestea pentru a lumina un moment din frământările sociale de la noi, cu scopul de a ajuta la rezolvarea acutelor probleme actuale”. *1920* nu poate fi neapărat considerată o broşură, fiind mai degrabă un volum, însumând 165 de pagini. În ciuda postulatului obiectivităţii, invocat în introducere, lucrarea rămânea una propagandistică, îndemnând la luptă :

> După expunerea făcută mai sus, nu ne va fi greu să tragem anumite învăţăminte, din marea luptă pe care a dus-o muncitorimea noastră. Departe de noi intenţia de a folosi aceste învăţăminte ca mijloc de acuzare sau de învrăjbire. Oricât de tranşant le vom

---

1. „Notă” (23 septembrie 1937), A.N.I.C., fond *95*, dosar nr. 11666 (Mihail Roller), f. 25.
2. „Notă” (25 noiembrie 1937), A.N.I.C., fond *95*, dosar nr. 11666 (Mihail Roller), f. 41.
3. Greva generală din octombrie 1920 a beneficiat de o posteritate aparte în istoriografia comunistă, fiindu-i dedicate mai multe studii : Nicolae Goldberger, *Greva generală din România – 1920*, Institutul de Studii Istorice şi Social-Politice de pe lângă C.C. al P.C.R., Bucureşti, 1970 ; Constantin Mănescu, Nicolae G. Munteanu, „Greva generală din 1920 – moment însemnat în dezvoltarea mişcării noastre muncitoreşti”, în *Anale de istorie*, XVI, nr. 5, 1970, pp. 46-58 ; Ion Iacoş, „Contribuţii privind greva generală din octombrie 1920”, în *Studii. Revistă de Istorie*, tom 23, nr. 6, 1970, pp. 1073-1088 ; de asemenea, VI, nr. 5, 1960, al *Analelor Institutului de Istorie a Partidului de pe lângă C.C. al P.C.R.* este dedicat în exclusivitate evenimentelor din octombrie 1920 (îi mulţumim colegului nostru, Dan Drăghia, care ne-a semnalat aceste lucrări).

sublinia, ele nu vizează decât un singur lucru : evitarea pentru viitor a greşelilor făptuite, scoaterea în evidenţă a slăbiciunilor manifestate, şi ca urmare logică, folosirea acestei mari experienţe în folosul mulţimii muncitoare, care în concepţia noastră cinstit naţională trebuie să servească progresului României[1].

Eforturile editoriale ale lui Mihail Roller din 1937-1938 au adus de la sine un interes sporit al Siguranţei în cazul său. În 1937, era semnalat ca făcând parte dintr-un comitet tehnic care fusese însărcinat de către Comitetul Central al P.C.dR. cu propaganda în rândul muncitorilor din Capitală. Pentru a asigura o oarecare conspirativitate asupra acţiunilor lor, comuniştii hotărâseră ca educarea muncitorilor în „spirit revoluţionar" să se realizeze în cadrul unor excursii organizate[2]. Tot în această perioadă, alte note ale Siguranţei precizau că Roller părea să fie una dintre persoanele care fac legătura dintre Comitetul Central al P.C.dR. şi M.O.P.R., dar şi că face parte din redacţia cotidianului de stânga *Lumea Românească*, publicaţie semnalată ca fiind „organ de presă camuflat comunistă"[3].

În 1938, Roller este din nou arestat, alături de alte 18 persoane suspectate de activitate comunistă, printre care Sorin Toma[4], Ana Toma[5] şi Aurel Rotenberg[6]. Cu

1. Mihail R. Rollea (pseudonim : Mihail Roller), *1920. Contribuţii la istoria socială a României*, Piatra-Neamţ, 1937.
2. „Notă" (30 iunie 1937), A.N.I.C., fond *95*, dosar nr. 11666 (Mihail Roller), f. 23.
3. „Notă" (24 august 1937), A.N.I.C., fond *95*, dosar nr. 11666 (Mihail Roller), f. 24.
4. Sorin Toma (n. 23 aprilie 1914, Bucureşti) a urmat studii superioare de matematică şi limba franceză. A activat în cadrul mişcării comuniste încă de la vârsta de 18 ani, mai întâi ca membru al U.T.C.dR. (1932), iar mai apoi ca membru al P.C.dR. (1933). A fost arestat de două ori în anii '30 (1934 şi 1938). În 1940 a dezertat din armata română şi a plecat în U.R.S.S. În anii celui de-al Doilea Război Mondial, a luptat în Armata Roşie. Din 1945 a fost încadrat în Divizia a II-a de Voluntari „Horia, Cloşca şi Crişan", alături de care s-a întors în România. Din 1946 a fost cooptat în echipa *Scânteii*, al cărei redactor-şef devine în 1947. Între 1949 şi 1960 a fost membru al C.C. al P.M.R. În 1960 a fost demis din funcţii şi supus unei anchete finalizate cu excluderea sa din partid în 1963. A fost reabilitat în 1970 (Florica Dobre [coord.], *op. cit.*, pp. 578-579). Din 1980, Sorin Toma a emigrat în Israel. Mai multe detalii, în volumul său autobiografic : Sorin Toma, *Privind înapoi. Amintirile unui fost ziarist comunist, redactor-şef al „Scânteii" din 1947 până în 1960*, Editura Compania, Bucureşti, 2004.
5. Ana Toma (pe numele de fată : Grossman) (n. 9 octombrie 1912, mun. Botoşani, jud. Botoşani – d. 1992, mun. Bucureşti). Membru al P.C.dR. din 1932. A ocupat mai multe funcţii în cadrul aparatului de partid : membru al aparatului tehnic al C.C. al P.C.dR. (1932-1935) ; membru al Comitetului local Bucureşti al Ajutorului Roşu, instructor al C.C. al P.C.dR., responsabil al aparatului tehnic al C.C. al P.C.dR. (1944). Arestată în 1938, a fost eliberată după o detenţie de două luni. După 1944, a activat în cadrul aparatului C.C. al P.M.R., la Cancelaria Secretariatului şi la Secţia Administrativ-politică. Consilier (1947-1948), secretar general la Ministerul Afacerilor Externe (1948-1952) şi ministru adjunct al Afacerilor Externe (1950-1952), Arhiva M.A.E., fond *Dosare personale 1951-1990*, dosar T1 (Ana Toma), *passim*.
6. Aurel Rotenberg (Ştefan Voicu) (n. 9 ianuarie 1906, mun. Bucureşti – d. 1992, mun. Bucureşti). Profesia de bază : ziarist. Membru al U.T.C.dR. din 1923 şi membru al P.C.dR.

toţii intraseră în atenţia Siguranţei încă de la sfârşitul anului 1937, când Poliţia Capitalei interceptase mai multe manifeste ale P.C.dR. Primele manifeste, descoperite în 18 decembrie 1937, îndemnau populaţia Bucureştiului să voteze, la proximele alegeri din 22 decembrie 1937, listele Frontului Democraţiei Unite, alianţă electorală care cuprindea Partidul Ţărănesc Radical, Frontul Plugarilor, M.A.D.O.S.Z. ş.a.[1]. Ulterior, au fost interceptate şi alte manifeste de acest fel. Primele cercetări în acest caz au dus la identificarea unui cerc de suspecţi, printre care Aurel Rotenberg şi Mihail Roller[2]. După câteva luni de supraveghere, în data de 18 martie 1938 au fost întreprinse percheziţii la domiciliul tuturor suspecţilor. În strada Bravilor, la nr. 12, la locuinţa lui Mihail Roller, în dimineaţa acelei zile s-a prezentat comisarul Vasile Mărculescu, însoţit de detectivii Haralambie Lepădatu şi Ilie Stoenescu, care au găsit mai multe materiale compromiţătoare : broşuri de propagandă, exemplare de manifeste ale P.C.dR., un număr din *Scânteia* (6 ianuarie 1938), literatură interzisă, cât şi un manuscris la care lucra Roller, cu însemnări despre mişcările muncitoreşti din România în perioada 1899-1909[3]. Chiar şi în aceste condiţii, şi spre deosebire de celelalte persoane arestate în această cauză, Roller a refuzat să dea orice declaraţie verbală sau scrisă în legătură cu provenienţa sau scopul materialelor găsite la domiciliu său[4].

Ca urmare a acestor evenimente, Roller a fost închis la Jilava pentru câteva luni, urmând să fie inculpat într-un proces. Despre perioada petrecută în penitenciarul Jilava în 1938, o interesantă relatare ne-o oferă Sorin Toma, în lucrarea sa autobiografică :

> Jilava nu era teribila Doftana, dar, ca loc de detenţie, nu dezminţea standardele [...]. „Camera” noastră era, de fapt, un tunel de beton, lung de vreo 20 de metri, cu două priciuri de lemn de ambele părţi, de la un capăt la altul. Pe ele dormeam. Numai în „curte” – foarte îngustă – răzbea, timp de o oră-două, o rază de soare. Ca să ne mai încălzim cât de cât şi să respirăm puţin aer curat, şedeam cu schimbul, doi câte doi, pe

---

din 1932. Membru în Sindicatul ziariştilor (1923-1928), membru al Ajutorului Roşu şi al Blocului Democrat (1932-1940). A fost arestat în mai multe rânduri, fiind condamnat de trei ori. În iunie 1940, a fost internat în Lagărul de la Târgu Jiu (o notă a Siguranţei din 1941 îl semnala internat în lagăr – A.N.I.C., fond *95*, dosar nr. 1664/15743 [Leon Rothemberg], f. 5), de unde a fost eliberat după 23 august 1944. Ulterior, a fost activist al Secţiei de Propagandă şi Agitaţie a C.C. al P.M.R. (1945) ; redactor-şef la *Scânteia* (1946) ; redactor-şef la *Lupta de clasă* (din 1955) ; membru al Consiliului Naţional al Radioteleviziunii Române (din 1971) şi vicepreşedinte al Academiei de Ştiinţe Sociale şi Politice. Membru supleant al C.C. al P.M.R. (1955-1960) şi membru al C.C. al P.M.R./P.C.R. (1960-1984), vezi : Florica Dobre (coord.), *op. cit.*, p. 624.

1. A.N.I.C., fond *96*, dosar nr. 6618/1, f. 1.
2. „Proces-verbal din 3 ianuarie 1938” şi „Proces-verbal din 8 ianuarie 1938”, *ibidem*, ff. 4 şi 7.
3. *Ibidem*, ff. 26-26v.
4. *Ibidem*, f. 50.

pervazul lat al unicei ferestre – aceasta era deschisă, dar barată cu gratii groase. Pe aceeaşi fereastră venea şi puţină lumină. Nu întâmplător am pomenit de aer. La 26 de oameni, aveam, pentru 24 de ore, două căldări cu apă de băut. Alte două căldări – aşa numitele „tinete" – serveau pentru toate necesităţile fizice. *Unul dintre deţinuţi – Roller – care de mulţi ani suferea de o boală gravă („diabet insipid") seca de unul singur o căldare de apă şi tot singur umplea o tinetă întreagă* (subl. n.). Aşadar, era cu neputinţă să ne potolim setea. Dar nu numai atât. Cea de-a doua tinetă se umplea repede, iar conţinutul ei se revărsa pe planşeu, încărcând aerul cu o duhoare irespirabilă. Cât despre hrană – dacă se putea numi astfel... –, s-o înghiţi nu-ţi venea, s-o laşi nu-ţi îngăduia foamea, pe care oricum nu aveam cum s-o potolim. Merindele pe care se osteneau să ni le aducă de la Bucureşti părinţii, soţiile, prietenii erau respinse sistematic la „control", sub tot felul de pretexte [...]. Micul nostru colectiv avea o compoziţie variată. Siguranţa adusese o seamă de activişti mai mult sau mai puţin cunoscuţi : Costică Agiu, unul dintre membrii fondatori ai partidului ; Grigore Răceanu, conducător sindical de frunte (mai târziu, unul dintre secretarii Comitetului Central) ; Baruh Berea, tot unul dintre „bătrâni", conducător al Ajutorului Roşu ; Mihail Roller şi Ştefan Voicu, care aveau, de asemenea, un stagiu foarte îndelungat[1].

Procesul grupului de comunişti arestaţi în 1938 s-a judecat la Consiliul de Război, Mihail Roller fiind achitat. După ieşirea din închisoare, Roller a continuat să lucreze în Comitetul Central al M.O.P.R.-ului. În curând avea să i se încredinţeze o misiune importantă, fiind trimis la Paris, la şedinţa Comitetului Executiv al M.O.P.R.-ului, unde urma să prezinte raportul organizaţiei româneşti[2]. Alegerea lui Roller pentru această misiune ţinuse seama şi de faptul că acesta, grav bolnav, necesita un tratament adecvat în străinătate. După o şedere de câteva săptămâni la Paris, şi după ce a refuzat operaţia pe care i-o propuseseră medicii francezi, Roller s-a întors în România prin Praga, unde s-a oprit pentru a raporta şi Biroului Politic al P.C.dR. din exil[3].

După ce s-a reîntors de la Paris, Roller nu şi-a continuat decât sporadic activitatea în cadrul partidului. Boala sa se agravase, drept pentru care, pentru o vreme, a fost internat în mai multe spitale din Capitală. Întrucât starea sănătăţii sale nu se ameliorase, în 1939 a încercat din nou să obţină viză pentru a pleca în Franţa, la tratament. De această dată, autorităţile franceze de la Bucureşti au refuzat să îi acorde viza. În 1940, după cedarea Basarabiei în urma ultimatului sovietic, Roller a cerut permisiunea partidului de a pleca în Uniunea Sovietică[4]. Pentru Mihail Roller aveau să urmeze şase ani de plini de aventuri, de neprevăzut, dar şi de necazuri. Alături de el, pleca în Basarabia şi Sara Zighelboim Roller, care îi devenise între timp soţie.

1. Sorin Toma, *Privind înapoi. Amintirile unui fost ziarist comunist, redactor-şef al „Scânteii" din 1947 până în 1960*, Editura Compania, Bucureşti, 2004.
2. „Autobiografie" (17 iunie 1949), A.N.I.C., fond *53*, dosar R/65 (Mihail Roller), f. 24.
3. *Ibidem*.
4. *Ibidem*, f. 26.

Sara

Sara Zighelboim era o figură cunoscută în mişcarea comunistă în deceniul al patrulea. Această notorietatea nu i se datora ei aproape deloc, ci mai degrabă fraţilor ei – Meyer[1], Ştrul[2] şi Avram[3], cunoscuţi activişti ai mişcării clandestine, dar şi relaţiei acesteia cu Mihail Roller. Sara se născuse la data de 16 decembrie 1912 în comuna Copanca-Tighina, în Basarabia, într-o familie de evrei. După Primul Război Mondial, familia Zighelboim s-a mutat la Buhuşi, probabil în căutarea unui trai mai bun. Aici, toţi fraţii Zighelboim aveau să îşi găsească locuri de muncă la fabrica de textile din localitate. În 1926, condiţiile financiare precare ale familiei au forţat-o pe Sara, în vârstă de doar 14 ani, să înceapă să lucreze la aceeaşi fabrică de textile[4]. Aici, Sara a intrat în contact pentru prima dată cu mişcarea muncitorească. A participat la întrunirile sindicale, la marşurile organizate de 1 mai şi a contribuit cu mici sume de bani la fondurile pe care Ajutorul Roşu le strângea în fabrici. Aceste activităţi, departe de a fi considerate fără importanţă, i-ar fi adus Sarei o concediere de la fabrica din Buhuşi, în 1930. Doi ani mai târziu, aceasta alegea să plece să îşi caute norocul la Bucureşti, după ce fusese concediată din nou, de la o fabrică de textile din Bacău. Se prea poate ca decizia ei să fi fost influenţată şi de reîntoarcearea în ţară a lui Mihail Roller, pe care e posibil să îl fi cunoscut la Buhuşi în anii precedenţi. Această ipoteză e plauzibilă în contextul în care, în 1933, Mihail Roller şi Sara Zighelboim erau semnalaţi în documentele Siguranţei ca locuind deja împreună.

La Bucureşti, Sanda Roller s-a angajat ca textilistă la Fabrica de ţesătorie „Mioara" din şoseaua Iancului, unde a lucrat timp de doi ani[5]. Tot în această perioadă, a

1. Mayer Zighelboim (n. 1904, com. Copanca, Tighina, Basarabia), de profesie lucrător textilist, a activat în mişcarea comunistă clandestină. A participat la numeroase greve, inclusiv la cele de la Atelierele C.F.R. Griviţa, din ianuarie-februarie 1933. Arestat, a fost pus în libertate din lipsă de dovezi ; A.N.I.C., fond *95*, dosar nr. 26042.
2. Ştrul Zighelboim (n. 1908, com. Copanca, Tighina, Basarabia), de profesie ţesător, a activat în cadrul mişcării comuniste clandestine. A fost arestat în mai multe rânduri, în 1932, 1934 şi 1939. A plecat în Basarabia (6 iulie 1940), după cedarea provinciei către Uniunea Sovietică ; A.N.I.C., fond *95*, dosar nr. 11381/15814 ; dosar nr. 11381/14877 ; dosar nr. 11381/2326 ; dosar nr. 11381 ; dosar nr. 121546.
3. Avram Zighelboim (n. 1915, com. Copanca, Tighina, Basarabia), de profesie lucrător textilist, a activat în mişcarea comunistă clandestină. A fost arestat în mai multe rânduri : 1933, 1934, 1935 şi 1939. A fost condamnat în 1935 şi în 1939 la câte un an de închisoare ; A.N.I.C., fond *95*, dosar nr. 27493/86 ; dosar nr. 27493 ; dosar nr. 27493/10 ; dosar nr. 27493/15363 ; dosar nr. 27493/15836 ; dosar nr. 27493/33088 ; dosar nr. 27493/389 ; dosar nr. 27493/216 ; dosar nr. 27555.
4. „Autobiografie" (f.d.), A.N.I.C., fond *53*, dosar R/66, vol. I (Sanda Roller), f. 30.
5. „Referat de cadre al Sandei Roller" (16 februarie 1951) ; A.N.I.C., fond *C.C. al P.C.R. – Secţia Organizatorică – (Dosare-Anexă)*, dosar nr. 158, f. 34v.

continuat să rămână în contact cu mişcarea comunistă clandestină. În toamna anului 1933, a intrat în atenţia Siguranţei, odată cu percheziţia domiciliară a casei unde locuia împreună cu Mihail Roller[1]. Conform unor referinţe ulterioare, Sara avea să fie acceptată într-o celulă comunistă în 1934[2]. Ulterior, a activat în cadrul mai multor organizaţii „patronate" de către partidul comunist: „Mama şi copilul"[3], „Frontul femeii"[4] ş.a. Între timp, a continuat să lucreze ca textilistă la diferite fabrici din Capitală şi Piteşti – Fabrica „Sfinx" din Bucureşti, Fabrica „Găvana" din Piteşti sau Ţesătoriile Renumite din Bucureşti[5], fiind semnalată în mai multe rânduri de către Siguranţă ca făcând parte din celulele comuniste din aceste fabrici[6]. Sanda Roller amintea, într-o fişă de evidenţă completată pentru Secţia cadre a C.C. al P.M.R. (27 noiembrie 1951), şi numele câtorva „tovarăşi" cu care a avut legături de partid în perioada ilegalităţii: Goldstein, Moscovici O., Dora Roitman, Constanţa Crăciun, Lenuţa Tudorache şi Sorin Toma[7]. În anii '30, Sara a fost arestată de câteva ori, prima dată în 1933, prilej cu care Siguranţa avea să întocmească un dosar pe numele său[8]. A mai fost arestată încă o dată în 1938, alături de un grup mai mare de suspecţi, printre care: Mihail Roller, Sorin Toma, Ana Toma sau Constantin Agiu[9]. Nu a suferit însă nicio condamnare. În 1940, Sara, de acum soţie

1. „Notă" (30 octombrie 1933), A.N.I.C., fond *96*, dosar nr. 6586, f. 92, *apud* A.N.I.C., fond *53*, dosar R/66, vol. I (Sanda Roller), f. 12.
2. A.N.I.C., fond *53*, dosar R/66, vol. I (Sanda Roller), f. 20.
3. „Autobiografie" (4.11.1945) A.N.I.C., fond *53*, dosar R/66, vol. II (Sanda Roller) ff. 33-34.
4. „Referinţă a Mariei Pompei" (15.06.1967), A.N.I.C., fond 53, dosar R/66, vol. I (Sanda Roller), f. 25.
5. Referat de cadre al Sandei Roller (16 februarie 1951), A.N.I.C., fond C.C. al P.C.R. – Secţia Organizatorică – dosare anexă), dosar nr. 158, f. 34v.
6. „Notă întocmită de către comisar aj. Florea Radu, din cadrul Oficiului Direcţiunii Generale a Poliţiei" (1935), A.N.I.C., fond *95*, dosar nr. 21671/C, ff. 1-2, *apud* A.N.I.C., fond *53*, dosar R/66, vol. I (Sanda Roller), ff. 11-12.
7. „Fişa de evidenţă a ilegaliştilor nr. 14965", întocmită de Secţia cadre a C.C. al P.M.R. şi completată de către Roller Sanda la data de 27 noiembrie 1951, A.N.I.C., fond *95*, dosar nr. 122350, ff. 84-85.
8. La Arhivele Naţionale ale României se găseşte un dosar întocmit de Poliţia de Siguranţă pe numele Sarei Zighelboim. Acesta conţine o foaie personală completată de un anume comisar ajutor Florea Radu la data primei arestări a sus-numitei (29 octombrie 1933) şi o fişă alfabetică în care sunt trecute numele şi prenumele arestatei, numărul dosarului, numele şi prenumele părinţilor, locul şi data naşterii, ultimul domiciliu şi profesia reţinutei. Astfel, din foaia personală completată de poliţistul Florea Radu aflăm că, la data arestării, Sara Zighelboim, de religie mozaică, avea 2 clase de liceu şi locuia în Bucureşti, pe strada Fluierului nr. 49. De asemenea, pe acelaşi document figurau amprentele reţinutei, se precizau semnalmentele acesteia şi motivele arestării: „Din supravegherile făcute asupra-i, rezultă că are legături cu cunoscuţi comunişti". A.N.I.C., fond *95*, dosar nr. 21671c, *passim*.
9. „Referinţă a lui Constantin Agiu" (8.02.1951), A.N.I.C., fond *53*, dosar R/66, vol. II (Sanda Roller), f. 22.

a lui Mihail Roller, pleca cu acesta în Uniunea Sovietică, de unde nu se va întoarce decât peste şase ani. Însă despre această perioadă din viaţa soţilor Roller vom vorbi mai în detaliu puţin mai încolo.

În 1945, soţii Roller se reîntorceau în România, fiind „convocaţi” de către conducerea Partidului Comunist. Vreme de câţiva ani, Sara nu a lucrat deloc, preferând să stea acasă pentru a avea grijă de cei doi copii ai familiei : Belarissa, născută în 1941 (în U.R.S.S.), şi Sonela, care avea să se nască în 1946[1]. Abia din 1949 a fost încadrată în aparatul tehnic al Comitetului Central, activând până în 1956 ca instructor în cadrul Secţiilor Industrie Uşoară şi Industrie Grea[2]. După o altă perioadă de pauză, pricinuită de starea de sănătate precară, Sara se reîntorcea la muncă în 1958, când era încadrată ca funcţionară la Institutul de Proiectări Energetice[3]. După doi ani, avea să se pensioneze, în condiţiile în care beneficia şi de o pensie de urmaş, din partea Academiei Române[4].

La întoarcerea în România, Sanda Roller a fost încadrată legal în cadrul Partidului Comunist Român. În toamna anului 1945, anii de activism din trecut nu i-au fost recunoscuţi ca vechime în cadrul partidului, ea fiind încadrată ca membru nou. Această situaţie nu i-a fost pe plac Sarei, care se considera nedreptăţită. Firesc, a făcut mai multe adrese cerând ca stagiul ei din anii ’30 să îi fie recunoscut ca vechime în cadrul partidului. Cercetările făcute de către Comisia Centrală de Verificare a Membrilor de Partid, condusă de Constantin Pârvulescu, în 1949 şi 1951, nu au clarificat însă cazul Sarei.

Referinţele pe care le primeşte în toamna anului 1949 nu îi erau favorabile, ba dimpotrivă. Un anume Dumitru Samoilă, secretar al organizaţiei de bază din care aceasta făcea parte, nota că : „[Sara] nu răspunde la sarcini deşi îşi ia angajamente […] nu îşi însuşeşte critica […] [şi] nu vine regulat la şedinţe”[5]. Nici Leon Kosublum nu era mai delicat în declaraţii. El o considera pe Sara ca fiind „cam îngâmfată”, opinând că „se sprijină pe activitatea tov. Roller Mihail”, ea având un „nivel politic puţin ridicat”. Concluziile subcomisiei de verificare, redactate într-un raport din 11 noiembrie 1949, îi confirmau Sarei calitatea de membru al partidului, însă nu îi recunoşteau acesteia activitatea din perioada interbelică. Raportul conţinea şi câteva remarce dure : „deşi m. de P. din ilegalitate rămâne casnică, astfel s-a complăcut într-o comoditate mic-burgheză, mulţumindu-se să participe la şedinţe în circa de partid, refuzând chiar munci de răspundere în cazul organizaţiei de

1. „Chestionar” (17.05.1949), A.N.I.C., fond *53*, dosar R/65 (Mihail Roller), ff. 5-9.
2. „Autobiografie” (16.03.1967), A.N.I.C., fond *53*, dosar R/66, vol. II (Sanda Roller), ff. 31-32.
3. A.N.I.C., fond *53*, dosar R/66, vol. I (Sanda Roller), f. 5.
4. „Autobiografie” (16.03.1967), *ibidem*, f. 32.
5. „Referinţă a lui Dumitru Samoilă” (30.10.2012), A.N.I.C., fond *53*, dosar R/66, vol. II (Sanda Roller), f. 24.

bază, neavând nici încredere în sine [...]. Este timidă, nivel politic slab şi nici n-a depus efort pentru a şi-l ridica”[1].

Nici doi ani mai târziu, în urma unei noi verificări, Sarei Roller nu îi vor fi recunoscuţi anii de activitate din perioada interbelică drept vechime în cadrul partidului. Adresa Comisiei Controlului de Partid confirma verdictul dat de subcomisia de verificare din 1949 : „Să i se acorde vechime în partid din toamna anului 1945 dată când a început să activeze în celula de partid”[2]. Această decizie avea la bază concluzii destul de severe referitoare la activitatea Sarei. Activitatea ei din perioada interbelică nu putea fi verificată decât parţial. Mai mult, Sarei i se reproşa faptul că s-ar fi „eschivat” mereu de la a primi sarcini concrete şi că ar fi invocat mereu pretextul şi scuza că are copii mici de care trebuia să aibă grijă. În concluzie, se opina că Sara „deşi [...] a fost educată într-un spirit muncitoresc sănătos, nu s-a încadrat activ în munca organizată de partid şi s-a mulţumit mai mult cu situaţia de soră şi soţie de activişti de partid”[3].

Departe de a fi descurajată de toate aceste insuccese, Sara Roller a continuat să spere la o clarificare a situaţiei ei personale. La începutul anului 1967, ea trimitea o cerere Colegiului Central de Partid prin care solicita o nouă revizuire a cazului ei „în lumina hotărârilor Congresului al IX-lea”[4]. Pe parcursul anului 1967, cazul ei a fost reanalizat, cercetându-se dosarele din Arhiva Comitetului Central şi căutând să se obţină noi referinţe. Cu toate acestea, decizia partidului din 2 octombrie 1967 stipula ca Sara „să rămână cu stagiul în partid din anul 1945”[5]. Decizia nu

1. „Observaţiile Comisiei de Verificare” (11.11.1949), A.N.I.C., fond *53*, dosar R/66, vol. II (Sanda Roller), f. 32.
2. „Adresă a Comisiei Controlului de Partid, către Colegiul de Partid P.M.R., Organizaţia Bucureşti” (4 iulie 1951), A.N.I.C., fond *53*, dosar R/66, vol. II (Sanda Roller), ff. 9-10.
3. *Ibidem*, f. 9.
4. „Cerere a Sarei Roller, adresată Colegiului Central de Partid” (16.03.1967), A.N.I.C., fond *53*, dosar R/66, vol. I (Sanda Roller), f. 29. La Congresul al IX-lea al P.C.R. (1965) s-au luat hotărârile de reanalizare a cazurilor unor ilegalişti şi de acordare a stagiului de ilegalist unor persoane care au susţinut cauza muncitorească în perioada interbelică. Aceste hotărâri au dus la o creştere exponenţială a numărul „ilegaliştilor”, existând în epocă o celebră zicală : „puţini am fost, mulţi am rămas”. În urma acestei hotărâri, comitetele locale şi regionale ale P.C.R. a fost asaltate de cereri în acest sens. A fost nevoie de intervenţia conducerii P.C.R. care a aprobat o serie de norme şi instrucţiuni referitoare la modalitatea prin care putea fi acordat statutul de „ilegalist”, vezi : „Notă [...] privind stadiul lucrărilor de aplicarea Instrucţiunii C.C. al P.C.R. de acordarea stagiului de partid acelor membrii de partid care în anii regimului burghezo-moşieresc au desfăşurat activitate în mişcarea revoluţionară”, în Mihnea Berindei, Dorin Dobrincu, Armand Goşu (eds.), *Istoria comunismului din România*, vol. II, *Documente Nicolae Ceauşescu (1965-1971)*, Editura Polirom, Iaşi, 2012, doc. nr. 7, pp. 62-67.
5. „Hotărârea Comitetului orăşenesc P.C.R. Bucureşti” (2.10.1967), A.N.I.C., fond *53*, dosar R/66, vol. I (Sanda Roller), ff. 20-21.

a mulţumit-o pe Sara, care a făcut contestaţie la această hotărâre[1]. În cele din urmă, câteva luni mai târziu, Sarei avea să-i fie recunoscut stagiul în partid din ilegalitate, începând cu anul 1930[2].

Toate aceste insistenţe ale Sarei nu au fost în van. Dincolo de o clarificare a situaţiei sale personale, dincolo de ceea ce ar fi putut fi considerat ca o „reparaţie morală” vizavi de trecutul şi activitatea ei în cadrul P.C.dR., recunoaşterea vechimii în partid încă din perioada ilegalităţii presupunea şi o sumă de beneficii de ordin material[3]. Fără îndoială, o chestiune pentru care merita să „lupţi”. Ulterior acestei recunoaşteri, Sarei aveau să îi fie acordate şi câteva medalii, care consfinţeau noul său statut[4].

---

1. „Contestaţie” (16.12.1967), A.N.I.C., fond *53*, dosar R/66, vol. I (Sanda Roller), f. 16.
2. „Hotărârea Comitetului orăşenesc P.C.R. Bucureşti” (23.02.1968), A.N.I.C., fond *53*, dosar R/66, vol. I (Sanda Roller), ff. 1-2.
3. Pe lângă faptul că vechimea în mişcarea muncitorească era contabilizată ca vechime în muncă, cuantumul lunar al pensiei crescând astfel exponenţial, „ilegaliştii” beneficiau şi de alte înlesniri : servicii medicale preferenţiale în unităţi spitaliceşti speciale, accesul la case de odihnă, o situaţie locativă preferenţială (repartizarea în imobile în zonele rezidenţiale), plecări în străinătate ş.a. După 1965 s-a produs un oarecare blocaj, în contextul în care numărul „ilegaliştilor” a crescut simţitor, ca urmare a hotărârilor luate în cadrul Congresului al IX-lea. Este edificatoare o notă adresată Secretariatului C.C. de către Secţia Gospodăriei de Partid, împreună cu Ministerul Sănătăţii şi Prevederilor Sociale, prin care se atrăgea atenţia asupra faptului că numărul crescând al „ilegaliştilor” a provocat o suprasolicitare a reţelei sanitare rezervate nomenclaturii. Vezi : Mihnea Berindei, Dorin Dobrincu, Armand Goşu (eds.), *op. cit.*, doc. nr. 27, pp. 161-162.
4. Prin Decretul nr. 369 din 21 august 1954, tovarăşei Sara Roller, la acea dată instructor la Secţia Industrie Grea a C.C. al P.M.R., i se conferise deja Medalia „Eliberarea de sub jugul fascist”, cu „ocazia împlinirii a 10 ani de la eliberarea patriei noastre şi pentru merite deosebite în activitatea politică, ştiinţifică, culturală şi economică” (Decretul nr. 369 din 21 august 1954 pentru conferirea Ordinului „Apărarea Patriei”, Medaliei „Eliberarea de sub jugul fascist” şi Medaliei jubiliare „10 ani de la înfiinţarea primelor unităţi ale Armatei Populare Române” unor activişti din aparatul de Stat, ministere, instituţii, organizaţii politice, economice şi obşteşti, A.N.I.C., fond *Consiliul de Stat – Decrete*, dosar nr. 6/1954, f. 308). Ulterior recunoaşterii vechimii sale în partid (1968), Sarei Roller aveau să îi mai fie acordate alte două medalii : prin Decretul nr. 560 din 4 august 1969, tovarăşei Roller M. Sara, pensionară, i s-a conferit Medalia „A XXV-a Aniversare a Eliberării Patriei” pentru „merite deosebite în lupta împotriva fascismului, în eliberarea ţării, în războiul antihitlerist, în instaurarea puterii democrat-populare şi construirea socialismului în Republica Socialistă România, cu prilejul celei de a XXV-a aniversări a eliberării patriei” (Decretul nr. 560 din 4 august 1969 pentru conferirea medaliei „A XXV-a Aniversare a Eliberării Patriei”, A.N.I.C., fond *Consiliul de Stat – Decrete*, dosar nr. 900/1969, f. 55) ; în fine, prin Decretul nr. 404 din 2 septembrie 1970, Sarei M. Roller i s-a conferit o altă medalie jubiliară aniversară, pentru „merite deosebite în lupta împotriva fascismului, în eliberarea ţării, în războiul antihitlerist, în instaurarea puterii democrat-populare şi construirea socialismului în Republica Socialistă România” (Decretul nr. 404 din 2 septembrie 1970 pentru conferirea Medaliei

În Uniunea Sovietică

În 28 iunie 1940, România a primit un ultimatum din partea Uniunii Sovietice, prin care se cerea evacuarea administraţiei civile şi a armatei din teritoriul cuprins între râurile Prut şi Nistru şi din nordul Bucovinei. Pentru a evita un eventual conflict armat, administraţia şi armata românească s-au retras din Basarabia la termenul cuvenit, cedând teritoriile Uniunii Sovietice. În mare parte din teritoriul anexat, sovieticii aveau să proclame Republica Sovietică Socialistă Moldovenească. La Bucureşti, Roller era încă chinuit de boală. Ambasada Franţei de la Bucureşti îi refuzase cererea de viză, făcând imposibilă plecarea în Occident pentru tratament. În aceste condiţii, Roller a cerut partidului permisiunea de a pleca în Basarabia. Motivul oficial pe care avea să îl invoce era legat de faptul că soţia lui, Sara Zighelboim, se născuse în Basarabia, într-un sat de lângă Tighina. După ce a primit acceptul partidului şi al autorităţilor române, familia Roller a plecat la Chişinău. Aici, Mihail Roller a mers la organizaţia locală de partid, cerând să i se dea de lucru. La început, a fost privit cu suspiciune. I s-a spus însă că se va încerca obţinerea unei confirmări oficiale în cazul său. Până atunci însă, a trebuit să îşi găsească un rost, fiind trimis să lucreze la o fabrică din Chişinău[1]. Necazurile legate de sănătatea sa şubredă nu îl vor ocoli nici în Basarabia, în iarna 1940-1941 fiind de mai multe ori internat în spital[2]. În martie chiar, starea sănătăţii lui se înrăutăţise într-atât încât a suferit o sincopă severă, fiind pe punctul de a fi declarat decedat de către medici[3]. Şi-a revenit însă în curând. Gravitatea stării lui de sănătate i-a alarmat însă pe cei din conducerea fabricii unde lucra, drept pentru care s-au făcut eforturi ca Roller să fie transferat la Odessa pentru tratament, la 1 iulie 1941.

Izbucnirea războiului pe Frontul de Răsărit a anulat aceste planuri. În acele vremuri tulburi, Mihail Roller s-a dovedit a fi un soldat disciplinat al partidului, înrolându-se într-un grup de partizani al M.O.P.R.-ului din Chişinău, cu gândul de a lupta şi a rezista împotriva atacurilor armatelor germane şi româneşti. Nu a avut însă şansa de a-şi demonstra calităţile de soldat sau partizan, întrucât a trebuit să se supună ordinului de evacuare, plecând spre Rostov. După un drum istovitor de cinci săptămâni, Roller ajungea la Rostov, însă doar pentru a afla că nici acest oraş nu mai este sigur, fiind emis un alt ordin de evacuare. De la Rostov, în vara anului 1941, Roller a ales să plece spre Leninabad, un orăşel din Asia Centrală, din nordul

„A XXV-a Aniversare a Eliberării Patriei", A.N.I.C., fond *Consiliul de Stat – Decrete*, dosar nr. 566/1970, ff. 1 şi 8).

1. „Referinţă a Tatianei Bulan" (4.07.1949), A.N.I.C., fond *53*, dosar R/65 (Mihail Roller), f. 42.
2. „Autobiografie" (17.06.1949), A.N.I.C., fond *53*, dosar R/65 (Mihail Roller), f. 24.
3. *Ibidem*.

Republicii Sovietice Socialiste Tadjikă. După o călătorie care a durat mai multe luni, la 6 noiembrie 1941, familia Roller ajungea la Leninabad, unde aveau să îşi petreacă următorii trei ani din viaţă. Din nou Roller a încercat să se pună în slujba partidului, căutând să îşi găsească un loc în cadrul organizaţiei locale. Însă, aşa cum se întâmplase la Chişinău, lui Roller i s-a sugerat să îşi găsească mai degrabă o slujbă, fiind repartizat ca profesor la un liceu din localitate. Se pare că vremea trecea cu greu în orăşelul din Asia Centrală. Conform mărturiilor pe care le consemnează în autobiografia sa din 1949, câtă vreme s-a aflat la Leninabad, Roller a încercat de trei ori să se înroleze în Armata Roşie. De fiecare dată a fost respins din motive medicale. Tot de perioada pe care a petrecut-o în oraşul tadjik se leagă şi o controversă importantă a biografiei lui Mihail Roller. După ce a revenit în România, în 1945, despre Roller s-a spus că urmase şi absolvise Facultatea de Istorie, în anii cât fusese în Uniunea Sovietică[1]. Nu ştim să fi avut şi probe care să demonstreze această afirmaţie. Nici detaliile pe care le oferă în autobiografia sa nu par să certifice acest lucru : „în acel timp 1942-1943, am folosit timpul liber şi în afara orelor de lucru (profesor fiind), am învăţat, începând de la anul I al facultăţii de istorie până la anul IV inclusiv. Într-un an am luat licenţa la Istorie”[2].

În perioada cât a stat la Leninabad, Mihail Roller a încercat de mai multe ori să ia legătura cu partidul, trimiţând periodic scrisori la Moscova. Avea să primească un răspuns abia în toamna anului 1943, când a fost contactat de la Moscova de către secretara Anei Pauker, Natalia Scurtu[3]. Aceasta îl informa, prin intermediul

1. Conform unor date găsite la Arhivele Militare Române, Liviu Pleşa notează că Roller ar fi urmat cursurile Facultăţii de Istorie a Universităţii din Moscova, vezi : AMR, fond *Microfilme*, rola As1-1501, c. 353, *apud* Liviu Pleşa, „Mihail Roller şi «stalinizarea» istoriografiei româneşti”, în *loc. cit.*, pp. 165-177. Mihail Roller nu confirmă o astfel de ipoteză în autobiografia sa redactată în 1949, vezi : „Autobiografie” (17.06.1949), A.N.I.C., fond *53*, dosar R/65 (Mihail Roller), f. 28.
2. „Autobiografie” (17 iunie 1949), A.N.I.C., Fond *53*, dosar R/65 (Mihail Roller), f. 28
3. Dr. Scurtu Natalia – Corotcov, pe numele de fată Resnic (n. 18 octombrie 1906, Chişinău, Republica Moldova – d. 1981), de profesie medic. În 1925 a plecat în Belgia pentru a urma cursurile Facultăţii de Medicină. Din 1926 a început să frecventeze cercurile marxiste studenţeşti, fiind primită în Secţia muncitorilor străini din Partidul Comunist Belgian în 1928. Doi ani mai târziu, în octombrie 1930, s-a reîntors în ţară (la Soroca), reluând legătura cu organizaţia locală de partid. În acest interval de timp a fost arestată de Siguranţa din Soroca împreună cu soţul său – Jurov/Gheorghe Corotcov – fiind acuzaţi de spionaj. După arestare, soţii Corotcov au fost trimişi la Bucureşti pentru a fi investigaţi de către procurorii militari (din lipsă de probe vor fi puşi în libertate după 15 zile de anchetă). După punerea în liberate va pleca la Chişinău, unde va activa pe linie de propagandă şi agitaţie în cadrul Comitetului judeţean de partid. În perioada 1931-1933 a fost trimisă la Bucureşti pentru a lucra în colectivul redacţiei *Tânărul leninist* şi în Comitetul Central al Blocului Muncitoresc Ţărănesc. La sfârşitul anului 1933 a fost însărcinată cu funcţia de secretar al Comitetului regional U.T.C.dR. Bucovina. Pentru activitatea politică clandestină a fost arestată în februarie 1934,

unei scrisori, că se dăduseră indicaţii referitoare la el şi că trebuia să plece la Moscova cât mai curând[1]. Au trecut însă câteva luni bune până când Roller avea să primească hârtiile care i-au permis să plece, el nefiind semnalat în capitala

însă va fi pusă în libertate după 4-5 luni de cercetări din cauza faptului că era însărcinată (la acea dată lucra ca medic ginecolog la Spitalul israelit din Cernăuţi). Procesul s-a încheiat în iunie 1936, Natalia Scurtu fiind condamnată la 3 ani de închisoare şi 30.000 de lei amendă pentru infracţiuni la Legea „Mârzescu", pedeapsă pe care a executat-o în Închisoarea de femei de la Dumbrăveni. După eliberarea din închisoare – februarie 1939 – a reluat legătura cu mişcarea comunistă ilegală, fiind numită în funcţiile de instructor al C.C. al P.C.dR. şi membră în Biroul C.C. al Ajutorului Roşu din România (tot atunci s-a angajat ca medic la Spitalul „Iubirea de Oameni" din Bucureşti). Ca urmare a ultimatului sovietic din iunie 1940, a urmat directivele partidului plecând în Basarabia sovietizată şi stabilindu-se în Chişinău. Aici va fi repartizată în funcţia de directoare a Şcolii de felceri şi moaşe (pe linie politică a lucrat ca locţiitoare a preşedintelui Comitetului Central al Ajutorului Roşu din R.S.S. Moldovenească). După invadarea U.R.S.S. de către Germania nazistă s-a retras în Capitala R.S.S. Uzbecă, Taşkent, unde a fost cooptată în C.C. al Ajutorului Roşu. La începutul anului 1943 va fi chemată la Moscova pentru a i se încredinţa o funcţie „specială" la Comintern. În urma desfiinţării Cominternului a fost trimisă să lucreze ca asistentă a Anei Pauker. În primăvara anului 1944, după eliberarea Chişinăului, va fi numită responsabilă de cadre la Ministerul Sănătăţii din R.S.S. Moldovenească, lucrând în paralel ca medic chirurg la Spitalul nr. 1 din Chişinău (18 aprilie 1944 – 5 mai 1945). Va reveni în ţară în septembrie 1945 cu unităţile celei de-a doua divizii de voluntari „Horia, Cloşca şi Crişan" (la înfiinţarea diviziei i s-a acordat gradul militar de locotenent şi funcţia de locţiitoare a comandantului batalionului medico-sanitar). După demobilizarea din armată a fost pusă la dispoziţia partidului. Astfel, în noul regim de democraţie populară a ocupat mai multe funcţii pe linie de partid şi de stat : instructoare şi responsabilă a Comisei cinematografice din Secţia de educaţie politică a C.C. al P.C.R. (decembrie 1945 – noiembrie 1947) ; directoare a Societăţii „Filmul Popular" din Bucureşti (decembrie 1945 – 1947) ; directoare a Direcţiei cinematografiei din Ministerul Artelor şi consilier ministerial în acelaşi minister (iunie 1948 – 1949) ; directoare la Institutul Român pentru Relaţii Culturale cu Străinătatea (1950 – aprilie 1951) şi directoare a Direcţiei asistenţei medicale curativo-profilactice din Ministerul Sănătăţii şi Prevederilor Sociale şi a Direcţiei ocrotirii mamei şi copilului din Ministerul Sănătăţii (aprilie 1951 – noiembrie 1956). În noiembrie 1956 va fi trimisă la specializare în U.R.S.S., lucrând până în vara anului 1957 în diferite unităţi medicale. Din iulie 1957 până 1965 (când se va pensiona) va lucra ca medic primar la Maternitatea „Polizu" din Bucureşti. În anii '50-'70, Natalia Scurtu a locuit în cartierul Primăverii din Bucureşti, pe strada Crângului nr. 14 (în anii '70 beneficia de o pensie personală lunară de 3.200 lei). În 1947 s-a căsătorit cu un coleg din resortul de Cultură şi Artă al C.C. al P.C.R., Dumitru Mustaţă (primul soţ, Jurov/Gheorghe Corotcov, a fost paraşutat de sovietici în timpul războiului, fiind însă prins de autorităţi şi executat fără sentinţă de judecată ; cu acesta a avut o fată, Kira Corotcova, născută în iunie 1934). A fost nevoită să divorţeze de el în 1949, deoarece în timpul procesului de verificare a membrilor de partid (1948-1950), Comisia Controlului de Partid a descoperit unele lucruri „neclare" în biografia sa (Natalia Scurtu a hotărât să divorţeze de el la „sugestia" directorului Direcţiei cadre a C.C. al P.M.R., Simion Bughici). A.N.I.C., fond *53*, dosar S/93 (Natalia Scurtu), vol. I şi II.

1. „Autobiografie" (17.06.1949), A.N.I.C., fond *53*, dosar R65 (Mihail Roller), f. 28.

Uniunii Sovietice decât în primăvara anului următor. La 3 martie 1944, într-o scrisoare adresată de Ana Pauker lui Gheorghi Dimitrov, aceasta solicita cooptarea lui Roller în cadrul unei structuri create după dizolvarea Cominternului – „Institutul de Cercetări Ştiinţifice nr. 205”[1]. Acest Institut preluase, alături de alte două Institute similare (nr. 99 şi nr. 100), activitatea Cominternului sub denumiri camuflate. Institutul nr. 205 se ocupa, în principal, cu propaganda radiofonică. Dat fiind că activitatea redacţiei române era nesatisfăcătoare, cauza reprezentând-o lipsa cadrelor calificate, Ana Pauker propunea convocarea „de urgenţă” a lui M. Roller „care dispune de experienţa muncii redacţionale”[2]. În capitala Uniunii Sovietice, Roller a stat un an de zile, lucrând alături de Ana Pauker, Vasile Luca, Valter Roman, Petre Borilă sau Gheorghe Stoica (Moscu Cohn). În 1945, la paisprezece ani de la prima „convocare”, Partidul avea din nou nevoie de el în ţară. Şi de această dată, Roller nu a stat prea mult pe gânduri, plecând la Bucureşti. În viaţa lui Roller debuta un ultim capitol. O etapă a vieţii în care avea să atingă culmile, dar şi gustul amar al „căderii”.

După „eliberare”

La 23 august 1944, Mihail Roller se afla la Moscova. Ecoul evenimentelor petrecute la Palatul Regal din Bucureşti, în după-amiaza zilei de 23 august, avea să ajungă destul de repede şi la Moscova. Reacţia comuniştilor români de acolo, ca de altfel şi cea a autorităţilor sovietice, nu a fost la fel de entuziastă ca cea a tovarăşilor lor din ţară. Fără îndoială că aceştia ar fi preferat ca Armata Roşie să fie cea care ar fi „eliberat” Bucureştiul, şi nu acţiunea curajoasă a tânărului rege român. Astăzi ştim că, ajunsă peste o lună de zile la Bucureşti, Ana Pauker le-a reproşat tovarăşilor din ţară implicarea în evenimentele de la 23 august[3].

Imediat după acest moment, mulţi dintre comuniştii români de la Moscova s-au grăbit să ceară acceptul diriguitorilor sovietici pentru a reveni în România. Nimeni nu-şi permitea să „piardă” confruntarea care se preconiza a începe la Bucureşti. Nu e şi cazul lui Mihail Roller, care a preferat să rămână în capitala Uniunii Sovietice. Nu avea să revină în ţară decât abia peste un an de zile, numai atunci când a fost convocat de către partid.

La Bucureşti era nevoie de oameni pricepuţi pentru a lucra în resortul propagandei. Vreme de câţiva ani după reîntoarcerea în România (1945), Mihail Roller

1. Detalii confirmate de către T. Bulan în 1949, „Referinţă a Tatianei Bulan” (4.07.1949), A.N.I.C., fond *53*, dosar R/65 (Mihail Roller), ff. 42-43.
2. Florin Constantiniu, *op. cit.*, p. 24.
3. „Tatiana Brătescu, fiica lui Marcel şi a Anei Pauker, despre copiii Cominternului”, în Lavinia Betea, *Poveşti din Cartierul Primăverii*, Editura Curtea Veche, Bucureşti, 2010, pp. 104-105.

a lucrat intens, implicându-se total în activitatea pe care o desfăşura, refuzând concediile şi neglijându-şi familia. Zelul de care dădea dovadă era, de multe ori, excesiv, drept pentru care avea să atragă antipatia multora dintre colaboratorii săi şi nu numai. În 1961, în cadrul unei şedinţe a Biroului Politic al C.C. al P.M.R., Dej rememora întâmplările petrecute cu ocazia unei vizite la Moscova, la începutul anului 1946. Printre alte detalii, Dej îşi amintea, absolut întâmplător, şi de un episod când Stalin i-ar fi atras atenţia în legătură cu chestiunea înlocuirii manualelor şcolare : [...] în maşină a sporovăit o mulţime de lucruri. A venit vorba despre manualele şcolare. Zice : Dar ce, voi aţi pus pe foc toate manualele vechi ? Dar de ce faceţi aceasta, dar nu puteţi să le îmbunătăţiţi ? asta e o problemă grea. Pe urmă despre lucruri de istorie. Se apucase Roller să facă nu ştiu ce chestie [...][1].

Iniţial, Roller a ocupat funcţia de responsabil al cercului de studii şi documentare din Direcţia Generală a Propagandei şi Agitaţiei a C.C. al P.C.R[2]. Ulterior, a ocupat funcţia de adjunct cu probleme de ştiinţă şi învăţământ la Secţia de Propagandă şi Agitaţie a C.C. al P.C.R. În 1949 a condus Comisia de învăţământ din cadrul Secţiei de Agitaţie şi Propagandă a Comitetului Central, comisie care a avut sarcina de a redacta manualele unice, multe dintre ele traduse din limba rusă[3].

„Fantoma roşie” a istoriografiei româneşti

Posteritatea lui Mihail Roller nu se datorează activităţii lui din perioada de ilegalitate a partidului. Nu se datorează nici stagiilor pe care le-a avut în tinereţe în Partidul Comunist German sau Partidului Comunist Francez. Şi nu se datorează nici măcar celor şase ani petrecuţi în Uniunea Sovietică, în vremea celui de-al Doilea Război Mondial, la Chişinău, Leninabad sau Moscova. Fără îndoială că toate aceste „realizări” i-ar fi permis să ocupe un rol în cadrul istoriei „glorioase” a partidului. Însă nimic mai mult decât atât. În schimb, influenţa pe care acesta a avut-o ca „patron” al istoriografiei româneşti în anii postbelici avea să îi asigure o „celebritate” peste decenii.

Până în 1947, istoriografia românească nu a resimţit din plin transformările şi convulsiile prin care trecea societatea românească. S-au înregistrat atacuri în presă şi acuze împotriva unor istorici renumiţi sau a vechilor structuri, însă nu a existat

1. Elis Neagoe-Pleşa, Liviu Pleşa (eds.), *Dosarul Ana Pauker. Plenara Comitetului Central al Partidului Muncitoresc Român din 30 noiembrie – 5 decembrie 1961*, vol. I, Editura Nemira, Bucureşti, 2006, p. 96.
2. Gheorghe Crişan, *Piramida puterii. Oameni politici şi de stat, generali şi ierarhi din România (23 august 1944 – 22 decembrie 1989)*, vol. I, ediţia a II-a revizuită şi adăugită, Editura Pro Historia, Bucureşti, 2004, p. 305.
3. Liviu Pleşa, art. cit., pp. 165-177.

o cenzură generalizată care să fi paralizat discursul istoriografic. Deşi libertatea de creaţie era întru câtva îngrădită, au existat destule manifestări culturale independente de canonul marxist-leninist pe care comuniştii încercau să îl impună. În 1947 însă, intervine o modificare de paradigmă importantă, care avea să producă o ruptură cvasitotală şi cvasidefinitivă de vechile structuri, instituţii, concepţii şi personalităţi. Este momentul în care România rupea legăturile cu Occidentul şi „cultura decadentă" pe care acesta o promova şi privilegia relaţiile culturale cu ţările „blocului sovietic", dar mai ales cu Uniunea Sovietică[1].

Ascensiunea lui Roller în cadrul „frontului istoric" a fost consubstanţială „asaltului brutal" al noului regim asupra tradiţiilor istoriografiei româneşti. Marile nume ale şcolii istorice româneşti aveau să fie eliminate din învăţământul superior (Constantin C. Giurescu[2], Nicolae Bănescu[3], Victor Papacostea[4],

1. Pentru o analiză detaliată a evoluţiei istoriografiei româneşti în epoca postbelică, vezi : Şerban Papacostea, „Captive Clio : Romanian Historyography under Communist Rule", în *European History Quarterly*, vol. 26/1996, pp. 181-208.
2. Constantin C. Giurescu (26 octombrie 1901, mun. Focşani, jud. Vrancea – 13 noiembrie 1977, mun. Bucureşti). Studii superioare la Bucureşti (1922), doctor în Litere (1925) şi docent în Istorie (1925). Profesor la Universitatea din Bucureşti (1925-1948 şi 1963-1975). Arestat în 1950, în lotul „demnitarilor", a fost închis vreme de cinci ani la Sighet (Cicerone Ioniţoiu, *Victimele terorii comuniste. Arestaţi, torturaţi, întemniţaţi, ucişi. Dicţionar F-G*, Editura Maşina de scris, Bucureşti, 2002, p. 229). După eliberare, a fost angajat cercetător la Institutul de Istorie „N. Iorga" din Bucureşti (1956-1963). A fost membru al Academiei de Ştiinţe Sociale şi Politice (din 1970) şi membru al Academiei R.S.R. (din 1974). Vezi şi Ştefan Ştefănescu (coord.), *op. cit.*, pp. 156-157.
3. Nicolae Bănescu (n. 16 decembrie 1878, mun. Călăraşi, jud. Călăraşi – d. 11 septembrie 1971, Bucureşti). Istoric, bizantinolog. Studii universitare la Bucureşti. Specializare în limba greacă şi literatura bizantină la München (1910-1912). Doctorat la München (1914). Profesor universitar de bizantinologie la Universitatea din Cluj (1919-1938), apoi la Universitatea din Bucureşti (1938-1947). Membru corespondent (1920) şi apoi titular (1938) al Academiei Române (Ştefan Ştefănescu [coord.], *op. cit.*, pp. 50-51). Anchetat în procesul Societăţii Române de Radiodifuziune, nu a fost condamnat. În 1953, a primit însă o condamnare de o lună de zile, pentru acuzaţii de ultraj. A fost urmărit sistematic de către Securitate, până la moartea sa. În 1964 a fost ales vicepreşedinte al Societăţii Internaţionale de Bizantinologie (Ioan Opriş, *Istoricii şi Securitatea*, vol. II, Editura Enciclopedică, Bucureşti, 2006, pp. 79-105).
4. Victor Papacostea (21 ianuarie 1900, mun. Brăila, jud. Brăila – 20 iunie 1962, mun. Bucureşti). Istoric şi fruntaş liberal, a absolvit Facultatea de Litere şi Filosofie a Universităţii din Bucureşti în 1933. A fost asistent (1934-1937), conferenţiar (1937-1942) şi profesor (1942-1947) la Catedra de istorie a Facultăţii de Litere şi Filosofie. A fost fondator şi director al Institutului de Studii şi Cercetări Balcanice (1938-1947). Membru al P.N.L. Gh. Brătianu (din 1930), a ocupat diferite demnităţi publice. A fost arestat în lotul „demnitarilor", la 6 mai 1950, fiind închis la Sighet. A fost eliberat în 17 septembrie 1955. După eliberare, a fost angajat cercetător la Institutul de Istorie al Academiei R.P.R. A mai fost arestat încă o dată, pentru câteva luni, între 25 decembrie 1957 şi 29 mai 1958. Vezi : Ioan Opriş, *op. cit.*, pp. 143-155.

Ion Nistor[1], Ştefan Meteş[2], Ioan Lupaş[3]), unii dintre ei găsindu-şi sfârşitul în închisorile regimului : cazul cel mai elocvent fiind cel al lui Gheorghe Brătianu[4]. Aceeaşi soartă o va avea şi opera acestora, care va fi trimisă în „fondurile speciale"

---

1. Ion Nistor (n. 16 august 1876, com. Vicovu de Sus, jud Suceava – d. 11 noiembrie 1962, mun. Bucureşti), istoric şi om politic român. Studii universitare la Cernăuţi (1897-1902). Doctor în istorie (1909) şi docent (1911) la Universitatea din Viena. Profesor de istoria românilor la Universitatea din Cernăuţi (1912-1940), iar mai apoi la Universitatea din Bucureşti (1940-1941). Rector al Universităţii din Cernăuţi (1933-1940). Membru corespondent (1911) şi membru titular (1915) al Academiei Române (Ştefan Ştefănescu [coord.], *op. cit.*, pp. 240-241). Arestat în noaptea 5-6 mai 1950, în lotul „demnitarilor", a fost încarcerat la Penitenciarul Sighet vreme de cinci ani, fără a fi primit vreodată o condamnare. Fişa sa matricolă penală este disponibilă pe site-ul http : //www.iiccr.ro/ro/fise_detinuti_politici.
2. Ştefan Meteş (n. 8 ianuarie 1887, com. Geomal, jud. Alba – d. 30 iunie 1977, mun. Cluj--Napoca, jud. Cluj). Studii secundare la Braşov, studii universitare la Sibiu, Bucureşti şi Budapesta. În perioada 1922-1949 a fost director al Arhivelor Statului din Transilvania. A ocupat şi unele demnităţi : deputat în Congresul naţional bisericesc (1919-1920), deputat în Parlamentul României (1919-1922 şi 1931-1932) şi subsecretar la Ministerul de Interne şi Ministerul Justiţiei (1931-1932). Membru corespondent al Academiei Române (din 1919). Arestat în 1950, în lotul „demnitarilor", a fost întemniţat până în 1955. Reabilitat ulterior, Meteş a fost sărbătorit în 1971, la împlinirea a 85 de ani, când a fost decorat cu „Meritul Cultural". Vezi : Ioan Opriş, *op. cit.*, pp. 211-238.
3. Ioan Lupaş (n. 9 august 1880, com. Sălişte, jud. Sibiu – d. 3 iulie 1967, mun. Bucureşti). Istoric transilvănean cu studii universitare la Budapesta şi Berlin. Doctor în istorie şi latină (1904). Profesor de istoria românilor la Universitatea din Cluj (1919-1946). A organizat, împreună cu Al. Lapedatu, Institutul de istorie naţională din Cluj (1920). Preşedinte al Institutului (1920-1945). Membru corespondent (din 1914) şi membru titular (din 1916) al Academiei Române şi preşedinte al Secţiei istorice (1932-1935) (Ştefan Ştefănescu [coord.], *op. cit.*, p. 202). Ioan Lupaş a fost arestat la data de 5 mai 1950 în lotul „demnitarilor", fiind încarcerat vreme de cinci ani în Penitenciarul Sighet. Conform fişei sale matricole penale, nu a fost niciodată condamnat (fişa matricolă penală este disponibilă pe site-ul http : //www.iiccr.ro/ro/fise_detinuti_politici). Pentru mai multe detalii referitoare la biografia lui Ioan Lupaş, vezi şi Minodora-Maria Cioban Someşanu, *Epurări în Universitatea clujeană, 1944-1958*, Institutul Naţional pentru Studiul Totalitarismului, Bucureşti, 2010, pp. 48-71.
4. Gheorghe Brătianu (n. 3 februarie 1898, com. Ruginoasa, jud. Iaşi – d. 27 aprilie 1953, Penitenciarul Sighet, jud. Maramureş). Istoric şi om politic român. Fiul lui Ion (Ionel) I.C. Brătianu, în mai multe rânduri prim-ministru al României. Absolvent al Facultăţii de Drept a Universităţii din Iaşi (1920). Studii la Paris (Sorbonne), concretizate printr-un doctorat obţinut în 1929. Profesor de Istoria românilor la Universitatea din Iaşi (1924), iar mai apoi la Universitatea din Bucureşti (din 1940). Membru titular al Academiei Române (1942). Este înlăturat de la catedră în 1947, fixându-i-se domiciliu obligatoriu. În 1948 i se retrage şi calitatea de academician. Arestat la 6 mai 1950, în lotul „demnitarilor", a fost încarcerat la Sighet, fără să primească o condamnare. A murit în închisoare la 27 aprilie 1953. Decesul său a fost înregistrat la Sfatul Popular Sighet abia peste patru ani (act de deces nr. 131/20.07.1957). Fişa matricolă penală a lui Gheorghe Brătianu este disponibilă pe site-ul http : //www.iiccr.ro/ro/fise_detinuti_politici.

ale bibliotecilor. Mai mult decât atât, au fost suprimate şi unele publicaţii periodice de profil : *Revista istorică* (fondată de Nicolae Iorga), *Revista Istorică Română* (condusă de C.C. Giurescu), *Balcanica* (al cărei redactor-şef era Victor Papacostea), sau *Revue des Études Sud-Est Européennes* etc. În locul tuturor acestor reviste avea să apară *Studii*, publicaţie trimestrială al cărei redactor-şef era nimeni altul decât Mihail Roller. În aceeaşi notă se pot înscrie şi alte iniţiative ale noului regim – înfiinţarea Muzeului Româno-Rus (1947)[1], a Institutului de Studii Româno-Sovietice (1947)[2], sau apariţia publicaţiei periodice *Analele Româno-Sovietice*[3].

În acest climat are loc şi un alt eveniment extrem de important pentru evoluţia istoriografiei româneşti postbelice – apariţia manualului Istoria României (care avea să fie redenumit Istoria R.P.R. în ediţiile următoare) coordonat de Mihail Roller[4]. „Manualul lui Roller”, despre care el însuşi afirma că este mai degrabă un tratat[5], era prima sinteză marxistă de istorie a României. La redactarea manualului lucrase o echipă de specialişti, chiar dacă aceştia erau „de mâna a doua”[6] : pe lângă Roller, semnau Dumitru Tudor, Vasile Maciu şi Gh. Georgescu-Buzău[7].

1. Inaugurat la data de 26 martie 1947, Muzeul îşi avea localul în Bucureşti, în Casa „Scarlat Kreţulescu”. Muzeul a fost desfiinţat abia în 1963. Pentru mai multe detalii, vezi Florian Tănăsescu, „Muzeul Româno-Rus”, în Dan Cătănuş (coord.), *România, 1945-1989. Enciclopedia regimului comunist. Instituţii de partid, de stat, obşteşti şi cooperatiste*, Institutul Naţional pentru Studierea Totalitarismului, Bucureşti, 2012, pp. 374-375.
2. Inaugurat la 3 iulie 1947, Institutul de Studii Româno-Sovietice îşi avea sediul în Calea Victoriei nr. 141 (în incinta Palatului Cantacuzino). Condus de un director general, un secretar general şi un comitet de conducere cu rol consultativ, format din cinci membrii, directori ai celor cinci direcţii ale institului : studii, cursuri, biblioteci şi documentare, publicaţii, administrativă. Printre membrii fondatori ai Institutului se găseau nume importante : patriarhul Nicodim, George Enescu, Gala Galaction, Iorgu Iordan, Andrei Oţetea, C.I. Parhon, Alexandru Rosetti, Mihail Sadoveanu sau Traian Săvulescu. Gabriel Catalan, „Instituţii, practici şi personalităţi la începuturile sovietizării culturii şi istoriografiei româneşti”, în *Anuarul Institutului de Istorie „George Bariţ” din Cluj-Napoca*, Series Historica, tom XLIV, 2005, pp. 439-462.
3. Publicaţia *Analele Româno-Sovietice. Buletin de ştiinţă şi filosofie al Institutului de Cultură Româno-Sovietic* a apărut între 1946 şi 1949.
4. Mihail Roller (redactor responsabil), Gheorghe I. Georgescu, Dumitru Tudor, Vasile Maciu, *Istoria României. Manual unic pentru clasa a VIII-a secundară*, Editura de Stat, Bucureşti, 1947.
5. Mihail Roller, „Sarcini noui în studiul istoriei României”, în *Studii. Revistă de ştiinţă-filosofie-arte*, nr. 1/1948, pp. 128-133.
6. Florin Constantiniu, *op. cit.*, pp. 23 şi urm.
7. Dumitru I. Tudor (n. 22 mai 1908, com. Isverna, jud. Mehedinţi). Studii secundare la Satu-Mare, studii universitare la Bucureşti (1930). Membru al Şcolii române din Roma (1933-1935). Doctor în litere şi filosofie (1936). Bibliotecar al Facultăţii de Litere şi Filosofie, Bucureşti (1930-1931), şi profesor secundar (1930-1947). Şef de lucrări la Muzeul Naţional de Antichităţi (1943-1947). Profesor la Catedra de istorie antică şi epigrafie a Facultăţii de Litere şi Filosofie a Universităţii din Iaşi (1947-1954) şi la Catedra de istorie

„Istoria” lui Roller avea să cunoască un oarecare „succes” editorial, fiind publicată în patru ediţii succesive[1]. „Revoluţia” pe care o presupunea apariţia acestui manual avea la bază „concepţia şi metoda ştiinţifică” pe care se întemeia lucrarea ; în prefaţa ediţiei din 1947, Roller afirma : „Istoria de faţă se deosebeşte structural de istoriile scrise până astăzi prin concepţia şi metoda ştiinţifică ce îi stă la bază. Am înfăţişat dezvoltarea societăţii omeneşti din teritoriul care formează România de astăzi şi am căutat ca în diferite epoci să apară în lumina lor toate laturile vieţii economice, sociale, politice, militare, culturale şi forţele care aveau misiunea să ducă ţara noastră înainte”[2]. Manualul era prima încercare de a prezenta evoluţia istoriei românilor pe temeiul „învăţăturii marxist-leniniste” : periodizarea urma succesiunea formaţiunilor social-economice – comuna primitivă, sclavagism, feudalism, capitalism, socialism ; iar lupta de clasă era considerată ca „forţa motrice” a dezvoltării societăţii[3]. „Istoria” lui Roller, „document plin de falsificări şi profund antipatriotic”[4], nu reprezenta astfel decât prima piesă din acel mecanism care avea să înlesnească partidului calea către falsificarea istoriei românilor.

---

veche şi arheologie a Facultăţii de Istorie, Universitatea din Bucureşti (din 1954). Membru corespondent al Şcolii române din Roma (din 1936), membru al Societăţii numismatice române (din 1938) şi al Academiei de Ştiinţe Sociale şi Politice (din 1970) ; vezi Ştefan Ştefănescu (coord.), *op. cit.*, p. 328.

Vasile Maciu (n. 30 decembrie 1904, mun. Caracal, jud. Olt – d. 1981, mun. Bucureşti). Studii superioare la Facultatea de Litere şi Filosofie a Universităţii din Bucureşti (1924-1927). A fost profesor secundar la Caracal (1927-1928), Corabia (1928-1929), Găeşti (1929-1931) şi Buzău (1931-1944). În 1944, Vasile Maciu a fost numit în funcţia de inspector general de control didactic pentru învăţământul mediu, în cadrul Ministerului Învăţământului Public. În perioada 1947-1949, a fost profesor secundar la diferite licee din Bucureşti : „Cantemir”, „Gh. Lazăr” şi „Sf. Sava”. Din 1949, a fost numit conferenţiar universitar la Facultatea de Istorie a Universităţii din Bucureşti, iar din 1963 a devenit profesor. A fost pensionat în 1974. A mai ocupat următoarele funcţii : şef de secţie la Institutul de Istorie „N. Iorga” din Bucureşti (1949-1953) ; director al Arhivelor Statului (1953-1956) şi decan al Facultăţii de Istorie (1956-1958). Arhiva Universităţii din Bucureşti, Direcţia *Resurse Umane – Dosare de cadre*, dosar M 2926 (Vasile Maciu), dosar nenumerotat.

Gheorghe I. Georgescu-Buzău (n. 16 mai 1909, com. Pleşcoi, jud. Buzău). Studii secundare şi universitare la Bucureşti (1943). Bibliotecar la Biblioteca Ateneului Român (1929-1944), la Academia Română (1927-1952) şi la Institutul de istorie naţională (1944-1947). Redactor-şef – secţia istorie – la Editura de Stat (1945-1948). Cercetător principal la Institutul de Istorie „N. Iorga” (1948-1957). Conferenţiar la Facultatea de Istorie a Universităţii din Bucureşti (1948-1968) ; Ştefan Ştefănescu (coord.), *op. cit.*, pp. 152-153.

1. Florin Constantiniu, *op. cit.*, p. 30.
2. Vezi : „Prefaţă la ediţia I-a”, în Mihail Roller (red.), *Istoria R.P.R. Manual pentru învăţământul mediu*, Editura de Stat Didactică şi Pedagogică, Bucureşti, 1952, p. V.
3. Florin Constantiniu, *op. cit.*, p. 31.
4. Vladimir Tismăneanu, Dorin Dobrincu, Cristian Vasile (eds.), *Raport final. Comisia Prezidenţială pentru Analiza Dictaturii Comuniste din România*, Editura Humanitas, Bucureşti, p. 803.

„Consacrarea” lui Mihail Roller ca istoric avea să survină odată cu promovarea lui în rândul membrilor titulari ai noii Academii a Republicii Populare Române[1], cu toate că activitatea lui ştiinţifică de până atunci nu îl califica pentru obţinerea unei astfel de demnităţi. Mai mult decât atât, în 1949, Roller a fost numit vice-preşedinte al secţiunii de Ştiinţe istorice, filosofice şi economico-juridice, funcţie pe care avea să o deţină până în 1955[2]. Această demnitate, dublată de alte funcţii în comitete redacţionale, i-au permis lui Mihail Roller să controleze „câmpul istoriografic” în primii ani după instaurarea regimului democraţiei populare. *Istoria României* reprezentase, în viziunea lui Mihail Roller, „o cotitură pozitivă bine determinată în ştiinţa istorică”, iar dezvoltarea ulterioară a disciplinei trebuia să urmeze un traseu pe care acesta îl schiţa într-un articol din primului număr al revistei *Studii*[3]. Roller insista asupra necesităţii dezvoltării unor teme istoriografice care fuseseră ignorate sau, în cel mai bun caz, marginalizate : a) „felul de viaţă şi de gândire a oamenilor din societatea primitivă” ; b) epoca migraţiilor ; c) „relaţiile de producţie şi frământările ţărăneşti”, dar şi „frământările orăşeneşti” ; şi d) „răscoalele şi revoluţiile din secolele XIX şi XX”, prin „introducerea factorului muncitoresc şi a luptelor pe care această clasă le-a dus pentru progresul României”.

În fapt, aceste noi tendinţe pe care istoriografia românească trebuia să şi le asume aveau să fie concretizate în anii următori, odată cu demararea unor mari proiecte, fie că vorbim despre ample campanii arheologice, fie despre proiecte care vizau publicarea extensivă de colecţii de documente. În ceea ce priveşte campaniile arheologice, trebuie remarcat faptul că Roller sugera necesitatea cercetării perioadelor pre- şi postromană. În ceea ce priveşte cea din urmă epocă, acesta insista chiar pentru studierea „prezenţei active şi a rolului civilizaţiei Europei răsăritene” asupra românilor, făcând referire la „statul bulgar condus de Boris, stat care a cuprins şi întreg teritoriul României de azi”, şi la „cnezatele ce s-au format după descompunerea statului din Chiev”, în a căror arie de influenţă s-ar fi aflat şi teritoriul Moldovei[4]. Şi celelalte „indicaţii”, schiţate de Roller în articolul din primăvara anului 1948, aveau să fie abordate de către istoriografia românească în anii următori, când vor fi publicate mai multe colecţii de documente. Cele mai importante proiecte de acest fel le-au reprezentat colecţia *Documente privind istoria Romîniei* (D.I.R.)[5], dar şi iniţiativele prin care a fost întocmit *Indicele* Colecţiilor

1. Ioan Lăcustă, *1948-1952. Republica Populară şi România*, Editura Curtea Veche, Bucureşti, 2005, p. 60.
2. Liviu Pleşa, *art. cit.*, p. 166.
3. Mihail Roller, „Sarcini noui în studiul istoriei României”, în *loc. cit.*, pp. 128-133.
4. *Ibidem*, pp. 131-132.
5. Colecţia *Documente privind istoria Romîniei* (D.I.R.) a fost structurată în patru serii, după cum urmează : Seria A. Moldova, Seria B. Ţara Românească, Seria C. Transilvania şi Seria D, care se preconiza a fi formată din documente referitoare la relaţiile dintre cele trei state medievale. Decizia de publicare extensivă a documentelor privind istoria României a fost

Hurmuzachi (*Documente privitoare la istoria românilor*), *Uricarul* (Theodor Codrescu), *Studii şi documente* (Nicolae Iorga) şi *Acte şi fragmente* (Nicolae Iorga)[1]. Dincolo de acestea, Roller a coordonat şi alte colecţii de documente cu privire la : Războiul de independenţă[2], Revoluţia de la 1848[3], răscoala ţăranilor din 1888[4], răscoala din 1907[5] sau istoria mişcării muncitoreşti din România[6].

Căderea

În România „populară", friabilitatea unei poziţii în aparatul de partid, de stat sau în oricare alt domeniu era puternic influenţată de uşurinţa cu care această demnitate fusese dobândită. Ascensiunea lui Mihail Roller în istoriografia românească venise pe fondul unei campanii represive împotriva profesioniştilor disciplinei, care crease un vid ce trebuia acoperit. Se bazase deci mai degrabă pe o necesitate şi mai puţin pe o sumă de calităţi care să o fi justificat. În astfel de condiţii, e de la sine înţeles că ascensiunea lui avea să atingă, în cele din urmă, un punct critic determinat, pe de o parte, de către anumite limite ce ţin de posibilităţile intelectuale ale fiecărei persoane, dar, pe de altă parte, şi de o „aşezare" în firea lucrurilor a disciplinei.

În mod curios, elemente importante din ceea ce s-a vrut a fi edificiul instituţional clădit de către Roller aveau să contribuie şi la erodarea poziţiei acestuia[7]. Publicarea extensivă a documentelor istorice, în cadrul diverselor colecţii, a impus formarea de echipe de profesionişti eterogene, din care făceau parte atât istorici „roşii", cât

luată de Prezidiul Academiei R.P.R. în toamna anului 1948. Au fost constituite trei colective de lucru, la Iaşi, Bucureşti şi Cluj, sub coordonarea unui comitet de redacţie alcătuit din : Ion Ionaşcu, Letiţia Lăzărescu-Ionescu, Barbu Câmpina, Eugen Stănescu, David Prodan şi Mihail Roller (redactor responsabil). Pentru mai multe detalii, vezi *Documente privind istoria Romîniei*, vol. I, *Introducere*, Editura Academiei R.P.R., Bucureşti, 1956.

1. Vezi Mihail Roller, „Realizări şi sarcini noi pe tărâmul ştiinţelor istorice", în *Studii. Revistă de istorie şi filosofie*, nr. 4/1949, p. 22.
2. Mihail Roller (red. responsabil), Victor Cheresteşiu, Vasile Maciu, Solomon Ştirbu (red.), *Războiul pentru Independenţă*, 9 volume, Editura Academiei R.P.R., Bucureşti, 1952-1955.
3. Mihail Roller (red.), *Anul revoluţionar 1948 în Moldova*, Editura de Stat, Bucureşti, 1950.
4. Mihail Roller (red.), *Răscoala ţăranilor din 1888*, Editura Academiei R.P.R., Bucureşti, 1950.
5. Mihail Roller (editor), *Răscoala ţăranilor din 1907*, 3 volume, Editura de Stat, Bucureşti, 1948-1949.
6. Mihail Roller (editor), *Documente din istoria muncitorească, 1872-1916*, Editura Confederaţiei Generale a Muncii, Bucureşti, 1947.
7. O analiză amănunţită a cauzelor care au dus la „căderea" lui Mihail Roller în Bogdan Cristian Iacob, *Stalinism, Historians, and the Nation : History-Production under Communism in Romania (1955-1966)*, teză de doctorat susţinută la Central University, Budapesta, Ungaria, în 2011 (în manuscris), pp. 123-135 (autorii acestui articol doresc să îi mulţumească lui Bogdan Cristian Iacob pentru amabilitatea cu care ne-a pus la dispoziţie acest manuscris).

şi unii dintre cei care erau consideraţi a fi „burghezi”. Proiectul a devenit o adevărată „şcoală” pentru istoricii tineri şi a contribuit la acumularea unui capital de autoritate simbolic în cazul profesioniştilor disciplinei aflaţi în dizgraţie, care fuseseră trimişi la „munca de jos”[1]. În aceeaşi paradigmă se pot înscrie şi campaniile arheologice promovate la iniţiativa şi cu sprijinul lui Mihail Roller. Acestea au contribuit, în aceeaşi manieră, la ascensiunea unor istorici precum Constantin Daicoviciu sau Emil Condurachi. Nu în ultimul rând, poziţia lui Roller avea să fie „afectată” şi de eliberarea din închisoare, la mijlocul anilor ’50, a unora dintre istoricii „burghezi” (Constantin C. Giurescu, Victor Papacostea, Ion Nistor, Ştefan Meteş[2]), a căror influenţă în cadrul istoriografiei avea să fie resimţită.

Toate aceste amănunte şi evenimente au determinat o re-profesionalizare a disciplinei. Foştii „grei” ai istoriografiei româneşti vor fi „recuperaţi” şi reintegraţi gradual. Dacă la început li s-au oferit doar colaborări temporare şi prost plătite, reabilitarea lor totală avea să survină până către sfârşitul anilor ’50. Între timp însă, influenţa lor simbolică avea să fie resimţită în cadrul istoriografiei româneşti.

Într-un astfel de context, a părut ca firească apariţia unui conflict intern care avea să „ameninţe” poziţia lui Mihail Roller. O escaladare evidentă a tensiunilor care măcinau „frontul istoric” survine în toamna anului 1954. Nemulţumirile unor istorici aveau să ajungă pe masa lui Leonte Răutu, sub forma unui memoriu care sintetiza în şapte puncte distincte problemele disciplinei. Răutu nu a întârziat să transmită mai departe aceste nemulţumiri, aducându-i-le la cunoştinţă şi lui Roller.

Acesta a răspuns punctual chestiunilor ridicate de grupul anonim într-o scrisoare pe care nu i-o adresa lui Răutu, ci direct superiorului său, Iosif Chişinevschi[3]. Nota era de o lungime considerabilă (14 pagini dactilografiate), iar iritarea lui Roller vizavi de situaţia în care era pus este vizibilă în fiecare frază. Tonul său, inclusiv în epistola pe care i-o adresase lui Chişinevschi, era destul de agresiv : „Tov. Răutu mi-a comunicat că au fost unele plângeri împotriva mea […] m-am străduit să răspund […] Am scris direct […] aşa cum gândesc, aşa cum văd aceste probleme azi. E posibil că am apăsat uneori mai tare pe condei […] Dar lucrurile trebuie spuse cum cred. Şi le-am spus. Mă simt bine, după ce mi-am spus părerea […]. Iartă lungimea <scurtei informaţii> […]”[4].

În esenţă, memoriul care ajunsese pe biroul lui Leonte Răutu era un atac împotriva lui Mihail Roller şi a acoliţilor săi, dar şi un rechizitoriu la adresa modului în care acesta îşi exercita controlul asupra istoriografiei româneşti. Lui

1. Bogdan C. Iacob, „Co-option and Control : The Changing Profile of the Historical Front in Communist Romania at the End of the Fifties”, în *History of Communism in Europe*, vol. II, *Avatars of Intellectuals under Communism*, Zeta Books, Bucureşti, 2011, pp. 197-226.
2. O mare parte dintre ei arestaţi în noaptea de 5-6 mai 1950, în lotul „demnitarilor”, şi închişi la Penitenciarul Sighet.
3. „Scrisoare olografă a lui Mihail Roller, adresată lui Iosif Chişinevschi” (octombrie 1954), A.N.I.C., fond *95*, dosar nr. 122584, f. 3.
4. *Ibidem*.

Roller i se reproşau următoarele : că este părtinitor faţă de unii cercetători ; că exagerează în mod inutil în încurajarea publicării documentelor ; că ar fi influenţat acordarea unor premii lui L. Ionescu şi E. Stănescu, fără ca aceştia să le merite ; că este autoritar în activitatea sa, decizând de unul singur în privinţa tuturor chestiunilor ; că ar fi transformat comitetul de redacţie al revistei *Studii* într-o „ficţiune" ; că „frânează sau cel puţin nu încurajează scoaterea unui nou manual" ; că ar fi instituit un climat de lucru în cadrul „frontului istoric" în care cercetătorii sunt opriţi în a discuta sau a veni cu iniţiative[1].

În ciuda răspunsului acid al lui Roller, care părea să indice o poziţie încă foarte solidă în fruntea câmpului istoriografic, episodul din toamna anului 1954 a constituit un prim factor care avea să contribuie la erodarea poziţiei lui. Un an mai târziu, el avea să îşi piardă funcţia de vicepreşedinte al secţiunii de Ştiinţe istorice a Academiei R.P.R., dar şi funcţia de adjunct al Secţiei de Propagandă şi Agitaţie, odată cu reorganizarea aparatului Comitetului Central[2]. Totuşi, cariera lui Roller era departe de a se încheia, el fiind numit, în acelaşi an, în funcţia de director adjunct a Institutului de Istorie a Partidului, condus de Constantin Pârvulescu. O numire care avea să deschidă calea unui nou „proiect" al lui Mihail Roller, proiect care avea să îi grăbească „căderea".

În 1955, în cadrul celui de-al doilea Congres al P.M.R., conducerea superioară de partid a trasat ca sarcină principală Institutului de Istorie a Partidului întocmirea unui manual de istorie a P.C.R./P.M.R. În acest scop, pe la sediul institutului s-au perindat mai mulţi tovarăşi, foşti participanţi la diferite evenimente marcante din istoria mişcării muncitoreşti, pentru a-şi depăna amintirile : delegaţi la Congresele partidului în timpul ilegalităţii, martori sau participanţi la grevele de la Atelierele C.F.R. Griviţa din ianuarie-februarie 1933, la lovitura de stat de la 23 august 1944, potemkinişti, foşti interbrigadişti şi luptători în rezistenţa franceză şi chiar ţărani care luaseră parte la răscoalele din 1907. Toate şedinţele în care au fost audiaţi cei menţionaţi mai sus au fost înregistrate pe bandă de magnetofon, ulterior mărturiile lor fiind dactilografiate[3]. Aceste depoziţii ale „ilegaliştilor" aveau scopul de a suplini penuria de surse necesare scrierii istoriei P.C.R./P.M.R. Între alte expuneri, cea a lui Constantin Doncea – vechi ilegalist, participant la grevele din 1933 de la Atelierele „Griviţa" din Bucureşti, condamnat şi închis alături de Gheorghiu-Dej – avea să producă un mic „cutremur". Frustrat probabil de rolul insignifiant pe care partidul i-l oferise după 1944, Doncea regăsea în acele şedinţe de la Institutul de Istorie prilejul de a-şi exprima nemulţumirile. În expunerea sa asupra evenimentelor de la „Griviţa" din 1933, Doncea minimaliza rolul pe care Dej îl avusese în toată „afacerea". Afirmaţiile sale erau un grav atac la biografia „oficială" a secretarului

1. *Ibidem*, ff. 4-17.
2. Nicoleta Ionescu-Gură, *Nomenclatura Comitetului Central a Partidului Muncitoresc Român*, Editura Humanitas, Bucureşti, 2006, pp. 21-23.
3. Documentele se regăsesc la A.N.I.C., Colecţia *60 – Amintiri, memorii şi însemnări ale unor personalităţi despre situaţia economico-socială şi politică din România*.

general al partidului. Mânia ulterioară a lui Dej, la aflarea celor petrecute la Institutul de Istorie a Partidului, avea să se îndrepte atât asupra vechiului „tovarăş de luptă", dar şi asupra celui care îi oferise lui Doncea „cuvântul".

Declinul lui Roller începea să se întrevadă, iar mulţi dintre cei care îi fuseseră fideli îl vor părăsi şi nu vor ezita să îl atace când vor avea prima ocazie. În 1956 ajungea pe biroul lui Dej un alt memoriu privind situaţia istoriografiei româneşti. Semnatarii acestui document, care nu era altceva decât un dur rechizitoriu la adresa tendinţelor promovate în istoriografie de către Roller, era semnat de către Andrei Oţetea, Constantin Daicoviciu şi Barbu Câmpina. Roller era acuzat în termeni gravi de „orientare antinaţională", pe care o imprimase istoriografiei româneşti, dar şi de plagiat (!) şi de asumarea tuturor meritelor pentru anumite lucrări pe care el doar le coordonase.

În toată această teribilă poveste a „căderii", ar trebui să ţinem seama şi de un prezumtiv conflict care îl opunea pe Roller preşedintelui Academiei R.P.R. de la acea vreme, Traian Săvulescu. În memoriile sale, Gheorghe Zane scrie că Săvulescu ar fi tranşat decisiv conflictul pe care îl avea cu Roller, în cadrul unei întrevederi personale cu Dej, în 1957: „Ori el, ori eu", i-ar fi cerut Săvulescu lui Dej, iar acestuia din urmă nu i-ar fi fost foarte greu să aleagă[1].

Un epilog plin de incertitudini

La sfârşitul anului 1957, România Populară sărbătorea zece ani de existenţă. Câteva luni mai târziu, era rândul Partidului Muncitoresc Român să aniverseze aceeaşi cifră rotundă. Trecuse doar un deceniu de când comuniştii preluaseră puterea totală în România. Un deceniu care păruse unora lung cât un secol. În mai puţin de zece ani, P.M.R. cunoscuse câteva perioade de tensiune maximă, urmate de epurări, încarcerări, sinucideri şi crime[2]. Gheorghe Gheorghiu-Dej era personajul principal al acestei „odisee", implicat activ în toate conflictele care măcinaseră partidul. În vara anului 1957, acesta reuşea să îşi elimine alţi doi adversari (Iosif Chişinevschi şi Miron Constantinescu), după ce îi îndepărtase şi pe Ana Pauker, Vasile Luca, Teohari Georgescu (1952) şi Lucreţiu Pătrăşcanu (1954). Părea că nimeni nu îi mai putea ameninţa poziţia supremă din partid. Însă anul 1958 avea să fie un an la fel

1. Gheorghe Zane, *Memorii 1939-1974*, ed. Alexandru Bârlădeanu, Daniela Poenaru, Irina G. Zane-Marcu, Editura Expert, Bucureşti, f.a., p. 176, *apud* Florin Constantiniu, *op. cit.*, p. 191.
2. Sunt bine-cunoscute cazurile lui Andrei Pătraşcu şi Emil Calmanovici, epuraţi şi închişi, dar şi cazurile tragice ale lui Mirel Costea (care se sinucide în detenţie) şi Lucreţiu Pătraşcu (executat în 1954 la Penitenciarul Jilava). Vezi Robert Levy, „Naivitate fatală: Tragedia lui Emil Calmanovici", în *Despre Holocaust şi comunism*, Anuarul I.R.I.R., vol. I, Editura Polirom, Iaşi, 2002, pp. 262-281; Vladimir Tismăneanu, „Sinucideri în înalta nomenklatură comunistă. Cazul Mirel Costea", în *Despre comunism. Destinul unei religii politice*, Editura Humanitas, Bucureşti, 2011, pp. 173-198.

de tulbure, în decursul căruia liderul P.M.R. avea să îşi înfrunte „demonii" tinereţii sale revoluţionare.

În vara lui 1958, Gheorghiu-Dej se vedea nevoit să „rezolve" nemulţumirile din ce în ce mai vocale ale unora dintre cei mai vechi membri ai partidului. Plenara Comitetului Central al P.M.R. din 9-13 iunie 1958 nu a fost decât o „vânătoare de vrăjitoare"[1], în urma căreia câţiva dintre „veteranii" partidului au fost epuraţi : Constantin Doncea, Iacob Coţoveanu, Ovidiu Şandru, Grigore Răceanu, Pavel Ştefan şi Vasile Bâgu[2]. Cu diferite ocazii, aceştia îşi exprimaseră mai multe nemulţumiri, mai ales în legătură cu rolul lor insignifiant în raport cu prestigiul pe care ei credeau că îl deţin. Se considerau nedreptăţiţi şi subapreciaţi, statutul lor de „ilegalişti" neavând nici un fel de însemnătate.

Pe lângă cei epuraţi sau doar sancţionaţi, a existat şi o altă categorie de membri de partid care au fost acuzaţi în timpul Plenarei. În mai multe rânduri şi Mihail Roller a fost adus în discuţie, reproşându-i-se acţiunile lui de la Institutul de Istorie a Partidului, unde îi dăduse prilejul lui Constantin Doncea şi altor ilegalişti să îşi exprime puncte de vedere în disonanţă cu discursul oficial al partidului : „Tov. Roller Mihai a dat posibilitatea la Institutul de Istorie a Partidului unor elemente ca Doncea Constantin şi Bâgu Vasile să exprime ideile lor antipartinice pe care, deşi le-a sesizat, nu le-a adus la cunoştinţa partidului" (Nicolae Ceauşescu)[3] ; şi „Aici nu s-a vorbit decât foarte puţin despre cazul de la Institutul de Istorie. Vina directă o poartă tov. Roller. Acolo s-a dat posibilitatea, s-a creat tribună legală pentru ca Doncea, Şandru şi alţii să debiteze părerile lor [...] La Institutul de Istorie s-a procedat ca într-un institut burghez, şi fiecare a venit să îşi verse veninul, ambiţiile" (Leonte Răutu)[4].

Roller primise deci un prim avertisment. Se prea poate că toate aceste acuze, de care va fi aflat, fără îndoială, să îi fi grăbit sfârşitul. Însă o asemenea afirmaţie nu rămâne decât o presupunere, neputând fi probată sau infirmată. Sfârşitul lui Mihail Roller a rămas un subiect asupra căruia persistă destule semne de întrebare. Despre moartea lui, survenită, în mod curios, în contextul Plenarei Comitetului Central din iunie 1958, s-a spus că ar fi fost, de fapt, o sinucidere[5]. Această supoziţie nu poate fi însă dovedită şi sunt destui cei care resping o astfel de ipoteză. Atât Sorin Toma, cât şi Vladimir Tismăneanu susţin că Roller ar fi suferit, în realitate, un atac cerebral sau un atac de cord, care i-ar fi fost fatale. Toma, un

1. Vladimir Tismăneanu, *Fantoma lui Gheorghiu-Dej*, ed. cit., pp. 162 şi urm.
2. Lista celor incrimanţi în cadrul Plenarei este mai lungă. O bună parte dintre ei au fost sancţionaţi cu excluderea din partid, alţii doar cu vot de blam cu avertisment sau eliminarea din funcţiile pe care le deţineau pe linie de stat şi de partid. Pentru mai multe amănunute, vezi stenogramele Plenarei C.C. în volumul Alina Tudor, Dan Cătănuş (eds.), *Amurgul ilegaliştilor. Plenara C.C. al P.M.R. din 9-13 iunie 1958*, Editura Vremea, Bucureşti, 2000.
3. *Ibidem*, p. 52.
4. *Ibidem*, p. 173.
5. Florin Constantiniu, *op. cit.*, pp. 23-25.

prieten apropiat al familiei Roller, susţine că atunci când acesta a aflat despre cele dezbătute în cadrul Plenarei din 1958 ar fi făcut un endem cerebral care i-a fost fatal. Şi Vladimir Tismăneanu susţine o ipoteză similară, pe care i-ar fi relatat-o tatăl său : „toată povestea cu grupul din 1958 începe, de fapt, la Institutul de Istorie a Partidului, când Mihail Roller […] organizează o serie de înregistrări cu ilegalişti […] Se fac nişte anchete în legătură cu ceea ce se petrecuse la I.S.I.S.P. Tatăl meu a considerat întotdeauna că această stare tensionată mai mult ca sigur i-a produs lui Roller un atac de cord şi că, de fapt, aceasta ar fi fost cauza morţii sale, şi nu presupusa sinucidere”[1].

Despre Roller se ştie cu certitudine că suferea de o formă gravă de diabet sau/şi de o gravă tulburare a tubului digestiv. Simptomele bolii erau vizibile încă de prin 1938, de când era închis la Jilava. Sorin Toma povesteşte despre înţelegerea pe care ceilalţi deţinuţi din celulă o aveau faţă de excesele provocate de boală lui Roller : din cele două găleţi de apă la care aveau acces toţi deţinuţii de-a lungul unei zile, una era destinată „setei” peste măsură a lui Roller. O imagine similară a acestei simptomatologii ne-o oferă şi o altă relatare a lui Florin Constantiniu : Roller apăruse, la un moment dat, la Facultatea de Istorie a Universităţii din Bucureşti, cu intenţia de a susţine o comunicare la cercul ştiinţific al studenţilor (!). Înainte de a-şi prezenta textul : „Răscoala din flota română a Mării Negre”, Roller ceruse o sticlă de apă pe care a băut-o toată „sorbind din pahar cu o gură ce […] părea o ventuză”[2].

Moartea lui Mihail Roller nu mai este astăzi un mister. Un referat medical întocmit de către doctorii care l-au consultat şi care au încercat să îl resusciteze în ultimele clipe de viaţă are darul de a face lumină în acest caz[3].

Din „referatul medical” întocmit şi semnat de către dr. Vsevolod Bilyk, directorul Direcţiei Medico-Sanitare Speciale din cadrul Ministerului Sănătăţii şi Prevederilor Sociale, aflăm că „tov. ROLLER MIHAIL, în vârstă de 50 de ani, a fost internat de urgenţă la Secţia Medicală a Spitalului nr. 12, în ziua de 21 iunie 1958, la orele 6.45, într-o stare de comă profundă”. Din acelaşi referat mai aflăm că : „la orele 5.30 […] [Mihail Roller] îşi pierde brusc cunoştinţa şi intră în comă […] la orele 6.00 este văzut de tov. Dr. Fronescu Edgar, care a fost chemat de soţie, şi de medicul de gardă al Policlinicii 10, Dr. Petrescu Radian”. Primul consult, care are loc la domiciliul lui Roller, relevă o „stare de comă profundă, hipotensiune arterială marcată […] puls rapid şi neregulat”. Transportat de urgenţă la spital, lui Roller i se instituie un tratament simptomatic : „hidratare, tonice vasculare, dezintoxicante generale”. De asemenea, este consultat de mai mulţi medici : acad. prof. dr. N.Gh. Lupu, acad. prof. dr. Krenidler şi conf. dr. Leon Bercu.

1. Vladimir Tismăneanu, Cristian Vasile, *Perfectul acrobat. Leonte Răutu, măştile răului*, Editura Humanitas, Bucureşti, 2008, p. 106.
2. Florin Constantiniu, *op. cit.*, p. 111.
3. A.N.I.C., fond *95*, dosar nr. 122584, ff. 1-2.

În ciuda eforturilor medicilor, după câteva ore în care nu a răspuns la tratamentul care i-a fost administrat, Mihail Roller moare pe patul de spital. Decesul său este înregistrat la ora 9 : 30. În urma autopsiei dr. V. Velciu, s-au constatat următoarele : „edem meningo-encefalic intens cu mici puncte hemoragice în encefal (umflarea substanţei cerebrale şi a meningelor cu mici hemoragii în substanţa albă a creierului), edem pulmonar (plămânii inundaţi cu serozitate), scleroză pulmonară, uşoară scleroză coronariană”. Medicii au mai notat şi faptul că Roller suferea de mai multe afecţiuni : „diabet insipid de cca. 30 de ani, sclero-emfizem pulmonar cu bronşită cronică şi bronsiectazii cu micşorarea marcată a capacităţii respiratorii, iar în ultimii doi ani hipertensiune arterială moderată şi inconstantă”. Concluziile preliminare ale medicilor stabileau astfel cauza decesului : „bolnavul a sucombat prin edem meningo-cerebral supra-acut”.

Posteritatea lui Mihail Roller rămâne un subiect controversat. Moartea subită, la câteva zile după ce fusese înfierat în cele mai înalte foruri ale partidului pe care îl servise cu devotament întreaga viaţă, l-a scăpat de „ruşinea” unei „căderi” răsunătoare. Ba chiar mai mult, modul şi fastul cu care i-au fost organizate funeraliile păreau să nu mai ţină seama deloc de invectivele care îi fuseseră adresate cu câteva zile în urmă. Ferparul publicat ziua următoare în *Scânteia* elogia „trecutul revoluţionar” al lui Roller : „a încetat din viaţă tovarăşul Mihail Roller, vechi membru al Partidului Muncitoresc Român, luptător devotat pentru cauza clasei muncitoare şi a poporului”[1]. Alături de anunţul funest, semnat de „*un grup de tovarăşi*”, scrisori de condoleanţe erau publicate şi din partea Prezidiului Academiei R.P.R. şi din partea Institutului de Istorie a Partidului de pe lângă C.C. al P.M.R.

Funeraliile lui Mihail Roller au fost organizate în grabă. În cursul dimineţii zilei următoare decesului său, trupul defunctului a fost depus la sediul Institutului de Istorie a Partidului, din Aleea Alexandru nr. 38. Aici, într-o procesiune solemnă, i-au adus un ultim omagiu mai mulţi membri importanţi ai vieţii politice şi academice : Nicolae Ceauşescu, Constantin Pârvulescu, Dumitru Coliu, Leonte Răutu, Athanase Joja, Simion Bughici, Constanţa Crăciu, Petre Lupu, Paul Niculescu-Mizil, Sorin Toma, Ghizela Vass, Iorgu Iordan, Mihai Beniuc, Petre Constantinescu-Iaşi, Constantin Daicoviciu, Al. Graur, V. Malinschi, V. Mârza, Andrei Oţetea, Zaharia Stancu ş.a. În cursul după-amiezii aceleiaşi zile, a avut loc şi adunarea de doliu, care a avut loc la crematoriul „Cenuşa” din Capitală[2].

Urna cu rămăşiţele lumeşti ale lui Mihail Roller este astăzi depusă într-o firidă a columbarului Crematoriului „Cenuşa”, alături de cele ale soţiei acestuia şi fiicei lor, Sonela, decedată prematur, în 1956[3].

---

1. Vezi *Scânteia*, 22 iunie 1958.
2. „Funeraliile tovarăşului Mihail Roller”, în *Scânteia*, 24 iunie 1958.
3. Vezi Anexa nr. 6.

Anexa 1

Mihail Roller în arestul Siguranţei,
unde a fost reţinut de câteva ori pentru „propagandă comunistă”

Anexa 2

Anii ’30. În arestul Siguranţei : Sara Zighelboim, viitoare Sanda Roller – soţia lui Mihail Roller

Anexa 3

România liberă, 13 martie 1951. Laureaţi ai Premiului de Stat pe anul 1949 : Mihail Sadoveanu, D. Danielopolu, Ilie Trandafirescu, Mihail Roller, Stoian Petrescu, A. Toma şi C. Neniţescu

Anexa 4

2011. Vila în care au locuit soţii Roller în anii ’50 situată în municipiul Bucureşti, sectorul 1, strada Paris, nr. 36 (clădirea se află în apropierea „Monumentului Aerului” din Piaţa Quito, compoziţie decorativă arhitecturală a sculptorului F.L. Gove, realizată în anul 1937)

Anexa 5

MINISTERUL SANATATII SI PREVEDERILOR SOCIALE
Direcţia Medico-Sanitară Specială

3252 21 VI 1958

A. 1 123

REFERAT MEDICAL

Tov. ROLLER MIHAIL, în vîrstă de 5o ani, a fost internat de urgenţă la Secţia Medicală a Spitalului Nr. 12, în ziua de 21 iunie 1958, la orele 6,45 într-o stare de comă profundă.-

In seara precedentă, bolnavul a mîncat peşte gătit, prezentînd în cursul nopţii, după relatările soţiei, scaune frecvente.

La orele 5,3o, în timp ce încerca să bea apă, face cîteva contracţii clonice, îşi pierde brusc cunoştinţa şi intră în comă.-

La orele 6,oo este văzut de tov. Dr. Fronescu Edgar, care a fost chemat de soţie, şi de medicul de gardă al Policlinicii 10, tov. Dr. Petrescu Radian.-

La examen s-a constatat o stare de comă profundă, hipotensiune arterială marcată (Mx 8 1/2; Mn 4 1/2), puls rapid şi neregulat (12o pulsaţii pe minut). I se administrează o injecţie pentru susţinerea circulaţiei şi se transportă de urgenţă, cu salvarea, la spital.-

La spital se constată aceiaş stare de comă profundă şi se instituie un tratament simptomatic (hidratare, tonice vasculare, dezintoxicante generale).-

Bolnavul nu reacţionează la tratament şi sucombă la orele 9,3o. Bolnavul a fost examinat în timpul internării de Acad. Prof. Dr. N. Gh. Lupu, Acad. Prof. Kreindler A. şi Conf. Dr. Bercu L.-

La examenul anatomo-patologic efectuat de Dr. Velciu V., s-a constatat un oedem meningo-encefalic intens cu mici puncte hemoragice în encefal (umflarea substanţei cerebrale şi a meningelor cu mici hemoragii în substanţa albă a creerului), oedem pulmonar (plămînii inundaţi cu serozitate), scleroză pulmonară, uşoară scleroză coronariană.-

S-au recoltat diverse probe pentru examene bacteriologice, care sînt în curs. Deasemeni s-au trimis viscere la Secţia de toxicologie a Institutului Medico-legal, pentru analizele respective.-

Deasemeni, s-au luat probe de alimente, dela domiciliul tovarăşului, analizele chimice, bacteriologice şi biologice fiind în curs.-

..//..

- 2 - 2 124

Tovarăşul suferea, ca afecţiuni de bază, de diabet insipid de cca. 3o ani, sclero-emfizem pulmonar cu bronşită cronică şi bronşectazii cu micşorarea marcată a capacităţii respiratorii, iar în ultimii doi ani hipertensiune arterială moderată şi inconstantă.-

Bolnavul a sucombat prin oedem meningo-cerebral supraacut.-

Precizări asupra cauzelor care au produs acest oedem meningo-cerebral supraacut, este posibil să fie obţinute pe baza rezultatelor analizelor ce sînt în curs de efectuare.-

D I R E C T O R,
Dr. V. Bilyk

R.P.R. Ministerul Sănătăţii şi Prevederilor Sociale Direcţia Medico-Sanitară Specială

21 iunie 1958. Referatul medical întocmit de către dr. V. Bilyk, director al Direcţiei Medico-Sanitare Speciale din Ministerul Sănătăţii şi Prevederilor Sociale. Documentul concluzionează împrejurările în care a decedat Mihail Roller în ziua de 21 iunie 1958 (A.N.I.C., fond *95*, dosar nr. 122584, ff. 1-2)

Anexa 6

2011. Crematoriul „Cenuşa" din Capitală. Urnele cu cenuşă ale soţilor Roller şi a fiicei lor, Sonela, adăpostite într-o firidă a columbarului

Florin S. Soare

Alexandru Bârlădeanu – schiţă biografică

This study represents an incursion into the biography of one of the most representative members of the Romanian Communist Party, which have held positions at the highest level in three regimes : Gheorghiu-Dej, Ceauşescu and Iliescu. Marxist economist by training, faithful to centrally planned economy, with a political career over 50 years, Alexander Bârlădeanu remained one of the few technocrats whose merits in stabilizing the postwar economy, or the liquidation of Sovrom (Romanian-Soviet joint ventures), the economic openness and resistance to economic integration plans of Moscow in the early '60s can be recognized. Promoted and then marginalized during Ceauşescu's regime, he is involved in 1989 in one visible action of regime contestation, namely the "Letter of the Six". But the role he played during the events of December 1989 remains quite controversial. After 1989 he serves as chairman of the Senate, ending a political career of nearly 50 years.

Keywords : biography, leadership, Romanian Communist Party, technocrat, dissident

Introducere

Alexandru Bârlădeanu este una dintre cele mai interesante figuri ale comunismului românesc, singura personalitate de prim rang în nomenclatura comunistă care a deţinut funcţii la cel mai înalt nivel sub trei regimuri politice. Iniţial fidel faţă de Moscova şi doctrina leninist-stalinistă, exponent al centrului de emigraţie, cel ce a transpus în practică principiul centralismului economic şi al planificării, Alexandru Bârlădeanu devine ulterior un fidel al lui Gheorghiu-Dej şi al liniei naţionale promovate de acesta, fiind creatorul politicii economice, unul dintre artizanii distanţării de Uniunea Sovietică şi ai respingerii planurilor sovietice de integrare economică. Promovat, iar apoi marginalizat, în timpul perioadei ceauşiste, este implicat în 1989 în una dintre acţiunile contestatare vizibile la adresa regimului. Cu un rol controversat în timpul evenimentelor din 1989, fondator al Frontului Salvării Naţionale şi membru al Biroului Executiv al Consiliului Provizoriu de Uniune Naţională, fostul lider comunist va ocupa în primii doi ani de la schimbarea regimului politic a doua funcţie în stat, cea de preşedinte al Senatului.

Până în prezent fostul lider comunist nu a beneficiat de o atenţie specială din partea cercetătorilor, aspect ce poate fi explicat în parte prin lipsa unor materiale arhivistice, precum dosarul de cadre sau un eventual dosar de urmărire informativă în Arhiva C.N.S.A.S. Primul studiu dedicat lui A. Bârlădeanu este cel publicat în 2000 de către Florin Abraham, în revista *Arhivele Totalitarismului*, bazat în principal pe interviurile acordate de fostul lider după 1989 şi memoriile unor foşti demnitari comunişti[1]. Un al doilea studiu ce trebuie amintit este cel al lui Dan Drăghia[2], publicat în 2010 în cadrul unui proiect I.I.C.C.M.E.R., o biografie ce utilizează pentru prima dată informaţii din dosarul de cadre al lui Al. Bârlădeanu. Celor două studii menţionate li se pot alătura o serie de referinţe biografice sau

1. Vezi Florin Abraham, „Alexandru Bârlădeanu (1911-1997)", în *Arhivele Totalitarismului*, nr. 28-29, 3-4/2000, pp. 222-224.
2. Vezi o fişă biografică a lui Alexandru Bârlădeanu, semnată de Dan Drăghia, pe site-ul http : // mineriade.iiccr.ro/pdf/BARLADEANU%20Alexandru.pdf, accesat la 11 decembrie 2012.

intrări în enciclopedii sau dicţionare, publicate de Vladimir Tismăneanu[1], Graziela Bârlă[2], Stelian Neagoe[3], Paraschiv Marcu[4], Florica Dobre[5] etc.

Studiul de faţă reprezintă prima biografie detaliată a fostului demnitar comunist, realizată în principal pe baza informaţiilor identificate în dosarul de cadre al acestuia şi a interviurilor acordate după 1989 Laviniei Betea[6] şi lui Sabin Ivan[7]. Noutatea studiului este dată de utilizarea unor fonduri arhivistice precum *Cancelarie*, *Consiliul de Stat* sau *Fondul 95* şi a lucrărilor de memorialistică publicate după 1990 de foşti membri ai C.P.Ex.

Deşi documentele deţinute până în prezent permit întocmirea unui material relativ consistent, ele sunt încă departe de a fi suficiente pentru o tratare complexă a personajului. Faptul că nu s-a identificat un dosar în Arhiva Consiliului Naţional pentru Studierea Arhivelor Securităţii face, cu siguranţă, acest studiu mai sărac. În pofida acestor limitări, prezenta cercetare urmăreşte reconstituirea traseului politic şi profesional al lui Alexandru Bârlădeanu şi a rolului îndeplinit de acesta în ierarhia de partid şi de stat.

Familie şi viaţă privată

Alexandru Bârlădeanu s-a născut la 25 ianuarie 1911 la Comrat, un mic orăşel în Sudul Basarabiei, situat la 100 de km de Chişinău, astăzi capitala regiunii autonome Găgăuzia. În privinţa originii etnice, el s-a declarat întotdeauna român, deşi au existat de-a lungul timpului o serie de speculaţii despre descendenţa sa evreiască sau chiar rusească[8]. Pe linie maternă provenea dintr-o familie de intelectuali,

1. Vezi „Biografiile nomenklaturii", în C.P.A.D.C.R., *Raport Final*, Editura Humanitas, Bucureşti, 2007, p. 768.
2. Graziela Bârlă, *Personalităţi publice-politice 1995-1996*, Editura Holding Reporter, Bucureşti, 1996, p. 336.
3. Stelian Neagoe, *Oameni politici români. Enciclopedie*, Editura Machiavelli, Bucureşti, 2007, pp. 70-71.
4. Paraschiv Marcu, Ioan Ivanici, *Nemuritorii. Academicieni români*, Agenţia Naţională de presă Rompress, Bucureşti, 1994.
5. Florica Dobre (coord.), *Membrii C.C. al P.C.R. 1945-1989*, Editura Enciclopedică, Bucureşti, 2004, p. 505.
6. Lavinia Betea, *Alexandru Bârlădeanu despre Dej, Ceauşescu şi Iliescu. Convorbiri*, Evenimentul Românesc, Bucureşti, 1997.
7. Sabin Ivan, *Radiografii parlamentare. De vorbă cu Alexandru Bârlădeanu*, Editura EX Ponto, Constanţa, 1998.
8. Speculaţiile sunt practic încercări de discreditare venite din partea unei părţi a presei post-decembriste, pe fondul conflictului dintre fostul lider comunist şi prim-ministrul, Petre Roman. Conform lui Vladimir Tismăneanu originea română a lui Bârlădeanu este incontestabilă. Vezi

bunicul său, Pavel, era preot în satul Capaclia (Basarabia), iar mama, Perpetua Caitas, învăţătoare. Despre tatăl natural, pe numele său Alexandru, informaţiile sunt sporadice. Din datele oferite chiar de Al. Bârlădeanu se cunoaşte faptul că a divorţat de Perpetua la un an după naşterea fiului şi, ulterior, a fost deportat din Basarabia într-un lagăr din regiunea Krasnoiarsk, unde a şi murit. Considerat victimă a terorii staliniste, a fost reabilitat în anii '80.

Al doilea soţ al mamei sale, Gheorghe Pşenit, de profesie învăţător, a fost comandant al trupelor moldovene din judeţul Tighina (trupe organizate de Sfatul Ţării pentru a se opune sovietizării Basarabiei). În 1922, familia se mută la Tighina, tatăl vitreg fiind numit subprefect. Acesta a decedat trei ani mai târziu, în urma unei afecţiuni cardiace. Din acest mariaj a rezultat o fiică, Liudmila, de profesie medic, care în 1942, în timpul războiului, aflată la studii în Elveţia, se căsătoreşte cu fiul lui Sabin Manuilă (fost director al Institutului Naţional de Statistică şi membru marcant al P.N.Ţ.) şi refuză să se întoarcă în ţară.

În timpul petrecut la Moscova, 1945-1946, Alexandru Bârlădeanu o întâlneşte pe Liubovi (Liuba) Cetkina, cetăţean sovietic de origine modestă (fiică de cizmar), de meserie ţesătoare, cu care se căsătoreşte înaintea plecării din Rusia, în 1946. În România, aceasta va deveni asistent de regizor de film. Cuplul a avut doi copii, o fiică Irina, născută în 1949, şi un fiu Alexandru (Sandu), născut în 1952. Într-un articol publicat în 2011, politologul Vladimir Tismăneanu susţinea că cei doi copii au fost adoptaţi, aceasta fiind, de altfel, o practica des întâlnită în rândul vechilor nomenclaturişti[1]. Sandu Bârlădeanu emigrează în Elveţia, apoi se stabileşte la Paris, în anii '88-'89, acordând mai multe interviuri la radio „Europa Liberă", în care critică regimul Ceauşescu.

După decesul primei soţii, bolnavă de cancer, la sfârşitul anilor '50, Alexandru Bârlădeanu are un al doilea mariaj cu actriţa Marcela Rusu, viitoarea soţie a lui Aurel (Leibovici) Baranga[2]. Ultima soţie a fost Michaela Pamfil-Bârlădeanu, cercetător la Institutul de Lingvistică al Academiei, fosta soţie a lui Ion Gerota, pe care o cunoaşte în ziua morţii lui Gheorghiu-Dej, la 19 martie 1965 şi cu care se căsătoreşte abia după pensionare[3].

Vladimir Tismăneanu, *Lumea secretă a nomenclaturii. Amintiri, dezvăluiri, portrete*, Editura Humanitas, Bucureşti 2012, p. 104.

1. http://old.cotidianul.ro/copiii_dictatorului-6785.html, accesat la 12 februarie 2011. Vezi şi Vladimir Tismăneanu, *op. cit.*, p. 111.
2. Şerban Rădulescu Zoner, *A fost un destin : amintiri, mărturii, dezvăluiri*, Editura Paideia, Bucureşti, 2003, p. 335.
3. Lavinia Betea, *Partea lor de adevăr. Alexandru Bârlădeanu despre Dej, Ceauşescu şi Iliescu. Convorbiri. ; Maurer şi lumea de ieri. Mărturii despre stalinizarea României ; Convorbiri „neterminate" cu Corneliu Mănescu*, Editura Compania, Bucureşti, 2008, p. 165.

Studii

Primele trei clase primare le urmează în satul Gura Galbenă, iar din clasa a IV-a se mută la şcoala din târguşorul Căuşanii Noi, localităţi în care mama sa era repartizată ca învăţătoare. În 1921 intră la Liceul de Băieţi din Tighina, iar după cinci ani se transferă cu bursă la Liceul Internat din Iaşi, unde studiază până în 1928, an în care susţine bacalaureatul. Timp de doi ani a lucrat ca funcţionar la revizoratul şcolar al judeţului Tighina, apoi s-a înscris la Universitatea Politehnică din Bucureşti, la care renunţă din lipsă de bani. Întors la Iaşi, a dat meditaţii şi a lucrat ca suplinitor la Şcoala Comercială şi Şcoala de Ucenici.

Din 1933 se înscrie la Facultatea de Drept din Iaşi, unde îl cunoaşte pe profesorul Gheorghe Zane, care îi oferă un post de preparator, apoi de asistent la Catedra de Economie Politică, până în anul 1940.

În 1938, tânărului asistent i se respinge intrarea în Baroul Iaşi, fiind acuzat de activitate comunistă. În toată această perioadă s-a declarat simpatizant comunist, dar nu s-a înscris în partid, după cum o recunoaşte indirect, din teama de a nu-i fi afectată cariera universitară. Cert este că Alexandru Bârlădeanu nu şi-a uitat fostul mentor, pe care, după eliberarea din detenţie (fusese deţinut politic din cauza poziţiei anterioare în cadrul Partidului Naţional-Ţărănesc) l-a ajutat în obţinerea funcţiei de şef de secţie la Institutul de Cercetări Economice al Academiei[1].

Anii studenţiei – apropierea de mişcarea comunistă 1933-1940

Trecutul politic al lui Alexandru Bârlădeanu este în prezent destul de incert, oscilând între naţional-ţărănism şi comunism. Aflat sub influenţa mentorului său Gheorghe Zane, ia contact cu ideile naţional-ţărăniste încă din 1933, participând activ la întâlnirile organizaţiei de tineret a Partidului Naţional-Ţărănesc. Corneliu Coposu afirma, într-un interviu acordat lui Vartan Arachelian, că Alexandru Bârlădeanu a fost chiar membru al organizaţiei de tineret a P.N.Ţ. – filiala Iaşi, fiind recrutat de profesorul Zane, care, de altfel, îl recomanda ca fiind un tânăr foarte capabil. În opinia liderului ţărănist, pe atunci preşedinte al organizaţiei de tineret a P.N.Ţ., apartenenţa la juniorii partidului a lui Bârlădeanu ar fi putut fi un tip de camuflaj pentru a-şi ascunde activitatea comunistă[2]. Trebuie precizat însă că în dosarul său

1. Şerban Rădulescu Zoner, *op. cit.*, p. 403.
2. Corneliu Coposu, *Dialoguri cu Vartan Arachelian*, Editura Anastasia, Bucureşti, 1992, p. 67.

de cadre nu există nici o menţiune privitoare la trecutul său ţărănist, iar informaţiile deţinute nu o pot certifica.

Ca şi în cazul unor alţi viitori comunişti, intervenţia în forţă a guvernului ţărănist pentru înăbuşirea grevelor de la Griviţa din 1933 a constituit o justificare pentru îndepărtarea treptată a lui Bârlădeanu de P.N.Ţ. şi apropierea de cercurile comuniste. Una dintre motivaţiile orientării stângiste de mai târziu s-ar regăsi, după cum mărturiseşte, în contextul social politic de după Primul Război Mondial şi în ascensiunea, în deceniul trei, a mişcărilor de extremă dreapta[1]. Majoritatea liderilor comunişti de mai târziu îşi vor justifica în autobiografii atracţia pentru comunism prin antilegionarism, simţul dreptăţii faţă de categoriile sociale marginalizate şi, nu în ultimul rând, prin atracţia pentru marxism. Cunoscător al limbii ruse, învăţată de la vârsta de zece ani, creşte sub influenţa unor scriitori ca Tolstoi şi Turgheniev, iar în adolescenţă ia contact cu ideile democratice şi antidecadente promovate de revista *Viaţa Românească*. Abia la începutul studenţiei la Iaşi, la vârsta de 18-19 ani, începe să citească literatura marxistă, după cum el însuşi declara, atras de analiza politico-economică şi mai puţin de acţiunea politică[2].

Nici în privinţa începutului activităţii comuniste lucrurile nu sunt foarte clare. Un Raport din 29 iulie 1933 al Inspectoratului Regional de Poliţie din Basarabia îl menţionează pe Alexandru Bârlădeanu ca membru al nou înfiinţatului Cerc studenţesc din Tighina, ce reunea 11 studenţi, în majoritate evrei, care „sub pretextul organizării de conferinţe, serbări sau procese literare” desfăşurau „o puternică propagandă comunistă”[3].

Mai târziu, în timp ce era student al Facultăţii de Drept din Iaşi, pune bazele unei asociaţii a tuturor cercurilor, denumită Asociaţia Studenţilor Uniţi sau Asociaţia Studenţească „Centrele Unite”. Activitatea centrului a fost atent monitorizată de către Siguranţă, care efectuează în martie 1934 o percheziţie în căminul studenţilor basarabeni. Cu această ocazie sunt arestaţi mai mulţi membri, acuzaţi de activitate comunistă, iar organizaţia este dizolvată. După ce a stat ascuns timp de două săptămâni, a fost în cele din urmă reţinut. Conform declaraţiei semnate cu această ocazie, Alexandru Bârlădeanu, student în anul al doilea, nu recunoaşte apartenenţa la vreo organizaţie subversivă sau faptul că ar avea cunoştinţă de asemenea fapte, negând şi acuzaţia unui coleg că ar fi deţinut o broşură comunistă[4]. Nu trebuie uitat că la momentul respectiv în oraşele mari, industriale, era în vigoare starea de asediu[5],

1. Betea, Lavinia, *op. cit.*, p. 16.
2. *Ibidem*.
3. Arhivele Naţionale Istorice Centrale (în continuare A.N.I.C.), fond *C.C. al P.C.R. – Secţia Cadre*, dosar B1929, f. 17.
4. *Ibidem*, f. 24
5. Starea de asediu a fost instituită în februarie 1933 în Bucureşti, Cernăuţi, Galaţi, Iaşi, Ploieşti, Timişoara, precum şi în zonele industriale din judeţul Prahova.

iar deţinerea de materiale propagandistice comuniste, care cereau „răsturnarea ordinii de stat”, intra atât sub incidenţa legii menţionate, cât şi a Legii Mârzescu[1].

În volumul de interviuri al Laviniei Betea, Bârlădeanu relatează episodul percheziţiei, menţionând faptul că avea ascunsă în faţa de pernă o broşură scrisă pe foiţa de ţigară, ce conţinea rezoluţia Congresului al V-lea al P.C.d.R., dar care nu a fost descoperită[2]. Notele întocmite de Siguranţă consemnează în fapt un denunţ al unui coleg de cameră, ce nu a putut fi demonstrat[3]. Acelaşi document îl prezintă pe Alexandru Bârlădeanu ca un martor de importanţă deosebită, prin prisma fidelităţii informaţiilor oferite cu privire la activitatea comunistă desfăşurată în căminul în care locuia în Iaşi[4].

Legat de momentul Congresului al V-lea, Ghiţă Ionescu afirma că, la acea dată, în conducerea partidului apărea un nou grup de tineri, printre care Nicolae Ceauşescu, Miron Constantinescu, Constanţa Crăciun, Sorin Toma şi Alexandru Bârlădeanu[5], lucru negat de acesta din urmă şi neconfirmat până în prezent de niciun document.

O notă din 1934 îl menţionează pe acelaşi Bârlădeanu ca membru al Filialei Tighina a Asociaţiei Amicii U.R.S.S., care ia fiinţă la 23 octombrie 1934 şi consemnează faptul că a fost arestat pentru activitate comunistă. Într-un istoric al penitenciarelor din 1967, între deţinuţi politici care s-au perindat pe la închisoarea Văcăreşti, ca Gheorghiu-Dej, Alexandru Drăghici, Moghioroş şi Chivu Stoica, condamnaţi pentru greve, demonstraţii etc., figurează şi numele lui Alexandru Bârlădeanu[6], însă şi această informaţie poate fi privită cu rezervă, întrucât nu poate fi confirmată şi de alte surse.

În paralel, Alexandru Bârlădeanu a colaborat la ziarul *Manifest*[7] alături de George Ivaşcu[8], viitorul director al revistei *Contemporanul*, care, la începutul anilor ’70, va găzdui în paginile sale articole destul de critice la adresa politicii regimului Ceauşescu, semnate de Bârlădeanu.

1. Legea persoanelor juridice adoptată la 6 februarie 1924 a constituit baza pentru plasarea în afara legii a Partidului Comunist din România în luna aprilie a aceluiaşi an.
2. Lavinia Betea, *op. cit.*, p. 15
3. A.N.I.C., fond *C.C. al P.C.R. – Secţia Cadre*, dosar B1929, f. 25.
4. *Ibidem*.
5. Ghiţă Ionescu, *Comunismul în România*, Editura Litera, Bucureşti, 1994, p. 71.
6. Arhiva Administraţiei Naţionale a Penitenciarelor, fond *Pază şi Regim*, dosar FN/1967-1968, vol. II, f. 329 ; vezi şi Andrei Muraru (coord.), *Dicţionarul penitenciarelor din România comunistă (1945-1967)*, Editura Polirom, Iaşi, 2008, p. 528.
7. A.N.I.C., fond *C.C. al P.C.R. – Secţia Cadre*, dosar B1929, f. 8.
8. George Ivaşcu (n. 24 iulie 1911, Certeşti, jud. Vaslui – d. 1988), profesor, istoric şi critic literar, publicist ; director al Direcţiei de presă din MAInf., director al revistelor *Contemporanul* (1946-1948 şi 1954-1971) şi *România literară* (1972) ; vezi Gheorghe Crişan, *Piramida puterii,* vol. I, *Oameni politici şi de stat, generali şi ierarhi din România (23 august 1944 – 22 decembrie 1989)*, Editura Pro Historia, Bucureşti 2004, p. 187.

Legăturile cu mişcarea comunistă erau însă mai profunde decât distribuirea de manifeste şi deţinerea, în podul casei unui coleg, a unei tipografii clandestine. Conform autobiografiei semnate în 1946 la intrarea în partid, Bârlădeanu era membru al Ligii Antifasciste şi membru al Comitetului Antifascist din Tighina încă din 1934-1935, iar în 1936 a devenit membru în comitetul de conducere, secţiunea Iaşi, a Frontului Studenţesc Democrat (înfiinţat în 1934) alături de Gogu Rădulescu[1] şi Alexandru Voitinovici[2]. Totodată, în 1936, în momentul în care autorităţile intentează procese unor militanţi comunişti, între care şi Petre Constantinescu-Iaşi, acuzat pentru fapte de subminare a statului român, Alexandru Bârlădeanu apare într-o notă a Siguranţei ca reprezentant al studenţimii, strângând semnături de susţinere[3]. Întreaga activitate comunistă antebelică îi va fi recunoscută după 1965, odată cu recalcularea vechimii în partid.

Perioada războiului

Momentul iunie 1940 îl găseşte pe Alexandru Bârlădeanu în Basarabia, în casa mamei sale, de unde decide să nu se mai întoarcă, părăsind cariera universitară şi devenind cetăţean sovietic. Mama şi sora sa hotărăsc să treacă Prutul în România.

Între iunie 1940 şi iunie 1941 a devenit colaborator al Institutului de Cercetări Economice din Chişinău. În acest context, mai multe note ale Siguranţei îl plasau pe Alexandru Bârlădeanu în rândul simpatizanţilor comunişti, numele său apărând într-un tabel al persoanelor care au „slujit în slujba sovietelor şi au manifestat contra României în timpul ocupaţiei Basarabiei şi Bucovinei”[4].

Din cauza unor probleme de vedere a fost declarat inapt pentru serviciul militar şi nu a fost încorporat, în timpul războiului fiind evacuat în Kazahstan. Din septembrie 1941 şi până în noiembrie 1942 a îndeplinit funcţia de director de şcoală secundară la Akmolinsk, urmând a fi mobilizat ca lucrător minier în minele de cărbuni din Karaganda, în perioada octombrie-decembrie 1942. La intervenţia unui secretar de partid a fost detaşat ca profesor de matematică la o şcoală din Karaganda până în 1943, după care revine la Institutul de Cercetări Ştiinţifice, acum transferat în Bugurslan, în zona munţilor Ural.

Conform unor documente identificate de Gheorghe Buzatu la începutul anilor ’90, în Arhiva Centrului pentru Păstrarea Documentaţiei Contemporane din Moscova,

1. În perioada 1934-1937 a deţinut funcţia de preşedinte a F.S.D ; vezi Florica Dobre, *op. cit*, p. 505.
2. Viitor preşedinte al Tribunalului Poporului (1946) şi al Tribunalului Suprem (1954-1967) ; vezi Gheorghe Crişan, *op.cit.*, p. 379.
3. *Ibidem*, f. 28.
4. A.N.I.C., fond *C.C. al P.C.R. – Secţia Cadre*, dosar B1929, f. 29.

numele lui Alexandru Bârlădeanu apare în anul 1944, alături de cel al lui Sorin Toma şi Constantin Doncea, pe lista celor remuneraţi de Komintern pentru serviciile aduse[1]. Fostul lider comunist neagă faptul că ar fi fost stipendiat de Internaţionala Comunistă, admiţând însă posibilitatea ca unele sume primite pentru traducerile efectuate pentru Agenţia T.A.S.S. să provină din astfel de surse[2].

În acelaşi registru, într-un interviu acordat Laviniei Betea în 2008, fostul ministru de Interne din anii 1972-1973, Ion Stănescu, îl acuză pe Alexandru Bârlădeanu că ar fi fost spion N.K.V.D.[3].

În august 1943, Comitetul Central al Partidului Comunist al Moldovei îl trimite la Moscova pentru specializare la Institutul Central Economic „Plehanov", unde lucrează ca asistent la catedra de economie politică (1945-1946), fără a reuşi să-şi termine teza de doctorat. Aici îl are coleg pe Vasile Malinschi, viitorul ministru al Comerţului Exterior în perioada 1953-1954 şi guvernator al Băncii Naţionale între 1963 şi 1977.

În perioada petrecută la Moscova scrie la ziarul *Graiul liber* (ziar al prizonierilor) şi colaborează la redacţia română a postului Radio Moscova (1943-1945). Este momentul în care intră în contact cu Leonte Răutu, Mihail Roller, persoane care mai apoi îi vor semna recomandările pentru a intra în partid. Argumentul utilizat la acea dată de Leonte Răutu preciza faptul că cei din „conducerea sovietică aveau o părere excepţională despre el"[4].

Alexandru Bârlădeanu a fost de asemenea profesor la Institutul nr. 99 al C.C. al P.C.(b) U.R.S.S. (Şcoala Antifascistă pentru Prizonieri), secţiunea română, cu sarcina expresă de a-i „prelucra" pe prizonierii români din U.R.S.S.[5] .

Conform unor note din 26 iunie 1944, Bârlădeanu ia cuvântul la Radio Moscova, adresându-se intelectualilor români, pe care îi acuza de participare la decăderea culturii române, prin activitatea prohitleristă, denunţând asasinarea profesorilor Iorga şi Madgearu[6]. O lună mai târziu, la 31 iulie 1944, este arestat la Chişinău de organele germane, pentru că asculta Radio Moscova şi difuza ştirile în rândurile ostaşilor germani[7].

1. Gheorghe Buzatu, *Românii în arhivele Kremlinului*, Editura Univers Enciclopedic, Bucureşti, 1996, p. 139.
2. Lavinia Betea, *op. cit.*, p. 22
3. http : //www.jurnalul.ro/special/special/interviu-cu-ion-stanescu-2008-545989.html, accesat la 25 februarie 2011.
4. A.N.I.C., Fond *C.C. al P.C.R. – Secţia Cadre*, dosar B1929, ff. 50-51.
5. *Ibidem*, f. 61 v.
6. A.N.I.C., fond *95*, dosar nr. 121535, f. 1.
7. A.N.I.C., fond *C.C. al P.C.R. – Secţia Cadre*, dosar B1929, ff. 29-30.

Activitate profesională

Începând cu anul 1946, Alexandru Bârlădeanu a fost numit profesor la Institutul de Studii Economice (viitoarea ASE), unde ţine un curs despre economia politică a capitalismului în viziune marxistă, iar în 1949 devine şeful Catedrei de Economie Politică[1], funcţie la care va renunţa în 1952 pentru a se dedica în exclusivitate activităţii din minister.

Deşi nu a publicat nicio lucrare, lucru contestat după revoluţie, la data de 2 iulie 1955, devine membru al Academiei Române, la propunerea lui Mihail Ralea, Iorgu Iordan şi Petre Constantinescu-Iaşi, fiind ales de către academicieni precum Grigore Moisil, Traian Săvulescu, Nicolae Profiri, Nicolae Hortolomei, Elie Carafoli[2]. După cum mărturiseşte el însuşi, la baza alegerii sale ca membru a stat o operă cu realizări practice, între care reforma monetară din 1947 şi abandonarea sistemului de cartele[3]. Lipsa publicaţiilor ulterioare intrării în Academie este pusă pe seama dificultăţilor create de cenzura comunistă în anii de după pensionare.

A reprezentat România în calitate de expert la Comisia economică a O.N.U. pentru Europa, iar în perioada 9 decembrie 1967 – 11 decembrie 1968 a fost preşedintele Consiliului Naţional pentru Cercetare Ştiinţifică (C.N.C.Ş.)[4].

După căderea regimului comunist, a fost membru de onoare al Academiei de Ştiinţe a Republicii Moldova, din 1991[5], copreşedinte al Adunării Constituante (1990-1991), director onorific al ziarului *Azi*, publicaţie a F.S.N.

La data de 2 februarie 1992, în Adunarea Generală a Academiei Române a fost ales vicepreşedinte, funcţie pe care a deţinut-o până la 1 februarie 1994, momentul retragerii din viaţa publică.

Vechime în partid

Membru al P.C.(b) al U.R.S.S., Al. Bârlădeanu se întoarce în România la 16 iunie 1946 cu acordul partidului şi devine membru al P.C.R., activând în organizaţia de bază din Bucureşti. Primeşte, la momentul respectiv, carnetul cu numărul 284.

Comisia de verificare prezidată de Vasile Vaida[6], întrunită la 10 aprilie 1949, stabileşte stagiul în partid pentru Alexandru Bârlădeanu începând cu 1946. În urma

1. Dan Petre, *Preşedinţii Adunării Deputaţilor şi ai Senatului României 1862-2004*, Editura Meronia, Bucureşti, 2004, p. 24.
2. Lavinia Betea, *op. cit*, p. 25.
3. *Ibidem.*
4. Florica Dobre, *op. cit.,* p. 93.
5. Dan Petre, *op. cit.*, p. 24.
6. Vasile Vaida (n. 1909 – d. 1987), cizmar, membru al C.C. al P.C.R. între 21 octombrie 1945 şi 28 decembrie 1955 ; vezi Gheorghe Crişan, *op. cit.*, p. 367.

unei reverificări cerute de acesta în august 1950, Comisia Controlului de Partid îi recunoaşte stagiul din 1943, moment în care şi-a început activitatea în cadrul P.C.(b) U.R.S.S.[1].

Venirea la putere a lui Nicolae Ceauşescu, intenţia acestuia de a-i fideliza pe unii dintre „greii" partidului, ca şi efortul constant de legitimare a acestuia prin suprapunerea activităţii partidului în anii ilegalităţii cu existenţa unui front antifascist au făcut ca lui Alexandru Bârlădeanu să i se recunoască vechimea în partid începând cu anul 1935, primind carnetul cu numărul 0000005[2].

Funcţii în cadrul partidului

Întors în ţară din delegaţia prezentă la Conferinţa de Pace, candidează la alegerile din noiembrie 1946 în judeţul Baia, pe listele Blocului Partidelor Democratice. Conform propriei declaraţii, refuză semnarea proceselor-verbale falsificate şi se retrage de pe listă, în locul său fiind ales candidatul ţărănist Ioan Hudiţă[3].

Este cooptat în Comitetul Central al P.M.R. abia la 28 februarie 1955. Odată cu promovarea de către Gheorghiu-Dej a unei noi direcţii în politica externă, în strânsă legătură cu politica economică, direcţie continuată în primii ani şi de Nicolae Ceauşescu, Alexandru Bârlădeanu începe parcurgerea unui adevărat *cursus honorum* în cadrul partidului : membru supleant al Biroului Politic al C.C. al P.M.R. (23 noiembrie 1962 – 22 martie 1965), membru al Biroului Politic al C.C. al P.M.R. (22 martie – 22 iulie 1965), membru al Prezidiului Permanent al C.C. al P.C.R. (23 iulie 1965 – 12 august 1969), membru al Comitetului Executiv al C.C. al P.C.R. (23 iulie 1965 – 12 august 1969)[4]. În 1989, ca urmare a semnării „Scrisorii celor şase", este exclus din partid de către Secretariatul Comitetului de Partid al Sectorului 1.

Activitate publică

Întoarcerea în ţară şi depunerea adeziunii de intrare în PCR marchează începutul ascensiunii sale politice, care avea să-l ducă spre cele mai importante funcţii pe linie de partid şi de stat, aflându-se în permanenţă în cercul decizional al puterii. Privit de la început ca un specialist format în Uniunea Sovietică, lui Alexandru Bârlădeanu i s-au încredinţat funcţii în domeniul economiei, aflându-se mai tot

1. A.N.I.C., fond *C.C. al P.C.R. – Secţia Cadre*, dosar B1929, ff. 12-13.
2. Lavinia Betea, *op.cit.*, pp. 24-25.
3. *Ibidem*, p. 77.
4. Florica Dobre, *op. cit.*, p. 92.

timpul în preajma lui Dej. Trebuie menţionat şi meritul lui Gheorghiu-Dej de a fi promovat în funcţii din sectorul economic o serie de tehnocraţi care vor contribui la stabilizarea economiei postbelice. Poziţiile la nivel înalt deţinute de Bârlădeanu i-au permis acestuia implementarea unor programe care au făcut trecerea spre economia planificată.

Îşi începe activitatea ca adjunct al şefului de secţie la Direcţia economică a Comitetului Central al P.C.R., condusă de Petre Bălăceanu[1]. Fără a avea un rol important, a făcut parte din grupul de experţi economici ai Comisiei guvernamentale române, alături de Bucur Şchiopul, George Pascu şi Herbert Zillber, la Conferinţa de Pace de la Paris (1946-1947). De asemenea, participă, alături de Gh. Gheorghiu-Dej, I. Gh. Maurer, Simion Zeiger şi Alexandru Alexandrini[2], la încheierea unui nou acord economic cu U.R.S.S., în februarie 1947[3]. Reîntors în ţară, este adus de către Gheorghiu-Dej (proaspăt ministru) în funcţia de secretar general la Ministerul Economiei Naţionale[4], pe care a deţinut-o între noiembrie 1946 şi martie 1948. În această calitate a fost implicat, alături de Ion Gh. Maurer, Aurel Vijoli, Gh. Gaston Marin şi adjunctul ministrului de Finanţe sovietic, în elaborarea „stabilizării” monetare din 1947[5], măsură cu un vădit caracter de clasă.

În 1948, în vederea „întăririi” Ministerului Comerţului, Alexandru Bârlădeanu este solicitat expres de către Vasile Luca pentru a prelua funcţia de ministru adjunct la Ministerul Comerţului Exterior. Ocupă acest post până în septembrie 1948, moment în care este numit ministru al Comerţului Exterior[6]. Încă de la început se confruntă cu numeroase probleme, generate în special de Legea privind naţionalizarea întreprinderilor industriale, bancare, de asigurări, miniere şi de transporturi din iunie 1948, măsură care duce la blocarea relaţiilor comerciale cu state ca Anglia, Franţa, S.U.A., Italia, Israel, Germania, Olanda, Belgia, Suedia. Gheorghe Apostol recunoaşte meritul lui Bârlădeanu în redresarea comerţului exterior prin tratative şi înţelegeri pentru plata unor despăgubiri, prin intermediul exporturilor de produse industriale şi agricole, eşalonate pe o perioadă mai lungă[7]. Chiar în şedinţa Secretariatului C.C. al P.M.R. referitoare la *situaţia din Ministerul Comerţului Exterior pe linie politică externă şi probleme de economie*, Bârlădeanu expune pe un ton cât se poate de tranşant o serie de probleme punctuale în activitatea ministerului : lipsa cadrelor, dificultatea cu care se aprobă plecările în străinătate,

---

1. Vezi Gheorghe Crişan, *op. cit.*, p. 42.
2. La acea dată ministru secretar de stat la Departamentul Finanţelor din partea P.N.L. (23 august 1945 – 7 noiembrie 1947) ; *cf. ibidem*, p. 21.
3. Cristina Păiuşan, Narcis Dorin Ion, Mihai Retegan, *Regimul comunist din România. O cronologie politică (1945-1989)*, Editura Tritonic, Bucureşti, 2002.
4. În 1947 îşi schimbă denumirea în Ministerul Industriei şi Comerţului.
5. Lavinia Betea, *op. cit.*, p. 91.
6. A.N.I.C., fond *Consiliul de Stat – Decrete*, dosar nr. 11/1948 vol. II, f. 109.
7. Gheorghe Apostol, *Eu şi Gheorghiu-Dej*, Ediţie de casă. Regie proprie, 1998, p. 172.

dependenţa de activitatea celorlalte ministere (lipsa productivităţii), necesitatea stabilirii unui plan pe mai mulţi ani, elaborarea unor măsuri de standardizare a calităţii mărfurilor pentru export etc.[1]. Bârlădeanu semnalează în primul rând lipsa unei separări între politica externă şi politica economică a statului, care „pentru a păstra caracterul principial politic, [...] a îngreunat sarcinile economice[2]".

Poziţiile membrilor Biroului Politic erau la acea dată împărţite : în timp ce Ana Pauker îi lua apărarea ministrului în funcţie, solicitând detaşarea lui Gogu Rădulescu şi aducerea sa pe postul de adjunct la Ministerul Comerţului Exterior[3], tonul tranşant al ministrului Comerţului nu avea cum să-l lase indiferent pe Gheorghiu-Dej şi, cu atât mai mult, pe dogmaticul preşedinte al Comisiei de Stat a Planificării, Miron Constantinescu. De altfel, raporturile dintre Ministerul Comerţului Exterior şi Consiliul de Stat al Planificării nu au fost dintre cele mai bune, lucru cauzat în parte şi de relaţiile reci dintre Bârlădeanu şi Miron Constantinescu[4]. Acesta din urmă a formulat critici sistematice[5] cu privire la activitatea ministrului Comerţului Exterior, atât punctual, pe probleme economice, cât şi pe probleme de eficienţă a conducerii ministerului, care era „dezorganizat din cauză că tovarăşul Bârlădeanu e mereu plecat[6]".

Este criticat în mai multe rânduri şi de Gheorghiu-Dej, munca sa fiind catalogată drept „sectaristă". De exemplu, în şedinţa Secretariatului CC din 27 martie 1950[7] lui Bârlădeanu i se impută faptul că nu a luat în seamă propunerea de a trimite la specializare şi de a înfiinţa şcoli pentru cadrele din comerţul exterior, iar, în şedinţa din 31 martie, Dej revine cu aceleaşi critici cu privire la lipsa unui plan de organizare mai bună a relaţiilor economice cu China : „Noi am discutat să întocmiţi un plan. Trebuie să-l luăm pe Bârlădeanu şi să-l frecăm, lucrează foarte sectar"[8]. Doi ani mai târziu, acelaşi Gheorghiu-Dej acuză cu o mare duritate activitatea ministerului şi în special a ministrului : „să facem o critică foarte aspră lui Bârlădeanu care s-a lăsat prizonierul specialiştilor vechi, a tot felul de speculanţi care trăiesc acolo, s-au înconjurat cu elemente caracteristice şi el însuşi a contribuit, n-a vrut să aplice, n-a fost de acord cu punctul de vedere al partidului pentru a ridica oameni, noi

1. A.N.I.C., fond *C.C. al P.C.R. – Cancelarie*, dosar nr. 70/1949, ff. 5-8.
2. *Ibidem*, f. 5.
3. *Ibidem*, f. 13.
4. Lavinia Betea, *op. cit.*, p. 72.
5. Cu privire la disputele dintre Bârlădeanu şi Miron Constantinescu, vezi „Şedinţa Secretariatului C.C. al P.M.R. din 21 septembrie 1949, cu privire la planul de import-export pe anul 1950 şi asigurarea planului de export pe anul 1949", A.N.I.C., fond *C.C. al P.C.R. – Cancelarie*, dosar nr. 80/1949, ff. 4-17.
6. Vezi „Stenograma Şedinţei Biroului Politic al C.C. al P.M.R. privind Proiectul Planului de Stat pe anul 1950", A.N.I.C., fond *C.C. al P.C.R. – Cancelarie*, dosar nr. 68/1949, f. 6.
7. A.N.I.C., fond *C.C. al P.C.R. – Cancelarie*, dosar nr. 23/1950, ff. 14-24.
8. *Ibidem*.

cadre. De ce n-am făcut? Am pierdut cel puţin 4 ani. Merită să fie bătut numai pentru asta”[1].

Un alt episod delicat, care ar fi putut avea repercusiuni grave asupra ministrului în funcţie, s-a consumat în 1952, când Gogu Rădulescu, adjunct la Ministerul Comerţului Exterior (MCE), a fost acuzat de „deviere de dreapta” într-un scandal legat de subminarea economiei. Bârlădeanu este aspru criticat de către Gheorghiu--Dej pentru faptul că a luat apărarea adjunctului său[2]. Episodul este relatat de către fostul ministru, care vorbeşte de plătirea unor poliţe între Miron Constantinescu şi Gogu Rădulescu, critici care s-au răsfrânt indirect şi asupra sa[3]. În scurtă vreme, Gogu Rădulescu a fost arestat şi anchetat, ca probe fiind aduse o serie de interceptări telefonice[4]. Convorbirile telefonice ale lui Alexandru Bârlădeanu sunt puse sub ascultare ; la fel, cele ale Anei Pauker, ale lui Vasile Luca, Teohari Georgescu, Ion Gheorghe Maurer, Valter Roman, această practică a Securităţii fiind inaugurată încă din 1948 şi intens folosită în anii următori. De întreaga operaţiune răspundea aşa-numita Unitate „T” a Direcţiei Tehnice a Securităţii[5].

Pe lângă activitatea sa de la MCE, se implică în discutarea proiectului de program pentru reorganizarea învăţământului superior din 1952, pledând pentru desfiinţarea majorităţii institutelor de cercetare (de exemplu, Institutul Pedagogic de Matematică, Institutul Arhivistic, Institutul de Metalurgie Prelucrătoare) şi a facultăţilor care oferă pregătire juridică[6]. Pornind de la obiectivul major asumat de Ministerul Economiei, de a pune în aplicare planurile de integrare economică, acesta susţine în permanenţă acordarea unui rol important contabilităţii ca parte a sistemului economiei planificate în detrimentul altor specializări : „să nu creăm oameni filosofi economici”[7].

Începând cu 1954, devine vicepreşedinte şi prim-vicepreşedinte al Comitetului de Stat al Planificării, făcând parte din delegaţia română ce a dus tratative la Moscova cu sovieticii cu privire la „răscumpărarea” sovromurilor[8], militând, de

1. Vezi „Stenograma şedinţei Biroului Politic al C.C. al P.M.R. din 23 iunie 1952”. Este aceeaşi şedinţă în care Ana Pauker este demisă din funcţia de ministru al Afacerilor Externe şi se decide ca Vasile Luca, Ana Pauker şi Teohari Georgescu să-şi facă autocritica ; A.N.I.C., fond C.C. al P.C.R. – *Cancelarie*, dosar nr. 56/1952, ff. 3-42.
2. A.N.I.C., fond *C.C. al P.C.R. – Cancelarie*, dosar nr. 56/1952, ff. 3-42.
3. Lavinia Betea, *op. cit.*, p.106.
4. *Ibidem*, p. 107.
5. *Ibidem*, p. 102.
6. Vezi „Stenograma şedinţei Biroului Politic al C.C. al P.M.R. din data de 7 octombrie 1948, pentru discutarea proiectului de program al învăţământului superior”, vezi A.N.I.C., fond *C.C. al P.C.R. – Cancelarie*, dosar nr. 41/1948.
7. *Ibidem*.
8. Florian Banu, *Asalt asupra economiei României – De la Solagra la Sovrom (1936-1956)*, Editura Nemira, Bucureşti, 2004, pp. 168-169.

asemenea, în plan intern pentru desfiinţarea regimului de cartele (1954) şi a cotelor obligatorii din agricultură (1956)[1].

La data de 15 mai 1954 este eliberat din funcţia de ministru al Comerţului Exterior[2] şi numit succesiv în funcţiile de vicepreşedinte, prim-vicepreşedinte şi preşedinte al Comitetului de Stat al Planificării (între 1954 şi 1955, respectiv 1955 şi 1957)[3]. De asemenea, a participat în repetate rânduri, ca expert din partea României, în Comisia Economică a Organizaţiei Naţiunilor Unite. Bârlădeanu conduce delegaţii guvernamentale în Franţa, S.U.A., Elveţia, Italia, Marea Britanie, Belgia, Olanda. După 1959 sunt restabilite relaţii economice cu R.F.G.[4]. În acelaşi timp, relaţiile cu sovieticii se răcesc treptat, aducându-se nu de puţine ori critici în privinţa exploatării sovietice prin intermediul sovromurilor.

Reprezentant al României la C.A.E.R. (1957-1964)

Gheorghiu-Dej iniţiază distanţarea de Uniunea Sovietică în primul rând prin deschiderea economică spre Occident, artizanul acestei politici fiind considerat Bârlădeanu care, alături de Maurer, în ciuda animozităţilor existente între cei doi[5], împărtăşesc aceeaşi viziune în politica externă.

În 1957 este numit reprezentant al României la C.A.E.R., funcţie pe care o îndeplineşte până în 1964, în 1960 fiind ales membru al Comitetului Executiv al organismului menţionat.

În 1959 Alexandru Bârlădeanu elaborează împreună cu un grup de economişti o schiţă de program de dezvoltare pe 15 ani, în care era conturat profilul economic al României. Viziunea expusă în documentul menţionat este esenţială pentru înţelegerea politicii economice a statului din anii ’60-’70, bazată pe subordonarea agriculturii, industriei, dezvoltarea extensivă şi intensivă a industriei grele, investiţii în tehnologia de vârf, definitivarea colectivizării etc.[6].

1. Petre Dan, *Preşedinţii Adunării Deputaţilor şi ai Senatului României 1862-2004. Mică enciclopedie*, Editura Meronia, Bucureşti, 2004, p. 25.
2. „Decret al Prezidiului M.A.N. nr.185 din 15 mai 1954 privind eliberarea tov. Bârlădeanu Alexandru din funcţia de Ministru al Comerţului Exterior şi tov. Gaston Marin din funcţia de Ministru al Energiei Electrice şi Industriei Electrotehnice”, A.N.I.C., fond *Consiliul de Stat – Decrete*, dosar nr. 4/1954 vol. I, f. 176.
3. A.N.I.C., fond *C.C. al P.C.R. – Secţia Cadre*, dosar B1929, f. 8.
4. Lavinia Betea, *op. cit.*, p. 116.
5. Vladimir Tismăneanu, *Arheologia Terorii*, ed. a III-a, Editura Curtea Veche, Bucureşti, 2008, p. 267.
6. Dan Cătănuş, *Tot mai departe de Moscova… Politica externă a României în contextul conflictului sovieto-chinez 1956-1965*, I.N.S.T., Bucureşti, 2011, p. 256.

La începutul anilor ’60 Bârlădeanu a avut de gestionat o problemă delicată, generată de intenţia Kremlinului de a face din C.A.E.R. un instrument pentru integrarea economică a statelor comuniste, prin introducerea principiului diviziunii muncii şi crearea unui organism suprastatal de planificare (planul E.B. Valev)[1]. Atitudinea, contrară intereselor economice sovietice, pe care Alexandru Bârlădeanu o adoptă în repetate rânduri, culminând cu poziţia exprimată în cadrul Comitetului Executiv al C.A.E.R. la 15 februarie 1963, îl face pe Hruşciov să ceară demiterea ministrului român[2]. Acesta este însă promovat în poziţia de membru supleant al Biroului Politic, iar poziţia sa este aprobată de Plenara Comitetului Central al P.M.R. din 5-8 martie 1963[3].

În noul context, această distanţare de Uniunea Sovietică în plan economic s-a făcut pe trei paliere : distanţarea de C.A.E.R., dezvoltarea de proiecte comune cu Iugoslavia şi achiziţionarea de tehnologie din Vest, culminând, în plan politic, cu „Declaraţia cu privire la poziţia Partidului Muncitoresc Român în problemele mişcării comuniste şi muncitoreşti internaţionale adoptată de Plenara lărgită a C.C. al P.M.R. din aprilie 1964”, la redactarea căreia Răutu şi Bârlădeanu au contribuit direct[4].

Fără a i se subestima importanţa, declaraţia din aprilie 1964 a constituit, pentru vechea gardă dejistă, argumentul ultim în conturarea aşa-numitului „mit al grupării naţionale”, a existenţei unui grup în frunte cu Gheorghiu-Dej care i-a înlăturat pe moscoviţi din fruntea partidului, putând astfel să afirme suveranitatea şi chiar independenţa României faţă de Uniunea Sovietică[5].

---

1. Vezi Florian Banu, Liviu Ţăranu, *Aprilie 1964 – „Primăvara de la Bucureşti”. Cum s-a adoptat „Declaraţia de independenţă a României ?”*, Editura Enciclopedică, Bucureşti, 2004.
2. Vladimir Tismăneanu, *Stalinism pentru eternitate. O istorie politică a comunismului românesc*, Editura Humanitas, Bucureşti, 2005, p. 217. Pentru disputele din cadrul C.A.E.R. la începutul anilor ’60, vezi şi Mihai Retegan, *Război politic în blocul comunist. Relaţii româno-sovietice în anii ’60. Document*e, Editura Rao, Bucureşti, 2002, şi Mihai Retegan, Alexandru Duţu, *Război politic în blocul comunist. Relaţii româno-sovietice : document*e, vol. II, Editura Tritonic, Bucureşti, 2004.
3. „Comunicat”, în *Scânteia*, organ central al C.C. al P.C.R., an XIX, nr. 5826, 9 martie 1963, p. 1.
4. C.P.A.D.C.R., *Raport Final*, Editura Humanitas, Bucureşti, 2007, p. 30 ; Lavinia Betea, *op. cit.*, p. 329.
5. Despre mitul comunismului naţional, vezi Lavinia Betea, *Maurer şi lumea de ieri. Mărturii despre stalinizarea României*, Editura Ioan Slavici, Arad, 1995 ; Lavinia Betea, *Alexandru Bârlădeanu despre Dej, Ceauşescu şi Iliescu. Convorbiri*, Evenimentul Românesc, Bucureşti, 1997 ; Gheorghe Apostol, *Eu şi Gheorghiu-Dej*, ediţie de casă, regie proprie, Bucureşti, 1998 ; Paul Niculescu Mizil, *De la Comintern la comunism naţional. Despre Consfătuirea partidelor comuniste şi muncitoreşti, Moscova 1969*, Editura Evenimentul Românesc, Bucureşti, 2001 ; Paul Niculescu Mizil, *O istorie trăită. Memorii*, vol. I, Editura Enciclopedică,

Perioada ceauşistă

Jocul abil al lui Ceauşescu din primii ani ai preluării conducerii a făcut ca Alexandru Bârlădeanu, ca şi alţi reprezentanţi ai gărzii dejiste, să fie valorizaţi, oferindu-li-se funcţii importante şi distincţii. Pe linie de partid, devine membru plin al Biroului Politic (22 martie – 23 iulie 1965)[1], membru al Prezidiului Permanent şi al Comitetului Politic Executiv – C.P.Ex. al C.C. al P.C.R. (23 iulie 1965 – 12 august 1969), iar pe linie de stat, din 1966 până în 1968, vicepreşedinte al Consiliului de Miniştri şi preşedintele Consiliului Naţional pentru Ştiinţă[2].

Aflat în plin proces de consolidare a puterii şi depunând eforturi constante de legitimare, Nicolae Ceauşescu începe treptat să se debaraseze de membrii vechii gărzi, în special din raţiuni de delegitimare a predecesorului, şi mai ales de cei care creau opoziţie sau măcar puneau la îndoială măsurile iniţiate.

La împlinirea vârstei de 55 de ani, Alexandru Bârlădeanu îi înaintează pentru prima dată lui Ceauşescu demisia invocând motive de sănătate, solicitare pe care acesta o respinge. După mai multe disensiuni, a fost eliberat treptat din funcţiile pe linie de stat[3] (preşedinte al Consiliului Naţional Ştiinţific, vicepreşedinte al Consiliului de Miniştri) şi apoi de partid (membru al Prezidiului C.P.Ex., membru al C.C.). Motivele acestei lente debarasări de unul dintre membrii C.P.Ex. rezidă, după cum Bârlădeanu mărturisea, în orgoliul crescând al liderului politic care, treptat, manifesta intoleranţă faţă de orice poziţie sau punct de vedere neconform cu viziunea sa. Amintim aici momentul adoptării decretului împotriva avortului din 1966, pe care chiar Bârlădeanu îl consideră primul pas în ruptura cu Ceauşescu. Raportându-ne la momentul deciziei restricţionării avorturilor, se pot observa unele inexactităţi între interviul acordat Laviniei Betea şi stenogramele sedinţelor C.P.Ex. În primul rând, au existat două şedinţe ale C.P.Ex., care s-au soldat cu adoptarea în final a Decretului nr. 770/1966, Bârlădeanu fiind prezent la ambele discuţii[4]. Cu

Bucureşti, 2002 ; Paul Niculescu Mizil, *O istorie trăită. Memorii*, vol. II, Editura Democraţia, Bucureşti, 2003.

1. Vezi „Stenograma şedinţei Plenare a Comitetului Central al P.C.R. cu privire la alegerea secretarului general al C.C. al P.C.R., la numărul şi componenţa organelor executive ale C.C. al P.C.R. din 23 iulie 1965”, A.N.I.C., fond *C.C. al P.C.R. – Cancelarie*, dosar nr. 102/1965, ff. 4-8.
2. Florica Dobre (coord.), *op. cit.*, p. 92.
3. „Decretul 1120 din 4 decembrie 1968 privind eliberarea tovarăşului Alexandru Bârlădeanu, vicepreşedinte al Consiliului de Miniştri şi preşedinte al Consiliului National al Cercetării Ştiinţifice”, în *Buletinul Oficial* nr. 157, 11 decembrie 1968 ; „Decretul 44 din 27 ianuarie 1969 privind eliberarea tovarăşului Alexandru Bârlădeanu din funcţia de vicepreşedinte al Consiliului de Miniştri”, în *Buletinul Oficial*, nr. 12, 27 ianuarie 1969.
4. Vezi „Stenograma Şedinţei Comitetului Executiv al C.C. al P.C.R. din 2 august 1966 – A.N.I.C., Fond C.C. al P.C.R. – Cancelarie”, dosar nr. 102/1966, ff. 14-26, şi „Stenograma

excepţia a două întrebări punctuale puse ministrului Sănătăţii în cadrul celei de-a doua şedinţe, poziţia sa nu a fost nicidecum una critică. Singurele critici aduse preconizatei măsuri aparţin lui Maurer, persoană cu care Alexandru Bârlădeanu pare a se identifica la mai bine de 25 de ani de la adoptarea ei.

Poate cea mai vizibilă opoziţie manifestată de Bârlădeanu a fost cea legată de viziunea asupra economiei, deoarece a pledat în permanenţă pentru o reformă economică autentică ce viza descentralizarea decizională, promovarea cointeresării, stabilirea unui raport raţional între acumulare şi consum etc.[1]. În 1966 a fost invitat la Academia Franceză, unde a ţinut conferinţa cu tema „Reflexiuni asupra unor probleme economice ale României”, în care ridica problema cointeresării materiale în industrie şi agricultură[2].

Ultimele vizite importante efectuate au fost în Franţa, la 27 iulie 1967, ca membru al delegaţiei guvernamentale române şi în Statele Unite, în iunie 1968. Înaintea acestei ultime vizite a mai avut loc un episod extrem de tensionat, cu un schimb dur de replici între Ceauşescu şi Bârlădeanu pe tema retragerii indemnizaţiei academicienilor. Virulenţa poziţiei exprimate l-a înfuriat atât de tare pe Ceauşescu, încât a cerut sancţionarea oponentului.

În 1968, la vârsta de 57 de ani, Alexandru Bârlădeanu se pensionează şi se retrage la Breaza, păstrând în continuare legături numai cu Gheorghe Apostol. Retragerea nu a însemnat şi ieşirea din viaţa publică, continuând să scrie, în anii 1970-1971, în revista *Contemporanul* articole critice la adresa politicii economice a statului, dar şi la adresa lui Ceauşescu. Pentru aceste motive, este chemat de Emil Bodnăraş la sediul Comitetului Central, unde i se comunică hotărârea prezidiului de a-i limita orice activitate publicistică[3].

Scrisoarea celor şase

Frustrările vechii elite dejiste acumulate în toată această perioadă de marginalizare pe fondul unei erodări crescute a poziţiei lui Ceauşescu pe plan internaţional defulează la 10 martie 1989, când şase activişti din „vechea gardă” – Alexandru Bârlădeanu, Gheorghe Apostol (fost membru al Comitetului Executiv al C.C. al P.C.R.), Silviu Brucan (fost redactor-şef la *Scânteia*), Corneliu Mănescu (fost ministru de Externe), Grigore Răceanu (fost ilegalist) şi Constantin Pîrvulescu (membru fondator al P.C.R.) – întocmesc o scrisoare deschisă, făcută publică de

---

Şedinţei Comitetului Executiv al C.C. al P.C.R. din 27 septembrie 1966”, A.N.I.C., fond *C.C. al P.C.R. – Cancelarie*, dosar nr. 127/1966, ff. 21-24.

1. Dan Petre, *op. cit.*, p. 25.
2. Florin Abraham, *art. cit.*, pp. 222-224.
3. Lavinia Betea, *Alexandru Bârlădeanu despre Dej...*, ed. cit., p. 178.

posturile B.B.C., „Europa Liberă” şi Vocea Americii în data de 14 martie 1989, în care denunţă întreaga politică internă şi externă promovată de liderul de la Bucureşti[1].

Reacţia lui Ceauşescu a venit prompt, încă din 13 martie fiind convocată o şedinţă a Comitetului Politic Executiv în care sunt înfieraţi cei şase semnatari, numiţi „derbedei politici, declasaţi şi moral, şi politic”, iar acţiunea este catalogată ca „trădare”[2]. În privinţa lui Alexandru Bârlădeanu, Ceauşescu afirmă că acesta „se afla de mai mult timp în anchetă” pentru că „în ultimii ani se transformase în vânzător a tot felul de lucruri” şi „lucra cu un grup de borfaşi”[3]. Conform propriei declaraţii, pentru a fi redus la tăcere, Securitatea recurge la o înscenare. Fişa sa de cadre consemnează faptul că în vara anului 1988, Bârlădeanu vinde un scrin unui cetăţean român ce primise dreptul de a se stabili în Germania. În urma tranzacţiei, a fost acuzat de încălcarea Legii nr. 3/1972 cu privire la activitatea de comerţ interior (tranzacţie ilicită a unor bunuri ce fac parte din patrimoniul cultural-naţional) şi a Legii nr. 23/1971 privind apărarea secretului de stat în RSR, pe motiv că a intrat în legătură cu cetăţeanul vest-german Bujaker Alexandru, agent al serviciilor de spionaj ale R.F.G.[4]. De asemenea, i se impută faptul că „a cultivat şi incitat concepţiile şi atitudinea sa retrogradă, duşmănoasă, antipartinică şi membrilor familiei”[5]. Este vorba de fiul său Alexandru, stabilit la Paris, care ataca regimul în diferite interviuri acordate la radio „Europa Liberă”. Fără a se face menţiunea „scrisorii celor şase”, acelaşi document preciza ca acesta „şi-a creat şi întreţinut legături în ţară şi în exterior şi cu alţi agenţi ai unor ţări occidentale, ai unor organizaţii reacţionare, elemente duşmănoase făcând comentarii ostile referitoare la realizările obţinute de poporul nostru”[6].

Represaliile nu au întârziat. În urma şedinţei C.P.Ex. din 13 martie 1989, fostul ministru este ridicat de către Securitate, anchetat în mai multe rânduri, iar în aprilie 1989 i se pune în vedere părăsirea în termen de 48 de ore a locuinţei şi i se impune domiciliu obligatoriu într-un bloc din Vatra Luminoasă[7]. Pe linie de partid este sancţionat de Secretariatul Comitetului de Partid al Sectorului 1 cu excluderea, fiind

1. Vezi şi Ion Jianu, *Gheorghe Apostol şi scrisoarea celor şase*, Editura Curtea Veche, Bucureşti, 2008.
2. „Stenograma şedinţei Comitetului Politic Executiv al C.C. al P.C.R. din ziua de 13 martie” a fost publicată în Mircea Răceanu, *Infern ’89. Povestea unui condamnat la moarte*, ed. a II-a, Editura Curtea Veche, Bucureşti, 2009, pp. 546-551.
3. *Ibidem*.
4. „Fişă de cadre Alexandru Bârlădeanu, 1989”, publicată în Gheorghe Buzatu, *Agresiunea comunismului în România*, vol. II, *Documente din arhivele secrete : 1944-1989*, Editura Paideia, Bucureşti, 1998, p. 182.
5. *Ibidem*.
6. *Ibidem*.
7. Lavinia Betea, *Alexandru Bârlădeanu despre Dej…*, ed. cit., p. 187.

acuzat că „a săvârşit abateri deosebit de grave de la prevederile statutului partidului, ale legilor statului, de la normele eticii şi echităţii socialiste, ale moralei şi conduitei comuniste, incompatibile cu calitatea de membru al Partidului Comunist Român, de cetăţean al R.S. România în prezent fiind în cercetarea organelor de stat pentru fapte penale”.[1]

Epilog

Marginalizarea pentru mai bine de 20 de ani a lui Alexandru Bârlădeanu nu a însemnat sfârşitul carierei politice a fostului lider, care, după episodul „Scrisorii celor şase” revine în plan public cu ocazia evenimentelor din 1989. După aproximativ 260 de zile de domiciliu obligatoriu, în ziua de 22 decembrie se deplasează la televiziune, din proprie iniţiativă conform declaraţiilor sale, unde intră în direct, prezentat fiind de Teodor Brateş ca „academicianul veteran al mişcării noastre revoluţionare” şi cel care „a ţinut sus steagul luptei pentru libertate, pentru adevăratul socialism, şi a avut de suferit”[2].

Alături de Silviu Brucan, Alexandru Bârlădeanu este cel care gândeşte structura puterii postdecembriste, face propuneri cu privire la organizarea instituţiilor de stat şi la modificarea legislaţiei, asigurând totodată conservarea fostei administraţii comuniste. Aducerea în prim-plan a unor membri de partid marginalizaţi în timpul regimului Ceauşescu avea în primul rând rolul de a evita, la nivel public, prezentarea evenimentelor în desfăşurare ca anticomuniste. Discursul lui Bârlădeanu de la televiziune din data de 22 decembrie este elocvent : „Vreau să mă adresez în primul rând acuma membrilor de partid. Partidul Comunist Român, de 20 de ani s-a făcut incapabil şi inapt să guverneze. Pentru că partidul s-a predat în mâinile unui singur tiran”, încheindu-se cu mesajul „Nu distrugeţi nimic ce este al nostru, al tuturora ! ”[3].

În ziua de 22 decembrie 1989 apare în sediul Comitetului Central alături de Ion Iliescu, Silviu Brucan, Petre Roman, Ştefan Guşe, Nicolae Militaru etc., contribuind la redactarea Proclamaţiei pentru ţară şi devenind din acel moment membru al Consiliului Frontului Salvării Naţionale[4]. Rolul său în timpul evenimentelor din 1989 rămâne unul neclar. La data de 7 decembrie 2004 a fost dispusă reluarea cercetărilor în Dosarul Revoluţiei, prin Rezoluţia nr. 97/P/1990 din 7.12.2004[5],

1. Gheorghe Buzatu, *op. cit.*, p.182.
2. Vezi înregistrare video Televiziunea Română, 22 decembrie 1989, http ://mariusmioc.wordpress.com, accesat la 23 februarie 2011.
3. *Ibidem*.
4. Nestor Rateş, *România : revoluţia încâlcită*, Editura Litera, Bucureşti, 1994, p. 69.
5. Vezi o copie a documentului la adresa web http ://www.luju.ro/static/attachments/article/833/Rezolutie%20Dan%20Voinea%20din%207.12.2004.MARK.pdf.

care conţine o listă de 102 persoane puse sub învinuire, între care şi Alexandru Bârlădeanu. Rezoluţia a fost infirmată în 2009, însă dosarul a rămas nesoluţionat.

După 1989 primele tensiuni între Bârlădeanu şi noua conducere politică apar cu ocazia deciziei de transformare a FSN-ului în partid politic. Cu toate acestea, va deveni membru fondator al acestei formaţiunii politice şi va face parte din Biroului Executiv al C.P.U.N. (9 februarie – 11 mai 1990). În perioada 1990-1992 ocupă funcţia de preşedinte al Senatului[1] şi pe cea de copreşedinte al Adunării Constituante.

Emblematic pentru primii ani de după prăbuşirea regimului ceauşist este conflictul între cele două aripi ale F.S.N., una conservatoare, reprezentată de Alexandru Bârlădeanu, şi una reformistă, susţinută de prim-ministrul, Petre Roman şi Adrian Severin[2]. Divergenţele s-au manifestat în privinţa liberalizării preţurilor şi a privatizării unor sectoare ale economiei, criticile formulate de către fostul lider comunist în această perioadă ducând la excluderea sa din F.S.N. în 1991[3]. Un an mai târziu, se retrage din viaţa publică, petrecând o mare parte din timp la biblioteca Academiei. Alexandru Bârlădeanu se stinge din viaţă la 13 noiembrie 1997, la vârsta de 86 de ani.

Economist de formaţie marxistă, fidel principiilor economiei de stat centralizate, cu o carieră politică de peste 50 de ani, Al. Bârlădeanu rămâne unul dintre puţinii tehnocraţi, figură proeminentă a partidului, care, trecut prin trei regimuri politice, a reuşit să se adapteze şi să acceadă la funcţii la cel mai înalt nivel. Cu multe detalii încă necunoscute din biografia sa, în special în privinţa activităţii desfăşurate la Moscova în anii războiului, lui Alexandru Bârlădeanu i se pot recunoaşte merite în privinţa stabilizării economiei postbelice, lichidării Sovromurilor, deschiderii economice către Occident şi a rezistenţei faţă de planurile de integrare economică ale Moscovei de la începutul anilor ’60. Rămâne însă destul de controversat rolul jucat de acesta în timpul evenimentelor din decembrie 1989. Elocvent este faptul că după 1989 primele trei funcţii în statul român au fost ocupate de foşti membri ai Comitetului Central al P.C.R., Ion Iliescu, Alexandru Bârlădeanu şi Dan Marţian, ceea ce evidenţiază continuitatea fostelor structuri şi explică în mare traseul sinuos al României postdecembriste.

1. „Hotărârea nr. 4 din 18 iunie 1990 pentru alegerea domnului senator academician Alexandru Bârlădeanu în funcţia de preşedinte al Senatului”, în *Monitorul Oficial*, nr. 85, 20 iunie 1990.
2. Asistent al prim-ministrului pentru Reformă şi Relaţia cu Parlamentul ; vezi Gheorghe Crişan, *op. cit.*, p. 357
3. Vezi Lavinia Betea, „Război între Senat şi Guvern : Bârlădeanu versus Petre Roman”, http :// jurnalul.ro/vechiul-site/acum-20-de-ani/razboi-intre-senat-si-guvern-barladeanu-versus-petre-roman-567684.html, accesat la 5 ianuarie 2013.

Anexe

Proletari din toate țările, uniți-vă!

Partidul Comunist Român

Angajamentul solemn

al membrului Partidului Comunist Român

Subsemnatul BÎRLĂDEANU ALEXANDRU .... membru al ~~*intrînd în rîndurile*~~ *Partidului Comunist Român, mă angajez solemn în fața tovarășilor mei de luptă, a partidului și a întregului popor să servesc cu credință cauza partidului, să militez cu întreaga mea capacitate și putere de muncă pentru înfăptuirea politicii sale de transformare revoluționară a societății, de edificare a socialismului și comunismului pe pămîntul României. Mă oblig să îndeplinesc fără șovăire însărcinările date de partid, să respect, în toate împrejurările, Programul și Statutul P. C. R., linia politică generală a Partidului Comunist Român. Mă angajez să nu întreprind nimic care să dăuneze partidului, patriei, poporului, să fac totul pentru întărirea unității partidului, pentru creșterea rolului său conducător în societate.*

Conștient de răspunderile ce-mi revin ca membru al partidului comunist, îmi voi consacra întreaga viață slujirii devotate a intereselor poporului, voi pune întotdeauna mai presus de orice cauza înfloririi patriei, a bunăstării și fericirii națiunii noastre socialiste, a apărării independenței și suveranității Republicii Socialiste România, voi acționa neobosit pentru înfăptuirea idealurilor nobile ale socialismului, pentru solidaritatea oamenilor muncii de pretutindeni, prietenia, colaborarea și pacea între popoare.

Semnătura,
Al Bîrlădeanu
....

Tovarăşul BÎRLĂDEANU ALEXANDRU

născut la data de: ziua 25 luna ianuarie

anul 1911 este membru al Partidului Comunist

Român din anul 1935 cu carnetul nr. 0000005

face parte din organizaţia de bază

APARATUL CENTRAL

de la întreprinderea / instituţia ACADEMIA R.S.ROMÂNIA

judeţul SECTOR 1 municipiul / oraşul / comuna BUCUREŞTI

Angajamentul solemn al membrului de partid se va introduce în dosarul de partid nr. 10092 care se păstrează la comitetul judeţean, municipal, orăşenesc*

SECTOR 4 BUC

*Pentru membrii de partid primiţi pînă în luna februarie 1968 se va indica şi denumirea raionului care îi păstra dosarul.

Angajamentul semnat de Alexandru Bârlădeanu în 1965, moment în care primeşte carnetul de membru al partidului cu numărul 0000005

Sursa: A.N.I.C., *fond C.C. al P.C.R. – Secţia Cadre*, dosar B/1929, f. 7

Autobiografie.

Al. Bîrlădeanu

Născut în 1911, 25.I, în com. Comrat, jud. Tighina. Mama a divorțat și s'a căsătorit cu Gh. Pseunt, așa că am fost crescut de tatăl meu al doilea; el a murit în 1925. Mama este învățătoare la Preventoriul Herăstrău.

Primele patru clase de liceu le-am făcut la Tighina, ultimele la Iași. Am terminat Universitatea din Iași în 1937, apoi am fost între 1937-1940 asistent la Fac. de Drept din Iași, catedra de economie politică. În 1940 cu ocazia eliberării Basarabiei, fiind în vacanță în Basarabia, am rămas în URSS, devenind cetățean sovietic.

În URSS am fost colaborator al Institutului de cercetări economice din Chișinău între 1940 și Iulie 1941. În timpul refugiului am fost director de școală secundară între Septembrie 1941 - Noembrie 1942, apoi detașat profesor la o școală din Karaganda -

până în 1943.
În august 1943 am fost trimis de Comitetul Central al Partidului Comunist al Moldovei (URSS) la Moscova, la specializare în economie politică la Institutul Central Economic. Aici am dat examenele necesare pentru titlul de candidat în științe economice, dar încă nu mi-am susținut teza. Am lucrat la Institut ca asistent la catedra de ec. politică între 1945-1946.

Legăturile mele cu PCR au început din 1933, în timpul studenției, ca simpatizant al partidului.

Am fost președintele „Centrelor Unite" din Iași, în 1934.

Am fost în comitetul de conducere, secțiunea Iași, a Frontului Studențesc Democrat (1936).

Membru al Ligii Antifasciste și membru în comitetul Antifascist din Tighina - 1934/35. Membru al Asoc. Prietenii URSS - 1934/35.

Reprezentant al studențimii democratice din Iași la procesul Constantinescu-Iași, 1936.

Am lucrat la revista Manifest - 1934-1936.

n'am fost primit în baroul Iași din cauza activității democratice (1938).

În URSS am lucrat la ziarul prizonierilor români („Graiul liber") – 1943–1946. Am colaborat la redacția română a postului de radio Moscova 1943–1945. Am fost profesor al secției române dela Școala Antifascistă pentru prizonieri (1944–1946) și conducător al ei în 1945. Am lucrat la Institutul № 99 de pe lângă C.C. al P.C.(b). al Uniunii Sovietice. Decorat de „Управление кадров ЦК. ВКП(б)" cu medalia sovietică „Pentru muncă în timpul războiului".

Intrat la București la 16 iunie 1946 cu autorizația partidului: (PCR).

Al. Bârlădeanu

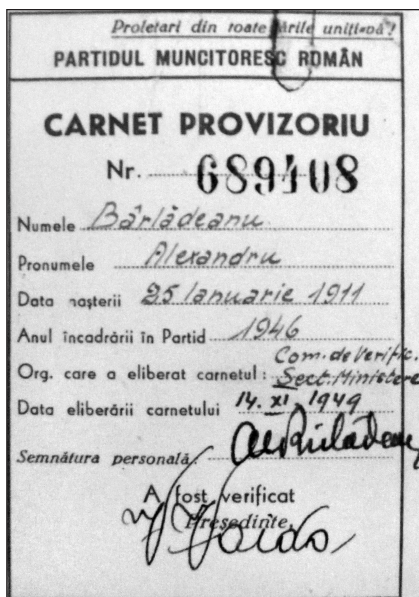
19.VI.1946.

44 45 00033

Autobiografie Alexandru Bârlădeanu (19 iunie 1946)

Sursa: A.N.I.C., fond *C.C. al P.C.R. – Secția Cadre*, dosar B/1929, ff. 43-44

Proletari din toate ţările uniţi-vă!

PARTIDUL MUNCITORESC ROMÂN

CARNET PROVIZORIU

Nr. 689408

Numele Bârlădeanu

Pronumele Alexandru

Data naşterii 25 Ianuarie 1911

Anul încadrării în Partid 1946

Org. care a eliberat carnetul: Com. de Verific. Secţ. Ministere

Data eliberării carnetului 14. XI. 1949

Semnătura personală

A fost verificat

Preşedinte

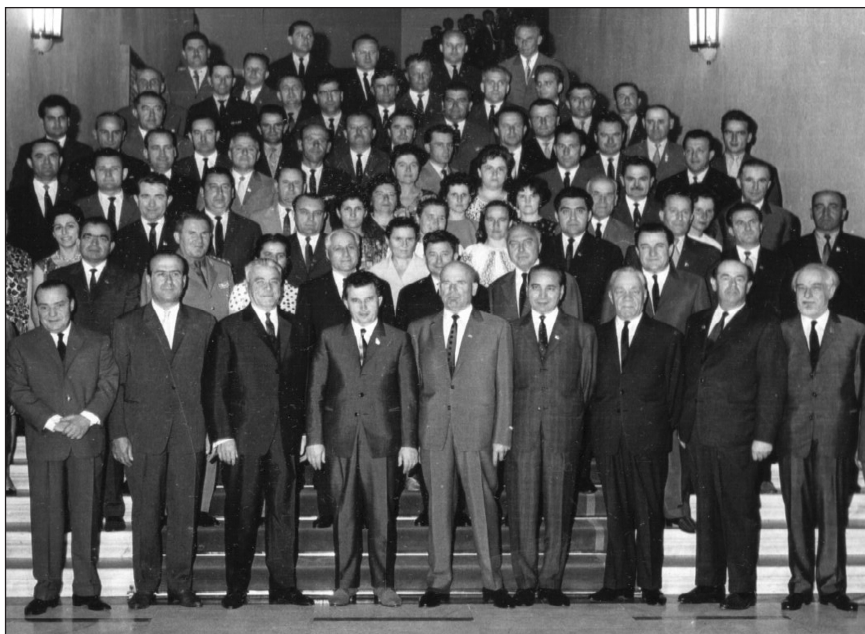
Fotografie Alexandru Bârlădeanu şi carnetul provizoriu de membru P.M.R. (1946)

Sursa: A.N.I.C., fond *C.C. al P.C.R. – Secţia Cadre*, dosar B/1929, f. 35

Gheorghe Gheorghiu-Dej, Petru Groza, Walter Ulbricht, Alexandru Bârlădeanu (la masă, dreapta), Iosif Chişinevschi, Chivu Stoica la Consiliul de Miniştri, cu prilejul semnării declaraţiei comune şi a unor acorduri între R.P.R. şi R.D.G. (22 septembrie 1950)

Sursa: fotografia #GA095, *Fototeca online a comunismului românesc* (12.12.2012)

Alexandru Bârlădeanu (stânga jos) la Congresul al IX-lea al P.C.R.

Sursa : fotografia #A033, *Fototeca online a comunismului românesc* (12.12.2012)

Alexandru Bârlădeanu (stânga) pe aeroportul Otopeni
la plecarea lui Ion Gh. Maurer în Grecia (31 august 1966)

Sursa : fotografia #A340, *Fototeca online a comunismului românesc* (12.12.2012)

Alexandru Bârlădeanu şi Ion Gh. Maurer la întoarcerea din Grecia (3 septembrie 1966)
Sursa : fotografia #A353, *Fototeca online a comunismului românesc* (12.12.2012)

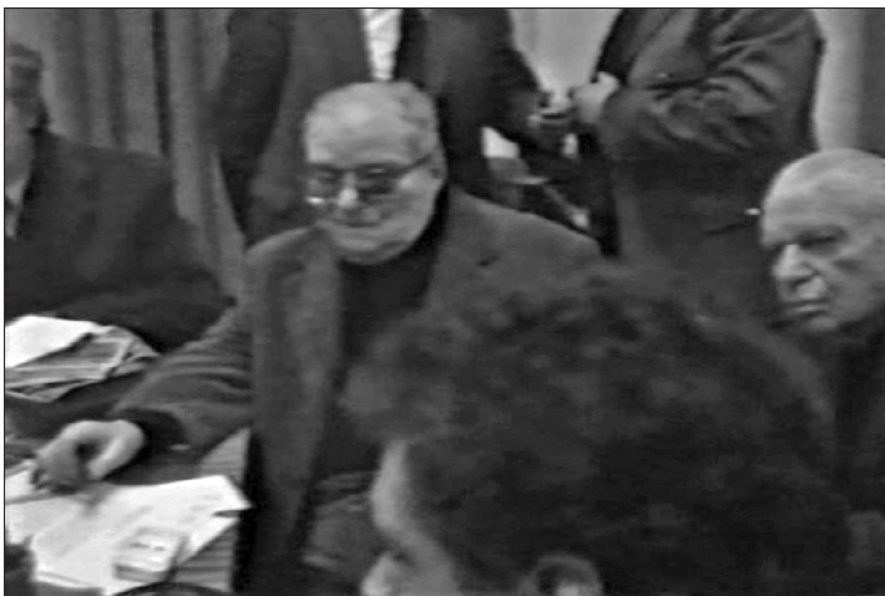

Alexandru Bârlădeanu primeşte un grup de industriaşi şi oameni de afaceri americani (25.10.1966)
Sursa : Fotografia #Y183, *Fototeca online a comunismului românesc* (12.12.2012)

Alexandru Bârlădeanu în studioul Televiziunii Române în 22 decembrie 1989

Sursa : captură-înregistrare video, Televiziunea Română, 22 decembrie 1989, http : //mariusmioc.wordpress.com, accesat la 23 februarie 2011

Alexandru Bârlădeanu împreună cu Silviu Brucan şi Petre Roman în sediul Comitetului Central al Televiziunii Române în 22 decembrie 1989

Sursa : captură din documentarul realizat de Harun Farocki şi Andrei Ujică, *Videograms of a Revolution* (1993)

Georgiana Leşu

Trecutul din prezent. Memorie şi istorie în amintirile lui Dumitru Popescu

Secretary of the Central Committee of the Romanian Communist Party, Rector of Ştefan Gheorghiu Academy and member of the Executive Committee until the fall of the regime, Dumitru Popescu is a very special character of the Romanian communist scene. He was known as the conductor of the propaganda and one of the main architects of Ceauşescu's cult of personality, being nicknamed "God" due to his unlimited powers and authority. His memoirs reveal a personal vision regarding the regime, which becomes interesting as it reflects a panoramic perspective upon the Romanian communism, seen from the top of its hierarchy. The present study focuses on the narrative technique of the discourse, the author's style, as well as the arguments and methods used as an attempt to reconsider the character's entire political evolution. Beyond the professional and political path of the character, we are rather interested in his retrospection and ability to relate to his own past. Dumitru Popescu is thus one of the main actors and witnesses in a regime that often makes the topic of memorialistic works. He reveals to the reader events and interesting facts behind the curtains, as well as a personal perspective upon the intricate mechanisms of a doctrine.

Keywords : biography, leadership, Romanian Communist Party, propaganda, discourse, memory

Numărându-se printre genurile literare mereu înfloritoare, memorialistica este un răspuns oferit fascinaţiei de a pătrunde în viaţa cuiva. Prin expunerea propriei vieţi, autorii acceptă să se prezinte în ochii publicului. O fac uneori din dorinţa de a-şi alătura un cititor părtaş la experienţa lor de viaţă, iar alteori din nevoia de eliberare, din motive ce ţin de acceptarea propriei persoane. Astfel de scrieri sunt cele care îl ajută pe narator în relaţia cu sine, oferindu-i sentimentul de împăcare, ajutându-l în ultimă instanţă să-şi construiască o identitate. Scrisul are astfel un efect cathartic, stimulând autorul să se regăsească, să-şi exprime regretele şi să construiască o alternativă a realităţii uşor acceptabilă.

Din aceste considerente, ne oprim atenţia asupra scrierilor memorialistice ale lui Dumitru Popescu, personaj controversat al comunismului românesc. El publică o serie de volume începând din anii '90 şi finalizând cu ciclul *Cronos autodevorându-se*, publicat după anul 2000, de Editura Curtea Veche. Memorialistică ficţionalizată, volumele lui Dumitru Popescu pot fi cu uşurinţă interpretate în registru literar, întrucât autorul face uz de talentul de care dispune pentru a contura într-un final o naraţiune ce porneşte de la experienţa sa de viaţă şi pe care o încadrează într-un context istoric devenit astăzi atât de interesant.

Dumitru Popescu este unul dintre liderii comunişti pe care momentul 1989 îi surprinde în funcţii de conducere şi care, în contextul evenimentelor postdecembriste, este arestat şi condamnat în cadrul lotului Comitetului Politic Executiv. Îşi începe cariera în structurile puterii încă din anii de studenţie, atunci când este cooptat în redacţia revistei *Contemporanul*, pentru ca apoi să urmeze un periplu prin numeroase posturi-cheie, răspunzând periodic de presă sau de cultură. Ocupă aşadar funcţia de redactor-şef al *Scânteii Tineretului*, de director al *Agerpres*, de vicepreşedinte în Ministerul Culturii – pe atunci se numea Consiliul de Stat pentru Cultură şi Artă –, de redactor-şef al *Scânteii*, urmând ca din 1969, cu ocazia Congresului al X-lea al P.C.R., să fie numit secretar şi ales în Comitetul Politic Executiv ca membru plin. Se ocupă în continuare de presă şi de cultură, iar din 1981 preia funcţia de rector al Academiei „Ştefan Gheorghiu", acolo unde se afla în 1989. Este şi unul dintre personajele temute în epocă, fiind supranumit „Dumnezeu". Originea denumirii nu este cunoscută cu certitudine, dar trebuie pusă în legătură cu prerogativele largi de care dispunea şi cu stricteţea cu care punea în aplicare directivele partidului în ceea ce priveşte politicile culturale. Zvonuri neconfirmate fac referire la o discuţie purtată la Casa Scânteii în cadrul unei şedinţe cu ziarişti din presa centrală, ocazie cu care Dumitru Popescu, într-un exces de autoritate, ar fi afirmat: „Eu sunt tatăl vostru, eu sunt mama voastră, eu sunt Dumnezeul

vostru ! ”[1]. La scurtă vreme după prăbuşirea regimului este arestat şi condamnat la detenţie ; în 1996, în ultima zi a mandatului prezidenţial, Ion Iliescu îl graţiază[2].

Propunem aşadar un periplu prin viaţa unuia dintre demnitari pentru a observa propria manieră de raportare la regim şi măsura în care se foloseşte de tehnici de motivare, de justificare a unui trecut trăit în structurile puterii. În acest sens, utilizăm literatura teoretică referitoare la memorialistică pentru a valorifica din acest izvor istoric mai mult decât elementul de inedit sau informaţia propriu-zisă. Avem în vedere tehnici precum relativismul, omisiunea sau motivaţia de natură patriotică pentru a ne raporta la text, încercând să îl privim prin ochii naratorului. Aducem în discuţie şi măsura în care Dumitru Popescu participă la construcţia cultului personalităţii lui Nicolae Ceauşescu, acuză care a fost reiterată deseori la adresa lui. Rămas în amintire ca autor al expresiei „Ceauşescu ne e baci”, persoana acestuia a fost asociată deseori cu aceea a dictatorului, fiind considerat un privilegiat în relaţiile cu liderul român. Încă mai este cunoscut pentru duritatea cu care punea în aplicare directivele în domeniul culturii şi pentru dificultatea cu care subordonaţii relaţionau cu el. Încercăm să prezentăm măsura în care naratorul îşi construieşte o imagine publică, ezită să redea anumite aspecte din trecutul lui sau rememorează faptele într-o manieră trecută prin filtrul prezentului vorbirii.

Lucrările memorialistice vin să aducă o nouă perspectivă de interpretare, să răspundă tuturor acuzelor pe care le primeşte şi să creioneze imaginea unui demnitar care şi-a exercitat atribuţiile cu profesionalism şi cu implicare, fără a abuza de privilegiile funcţiilor. El merge pe ideea conform căreia regimul nu poate fi acuzat în plenitudinea lui, motiv pentru care este necesară o interpretare ponderată, care să pună în balanţă atât meritele, cât şi culpele celor 45 de ani de comunism. Vorbim astfel despre ceea ce Tzvetan Todorov numea „utilizarea exemplară a memoriei”, referindu-se la folosirea trecutului în vederea legitimării prezentului, la acea formă de memorie cu potenţial eliberator, care ajută la construirea unei identităţi atât individuale, cât şi colective. În definitiv, nu urmărim să „verificăm” personajul, să vedem unde se regăseşte adevărul în scrierile sale, ci să ilustrăm mai degrabă modul în care se raportează la propria viaţă, să observăm tehnicile prin care naraţiunea lui vine să îi ofere o scuză – atât pentru el, cât şi pentru public. Prin evidenţierea câtorva principii pe baza cărora oamenii îşi structurează propriul trecut, se raportează la el şi înţeleg să îşi expună viaţa în scris, vom ilustra o manieră de a privi textul de factură memorialistică, încercând să obţinem ceva mai mult decât informaţiile expuse explicit de autor.

1. Ion T. Morar, *L-am întâlnit pe Dumnezeu*, http ://old.cotidianul.ro/editorial_l_am_intilnit_pe_dumnezeu-10330.html, 30.05.2012.
2. Dumitru Popescu, *Cronos autodevorându-se… Memorii*, vol. V : *Reducţia celulară*, Editura Curtea Veche, Bucureşti, 2007, p. 386.

Memoria – între adevăr şi ficţiune

Funcţie psihică de bază, memoria face posibilă fixarea, conservarea, recunoaşterea şi reproducerea informaţiilor şi trăirilor[1]. Este în primul rând organizată şi mediată social, astfel încât povestirile unei vieţi devin construcţii psihologice care corespund unei anumite faze de dezvoltare a individului dintr-o anumită societate şi epocă[2]. Nu putem aşadar vorbi despre o garanţie a adevărului, ci, dimpotrivă, despre selecţie, memoria fiind în permanenţă supusă distorsiunilor[3]. Mai mult chiar, există o lungă tradiţie filosofică care o plasează într-un ţinut al imaginarului, unul dintre cele mai cunoscute exemple fiind cel al lui Spinoza, argumentat în a sa *Etica*[4]. Paul Ricœur expune pe larg această capcană a imaginarului, pe care o vede ca fiind o slăbiciune a memoriei[5]. Datorită procesului de selecţie, reconstituirea integrală a trecutului este imposibilă şi probabil chiar înspăimântătoare. În definitiv, memoria reprezintă o etichetă pentru acele capacităţi cognitive prin care fiinţa umană reţine informaţii, cel mai adesea în scopul îndeplinirii unor obiective din prezent[6]. Trecutul este în permanenţă reconstituit în interesul prezentului[7], această tehnică nefiind neapărat una ce intenţionează să manipuleze, ci mai curând să folosească trecutul pentru a înţelege prezentul şi lumea în care trăim[8]. Prezentul scrierii determină aşadar trecutul pe care ni-l amintim, manieră de instrumentalizare deseori întâlnită în rândurile intelectualilor[9], motiv pentru care o avem în vedere în scopul înţelegerii memorialisticii lui Dumitru Popescu.

1. Andrei Cosmovici, *Psihologie generală*, Editura Polirom, Iaşi, 1996, p. 134.
2. Jefferson A. Singer, Pavel Blagov, „The Integrative Function of Narrative Processing : Autobiographical Memory, Self-Defining Memories, and the Life Story of Identity”, în Denise R. Beike, James M. Lampinen, Douglas A. Behrend (eds.), *The Self and Memory*, Psychology Press, New York, 2004, p. 132.
3. Michael Schudson, „Dynamics of Distortion in Collective Memory”, în Daniel L. Schacter (ed.), *Memory Distortion : How Minds, Brains, and Societies Reconstruct the Past*, MA : Harvard University Press, Cambridge, 1995, p. 348.
4. Simona Mitroiu, *Urmele uitării. În căutarea reperelor identitare*, Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”, Iaşi, 2010, p. 75.
5. Paul Ricœur, *Memoria, istoria, uitarea*, traducere de Ilie Gyurcsik şi Margareta Gyurcsik, Editura Amarcord, Timişoara, 1990, p. 73. Tot el mai vorbeşte despre coeficientul de adevăr pe care îl putem atribui amintirilor, observând că nu putem oferi o valoare de adevăr acelor *narratios* cu bătaie lungă (*ibidem*, p. 341).
6. Simona Mitroiu, *op. cit.*, p. 74.
7. Jessica J. Cameron, Anne E. Wilson, Michael Ross, „Autobiographical Memory and Self-Assessment”, în Denise R. Beike, James M. Lampinen, Douglas A. Behrend (eds.), *op. cit.*, p. 209.
8. Michael Schudson, art. cit., p. 351.
9. *Ibidem*, p. 352.

Memoria capătă apoi glas prin intermediul scriiturii, acesta fiind momentul în care trecutul este narativizat, devenind astfel interesant. În acelaşi timp, narativizarea creează o poveste despre trecut, o istorie pe care o spunem atât celorlalţi, cât şi nouă[1]. Printr-o astfel de poveste individul devine narator şi îşi construieşte credibilitatea apelând la autoritatea experienţelor[2]. Se ajunge astfel la o relaţionare cu cititorul, care atribuie experienţele relatate unei persoane în carne şi oase, construind o relaţie bazată pe încredere mutuală[3]. Naratorul reuşeşte deseori să câştige încrederea cititorului, deşi însăşi definiţia narativizării faptelor implică ideea de ficţiune. Prin simpla traducere în cuvinte, faptele sunt transformate, nu mai reprezintă o experienţă trăită, ci una formată din cuvinte. Dacă o întâmplare este unică, modalităţile de a o descrie şi de a o aşterne pe foaie sunt numeroase[4].

Astfel de narativizări sunt cele care asigură o anumită continuitate între trecut şi viitor, aducând, alături de senzaţia de confort, un simţ al apartenenţei şi, nu în ultimul rând, ideea unei identităţi[5]. Narativizările sunt cele care definesc rolul individului în lume[6], ele fiind iniţiate de dorinţa de autocunoaştere, de a oferi un sens propriei vieţi prin crearea unui personaj care, altfel, nu ar exista[7]. Vorbim aşadar despre încercarea de a oferi un sens propriei vieţi, creând o poveste care să explice şi să justifice un comportament în anumite circumstanţe. Aceasta întrucât, atunci când individul este nemulţumit de sine, caută explicaţii pentru a construi o poveste acceptabilă[8]. Aceeaşi dorinţă de a da un sens propriei vieţi face ca persoanele care s-au simţit întotdeauna împăcate cu ele însele să nu simtă nevoia de a-şi relata viaţa[9].

Un ultim aspect pe care îl avem în vedere în interpretare este funcţia memoriei de a crea identitate. O memorie de tip autobiografic aduce în faţa noastră o poveste despre noi înşine, pe baza căreia ne construim o imagine de sine[10] şi care ne ajută

1. Simona Mitroiu, *op. cit.*, p. 94.
2. Sidonie Smith, Julia Watson, *Reading Autobiography. A guide for Interpreting Life Narratives*, University of Minnesota Press, Minneapolis, 2010, p. 27.
3. *Ibidem*, p. 32.
4. Mario Vargas Llosa, *Adevărul minciunilor*, Editura Humanitas, Bucureşti, 2005, p. 9.
5. Steven Jay Lynn, Judith Pintar, Jane Stafford, Lisa Marmelstein, Timothy Lock, „Rendering the Implausible Plausible: Narrative Construction, Suggestion, and Memory”, în Joseph de Rivera, Theodore R. Sarbin (eds.), *Believed – In Imaginings. The Narrative Construction of Reality*, American Psychology Association, Washington, DC, 1998, p. 127.
6. *Ibidem*.
7. Janina Bauman, „Memory and Imagination: Truth in Autobiography”, în *Thesis Eleven*, 70, 8/2002, p. 28.
8. Joseph de Rivera, „Relinquishing Believed-In Imaginings: Narratives of People who Have Repudiated False Accusations”, în Joseph de Rivera, Theodore R. Sarbin (coord.), *op. cit.*, p. 172.
9. *Ibidem*, p. 33.
10. Simona Mitroiu, *op. cit.*, p. 94.

să creionăm o relatare coerentă pentru a descrie şi a explica cine suntem[1]. În jurul raportului dintre uitare şi memorie se construieşte astfel identitatea[2], motiv pentru care poveştile create de oameni vin să le construiască viaţa, să le dea un sens, un scop şi să îi lege de spaţiul şi de cultura în care s-au manifestat[3].

Forma de expunere literară în care resursele memoriei par cel mai bine fructificate este autobiografia[4]. Acest tip de literatură atrage îndeosebi pentru că satisface curiozitatea umană cu privire la viaţa altor persoane, la modul în care trăiesc, gândesc şi simt. Este de fapt un interes specific uman cu privire la viaţa altora şi care poate fi înţeles prin asemănarea – păstrând proporţiile – cu bârfa, al cărei echivalent literar este[5]. În ceea ce priveşte autobiografiile oamenilor de stat din fostele ţări comuniste, din moment ce majoritatea deciziilor erau luate în afara şedinţelor, ne aşteptăm ca din textele lor să aflăm informaţii din spatele uşilor închise[6], motiv pentru care astfel de scriitură se „vinde”. În genere, numim autobiografie naraţiunea retrospectivă pe care cineva o construieşte atunci când pune accent pe propria viaţă, îndeosebi pe propria personalitate[7]. Bazate fiind pe memorie, autobiografiile nu pot avea pretenţia adevărului, ele nu reprezintă autorităţi indiscutabile. Atunci când memoria eşuează, nu devin altceva decât nişte teorii despre propria viaţă, trecute prin filtrul experienţelor personale. Deosebindu-se de jurnal, autobiografia este mai susceptibilă de a cădea în capcana imaginarului, dată fiind distanţa în timp faţă de momentul acţiunii. Cu cât acţiunea e mai îndepărtată, cu atât distorsiunea e mai mare[8]. Dacă memoria are rolul de a crea identitate, autobiografia este, la rândul ei, o autoevaluare, o examinare a conştiinţei în scop public, uneori ca reacţie la atacurile venite din partea cuiva[9]. Lavinia Betea vorbeşte despre „tendinţa de faţadă” care trebuie luată în considerare în interpretarea unui interviu[10].

1. Robyn Fivus, „The Silenced Self : Constructing Self from Memories Spoken and Unspoken”, în Denise R. Beike, James M. Lampinen, Douglas A. Behrend (eds.), *op. cit.*, p. 75.
2. Simona Mitroiu, *op. cit.*, p. 175.
3. Ania Lieblich, Rivka Tuval-Mashiach, Tamar Zilber, *Cercetarea narativă. Cifre, analiză şi interpretare*, Editura Polirom, Iaşi, 2006, p. 257.
4. Janina Bauman, art. cit., p. 26.
5. Mary Evans, *Missing persons. The impossibility of auto/biography*, Taylor & Francis e-Library, Routledge, Londra, 2006.
6. Cristina Petrescu, Dragoş Petrescu, „The Nomenklatura Talks : Former Romanian Party Dignitaries on Gheorghiu-Dej and Ceauşescu”, în *East European Politics and Societies*, vol. XVI, nr. 3, p. 959.
7. Sidonie Smith, Julia Watson, *op. cit.*, p. 1.
8. Philippe Lejeune, *On diary*, ed. îngrijită de Jeremy D. Popkin şi Julie Rak, traducere de Katherine Durandin, University of Hawaii Press, 2009, p. 202.
9. Thomas Mathien, „Philosophers' autobiographies”, în Thomas Mathien, D.G. Wright, *Autobiography as Philosophy. The Philosophical Uses of Self-Presentation*, Taylor & Francis e-Library, 2006, p. 18.
10. Lavinia Betea, „Memorie şi resemnificare în istoria comunismului”, în *Psihologia socială*, nr. 13, Editura Polirom, Iaşi, 2004, p. 50.

Această tendinţă se referă la teama de a fi apreciat negativ de istorie şi de publicul cititor, motiv pentru care unele informaţii sunt omise sau expuse pe un ton nuanţat, cu scopul de a elimina anumite culpe.

Privilegii sau bune intenţii ?

Rezumând finalmente discuţia la Dumitru Popescu şi la scrierile acestuia, urmărim să îi trasăm parcursul profesional, aşa cum reiese din documente şi cum îl prezintă el însuşi, dintr-o perspectivă postdecembristă, influenţată de evenimentele revoluţionare şi de anii de detenţie petrecuţi la Jilava. Avem în vedere o prezentare faţă în faţă a două forme de raportare la trecut, autobiografia din dosarul de cadre şi memoriile scrise pentru public. Vorbim despre două tipuri de rememorare ce servesc, fiecare în parte, unor scopuri diferite, adaptate momentului scrierii. Dacă dosarul de cadre şi autobiografiile pe care ni le furnizează aduc o relatare „de la faţa locului", din anii în care acestea îi erau solicitate frecvent pentru a accede în diferite funcţii, acest tip de autobiografie apare ca o formă de reiterare a discursului puterii – redă o anumită formă de implicare şi de adeziune la regim prin rescrierea trecutului personal într-o manieră conformă şi acceptată de ideologie[1]. Pe de altă parte, rememorările postdecembriste se situează în contextul anticomunismului anilor '90, motiv pentru care scriitura este una cu tendinţe justificatoare şi într-o oarecare măsură nostalgică.

Privim astfel autobiografia personajului din două perspective : una aflată sub influenţă ideologică (informaţii menite să mulţumească structurile de Partid) şi o alta scrisă pentru public (maniera în care naratorul alege să îşi privească propriul trecut şi să ofere explicaţii publice). Informaţia expusă în lucrările memorialistice nu trebuie totuşi raportată la un *referenţial ontic* – nu ne punem problema adevărului ei, ci mai degrabă să o interpretăm ca expresie a unor reprezentări şi practici cultural-simbolice ale personajului în discuţie[2]. La fel, autobiografiile grupate în dosarul de cadre nu pot fi privite decât din perspectivă critică, întrucât ele sunt scrise cu un scop bine determinat şi adresate unui public dinainte cunoscut. Vom utiliza aşadar informaţia prezentă aici pentru a o pune faţă în faţă cu cealaltă formă de rememorare, care, la rândul ei, pare să aibă un scop bine determinat. De astă dată este adresată unui public mai larg, lipsit – cel puţin teoretic – de expectanţe ideologice, motiv pentru care naratorului i se oferă şansa de a aşterne pe foaie o poveste susceptibilă de a fi mai aproape de adevăr, de propriile opinii.

1. Andi Mihalache, „Memoria epocii Gheorghiu-Dej : literatura autobiografică şi posterităţile compensatorii ale comunismului românesc", în *Anuarul Institutului de Investigare a Crimelor Comunismului şi Memoria Exilului Românesc*, vol. V-VI, 2010-2011, Editura Polirom, Iaşi, 2011, p. 180.
2. Lavinia Betea, art. cit., p. 50.

Conform autobiografiei din dosarul de cadre, Dumitru Popescu se naşte la 18 aprilie 1928 în oraşul Turnu Măgurele, şi este crescut doar de mamă, o croitoreasă fără atelier[1]. Copilăria sa, nu tocmai fericită, apare în propriile declaraţii ca un imbold pentru depăşirea condiţiei. Se prezintă pe sine ca fiind un copil studios, respectuos, ce nu îşi asumă atitudini politice[2]. Relatările privitoare la perioada studiilor îi oferă posibilitatea de a face câteva observaţii referitoare la şcoala burgheză, moment în care discursul şi perspectiva asupra vieţii sale devin influenţate ideologic. Predarea este considerată ca având un caracter mistic şi monarhist[3], anii războiului aducând o perspectivă naţionalistă şi fascistă[4] marcată de propagandă deşănţată împotriva Uniunii Sovietice[5]. Aceasta este şi perioada în care ia contact pentru prima oară cu soldaţii sovietici, pe care îi vede ca buni prieteni[6], în contradicţie totală cu imaginea pe care regimul Antonescu încerca să o creioneze. Redat şi în volumul *Am fost şi cioplitor de himere*, contactul cu soldaţii ruşi este prezentat în acelaşi registru. Situaţia diferă însă când vine vorba de pătrunderea în oraşul natal a trupelor sovietice învingătoare, de intrarea sub autoritatea Diviziei „Tudor Vladimirescu" şi de instaurarea unui comunism violent, dominat de lupta de clasă : „Apoi ruşii învingători ! [...] Spirt alb, grămezi de ceasuri, violuri [...] După ei, divizia Tudor Vladimirescu pune stăpânire pe oraş [...]. Luptă de clasă ? Intimidarea oraşului, pregătirea lui pentru a fi dominat ? Treceau succesiv pe străzi şi distrugeau : comuniştii, ţărăniştii, liberalii"[7].

De astă dată este folosită o tehnică a generalizării pentru a reda maniera în care viaţa oraşului a fost degradată, cu acuzaţii ample atât împotriva comuniştilor, cât şi împotriva reprezentanţilor celorlalte forţe politice.

După ce a absolvit liceul comercial din Turnu Măgurele în 1947[8], se îndreaptă spre Academia de Înalte Studii Comerciale şi Industriale, singura instituţie la care mai funcţiona sistemul de admitere pe bază de examen[9]. Amintirile din primii ani de studenţie îi prilejuiesc rememorarea unei perioade extrem de dificile pentru un tânăr venit la Bucureşti fără nici o sursă de venit – o adevărată provocare. Abia după doi ani de studenţie primeşte dreptul de a dormi într-unul dintre căminele

1. Arhivele Naţionale ale României (în continuare A.N.R.), fond *C.C. al P.C.R. – Secţia Cadre*, dosar P/1149, f. 5 (documente care mi-au parvenit prin bunăvoinţa domnului Adrian Cioflâncă).
2. *Ibidem*, f. 37.
3. *Ibidem*, f. 5.
4. *Ibidem,* f. 7.
5. *Ibidem*, f. 8.
6. *Ibidem*.
7. Dumitru Popescu, *Am fost şi cioplitor de himere*, Editura Expres, Bucureşti, 1993, p. 19.
8. A.N.R., fond *C.C. al P.C.R. – Secţia Cadre*, dosar P/1149, f. 5.
9. Dumitru Popescu, *Cronos autodevorându-se... Memorii*, vol. I, *Aburul halucinogen al cernelii*, Editura Curtea Veche, Bucureşti, 2005, p. 54.

Academiei şi de a lua masa la cantină[1], moment din care se poate dedica cu adevărat studiului. Tot în perioada studenţiei se înscrie în brigăzile studenţeşti pentru şantierul naţional Salva-Vişeu, moment pe care îl consideră primul contact cu lumea nouă, o lume bine organizată, disciplinată, dar de o brutalitate extremă. El observa atunci cum se încerca eliminarea categoriilor morale ca mila, înţelegerea, grija prietenească[2]. Aceste din urmă aprecieri vin să întregească o perspectivă *post factum* asupra evenimentelor, într-o încercare de a demonstra că nu a aprobat regimul în toate aspectele acestuia.

Intrarea în presă are loc încă din anii studenţiei, aflându-se printre studenţii remarcaţi de şeful catedrei de materialism dialectic şi istoric, Iosif Ardeleanu, redactorul-şef al revistei *Contemporanul*[3]. Funcţiile pe care ajunge să le deţină aici sunt, după cum el însuşi le enumeră într-un document autobiografic : şef de secţie, apoi coordonator de secţie, membru în comitetul de conducere al revistei[4]. Redată în scrierile memorialistice, perioada petrecută aici înregistrează şi aspecte mai puţin plăcute. Prezenţa lui în redacţie nu pare să fi fost una chiar fericită, întrucât, înainte de plecarea de la *Contemporanul* i se „organizează” o şedinţă. La sfârşitul discuţiilor ajunge să fie considerat duşman de clasă strecurat în redacţia ideologică a Comitetului Central[5]. „Înscenarea” pusă la cale de Horia Liman, cunoscut pamfletar al vremii, îl face să îşi dorească să părăsească redacţia, fiindu-i propus un post la Ministerul Culturii. Motivul pentru care îl refuză este birocraţia socială : „Orice, dar nu funcţionar de minister. Nu mă puteam vedea cu mânecuţe”[6].

Documentele de arhivă sunt cele care prezintă pe alocuri imaginea pe care şi-o crease în rândul colegilor de redacţie. Spre exemplu, într-un referat din 1955 este acuzat de superficialitate, suficienţă, îngâmfare, pasivitate. În spiritul vremii, autorul referatului consideră că personajul în cauză nu a făcut suficiente eforturi pentru aprofundarea problemelor, pentru a se ridica din punct de vedere cultural şi ideologic la nivelul cerinţelor *Contemporanului*. Cu toate acestea, conchide autorul, tovarăşul Popescu îşi însuşeşte defectele şi se luptă să le învingă[7]. Nu este însă singura apreciere de acest gen. Într-un alt referat, întocmit cu ocazia analizării cererii de primire în rândul candidaţilor de partid, sunt evidenţiate lipsurile acestuia. Printre ele, tendinţa de îngâmfare în urma obţinerii unor succese în muncă, firea închisă care nu îi permite să se apropie suficient de mult de colectiv, alături de tendinţa de a rezolva singur unele sarcini, muncind „sectar”, şi lipsa preocupării de a promova

1. *Ibidem*, p. 75.
2. Dumitru Popescu, *Am fost şi cioplitor de himere*, ed. cit., p. 20.
3. Dumitru Popescu, *Cronos autodevorându-se...*, vol. I, ed. cit., p. 83.
4. A.N.R., fond *C.C. al P.C.R. – Secţia Cadre*, dosar P/1149, f. 12.
5. Dumitru Popescu, *Am fost şi cioplitor de himere*, ed. cit., p. 54.
6. *Ibidem*, p. 56.
7. A.N.R., fond *C.C. al P.C.R. – Secţia Cadre*, dosar P/1149, f. 89.

tinerii din redacţie[1]. Întâlnim şi un moment de autocritică, ocazie cu care îl auzim pe Dumitru Popescu prezentându-se tovarăşilor, în încercarea de a-şi justifica anumite aspecte comportamentale în privinţa cărora a primit reproşuri. La şedinţa de discutare a cererii acestuia de a fi primit în rândurile candidaţilor la statutul de membru de partid, el încearcă să explice motivele care stau la baza atitudinii rezervate pe care o manifestă faţă de colegi. Recunoaşte astfel tendinţele de îngâmfare, pe care le pune în seama individualismului ce îl caracterizează. Recunoaşte că are lipsuri în pregătirea ideologică, din cauză că citeşte la întâmplare, iar atitudinea sectară ce i se reproşează o pune pe seama lipsei de răbdare pentru calificarea celor nou-veniţi în redacţie. În plus, manifestă reţinere faţă de unii tovarăşi întrucât temperamentul său îl determină să fie mai rece şi să nu fie obişnuit cu mulţi prieteni[2]. La finalul discuţiilor, Dumitru Popescu arată că îşi însuşeşte observaţiile şi, mai mult decât atât, se bucură că participă la o întâlnire în care, pentru prima dată, i se arată clar cât de mult lipsurile sale îi afectează munca. Se angajează să ţină cont de discuţiile din cadrul şedinţei, utilizându-le chiar ca pe un material de lucru[3]. Observăm astfel maniera în care autobiografiile ajung să servească regimului, cel puţin la nivel declarativ, întrucât personajul se pliază pe ceea ce se dorea de la el, pe ceea ce ar fi fost acceptabil să afirme.

Vorbim aşadar despre un personaj care nu se consideră privilegiat, nu scapă, la rândul lui, de criticile vremii şi se vede nevoit să joace un rol într-o piesă pusă în scenă în bine-cunoscutul cadru ideologic al vremii. Memorialistica lui nu menţionează astfel de momente, dar se axează pe ideea conform căreia a acţionat cât de bine se putea, că nu a fost neapărat un „om al regimului”, ci a încercat mai degrabă să îşi facă meseria în limitele care i-au fost impuse şi care nu îl mulţumeau nici pe el.

Refuzând postul de la Ministerul Culturii, este trimis în 1957 pentru un an de studii la „A.A. Jdanov”, şcoala superioară a Comitetului Central, pentru a-şi perfecţiona cunoştinţele ideologice şi pentru a-şi împrospăta lecturile. Fiind vorba de o instituţie de învăţământ stigmatizată astăzi, Dumitru Popescu motivează acceptarea ofertei prin dorinţa de a nu rata o şansă rară, cum era aceea de a se dedica exclusiv studiului, de a beneficia de un an de lectură, linişte şi reculegere intelectuală după o perioadă de cinci ani de „iureş”[4]. Acceptă astfel cu rapiditate şansa – simţind nevoia de a-şi spori zestrea culturală –, dar se loveşte de ceea ce el numeşte „dogmatismul cursurilor”, de lipsa de calitate a materiei predate şi de lipsa de pregătire a profesorilor. De altfel, discrepanţa dintre schematismul cursurilor impuse odată cu reforma învăţământului din 1948 şi prelegerile elaborate ale profesorilor din perioada interbelică o remarcă încă din perioada studenţiei în cadrul Academiei

1. *Ibidem*, f. 101.
2. *Ibidem*, f. 106.
3. *Ibidem*, f. 111.
4. Dumitru Popescu, *Am fost şi cioplitor de himere*, ed. cit., p. 56.

de Înalte Studii Industriale şi Comerciale[1]. Cu această ocazie, Dumitru Popescu vorbeşte şi despre duritatea cu care a fost modelată generaţia lui, într-o încercare de a reda şi momentele dificile prin care a trecut, în ciuda privilegiilor de care a beneficiat în cadrul structurilor de putere :

> Generaţia mea a fost consumată până la cenuşă. A ars într-o vâlvătaie neîntreruptă, într-un foc devastator. În plus, în epocă ne timora şi ne inhiba o intransigenţă de tip monahal. Se încerca, la turaţie maximă, maşina de modelare a „omului din alt aluat", vorba lui Stalin, adică din fier. Ca să ajungi de fier trebuia să pierzi orice materie umană şi orice substanţă nematerială. Aşa fusese programat, la dimensiune colectivă, destinul membrilor de partid, al comuniştilor[2].

Îl vedem aşadar încercând să redea aspectele dificile pe care întreaga generaţie a tinerilor de atunci le avea de înfruntat. Este o încercare de a se încadra în context, de a demonstra că greutăţile vremurilor nu l-au ocolit.

Nu reuşeşte însă să finalizeze stagiul de un an la Şcoala Superioară „A.A. Jdanov" întrucât, după numai 6 luni, este numit redactor-şef la *Scânteia Tineretului*. Acest moment este redat tocmai pentru a ilustra modul în care funcţia i-a fost oferită pur şi simplu, luându-l prin surprindere şi fără ca el să fi făcut vreun demers în acest sens. Este chemat la Ceauşescu, şeful direcţiei organizatorice a Comitetului Central pe vremea aceea, care îi propune – în urma fişei negative care i se întocmeşte pe perioada studiilor la „Jdanov"[3] – să accepte noul post la *Scânteia Tineretului*,

1. *Ibidem*, p. 26.
2. *Ibidem*, p. 27.
3. Perioada studiilor la „Jdanov" este descrisă de Dumitru Popescu ca fiind una în care, în loc să îmbrăţişeze schema comunistă, mai degrabă se distanţează de ea, devenind conştient de inadvertenţa dintre doctrina în funcţiune la momentul respectiv şi marxismul originar. Este dezamăgit de „caricatura de marxism" predată la „Jdanov", acolo unde lecţiile erau mai simpliste, mai obscure chiar şi decât articolele de propagandă din *Contemporanul* (Dumitru Popescu, *Cronos autodevorându-se...*, vol. I, ed. cit., p. 120). Nemulţumit de calitatea cursurilor, se angajează în discuţii contradictorii cu profesorii. Acesta este şi motivul pentru care a bănuit că fişa lui a fost una negativă. La întâlnirea cu Ceauşescu este chestionat în legătură cu nemulţumirile referitoare la profesorii şi cursurile de la „Jdanov". Cu această ocazie, Dumitru Popescu redă o scenă interesantă, menită să anticipeze puţin imaginea pe care intenţionează să i-o creioneze lui Ceauşescu. Atunci când îi explică nemulţumirea legată de prezenţa în cursuri a unor capitole întregi copiate din manualele sovietice, acesta îi oferă mânios replica : „«Şi te-ai mulţumit să sesizezi, să discuţi în seminarii ? De ce n-ai luat iniţiativa să determini, cu ajutorul studenţilor, modificarea cursurilor ?» [...] Mi-a tras o săpuneală zdravănă. A apreciat că nu mi-am făcut până la capăt datoria" (Dumitru Popescu, *Am fost şi cioplitor de himere*, ed. cit., p. 59). Este un prim pas spre conturarea imaginii de om dur a lui Ceauşescu, de revoluţionar pasionat, convins că posibilitatea de a schimba lumea stă în mâinile noastre. Deseori, pe parcursul volumelor memorialistice, deşi intră în contradicţie cu persoana lui Nicolae Ceauşescu, Dumitru Popescu nu ezită să reamintească

alături de alegerea în biroul Comitetului Central al UTM[1]. Dumitru Popescu, în anul plecării de la *Contemporanul*, nu era nici măcar membru de partid ; nu avea decât calitatea de candidat la statutul de membru de partid obţinută în 1953. Însuşi Ceauşescu se miră de starea dosarului şi dispune soluţionarea rapidă a problemei, finalizată după numai o zi, conform propriilor relatări menite să justifice atât propunerea lui pentru un astfel de post, cât şi acceptarea acestuia. O astfel de cerere prin care solicită intrarea în rândul membrilor de partid este întâlnită în arhive. Într-o cerere depusă în anul 1955, la finalizarea stagiului de candidatură, Dumitru Popescu afirmă că îşi doreşte fierbinte să devină membru PMR, rugând organizaţia de bază a *Contemporanului* să îi acorde înaltul titlu. Afirmând că este pe deplin conştient de lipsurile pe care le are şi care i-au fost arătate în şedinţa organizată pentru discutarea candidaturii lui, el se angajează să lupte împotriva lor şi să îşi însuşească toate calităţile comunistului de tip leninist[2].

În 1960 ia sfârşit perioada petrecută la *Scânteia Tineretului*, fiind mutat, în urma unei hotărâri a Congresului U.T.M., în funcţia de director al Agenţiei Române de Presă, acolo unde lucrează până la jumătatea anului 1962[3], timp în care beneficiază şi de statutul de consilier prezidenţial de presă[4]. Imaginea pe care o păstrează referitor la Agerpres şi pe care alege să o ilustreze în scrierile memorialistice este aceea a unei instituţii decăzute, a unui mediu gazetăresc mediocru, unde din nou încearcă să facă tot posibilul pentru a eficientiza munca şi pentru a îmbunătăţi imaginea pe care România şi-o furniza din proprie iniţiativă peste hotare. Aminteşte astfel o parte dintre aspectele pozitive ale activităţii lui, cum ar fi orientarea spre acest sector a redactorilor cei mai inteligenţi şi talentaţi, îmbogăţirea tematicii buletinelor şi contactele cu marile publicaţii occidentale[5], toate pentru a construi o imagine pozitivă ţării şi presei româneşti peste hotare.

Odată finalizat şi stagiul la Agerpres este mutat din nou, de astă dată la cunoscutul C.S.C.A., vechiul Minister al Culturii, a cărui denumire este schimbată în Comitetul de Stat pentru Cultură şi Artă. Preşedinte era în acea vreme Constanţa Crăciun, personaj controversat al comunismului românesc, care se lansează, după spusele

despre ardoarea cu care preşedintele se dedica funcţiei, ţării, despre convingerilor acestuia, deşi recunoaşte că de multe ori nu erau chiar cele mai bune, îndeosebi începând cu a doua jumătate a anilor ’70, când se nasc şi „ciocniri” între cei doi. Acest episod este utilizat şi pentru a reda cât de timpuriu se plasează Ceauşescu pe poziţii antisovietice, ca şi cum această atitudine ar face parte mai degrabă din felul lui de a fi, reprezentând ceva mai mult decât o poziţie politică ce ulterior s-a dovedit a fi de bun augur.

1. *Ibidem*, p. 60.
2. A.N.R., fond *C.C. al P.C.R. – Secţia Cadre*, dosar P/1149, f. 60.
3. Dumitru Popescu, *Am fost şi cioplitor de himere*, ed. cit., p. 85.
4. Dumitru Popescu, *Cronos autodevorându-se… Memorii*, vol. II : *Panorama răsturnată a mirajului politic*, Editura Curtea Veche, Bucureşti, 2006, p. 17.
5. Dumitru Popescu, *Am fost şi cioplitor de himere*, ed. cit., p. 87.

lui Dumitru Popescu, în calitate de comandant al mişcării strejereşti înfiinţate de Carol al II-lea[1]. Având în vedere importanţa noii funcţii, personajul simte încă o dată nevoia să îşi justifice opţiunea, să prezinte motivele pentru care o acceptă. Deşi primeşte cu uimire vestea, recunoaşte că l-a bucurat gândul că va avea ocazia de a lucra într-un domeniu mai curat, ca va avea o activitate mai comodă, pe care o descrie franc astfel :

> În plus, munca era mai comodă şi mai curată, nu-mi cerea să-mi petrec nopţile în aerul toxic al tipografiei, cu degetele pătate de tuş, mă obişnuia cu lojile pluşate, vernisajele selecte ale expoziţiilor, acurateţea glisantă sau onctuoasă a interpreţilor de marcă şi cu doamnele scenei, ce dădeau vieţii un fast şi o perspectivă solemnă, sărbătorească, înecată în eleganţă şi rafinament[2].

Nu ezită să vorbească şi despre unul dintre privilegiile pe care i le aducea noul post, contactul cu marii artişti ai vremii[3]. Deşi aduce în discuţie şi îngrijorarea pe care a resimţit-o la momentul respectiv, este interesant că alege drept justificare pentru opţiunea făcută un aspect legat de temperament, de spiritul sportiv care considera că îl caracterizează, alături de dorinţa de a-şi încerca puterile peste o anumită ştachetă[4].

El prezintă totuşi cititorilor cum avea să se lovească curând de implicaţiile unui astfel de post. Vorbeşte despre regretul lipsei unei vieţi libere, a posibilităţii de a se plimba în voie pe străzi, sau de a putea lipsi fără grija că în lipsa lui îl caută de urgenţă „Nr. 1”. La toate acestea se adaugă şi obligativitatea mutării în cartierul Primăverii, zonă rezidenţială care îi displăcea profund atât datorită amplasării, cât şi stilului sobru de viaţă[5]. Primeşte aşadar postul, fiindu-i încredinţată răspunderea asupra direcţiei teatrelor, a muzicii, a artelor plastice şi a relaţiilor externe[6].

Întrucât după 1989 primeşte nenumărate reproşuri ce vizau funcţiile pe care le-a deţinut şi puterea de care a dispus în plan cultural, el încearcă, rememorându-şi trecutul, să explice lectorului parcursul său, să expună motivele pentru care a acceptat anumite funcţii şi condiţiile în care a beneficiat de privilegii.

Şi de astă dată aduce în prim-plan contribuţiile sale la ridicarea nivelului culturii româneşti din funcţia pe care a deţinut-o. Dacă anii petrecuţi la Agerpres nu sunt chiar cei mai fericiţi, perioada de la Consiliul Culturii este descrisă pe un ton mai optimist, întrucât se întinde pe o perioadă de relativă destindere ideologică. Sunt ani în care Dumitru Popescu consideră că partidul nu mai exercită un control atât

1. Dumitru Popescu, *Cronos autodevorându-se…*, vol. II, ed. cit., p. 42.
2. *Ibidem*, p. 81.
3. *Ibidem*, p. 59.
4. *Ibidem*, p. 146.
5. *Ibidem*, p. 147.
6. Dumitru Popescu, *Am fost şi cioplitor de himere*, ed. cit., p. 100.

de strâns în cultură, în care aerul devine mai respirabil iar artiştii se apropie de structurile politice. Încep să apară mai multe cărţi în limbi străine, iar vechea nomenclatură culturală este înlocuită de oameni de artă. Vorbeşte despre aducerea în România a celebrei formaţii teatrale britanice Royal Shakespeare Company care joacă *Regele Lear* şi *Visul unei nopţi de vară*, despre turneele în Occident ale Filarmonicii „George Enescu", despre trimiterea expoziţiilor de artă în străinătate[1].

Politica de cadre a partidului şi obsesia pentru rotaţie nu îi permit să rămână prea mult timp nici la Consiliul Culturii, astfel încât este numit redactor-şef al *Scânteii*, în ultimele zile ale anului 1964, în urma propunerii făcută personal de către Gheorghiu-Dej. Întoarcerea în presă îl bucură, având încă o dată posibilitatea de a-şi exercita profesia de bază. Aceasta este şi perioada în care devine membru al Comitetului Central, cu ocazia Congresului al IX-lea, întrucât funcţia nou-primită presupunea acest statut[2].

Acum, aflându-se într-un domeniu în care considera că se poate mişca cu o mai mare uşurinţă şi pentru care a fost pregătit, gradul lui de implicare devine cu atât mai mare. În cel de-al doilea volum al memoriilor, perioada de preluare a funcţiei la *Scânteia* este acoperită integral şi descrisă în acelaşi registru ca şi funcţiilor anterioare. Dumitru Popescu se vede în postura unui manager competent şi competitiv care îşi urmăreşte îndeaproape angajaţii pentru a aduce ziarul la nivelul dorit. Iniţiativa de a „renova" *Scânteia* este ajutată şi de cursul istoriei întrucât, la scurt timp după preluarea funcţiei, survine moartea lui Gheorghiu-Dej. Din momentul în care Ceauşescu preia puterea, atmosfera este cu totul alta, mai deschisă, mai liberă, propice înnoirii. În scurt timp, eforturile de la *Scânteia* dau roade, astfel încât ziarul se transformă, în viziunea lui Dumitru Popescu, într-o publicaţie în care predomină spiritul critic, o publicaţie care nu mai face concesii faţă de climatul social de suficienţă şi automulţumire instalat de-a lungul timpului. Mai mult decât atât, critica încurajată a atins chiar şi structuri superioare ale regionalelor de partid şi pe prim-secretarii acestora, care anterior erau „intangibile"[3]. Toată această muncă a putut fi realizată cu ajutorul unei noi generaţii de jurnalişti, pe care noul redactor-şef o promovează. El afirmă că în perioada de patru ani pe care a petrecut-o la şefia *Scânteii* a angajat aproximativ 60 de tineri de diferite specialităţi, aleşi dintre şefii de promoţii şi dintre cei mai capabili absolvenţi ai învăţământului superior[4].

Apogeul carierei lui este atins în 1969, la Congresul al X-lea, atunci când este numit secretar şi intră în C.P.Ex. ca membru plin. Este o perioadă pe care o asimilează cu apogeul politicii comuniste româneşti din cei 25 de ani ai conducerii lui Ceauşescu, moment după care începe coborâşul lent atât în cariera lui, cât şi

1. *Ibidem*, p. 101.
2. *Ibidem*, p. 107.
3. Dumitru Popescu, *Cronos autodevorându-se*, ed. cit., vol. II, p. 101.
4. *Ibidem*, p. 102.

în politica ceauşistă. În perioada 1969-1971 se ocupă de presă şi de cultură, în calitate de secretar fără răspundere de stat directă. Ulterior, între 1971 şi 1976 ocupă funcţia de preşedinte al Consiliului Culturii, urmând ca între 1976 şi 1981 să conducă numai compartimentul de presă[1]. După 1981 este numit rector al Academiei „Ştefan Gheorghiu”, perioadă pe care el o va vedea ca pe o retragere din viaţa politică. Acesta este momentul în care afirmă că a devenit conştient de intrarea într-o nouă epocă, motiv pentru care se refugiază în literatură. În anii dictaturii, Dumitru Popescu îl analizează pe Ceauşescu, cu scopul de a-i valorifica personajul în literatură, astfel încât romanul acestuia, intitulat *Pumnul şi palma*, este unul inspirat din viaţa politică[2].

El vorbeşte în continuare despre prezenţa în C.P.Ex. ca fiind doar un paravan pentru publicarea cărţilor de critică socială, mai ales în condiţiile în care nu vedea funcţia ca pe o sursă suplimentară de venit, nefiind remunerat pentru aceasta. Îşi aminteşte că Leonte Răutu, antecesorul său la rectoratul Academiei, avea un salariu de 12.000 de lei, pe când el era recompensat cu 9.000 de lei. Fără a primi vreo indemnizaţie pentru activitatea din C.P.Ex., Dumitru Popescu îşi situează salariul la nivelul unui conducător de centrale sau al unui director, dar nu unul al unei întreprinderi mari[3]. Tonul autojustificator îşi face încă o dată simţită prezenţa, mai ales în condiţiile în care printre principalele zvonuri postdecembriste referitoare la membrii C.P.Ex. era şi cel legat de avantajele funcţiei lor, de beneficiile materiale de care dispuneau.

Activitatea de la „Ştefan Gheorghiu” este descrisă pe larg în volumul al IV-lea al memoriilor, ocazie cu care Dumitru Popescu mizează încă o dată pe elementul de noutate pe care încearcă să îl aducă într-o instituţie învechită. Vorbeşte în nenumărate rânduri despre conflictele cu profesorii, despre încercările de a-i convinge să renunţe la predarea unor materii fără viziune, înguste şi schematice, despre faptul că Academia ar fi trebuit să devină o şcoală de ştiinţa conducerii şi nimic altceva[4]. În acest sens, el iniţiază un proiect de reevaluare a programelor de studii, folosind documentaţia pe care o alcătuieşte în timpul unei vizite la cea mai prestigioasă şcoală internaţională de management, în Lausanne. În urma acestui demers, catedrele încep un proces, anevoios, ce-i drept, de înnoire, de deschidere, care, speră Dumitru Popescu, poate fi cel care a stat la baza şcolii de politologie înfiinţate după 1989[5].

Un alt aspect interesant de urmărit în activitatea acestuia la Academie este modul în care asculta prelegerile profesorilor. Motivată de el prin dorinţa de a-i

1. Dumitru Popescu, *Am fost şi cioplitor de himere*, ed. cit., p. 170.
2. *Ibidem*, p. 224.
3. *Ibidem*, p. 262.
4. Dumitru Popescu, *Cronos autodevorându-se... Memorii*, vol. IV: *Angoasa putrefacţiei*, Editura Curtea Veche, Bucureşti, 2006, p. 20.
5. *Ibidem*, p. 22.

observa pe profesori în timpul cursurilor şi de a le analiza prelegerile, această operaţiune era pusă în practică prin intermediul unui interfon care se putea conecta la aparatele de înregistrare din sălile de predare. Secretul nu a putut fi însă păstrat în totalitate, astfel încât se răspândeşte cu rapiditate informaţia conform căreia rectorul trage cu urechea[1]. Iată cum justifică el dorinţa de a fi la curent cu structura cursurilor, a prelegerilor ţinute în faţa studenţilor :

> Cerusem cursurile şi manualele tipărite – unii se eschivau să mi le dea sub pretext că sunt în „actualizare" –, dar şi operaţia lecturii avea să dureze. Simţeam nevoia să-i observ, măcar pe cei mai proeminenţi, în principala lor formă de manifestare, predarea la catedră, însă mă abţineam să mă instalez în aule ca să-i ascult, fiindcă prezenţa mea ar fi tulburat atmosfera normală a cursurilor, distrăgând atenţia auditoriului şi imprimând magiştrilor un ton fals, alterându-le naturaleţea spontană a demonstraţiei[2].

Un gest care astăzi poate fi considerat reprobabil este motivat prin dorinţa de a intra în intimitatea instituţiei, a cursurilor, pentru a urmări maniera de predare şi stilul discuţiilor purtate, toate având drept scop ultim sesizarea disfuncţionalităţilor şi îmbunătăţirea programei de studiu. Deşi afirmă că a depus eforturi însemnate de a restructura instituţia, funcţia în sine este cea care îi compromite imaginea. Academia „Ştefan Gheorghiu" rămâne totuşi instituţia de învăţământ care se confundă cu regimul, fiind considerată un mijloc de validare a acestuia şi care dispune de instrumentele ce îl legitimează[3].

Momentul 1989 îl găseşte aşadar la conducerea instituţiei, ocazie cu care, prevestind evenimentele sumbre ce aveau să urmeze după şedinţa din 17 decembrie, se îngrijeşte personal de trimiterea tuturor studenţilor acasă, pentru a elimina posibilitatea recrutării lor de către Ceauşescu în scopul „apărării socialismului" : „prima grijă a fost să golesc Academia"[4]. Astfel se încheie activitatea lui Dumitru Popescu în structurile puterii, odată cu regimul care, prăbuşindu-se, ia cu sine o parte din vechea clasă de privilegiaţi.

Am urmărit aşadar parcursul biografic al personajului văzut în cea mai mare parte prin propriii ochi şi pus faţă în faţă cu documentaţia de arhivă. Ne referim la declaraţii ale sale din perioada în care era unul dintre membrii nomenclaturii şi în care îşi modela afirmaţiile în funcţie de cerinţele momentului. În condiţiile în care dosarul de cadre cuprinde o serie de autobiografii oferite de el în anumite momente din viaţă, ne este prezentată o viziune subiectivă, care se încadrează într-un context istoric bine definit. Memoria lui funcţionează după aceiaşi parametri, cu

1. *Ibidem*, p. 13.
2. *Ibidem*, p. 12.
3. Mihăiţă Lupu, „Funcţionarea Academiei «Ştefan Gheorghiu» sau ce putem recupera în folosul mobilităţii elitelor actuale din România", în *Anuarul Institutului de Investigare a Crimelor Comunismului în România*, vol. II, Editura Polirom, Iaşi, 2007, p. 269.
4. Dumitru Popescu, *Am fost şi cioplitor de himere*, ed. cit., p. 386.

precizarea că amintirile vin să servească unor scopuri diferite în cele două perioade ale rememorării. Dacă autobiografiile oferite oficial spun ceea ce partidul aşteaptă de la el, rememorările de după 1989 vin cu răspunsuri la întrebările pe care societatea i le adresează în mod indirect. El încearcă să îşi motiveze adeziunea şi prezenţa în structurile puterii pe o perioadă atât de lungă prezentând deopotrivă atât opoziţia pe care a exercitat-o – în măsura în care a fost posibilă – politicii ceauşiste, cât şi aspectele pozitive dintr-un regim politic atât de blamat în prezent. Nu în ultimul rând, vine cu informaţii de culise, cu ineditul din spatele scenei, care atrage şi are rolul de a furniza publicului exact ceea ce se aşteaptă de la el. Afirmă deschis că a crezut sincer în misiunea comunismului, la fel ca mulţi dintre cei care pun de bunăvoie umărul la structurarea acestei noi societăţi. În plus, alegerea lui este motivată şi printr-un soi de fatalitate, întrucât cursul vieţii îl duce spre structurile puterii, el fiind atras nu din proprie iniţiativă, ci mai mult datorită naturii profesiei. Luat de pe băncile facultăţii, îşi urmează cu dedicaţie meseria, considerând că nu a făcut decât să îşi îndeplinească sarcinile cu profesionalism în toate funcţiile pe care le-a ocupat.

Subiectivitatea rememorărilor

Dacă procesul rememorării aduce cu sine nemulţumiri la adresa propriei persoane, individul încearcă să găsească întotdeauna justificări plauzibile pentru a-şi motiva acţiunile. Nu este astfel de mirare că Dumitru Popescu, la fel ca mulţi dintre foştii demnitari ai regimului comunist, se foloseşte de şansa oferită de memorii sau de interviuri pentru a-şi justifica opţiunile şi pentru a se debarasa de imaginea pe care societatea i-a construit-o : aceea de privilegiat, de beneficiar al puterii, de corupt în cele mai multe cazuri.

Putem considera că a vorbi despre privilegiile demnitarilor este o tautologie, întrucât ele sunt de domeniul evidenţei. Deşi situaţiile diferă de la caz la caz, iar de cele mai multe ori tocmai aceste privilegii sunt cele care le „răpesc” indivizilor libertatea, ei rareori se raportează la propria persoană ca la nişte privilegiaţi ai regimului, fiind de părere că eforturile pe care funcţia exercitată le presupune sunt suficiente. În Uniunea Sovietică, nici unul dintre privilegiaţii anilor ’30 nu părea să conştientizeze faptul că ar fi făcut parte dintr-o clasă aparte[1]. O altă situaţie specifică apare atunci când, într-un context revoluţionar, vechea elită se transformă în clasă persecutată. În astfel de momente, ei devin atât de absorbiţi de ideea persecuţiei, încât nu mai dispun de resursele recunoaşterii vechilor privilegii[2].

1. Sheila Fitzpatrick, *Everyday Stalinism. Ordinary Life in Extraordinary Times. Soviet Russia in the 1930s*, Oxford University Press, 2000, p. 103.
2. *Ibidem*, p. 104.

Acesta este unul dintre motivele pentru care nu ne putem încrede în autobiografii, cu atât mai mult în cele ale oamenilor de stat aparţinând fostului regim. Narativizându-şi viaţa, ei o trec prin filtrul amintirilor şi al contextului social prezent, care le cere să răspundă anumitor cerinţe. O transformă astfel într-o poveste acceptabilă pentru propria persoană. Un demers care poate fi înţeles dacă ţinem seama de aspiraţia umană prin excelenţă, aceea a dorinţei de a fi altceva sau altcineva, diferit de indivizii care suntem în realitate[1].

În interpretarea unei astfel de naraţiuni nu putem să nu luăm în seamă distanţa dintre timpul real şi cel al unei ficţiuni, care apare întotdeauna ca un abis. Timpul romanesc – ne referim aici la timpul în care este plasată naraţiunea – nu este în definitiv decât un artificiu ce are rolul de a obţine anumite efecte psihologice[2]. În plus, naraţiunea nu urmăreşte aceeaşi structură temporală prezentă în realitate. Naratorul se poate folosi frecvent de anacronisme, acele porţiuni de text care apar în naraţiune mai devreme sau mai târziu decât poziţia lor normală în desfăşurarea evenimentelor. Avem aşadar de-a face cu dezvăluiri întârziate, analeptice, şi dezvăluiri premature, proleptice[3], ambele cu scopul de a participa la demonstraţia construită de narator. Aceeaşi demonstraţie care, ca orice naraţiune, poate ajuta la punerea în lumină a destinului unui grup, al unei persoane, sau la evidenţierea unităţii sinelui. Naraţiunea nu povesteşte pur şi simplu schimbări ale unor stări, ci dispune de marele avantaj de a le interpreta ca părţi ale unei întregi semnificaţii[4]. Este folosită astfel – în cazul relatărilor propriei vieţi, dar nu numai – în scop terapeutic, pentru împăcarea cu sine, pentru a obţine sentimentul apartenenţei la un grup, al integrării într-o anumită perioadă istorică, al integrităţii, al împăcării cu propriul trecut. Iar distorsiunile prezente în naraţiuni reprezintă minciunile cu care ne identificăm, cele care ne consolează şi ne despăgubesc pentru nostalgiile şi frustrările acumulate[5].

Memoriile foştilor demnitari ai comunismului românesc pot fi cu uşurinţă interpretate în această cheie, ei fiind cei care se folosesc de textele proprii pentru a obţine un drept la replică în faţa corului acuzator format după evenimentele din 1989. Ei nu se pot debarasa de ideile în care au crezut şi cărora le-au dedicat o viaţă întreagă, nu pot accepta cu uşurinţă ca asupra unei întregi existenţe să fie aruncat oprobriul public. Dumitru Popescu însuşi vorbeşte despre imposibilitatea renegării unei vieţi, despre dificultatea de a accepta nemulţumirile legate de trecut :

1. Mario Vargas Llosa, *op. cit.*, p. 12.
2. *Ibidem*, p. 10.
3. Michael Toolan, *Naraţiunea. Introducere lingvistică*, Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”, Iaşi, 2008, p. 80.
4. Gerald Prince, *Dicţionar de naratologie*, traducere de Sorin Pârvu, Editura Institutul European, Iaşi, 2004, p. 134.
5. Mario Vargas Llosa, *op. cit.*, p. 13.

E vorba de nostalgia propriei vieţi consumate. Aceasta nu poate fi blamată. Orice fiinţă umană are dreptul să-şi adune o brumă de zestre din propria-i existenţă, cu care să dispară. Dacă îi iei posibilitatea de a se bucura de relicvele propriei existenţe, l-ai anulat ! E mai rău decât dacă l-ai fi ucis ! Omul nu poate să se derobeze de tot ceea ce a însemnat viaţa lui. El nu poate să declare : Toată viaţa mea a fost falsă, greşită, rea[1].

El marşează şi pe aspectele pozitive din comunism, încercând să vină cu o altă perspectivă de interpretare, una opusă stilului foarte acuzator al anilor '90. Unul dintre momentele definitorii ale comunismului românesc este, în opinia lui, Congresul al IX-lea, desfăşurat în 1965, punct considerat a fi crucial în destinul României. Este o ocazie de care personajul se foloseşte pentru a da o şansă comunismului, pentru a expune şi câteva puncte forte ale sistemului, alături de progresele înregistrate în acei ani. Vorbeşte aşadar despre curentul spre urbanizare dezvoltat la sat, despre numărul mare de înscrişi în învăţământ şi despre numărul mare de angajaţi care se mută în oraşe şi îşi întemeiază familii urbane[2]. El afirmă cu deschidere că, în perioada de dinaintea Congresului, pregătind lucrările cot la cot cu Ceauşescu, realizează importanţa evenimentelor şi caracterul epocii care se deschidea în faţa lor :

Asistam la o articulare coerentă, metodică, limpede şi definitivă a programului unei întregi epoci. Că a numit-o „de aur”, aceasta s-a datorat proastei inspiraţii metaforice, stângăciei lui proverbiale în mânuirea vocabularului românesc. În capul său, aceasta însemna intervalul istoric al scoaterii României din lumea a treia – umilă, dependentă şi dezorientată – pe care bogaţii planetei o manipulează cum vor şi exclusiv în interes propriu[3].

Este vorba despre anii în care Ceauşescu este văzut cu ochi buni, în care Dumitru Popescu acceptă de bunăvoie şi cu încredere să meargă alături de noul conducător, punându-şi toate speranţele într-o nouă orientare politică. Creionează astfel imaginea celui ce se lasă păcălit de ideea inaugurării unei noi epoci, la fel ca populaţia numeroasă ce aplaudă cu sinceritate discursul de la balcon, în 1968. Este momentul în care Ceauşescu reuşeşte să câştige simpatii faţă de o politică considerată de Dumitru Popescu a fi una de „raţionalitate principială”[4]. Ei se percep ca promotori ai unui nou curent, al militantismului pentru dreptul exprimării unui punct de vedere critic faţă de socialism, manifestat încă din perioada 1966-1968[5]. Sunt cei care subscriu la politica ceauşistă din primii ani şi care văd procesul de

1. Dumitru Popescu, *Am fost şi cioplitor de himere*, ed. cit., p. 41.
2. Dumitru Popescu, *Cronos autodevorându-se…*, vol. II, ed. cit., p. 89.
3. *Ibidem*, pp. 89-90.
4. *Ibidem*, p. 139.
5. Dumitru Popescu, *Am fost şi cioplitor de himere*, ed. cit., p. 29.

industrializare şi abilitatea lui Ceauşescu de a promova România pe plan extern ca principalele merite ale acestuia. Deşi recunoaşte că nu a fost una lipsită de greşeli, schema industrializării României este apreciată, întrucât porneşte de la o intenţie bună, patriotică[1]. În ceea ce priveşte politica externă, nu este trecut cu vederea meritul liderului român de a denunţa practicile kominterniste, pronunţându-se pentru dreptul fiecăruia de a „gândi cu capul propriu"[2] şi de a fi cel care reuşeşte să ducă la bun sfârşit eliberarea de sub povara sovietică[3]. Această performanţă a lui Ceauşescu este pusă şi pe seama abilităţii lui de manipulare, domeniu în care Dumitru Popescu îi atribuie un merit absolut[4]. Sunt anii care coincid cu activitatea lui la *Scânteia*, astfel încât poate profita din plin de valul politic pentru a liberaliza ziarul.

Tot în acelaşi registru, Ceauşescu este prezentat ca un personaj ce ajunge să aibă un cuvânt de spus între marii şefi de stat ai lumii[5] şi care, în 1968, are curajul de a se opune colosului sovietic. Vorbeşte astfel despre un moment în care sovieticii nu ar fi îndrăznit să atace România, ştiind că ar fi întâmpinat opoziţie. Dumitru Popescu menţionează mândria pe care a resimţit-o în acele momente şi despre faptul că erau dispuşi să reziste până la final:

> Să punem mâna pe armă şi să rezistăm cât ne ţin puterile, dar să afirmăm demnitatea poporului român[6].

Dacă acesta este considerat chiar şi în istoriografie un moment ce stă la baza unei perioade de oarecare deschidere, iar Dumitru Popescu redă starea de optimism resimţită atunci, nu acelaşi lucru se poate spune despre cel de-al XI-lea Congres al P.C.R., un eveniment controversat atât în ceea ce priveşte biografia personajului, cât şi evoluţia cultului personalităţii lui Nicolae Ceauşescu. Este faimosul congres în cadrul căruia Gheorghe Cioară propune, în numele organizaţiei de partid a Capitalei, numirea lui Ceauşescu pe viaţă în funcţia de secretar general[7]. Dumitru Popescu susţine în cadrul acestui Congres un discurs aparte, rămas în amintire prin odioasa expresie „Ceauşescu ne e baci". Datorită acestei expresii şi a activităţii desfăşurate de el, Vladimir Tismăneanu îl consideră megafonul cultului lui Nicolae

1. Dumitru Popescu, *Cronos autodevorându-se...*, vol. II, ed. cit., p. 88.
2. *Ibidem*, p. 132.
3. *Ibidem*, p. 108.
4. Referindu-se la Ceauşescu, Dumitru Popescu afirmă: „Am îndrăzneala şi răspunderea să afirm că Ceauşescu a fost cel mai mare maestru al intimidării" (Dumitru Popescu, *Am fost şi cioplitor de himere*, ed. cit., p. 149). Aceeaşi imagine despre liderul român este confirmată şi de Silviu Brucan, cel care afirmă: „În manipulare şi în intrigă, Ceauşescu era un mare geniu machiavelic" (Silviu Brucan, *Generaţia irosită. Memorii*, Editura Teşu, Bucureşti, 2007, p. 138).
5. Dumitru Popescu, *Am fost şi cioplitor de himere*, ed. cit., p. 164.
6. *Ibidem*, p. 146.
7. *Scânteia*, nr. 10037, 27 noiembrie 1974, p. 4.

Ceauşescu, cel care îl legitimează[1]. Discursul, de dimensiuni moderate, face apel la mari personalităţi istorice ca Iulius Cezar sau Alexandru Macedon, aduce apoi punctul de interes spre eroii istoriei româneşti, pentru a ajunge finalmente la Ceauşescu :

> Acum îl avem pe Nicolae Ceauşescu. De 10 ani ne este baci, cum se spune în cronicile noastre despre conducătorii de neam. Elogiile pe care i le aducem nu sunt inventate. Corespund şi prea corespund adevărului. Atunci, de ce ne-am reţine să le facem ?[2].

Este într-adevăr un moment delicat în evoluţia personajului care, lucrând în preajma liderului, îi observă din timp tendinţele spre exces de autoritate, astfel încât cu greu poate fi acuzat de naivitate[3]. Este perioada în care începe să observe cum liderul se confunda cu persoana soţiei sale[4] şi în care distanţarea dintre ei începe să fie din ce în ce mai acută. În plus, personajul consideră că Elena Ceauşescu a demarat o serie de atacuri la adresa sa, între cei doi manifestându-se fără disimulare o antipatie reciprocă :

> Găsea ceva anarhic în mine o incompatibilitate funciară cu disciplina de partid, că faţă de ea sunt ironic, dispreţuitor, arogant[5], că nu manifest receptivitate la indicaţii, că le eludez sau le alterez, că nu cer aprobare, că mă ghidez după propria mea judecată. Nu-i plăcea nici cum scriu, cum vorbesc. După ce luam cuvântul pe la câte o consfătuire culturală, mă gratula cu un „Nu se înţelege nimic din ce spui tu”. Nu zicea că nu înţelege ea, ci că eu nu reuşesc să mă fac înţeles. Opacitatea şi dezordinea din mintea ei le atribuia minţii mele. Insinua ca şi în documente, în „materialele tovarăşului” strecor idei personale greşite, denaturând concepţiile secretarului general[6].

---

1. Vladimir Tismăneanu, *Cine a fost Dumitru Popescu-Dumnezeu ? Marele pontif al religiei politice ceauşiste*, accesibil online la http : //www.contributors.ro/cultura/cine-a-fost-popescu-dumnezeu-marele-pontif-al-religiei-politice-ceausiste/, accesat la 20.05.2012.
2. *Scânteia*, nr. 10039, 29 noiembrie 1974, p. 9.
3. Referindu-se la acest discurs, unul dintre apropiaţii săi, Cornel Burtică, afirmă : „Un exemplu al delirului, al degradării politico-ideologice la care se ajunsese, iar aceste cuvinte fuseseră rostite de o persoană pe care o cunoşteam bine şi care nu credea o iotă din ce spunea” (Rodica Chelaru, *Culpe care nu se uită. Convorbiri cu Corneliu Burtică*, Editura Curtea Veche, Bucureşti, 2001, p. 126).
4. Dumitru Popescu, *Cronos autodevorându-se... Memorii*, vol. III : *Artele în mecenatul etatist*, Editura Curtea Veche, Bucureşti, 2006, p. 116.
5. De fapt, Elena Ceauşescu nu este singura care îi reproşează aroganţa pe care o afişează. Aprecierile din documentele de arhivă prezintă mai multe astfel de situaţii în care cunoscuţii îl cataloghează ca fiind arogant, rece, distant. O notă din 1960 vorbeşte despre o persoană care manifestă îngâmfare şi care, în timp ce îşi supraapreciază posibilităţile, îi subestimează pe colaboratorii săi (A.N.R., *Fond C.C. al P.C.R. – Secţia Cadre*, dosar P/1149, f. 150), urmând ca într-o altă notă, din 1965, manifestările sale de îngâmfare să fie puse în legătură cu unele scăderi în muncă (*ibidem*, f. 137).
6. Dumitru Popescu, *Am fost şi cioplitor de himere*, ed. cit., p. 196.

În ceea ce priveşte relaţia cu soţia preşedintelui, Dumitru Popescu se înscrie la rândul lui între numeroşii participanţi la guvernare cărora nu le sunt nici până în ziua de azi clare resorturile de care s-a folosit Elena Ceauşescu pentru a ajunge să deţină o influenţă atât de puternică asupra soţului său[1]. Îşi exprimă surprinderea faţă de acordarea titlului de savant de renume mondial, de maniera în care Academia Marii Britanii sau Academia Suedeză o premiază, în condiţiile în care era limpede că îi lipseşte orice aplecare spre ştiinţă[2].

Pe de altă parte, drept replică la reproşurile primite în legătură cu relaţia apropiată ditre el şi Ceauşescu, nu ezită să vorbească şi despre faptul că între ei s-au produs ciocniri, acesta din urmă acuzându-l că se foloseşte de poziţia în C.P.Ex. pentru a-şi publica lucrările[3]. La rândul lui, Dumitru Popescu îl înfruntă, explicându-i faptul că nu poate conduce o presă cu căluş la gură[4]. Ne apare astfel imaginea unui personaj preocupat de principiul libertăţii de exprimare, de dreptul presei de a se ghida după propriile-i directive, care îşi susţine totodată punctul de vedere. Dumitru Popescu reuşeşte să construiască o explicaţie referitoare la raportul de putere dintre el şi Ceauşescu, pentru a deturna acuzele conform cărora ar fi fost un privilegiat în ochii dictatorului. Ne sunt astfel prezentate scene în care personajul se consideră certat pe nedrept sau în care vizitele la Cabinetul nr. 1 nu erau dintre cele mai plăcute :

> Când intram în cabinet la iniţiativa lui, mă aşteptam ca, sub influenţa vreunui zvon, să-mi facă o critică (i se întâmpla să se avânte în aprecieri severe, fără să verifice şi fără să asculte în prealabil versiunea mea, iar când lucrurile se lămureau, uita cu desăvârşire să-şi ceară scuze sau să-i blameze pe zvonişti, măcar de formă)[5].

Nu ezită să îi scoată însă în evidenţă şi calităţile politice, atunci când ele se manifestau. Îl prezintă astfel ca pe un bun manager politic, care emitea aserţiuni fine, care depăşea vechiul schematism al împărţirii lumii în două tabere şi care se îndepărta de ideologia moscovită pe care el o vedea ca fiind îngustă. Este conturată imaginea unui lider deschis către Occident, care se pronunţa pentru diversitatea opiniilor, care îşi păstra siguranţa de sine în momentele cruciale, care nu se bâlbâia şi nu prezenta ezitări. Vorbeşte despre un lider prezent mereu deasupra celorlalţi, un lider cu viziune, care intuieşte totdeauna direcţia[6]. Dumitru Popescu intuieşte însă dificultatea caracterului lui Ceauşescu datorită deselor ocazii pe care le are de a lucra împreună. Îi descoperă astfel o oarecare îngustime a orizontului de gândire.

1. *Ibidem*, p. 230.
2. Dumitru Popescu, *Elefanţii de porţelan. Scene şi personagii în umbra Cortinei de Fier*, Match Bucureşti, 1993, p. 236.
3. Dumitru Popescu, *Am fost şi cioplitor de himere*, ed. cit., p. 225.
4. *Ibidem*, p. 206.
5. Dumitru Popescu, *Cronos autodevorându-se*, vol. II, ed. cit., p. 221.
6. *Ibidem*, p. 224.

Un defect capital în viziunea acestuia era faptul că îi îngusta propriul orizont. Fără a-l considera un obtuz, Dumitru Popescu este deranjat totuşi de gândirea fixă a lui Ceauşescu. Considera meritoriu faptul că dispunea de un cerc al spiritului elastic, dar, cu toate acestea, mereu acelaşi, devenind într-un final înăbuşitor. Personajul relatează cum, de multe ori, încerca să îi aducă în faţa ochilor şi o nouă perspectivă sau să abordeze subiecte considerate până atunci neconforme, lovindu-se de mirarea, îngrijorarea şi, într-un final, împotrivirea acestuia[1].

Tot în acelaşi registru încearcă să explice motivele pentru care nu a manifestat opoziţie şi nu şi-a expus deschis părerile, deşi acum declară că era conştient de derapajele comportamentale ale liderului care îl afectau uneori în mod direct. Vorbeşte astfel despre inutilitatea unui demers de acest fel întrucât nu ar fi putut determina o schimbare într-un partid îngropat în cutume şi ţintuit într-o reprezentare istorică simplificată, ghidat de o mentalitate structurată pe lozinci. Un partid care „prefera să se ducă de râpă decât să se privească în oglinda istoriei reci, neiertătoare”[2]. O altă explicaţie este oferită în volumul *Am fost şi cioplitor de himere*, ocazie cu care invocă lipsa unui precedent : „Nu i-a spus nimeni vreodată : «eşti un bou», «eşti un bandit», «eşti un tiran». Să deschid eu seria ? Efectul era imprevizibil”[3]. Afirmaţiile sunt expuse într-o manieră sinceră şi lăsate la latitudinea cititorului, pentru a fi interpretate după propriile dorinţe şi aşteptări – ca acte de laşitate sau ca dovezi de pragmatism.

În acelaşi timp, într-un registru oarecum ironic, vorbeşte şi despre neplăcerile aduse de funcţiile deţinute, despre obligativitatea mutării în cartierul rezidenţial sau despre viaţa sobră de la Snagov, acolo unde nomenclatura îşi petrecea weekendurile alături de Ceauşescu. În calitate de secretar al C.C., dispunea de posibilitatea închirierii unei clădiri, privilegiu la care renunţă în a doua jumătate a anilor ’70, întrucât prezenţa în preajma lui Nicolae Ceauşescu chiar şi în weekenduri devenise o servitute. Era convocat la reşedinţa acestuia pentru discuţii, partide de volei sau plimbări, lucru care îi displăcea profund. Folosind drept pretext boala de coloană, reuşeşte să obţină dispensa de a rămâne în Bucureşti la sfârşit de săptămână, reluând drumurile către Snagov abia în anii ’80, atunci când Ceauşescu nu mai era prezent în zonă, el fiind mai mereu de găsit la Casa Poporului[4]. Personajul mai aduce în discuţie şi încercările pe care le întreprinde pentru a-i ajuta pe artişti. Pe lângă cazul cunoscut al pictorului Ţuculescu, el îl mai ajută şi pe Eugen Barbu atunci când este debarcat din postul de redactor-şef al revistei *Luceafărul*[5] şi, nu

1. *Ibidem*, p. 225.
2. Dumitru Popescu, *Cronos autodevorându-se…*, vol. IV, ed. cit., p. 50.
3. Dumitru Popescu, *Am fost şi cioplitor de himere*, ed. cit., p. 263.
4. Dumitru Popescu, *Cronos autodevorându-se…*, vol. V, ed. cit., pp. 19-20.
5. Dumitru Popescu, *Cronos autodevorându-se…*, vol. II, ed. cit., pp. 162-163. Dumitru Popescu îl mai ajută pe Eugen Barbu şi în momentul în care este marginalizat de colegii de breaslă, fiind acuzat de plagiat, în cazul romanului *Incognito*. Mircea Zaciu notează audienţa scriitorilor

în ultimul rând, acceptă să îl retipărească pe Alexandru Rosetti pentru a-l ajuta financiar[1].

În ceea ce îl priveşte, Dumitru Popescu reiterează ideea conform căreia, din funcţia pe care a deţinut-o, a încercat pe cât posibil să îi ajute pe artişti, precum şi să contribuie la o amplă dezvoltare a culturii româneşti, axându-se nu numai pe autorii locali, dar şi pe nume mari ale culturii universale. El participă din plin la punerea în circulaţie a unor scriitori reprezentativi din toate limbile[2], îmbogăţind piaţa literară românească. În plus, el prezintă viziunea proprie conform căreia artiştii se folosesc în genere de relaţiile cu puterea pentru a supravieţui ca oameni, astfel încât, cei cu adevărat valoroşi ar fi putut crea opere de calitate în orice regim[3]. Mergând pe principiul că, de cele mai multe ori, cultura a fost un critic al utopiilor socialiste[4], Dumitru Popescu se justifică susţinând că a sprijinit-o pe cât a fost posibil, ajutându-i pe artişti să se desfăşoare liber. Această afirmaţie este cu atât mai interesantă cu cât persoana lui a rămas în memorie ca fiind cel temut de către oamenii de artă, cel care dispunea de puteri sporite, care trasa direcţii şi decidea după bunul plac ce poate merge spre publicare şi ce trebuie interzis.

Finalmente, în acelaşi registru autojustificator prin care încearcă să demonstreze că nu s-a bucurat numai de privilegiile regimului, Dumitru Popescu face o comparaţie între liderii comunişti atât de blamaţi şi protipendada postdecembristă. El scoate în evidenţă faptul că toţi conducătorii comunişti au murit săraci, nici măcar Stalin

la „Dumnezeu” pentru a-l apăra sau acuza, după caz, pe scriitor (Mircea Zaciu, *Jurnal*, vol. I*: 1979-1981*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1993, p. 91). Folosindu-se de statutul de membru al C.C., care nu poate fi discutat sau anchetat fără aprobarea secretariatului sau chiar „de mai sus”, el stârneşte profunde antipatii în cadrul Uniunii Scriitorilor (*ibidem*, p. 18). Faptul că Eugen Barbu nu era tocmai bine văzut în cadrul Uniunii reiese şi din sursele documentare publicate. Astfel, în *Cartea Albă a Securităţii* regăsim o notă în care scriitorii sunt nemulţumiţi de veniturile exagerate pe care le realizează acesta, opinie împărtăşită de un număr mare dintre ei. Este clasat de către colegi chiar în rândul milionarilor, ei făcând referire la vila pe care o deţinea la Poiana Ţapului, precum şi la câştigurile fabuloase pe care le obţine (Document nr. 72, „Fişă privind pe scriitorul Eugen Barbu, redactor-şef la revista *Săptămâna*”, în *Cartea Albă a Securităţii. Istorii literare şi artistice. 1969-1989*, editată de Serviciul Român de Informaţii, Presa Românească, Bucureşti, 1996, p. 77). Eugen Barbu merge la Dumitru Popescu, cerându-i sprijinul, explicându-i situaţia dificilă în care se află. Deşi vede plagiatul şi nu îl consideră corect, el nu îi face proces de intenţie, plecând de la premisa că scriitorul este bine intenţionat. Ajung de comun acord la soluţia publicării în *România Literară* a unei scrisori către cititori, prin care Eugen Barbu să îşi ceară scuze. Ulterior, după evenimentele din 1989, în închisoare îi parvin veşti conform cărora Eugen Barbu ar fi demarat o campanie denigratoare la adresa lui, probabil ca o refulare a umilinţei trăite cu ani în urmă. Încă o dată, avem de-a face cu o perspectivă influenţată de perioada de detenţie (Dumitru Popescu, *Cronos autodevorându-se…*, vol. III, ed. cit., pp. 321-328).

1. *Ibidem*, p. 111.
2. *Ibidem*, p. 105.
3. Dumitru Popescu, *Am fost şi cioplitor de himere*, ed. cit., pp. 357-358.
4. *Ibidem*, p. 360.

nu a fost milionar, iar clasa privilegiată în comunism nu a acumulat în jumătate de secol cât a strâns cea nouă în câţiva ani[1]. În plus, situaţia lui apare cu atât mai dramatică cu cât, deşi a fost acuzat că ar fi beneficiat de pe urma regimului, nu a putut lăsa copiilor lui nici o situaţie stabilă, ba dimpotrivă, i-au fost sechestrate toate bunurile şi a trăit cu o pensie cât a unei bucătărese de cantină[2], dispoziţie venită, se pare, din partea lui Petre Roman[3]. Comparându-se cu alţi privilegiaţi ai regimului, acesta afirmă cu regret :

> Copiii lui Preda au moştenit de la tatăl lor o casă, ai mei, de la mine, nimic. Urmaşii lui îl vor pomeni prin timp, fiindcă s-a materializat în viaţa lor prin ceva concret şi important, ai mei nu, fiindcă am fost uşuratic şi superficial faţă de viitorul lor, imaginându-mi că-l pot lăsa în întregime în mâinile grijulii ale societăţii paternaliste, pentru care nu mai conta decât zestrea inteligenţei, educaţiei şi culturii[4].

Aceasta este imaginea unui lider comunist redată prin prisma propriilor naraţiuni, expusă aşa cum autorul încearcă să o prezinte în ochii publicului şi interpretată prin punerea în legătură cu alte surse şi prin intermediul literaturii teoretice care tratează maniera de raportare la memorialistică. Avem de-a face cu o subiectivitate a rememorărilor, folosită în scop justificator şi care redă o imagine diferită asupra comunismului românesc. Deşi conformă cu realitatea în ceea ce priveşte datele de bază ale evenimentelor narate, imaginea expusă este totuşi alta, una din interior, a celui care încearcă să tempereze acuzele, mergând pe ideea bunelor intenţii. Se vorbeşte aşadar despre exercitarea profesiei cu responsabilitate şi eficienţă indiferent de sistemul politic căruia aparţine şi despre acceptarea poveştii unei vieţi expuse public, care aduce cu sine explicaţii asupra resorturilor unui sistem atât de mult blamat şi discutat în viaţa publică românească.

La finalul unei cercetări pluridisciplinare observăm cum şi Dumitru Popescu mizează pe un discurs autojustificator, pe încercarea de a aduce în faţa scenei momentele bune din viaţa lui şi de a-şi explica opţiunile în faţa acuzelor care-i sunt aduse. Deşi rememorează sistematic perioade din viaţa sa, aşezându-le alături de informaţii extrem de interesante pentru cercetătorul aplecat asupra perioadei comuniste, personajul pare să se rezume la o simplă expunere, fără a demonstra că ar fi conştient de importanţa acţiunilor sale şi de măsura în care ele contribuie la construcţia stării de tensiune dintr-o societate totalitară. Responsabilitatea pe care a deţinut-o asupra presei şi a culturii este prezentată în detaliu, mai mult factologic şi tehnic, autorul aducând în faţa cititorului întreaga activitate din redacţii, de la Ministerul Culturii sau de la Academia „Ştefan Gheorghiu". El se prezintă însă

1. *Ibidem*, pp. 33-34.
2. Dumitru Popescu, *Cronos autodevorându-se...*, vol. V, ed. cit., p. 125.
3. *Ibidem*, p. 377.
4. Dumitru Popescu, *Cronos autodevorându-se...*, vol. III, ed. cit., p. 70.

numai prin prisma iniţiativelor pozitive pe care reuşeşte să le ducă la bun sfârşit şi a muncii depuse pentru a împrospăta şi a îmbunătăţi publicaţiile. Multora dintre acuzele vehemente îndreptate împotriva sa nu le răspunde decât fugitiv, atingând subiectul parţial, fără a prezenta cititorului în mod concret măsura în care se simte responsabil de elogierea dictatorului. Momentul Congresului al XI-lea nu este explicat în detaliu, el nu încearcă să precizeze motivele pentru care a acceptat să rostească în mod gratuit discursul atât de laudativ la adresa lui Nicolae Ceauşescu.

În plus, nu întâlnim nici o replică adresată celor care păstrează în amintire imaginea lui Dumitru Popescu, aceea a unui personaj extrem de dur, ce deţinea drept de viaţă şi de moarte în domeniul cultural, al unui superior care cu greu se declara mulţumit şi de care subordonaţii se temeau deseori. Nu întâlnim nici o menţiune referitoare la supranumele de „Dumnezeu", atribuit tocmai din aceste considerente şi cu care a rămas în amintirea celor alături de care a lucrat. Nu face referire nici la faimoasa replică pe care se zvoneşte că ar fi adresat-o ziariştilor : „Eu sunt Dumnezeul vostru ! ", nici măcar pentru a o infirma. Astfel de omisiuni sunt întâlnite frecvent în literatura de tip memorialistic, fiind de fapt unul dintre aspectele care o definesc. Am asistat aşadar la o naraţiune expusă printr-o sumedenie de înlănţuiri ale evenimentelor, dar care scapă din vedere factorul de cauzalitate. Dumitru Popescu nu face vreo legătură între activitatea depusă de el şi anumite consecinţe negative, cum ar fi aplicarea de directive arbitrare în cultura vremii.

Se foloseşte totodată şi de perspectiva post factum asupra evenimentelor, apelând la comparaţia cu evoluţia societăţii în postcomunism. Atunci când scoate în evidenţă nedreptăţile la care este supus cetăţeanul în noua structură socială, el mută centrul de interes de pe responsabilitatea şi vina lor în construirea unui sistem totalitar spre reproşurile care pot fi adresate noilor lideri politici.

Am trecut aşadar printr-o serie de materiale de mare întindere prin care personajul îşi expune public întreaga viaţă şi activitate în structurile puterii, ocazie de care se foloseşte finalmente pentru a explica o întreagă existenţă, atât în ochii cititorului, cât şi pentru propria persoană. Scrierea memorialistică îşi atinge astfel scopul, ajutându-l să revină asupra unui parcurs şi să-l rememoreze într-o manieră prin care să devină cu uşurinţă acceptabil. Am încercat să redăm prin ochii naratorului o viziune aparte asupra evoluţiei României în anii de dictatură şi să aducem totodată un nou mod de raportare la un izvor istoric. Având în vedere particularităţile memoriei, am analizat literatura de tip autobiografic în complexitatea ei, fără a emite de la aceasta pretenţii de adevăr. Ne-am raportat aşadar la scrierile în discuţie ca fiind reprezentări ale unor evenimente şi nu realităţi de sine stătătoare. Dacă trecutul este strâns legat de felul în care ni-l amintim şi nu de desfăşurarea lui în realitate, literatura lui Dumitru Popescu ne-a servit astfel pentru a creiona în nuanţe diferite o întreagă perioadă istorică.

Am urmărit, în ultimă instanţă, să redăm o viaţă de om aşa cum acesta şi-o reaminteşte, plecând de la premisa conform căreia nimeni nu se poate debarasa de întreaga sa existenţă.

Cristina Roman

Ştefan Voitec. Destinul unui intelectual de stânga. Viaţa politică din România anilor 1920-1948

The study is a beginning of a research project. Our research approach was to focus on the intellectual and politician Stephen Voitec. The politician Stephen Voitec was one of the Social Democratic Party leaders in the interwar and postwar part. During Dej and Ceauşescu's communist regimes he was one of the leaders of the Communist Party holding important political and ministerial functions. We watched and analysed his entire political activity since its inception. We wanted to emphasize the important aspects of its activity from the first appearances on political scene, continuing to break the Social Democrats and the Communist Party framing, analysing trends and its involutions in the Communist Party and his successful political motivations in the Ceauşescu regime. We surprised in our study the context in which there have been significant changes in the political options and career of the intellectual Stephen Voitec. Archival sources were really helpful in our research. To this was added of course the related bibliography.

Keywords : biography, leadership, Social Democratic Party, Romanian Communist Party, continuity

Până la momentul instaurării dictaturii regelui Carol al II-lea în februarie 1938, regimul politic din România a avut un caracter democratic, funcţionând pe baza Constituţiei din 1923. Creaţie a Partidului Naţional Liberal aflat la guvernare, noua Constituţie adoptată de Parlament în 1923 recunoştea o serie de drepturi şi libertăţi democratice şi menţinea principiul democratic al separării puterilor în stat, stabilit în legea fundamentală din 1866. Dar, deseori, de-a lungul anilor '20-'30, democraţia a funcţionat condiţionat deoarece guvernanţii, temându-se de amploarea pe care ar fi putut să o ia nemulţumirile populare, au decretat pe timp de pace starea de necesitate. Astfel, era limitată practicarea unei serii de drepturi democratice, ca : dreptul la libera circulaţie, la întrunire, libertatea cuvântului (instaurarea cenzura). Erau legiferate dreptul autorităţii de a folosi armata împotriva cetăţenilor turbulenţi, de a aresta fără mandat, de a viola proprietatea în scopul cercetării cauzelor.

În decembrie 1918, guvernul liberal din Vechiul Regat, confruntat cu revoltele muncitoreşti, a recurs la forţa militară. Au fost arestaţi militanţi socialişti, au fost închise sediile organizaţiilor muncitoreşti, iar starea de asediu, care fusese instituită în 1916, în perioada participării României la Primul Război Mondial, a fost prelungită. Sub presiunea socialiştilor, Ministerul de Interne a hotărât în ianuarie 1919 redeschiderea sediilor Partidului Socialist, a permis reapariţia oficiosului partidului, ziarul *Socialismul*, şi a admis libertatea întrunirilor. La 14 ianuarie 1920, guvernul de coaliţie condus de Alexandru Vaida-Voevod, vicepreşedintele Partidului Naţional Român din Transilvania, a ridicat starea de asediu şi cenzura de pe teritoriul Vechiului Regat. Pentru a preveni izbucnirea unor noi mişcări sociale, guvernul a satisfăcut o serie de revendicări ale muncitorilor.

Guvernarea condusă de generalul Alexandru Averescu, preşedintele Partidului Poporului, instalată în martie 1920 a reintrodus starea de asediu şi cenzura. Ca urmare a acestor măsuri, în octombrie 1920 a fost declanşată greva generală. A fost suspendat ziarul *Socialismul*, au fost arestaţi o serie de militanţi socialişti, au fost închise sediile Partidului Socialist. În condiţiile crizei economice mondiale din anii '30, guvernele ţărăniste din noiembrie 1930 – aprilie 1931 şi din ianuarie--noiembrie 1933 au introdus două dintre cele trei „curbe de sacrificiu" care au însemnat reducerea salariilor şi a pensiilor. După introducerea celei de a treia curbă de sacrificiu în ianuarie 1933 mişcările sociale s-au amplificat. Ceferiştii din mai multe oraşe şi petroliştii din Prahova au declanşat greve. La 3 februarie 1933 s-a instituit din nou starea de asediu şi cenzura pentru o perioadă de şase luni în principalele centre muncitoreşti. Revoltele muncitorilor de la Atelierele C.F.R.

„Griviţa" şi ale petroliştilor din Prahova au fost reprimate prin intervenţia armatei şi organizaţiile comuniştilor au fost dizolvate.

Starea de necesitate a fost reintrodusă în 1938 când regimul dictatorial al lui Carol al II-lea a debutat în februarie cu decretarea stării de asediu pe întreg cuprinsul ţării. Autorităţile militare aveau dreptul de a face percheziţii „oriunde şi oricând va cere trebuinţa", de a „cenzura presa şi orice publicaţiuni", de a „dizolva orice adunări, oricare ar fi numărul participanţilor şi oriunde s-ar întâlni"[1]. Dictatura regală instaurată în 1938 şi cea militară a generalului Ion Antonescu, instalată în regim de război, în 1940, au menţinut starea de necesitate pe teritoriul României restrângând sau anulând libertăţile democratice.

Conform Constituţiei din 1923, regimul politic din România interbelică a fost unul democratic, dar partidele aflate la putere au folosit starea de asediu ca mijloc de a-şi apăra autoritatea şi a se menţine la guvernare. Criza economică şi manifestările partidelor de extremă stângă şi dreaptă din acea perioadă au determinat pe politicienii liberali şi ţărănişti să apeleze la introducerea stării de necesitate pentru ca stabilitatea ţării să nu fie pusă în pericol.

Ori de câte ori, până la instaurarea dictaturii carliste în '38, Partidul Naţional Liberal sau Partidul Naţional Ţărănesc aflate la guvernare au instituit starea de asediu, cei afectaţi de consecinţele produse de aceasta au fost socialiştii şi comuniştii, pentru că ei erau consideraţi vinovaţi de producerea revoltelor sociale. De nenumărate ori, liderii socialişti şi-au exprimat dezacordul şi îngrijorarea faţă de introducerea în anii '20-'30 a stării de necesitate în timp de pace. Ştefan Voitec publica în septembrie 1934, în ziarul *Proletarul*, articolul „Regimul excepţional continuă". El îşi exprima punctul de vedere în privinţa instituirii frecvente a stării de asediu de către guvernanţi : „Cenzura, starea de asediu, prigoana, abuzurile, represiunile, anularea celor mai elementare drepturi cetăţeneşti sunt în România auxiliarele aşa zisului regim constituţional sub care trăim cu consensul şi în profitul tuturor partidelor care se reazemă pe actuala rânduială socială"[2]. Constantin-Titel Petrescu, la conferinţa susţinută în 27 septembrie 1936, despre „Situaţia internă şi externă", acuza guvernul de incapacitate susţinând că este un regim fascizant şi antimuncitoresc care se menţine la conducere prin permanentizarea cenzurii şi a stării de asediu[3].

Autorităţile considerau că Partidul Socialist şi Partidul Comunist doreau răsturnarea regimului politic democratic. De fiecare dată când au avut loc mişcări sociale guvernările liberală sau ţărănistă au cenzurat presa şi au închis sediile celor două partide. Doctrinele şi programele politice ale celor două partide se adresau îndeosebi „clasei muncitoare". Era firesc ca politicienii socialişti şi comunişti să susţină

1. *Monitorul Oficial*, nr. 34, din 11 februarie 1938.
2. *Proletarul*, nr. 77, din 16 septembrie 1934, p. 1.
3. Arhiva Consiliului Naţional pentru Studierea Arhivelor Securităţii (în continuare A.C.N.S.A.S.), fond *Documentar*, dosar nr. 2112, f. 58.

necesitatea satisfacerii de către guvernanţi a revendicărilor protestatarilor şi să participe la aceste mişcări. Dar nu socialiştii şi comuniştii erau cei care provocau aceste conflicte sociale. Sigur, pentru a-şi mări numărul de militanţi destul de mic şi pentru a câştiga voturi, Partidul Social-Democrat şi Partidul Comunist interveneau în desfăşurarea mişcărilor sociale, amplificându-le. Cauzele protestelor sociale erau însă nivelul de trai scăzut al muncitorilor, criza economică din anii '30, măsurile autoritariste adoptate de guvernanţii liberali sau ţărănişti.

Atât liberalii, cât şi ţărăniştii, în perioadele când au guvernat, s-au preocupat îndeosebi de menţinerea la putere şi mai puţin de îmbunătăţirea nivelului de trai. Este adevărat că nici condiţiile economice şi sociale din România anilor interbelici nu au ajutat cele două partide să-şi pună în aplicare doctrinele. Liberalismul practicat de Partidul Naţional Liberal în perioada interbelică s-a deosebit de cel din Europa de Vest. În Vest a existat o burghezie liberală care a realizat reformele sociale şi economice. În România, burghezia, care apăruse abia în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, nu a putut îndeplini un obiectiv asemănător şi atunci statul a fost cel care a preluat sarcina de a dezvolta economia românească. Sub guvernările liberale economia a fost coordonată într-un mod autoritar, care a adus beneficii doar oligarhiei financiare şi industriale şi nu a satisfăcut celelalte categorii sociale. Liberalii au încurajat industrializarea, au dezvoltat infrastructura, au modernizat transporturile, dar nu a fost de ajuns pentru ca marea masă a populaţiei să poată beneficia de un nivel de trai care să îi asigure existenţa.

Înfiinţat în 1926 în urma fuziunii Partidului Ţărănesc din Vechiul Regat şi a Partidului Naţional Român din Transilvania, Partidul Naţional Ţărănesc s-a bucurat de susţinere populară. Liderii ţărănişti promiteau reforma agrară, descentralizarea administrativă, o autonomie a administraţiei locale. Dar naţional-ţărăniştii s-au preocupat prea mult de realizarea ţelurilor lor politice înaintea celor economice şi nu au reuşit să răspundă necesităţilor imediate ale ţăranilor. Această situaţie a derivat şi din vederile politice diferite ale celor doi lideri ai săi. Ion Mihalache avea un program ţărănesc şi dorea să creeze un stat ţărănesc, în timp ce Iuliu Maniu era adeptul unei politici care, prin obiectivele sale, era legată de clasa mijlocie.

Pe fondul unei economii aflată într-o lentă stare de dezvoltare, al unor guvernări care nu s-au preocupat suficient de îmbunătăţirea nivelului de trai, al nemulţumirilor populaţiei, al frământărilor politice s-a consolidat în perioada interbelică mişcarea social-democrată, ale cărei origini le regăsim în deceniul anterior revoluţiei de la 1848, când Theodor Diamant, care provenea dintr-o familie de boiernaşi, l-a cunoscut la Paris pe socialistul utopic francez Charles Fourier şi a devenit un adept al ideilor de asociere ale acestuia. Influenţa exercitată de socialişti în viaţa politică românească interbelică a fost modestă. Socialiştii nu au avut nici organizarea, nici resursele sau alegătorii necesari pentru a constitui o provocare pentru partidele tradiţionale. Unul dintre obstacolele în calea succesului mişcării socialiste în România interbelică a fost tradiţia. Majoritatea românilor considerau în acea perioadă socialismul nepotrivit

condiţiilor lor. Ei concepeau România ca o ţară agricolă şi nu acceptau modelul capitalist de dezvoltare. Acea parte a clasei mijlocii formată din negustori şi mici industriaşi care totuşi acceptau faza capitalistă de dezvoltare a ţării opta pentru modelul liberal occidental, nu pentru cel socialist colectivist.

Persistenţa tradiţiei a limitat atracţia socialismului în rândurile ţărănimii. Ţăranii l-au asociat cu proprietatea colectivă, care le ameninţa valorile comunităţilor săteşti. Modelul capitalist de dezvoltare industrială era respins de lumea arhaică în obiceiuri şi în practici de la sate. Tradiţia „eminamente agricolă" a economiei româneşti, dezvoltarea târzie şi lentă a industriei nu au permis naşterea unui electorat social-democrat.

Efectele războiului, victoria revoluţiei bolşevice din 1917 din Rusia au influenţat considerabil evoluţia mişcării socialiste româneşti. Constantin-Titel Petrescu nota în lucrarea sa *Socialismul în România* că: „oboseala şi deziluziile războiului, incapacitatea organizaţiei burghezo-capitaliste, vinovată de deslănţuirea şi conducerea războiului, accentuaseră tendinţele revoluţionare ale maselor populare, care se întorceau de pe front complet radicalizate. Mişcarea din ţara noastră, fatal, suferise aceste influenţe din afară"[1]. Înfiinţarea Internaţionalei Comuniste (Kominternul) în martie 1919 la Kremlin a schimbat cursul socialismului în România. Până la dispariţia sa în anul 1943, Kominternul a avut un rol esenţial în organizarea comuniştilor români. La 1921, Partidul Socialist era aproape rusificat, tinzând să devină un fel de anexă în România a Partidului Bolşevic Comunist din Rusia. Între cele 21 de condiţii pentru afilierea partidului la Internaţionala Comunistă impuse delegaţiei socialiste româneşti prezentă la al II-lea Congres al Kominternului, desfăşurat în iulie-august 1920 la Petrograd şi Moscova, se găseau şi cele conform cărora: membrii de partid care respingeau condiţiile trebuiau excluşi, orice partid trebuia să recunoască ruptura completă cu reformismul, social-democraţii reformişti trebuiau înlăturaţi.

Congresul Partidului Socialist început la 8 mai 1921 a hotărât transformarea sa în Partidul Comunist din România (P.C.dR.) şi afilierea lui la Internaţionala a III-a[2]. La Congresul al II-lea al Partidului Comunist, desfăşurat la Ploieşti între 3 şi 4 octombrie 1922, a fost adoptat statutul partidului, conform căruia Partidul Comunist din România era o secţiune a Internaţionalei Comuniste[3]. Socialiştii care s-au opus afilierii la Internaţionala Comunistă au creat în iunie 1921 Federaţia Partidelor Socialiste din România[4]. În 1927, la Congresul Federaţiei, s-a hotărât crearea unui nou Partid Social-Democrat (P.S.D.) prin reunirea tuturor partidelor

1. Constantin-Titel Petrescu, *Socialismul în România 1835 – 6 septembrie 1940*, Biblioteca Socialistă, Bucureşti, 1944, pp. 313-314.
2. Ioan Scurtu, *Istoria României în anii 1918-1940. Evoluţia regimului politic de la democraţie la dictatură*, Editura Didactică şi Pedagogică, Bucureşti, 1996, p. 65.
3. *Ibidem*, p. 66.
4. *Ibidem*, p. 63.

socialiste regionale într-o singură organizaţie politică. Noul partid care îi avea la conducerea sa pe vechii fruntaşi socialişti Ilie Moscovici şi Constantin-Titel Petrescu, urma linia marxistă, dar se distanţa de comunişti opunându-se preluării pe cale revoluţionară a puterii şi optând pentru o trecere graduală desfăşurată într-un cadru politic democratic la societatea socialistă.

În urma divergenţelor de idei dintre grupările care activau în cadrul Partidului Social-Democrat, privind direcţia politică pe care ar fi trebuit să o adopte P.S.D., în iulie 1928 s-a produs scindarea acestuia. Dezaprobând curentul social-democrat reformist şi ideea colaborării cu partidele burgheze, pe care le promova gruparea de dreapta în fruntea căreia se afla Constantin-Titel Petrescu, gruparea de stânga, adeptă a troţkismului şi reprezentată de dr. Litman Ghelerter, Ştefan Voitec şi Zaharia Tănase, s-a despărţit de partid formând Partidul Socialist al Muncitorilor din România[1]. Printre obiectivele noului partid figurau : unificarea tuturor forţelor muncitoreşti, unificarea sindicală muncitorească, înfiinţarea Internaţionalei unice[2]. Organul de presă al partidului era ziarul *Proletarul*[3]. Acesta avea să apară până în 1934, când a fost interzis de guvern[4]. La Partidul Socialist al Muncitorilor au aderat mai târziu şi alţi vechi militanţi socialişti în frunte cu Gheorghe Cristescu, desprinşi din Blocul Muncitoresc Ţărănesc[5]. În 1930 Partidul Socialist al Muncitorilor din România şi-a schimbat denumirea în Partidul Socialist Independent[6].

În februarie 1933, în Partidul Social-Democrat s-a produs o nouă scindare, în urma desprinderii unei grupări condusă de socialiştii de stânga adepţi ai „refacerii unităţii clasei muncitoare", Constantin Popovici şi Nicolae Moscăuţeanu, care în martie '33 au creat Partidul Socialist din România[7]. În august 1933 acest partid a fuzionat cu Partidul Socialist Independent[8]. Noua formaţiune politică rezultată s-a numit Partidul Socialist Unitar[9]. Preşedintele noului partid era dr. Ghelerter, iar secretari erau Ştefan Voitec şi Constantin Popovici. Unul dintre obiectivele sale a fost „realizarea unităţii integrale a mişcării muncitoreşti"[10]. Partidul Socialist Unitar a funcţionat până în 1937, când gruparea disidentă a revenit la Partidul Social-Democrat[11].

1. Constantin-Titel Petrescu, *op. cit.*, p. 409.
2. *Ibidem*.
3. *Ibidem*.
4. *Ibidem*, p. 410.
5. Organizaţie legală aflată sub conducerea Partidului Comunist. A fost creată în anul 1925 de Partidul Comunist cu scopul de a-i servi ca formă de colaborare cu celelalte partide ; vezi Ioan Scurtu, *op. cit.*, p. 67.
6. *Ibidem*.
7. *Ibidem*, p. 116.
8. *Ibidem*.
9. *Ibidem*.
10. *Ibidem*.
11. Constantin-Titel Petrescu, *op. cit.*, p. 410.

În timpul dictaturii regale instaurată în 1938, în condiţiile în care, conform Decretului-lege din martie '38, partidele erau dizolvate, P.S.D.-ul condus de Titel Petrescu a reuşit să îşi continue activitatea în ilegalitate. Dar aceasta a fost redusă, rezumându-se doar la dezbateri teoretice. Şi în perioada dictaturii militare a generalului Ion Antonescu, instaurată în 1940, Partidul Social-Democrat, ca şi celelalte partide, a continuat să existe, dar a avut o activitate restrânsă în jurul oficiosului partidului *Lumea Nouă*.

Procesele şi crimele dictate de Stalin în anii 1936-1937 împotriva generaţiei leniniste din care a făcut parte şi Constantin-Titel Petrescu, anexarea Basarabiei şi a unei părţi din Bucovina de către sovietici în 1940 l-au determinat pe preşedintele P.S.D. să privească cu neîncredere către Partidul Comunist din România ai cărui lideri erau strâns legaţi de politica lui Stalin. Dizolvarea Kominternului în 1943, dar şi conjunctura politică din România legată de regimul antonescian aflat la putere şi de implicarea României în al Doilea Război Mondial l-au determinat pe Titel Petrescu să accepte diversele alianţe postbelice cu Partidul Comunist (Frontul Unic Muncitoresc în mai 1944 şi Frontul Naţional Democrat în octombrie 1944[1]). El a acceptat ca Partidul Social-Democrat să încheie alianţe cu Partidul Comunist cu condiţia ca fiecare dintre cele două părţi să îşi păstreze identitatea politică. Atunci când această condiţie nu a mai fost respectată, în calitate de preşedinte al P.S.D., Titel Petrescu a refuzat colaborarea cu comuniştii.

Începând din martie 1945, ajunşi la guvernare, comuniştii au iniţiat campania de lichidare a partidelor democratice (Naţional Liberal, Naţional Ţărănesc şi Social--Democrat). Perspectiva alegerilor din 1946 şi, legat de aceasta, teama Partidului Comunist faţă de şansele Partidului Social-Democrat de a câştiga scrutinul electoral alături de partidele „istorice" i-au determinat pe comunişti să ia încă din 1945 o serie de măsuri care să provoace dezbinarea P.S.D.-ului şi, în final, asimilarea lui de către P.C.dR. Serviciul Special de Informaţii (S.S.I.) a fost direct implicat în stabilirea şi punerea în practică a unui plan special care avea ca scop dezmembrarea Partidului Social-Democrat. Conform unui raport al Serviciului Special de Informaţii asupra activităţii P.S.D.-ului, începând din luna iunie a anului 1945 şi până în februarie 1946 activitatea Partidului Social-Democrat a fost atent urmărită. S.S.I. a acţionat pe mai multe direcţii : întărirea reţelei informative din P.S.D., sprijinirea aripei stângi din Partidul Social-Democrat reprezentată de Lothar Rădăceanu şi dr. Ghelerter care erau susţinători ai guvernării Groza şi ai Frontului Unic Muncitoresc, încurajarea socialistului Ştefan Voitec de a se alătura grupării stângii din P.S.D. ; organizarea unei acţiuni concertate la nivelul întregii ţări cu scopul slăbirii poziţiei deţinută în partid de Constantin-Titel Petrescu[2].

1. Victor Frunză, *Istoria comunismului în România*, Editura Humanitas, Bucureşti, 1990, pp. 264 şi 267.
2. A.C.N.S.A.S., fond *Documentar*, dosar nr. 2106, ff. 37, 220, 221 şi 533.

Scindarea Partidului Social-Democrat nu s-a produs în 1945. La Plenara C.C. a P.S.D. din 1-3 decembrie 1945 a fost adoptată *Rezoluţia privitoare la prezentarea pe liste separate în alegeri*. Social-democraţii considerau la acel moment că realizarea partidului unic muncitoresc în condiţiile de atunci rămânea doar un deziderat al viitorului. Constantin-Titel Petrescu obţinea la Plenara din decembrie '45 un succes de scurtă durată asupra aripii deviaţioniste de stânga din partid. Rezoluţia adoptată nu era definitivă. O hotărâre privind participarea Partidului Social-Democrat la alegerile parlamentare urma să se adopte la Congresul din martie 1946.

Ruptura din cadrul P.S.D.-ului s-a produs la Congresul din martie 1946. Una dintre metodele utilizate de comunişti pentru a determina dezmembrarea Partidului Social-Democrat a fost şantajul cu „dosarul". Două exemple în acest sens sunt fruntaşii socialişti Lothar Rădăceanu şi Ştefan Voitec. O condiţie în menţinerea celor doi în posturile ministeriale deţinute în guvernul Groza a fost aceea de a se conforma în respectarea „direcţiei" dictate de Partidul Comunist. Orice abateri ale lor de la linia trasată de P.C.dR. provoca apariţia „dosarelor" cu diverse materiale compromiţătoare. În ceea ce îl priveşte pe Lothar Rădăceanu (Lothar Würzer), acesta era de origine etnică germană, iar în timpul celui de al Doilea Război Mondial obţinuse o serie de beneficii ca rezultat al unor servicii pe care le-a adus regimului hitlerist din Germania. Dacă Rădăceanu s-ar fi opus participării P.S.D. pe liste comune cu comuniştii la alegeri, unificării P.S.D. cu P.C.R. şi, în final, asimilării socialiştilor de către comunişti, el risca să fie catalogat drept „fascist infiltrat în mişcarea muncitorească". În cazul lui Ştefan Voitec, acesta a fost reporter de război pe Frontul de Răsărit şi a colaborat în perioada '41-'44 la revista de propagandă *Der Soldat*[1]. Articolele publicate de el erau adresate soldaţilor de pe front şi susţineau războiul contra Uniunii Sovietice. Dacă Voitec ar fi criticat acţiunile Partidului Comunist de lichidare a social-democraţiei, ar fi fost demascat drept un „duşman înrăit". Acestea erau condiţiile în care aripa Rădăceanu-Voitec a votat la Congresul din '46 pentru participare la alegeri pe liste comune cu Partidul Comunist. Imediat după Congres, Constantin-Titel Petrescu s-a retras din P.S.D. şi a format un nou partid (Partidul Social Democrat Independent). În urma falsificării alegerilor din 1946 de către comunişti, P.S.D.I. a trecut în opoziţie alături de P.N.L. şi P.N.Ţ. Cele trei partide au avut o strânsă colaborare în perioada 1946-1947 în lupta împotriva dictaturii comuniste. În cursul anului 1947 Partidele Liberal şi Ţărănesc au fost lichidate, la sfârşitul aceluiaşi an regele a fost alungat.

Primele semne de înghiţire de către Partidul Comunist a Partidului Social-Democrat au apărut încă din toamna lui 1947. La Congresul al XVIII-lea al P.S.D. din octombrie 1947, operaţiunea de „curăţire" a P.S.D. de ultimii opozanţi (Ion Burcă, Mironescu Mera) ai asimilării partidului de către P.C.R. era încheiată. Noile

1. Arhivele Naţionale Istorice Centrale (în continuare A.N.I.C.), fond *95*, dosar nr. 122399, f. 6.

organe de conducere ale Partidului Social-Democrat alese la Congres aveau ca sarcină realizarea aşa-zisei unificări cu Partidul Comunist.

Încă din luna ianuarie 1948 au fost alese la nivel local organele de conducere ale partidului unic, au fost aleşi delegaţii la Congresul de unificare din februarie şi au fost unificate organizaţiile de tineret ale celor două partide[1]. Congresul avea doar să constate unificarea P.S.D. cu P.C.R. şi formarea Partidului Muncitoresc Român. În Rezoluţia adoptată la Congresul de unificare din 21-23 februarie 1948 se spunea: „Congresul felicită cu însufleţire clasa muncitoare şi, odată cu ea, întreg poporul muncitor, cu prilejul traducerii în viaţă a vechii năzuinţe a proletariatului din România – înfăptuirea unităţii sale organice în cadrul Partidului Muncitoresc Român”[2]. Încă de la bun început se stabilea că în noul partid nu putea intra oricine, ci doar dacă avea „origine sănătoasă”: „Rândurile partidului nostru trebuie păzite de elemente reacţionare, de cei ce au activat în rândurile legionarilor, de carierişti şi afacerişti”[3]. „Fracţiunile”, „grupuleţele”, „abaterile şi greşelile” nu mai erau permise. „Cadrele pregătite ideologiceşte”, care aveau să se ocupe cu educaţia politică şi propaganda, trebuiau să fie vigilente şi să apere organizaţiile de partid de astfel de situaţii.

Ştefan Voitec, unul dintre socialiştii care au făcut pact în 1948 cu Partidul Comunist consimţind la dizolvarea Partidului Social-Democrat, a ţinut să precizeze în deschiderea Congresului faptul că: „Înlăturarea elementelor de dreapta din rândurile social-democrate, au contribuit să păşim, cu o clipă mai devreme, şi noi cei dintâi, la actul pe care îl desăvârşim la acest impunător Congres”[4]. Din rândul „elementelor de dreapta” a căror înlăturare din P.S.D. a grăbit asimilarea social-democraţilor de către comunişti a făcut parte şi Constantin-Titel Petrescu, bunul amic al lui Ştefan Voitec. În timp ce Voitec fuzionase cu Partidul Comunist, în primăvara anului 1948 prietenul său Constantin-Titel Petrescu era arestat de autorităţile comuniste.

Înainte de 1945. Etapa troţkistă

Absolvent al Şcolii Politehnice din Bucureşti, Ştefan Voitec a practicat mai multe meserii. A fost profesor suplinitor la Gimnaziul „Sf. Iosif” din Bucureşti, a lucrat ca funcţionar la Banca de Credit Mărunt a socialistului dr. Ghelerter, a fost bibliotecar la biblioteca muncitorească de la redacţiile ziarelor *Adevărul* şi *Dimineaţa*[5].

1. Victor Frunză, *op. cit.*, p. 345.
2. A.N.I.C., fond *C.C. al P.C.R. – Cancelarie*, dosar nr. 158/1948, f. 10.
3. *Ibidem*, f. 14.
4. A.N.I.C., fond *C.C. al P.C.R. – Cancelarie*, dosar nr. 149/1948, f. 2.
5. A.N.I.C., fond *95*, dosar nr. 122399, f. 11.

Încă din timpul studenţiei, în 1918, s-a înscris în Partidul Socialist, iar în 1919 a fost ales şeful tinerilor socialişti. Tânărul socialist Ştefan Voitec s-a implicat la începutul carierei sale politice în publicistica de partid, lucrând în redacţiile ziarelor *Socialismul* şi *Proletarul*. A colaborat de asemenea la *Lumea Nouă* şi *Libertatea*. În anii '20 Voitec l-a cunoscut pe Constantin-Titel Petrescu. Între cei doi s-a creat o relaţie de prietenie, care l-a ajutat pe Ştefan Voitec să se formeze ca om politic. În 1923, Voitec a colaborat alături de Constantin-Titel Petrescu şi alţi fruntaşi social-democraţi la crearea „Ligii drepturilor omului"[1]. După cum susţinea Constantin-Titel Petrescu în ancheta de la Securitate din martie 1953, el a fost cel care l-a susţinut în noiembrie 1944 pe Ştefan Voitec să obţină funcţia de ministru la Ministerul Învăţământului Public[2].

Voitec a avansat încă de tânăr în ierarhia de partid : în 1926 a devenit secretar al Partidului Socialist[3] ; în 1933 a fost numit secretar general al Partidului Socialist Unitar[4] ; începând din 1937 a fost membru al Comitetului executiv al P.S.D., în timpul dictaturii antonesciene, când partidele au fost desfiinţate, a participat în calitate de secretar al Comitetului de acţiune al Partidului Social-Democrat la şedinţele secrete ale acestuia[5], la 23 august 1944 a făcut parte din Sfatul P.S.D.-ului[6].

Ştefan Voitec a fost adept al liniei de stânga în cadrul Partidului Social-Democrat. În 1928, împreună cu dr. Ghelerter, Zaharia Tănase şi alţi socialişti, care făceau parte din aripa de stânga a P.S.D.-ului, s-au desprins din partid şi au format Partidul Socialist al Muncitorilor. Acest partid şi-a schimbat titulatura de două ori : în 1930 s-a numit Partidul Socialist Independent, iar, în 1933 a devenit Partidul Socialist Unitar.

Socialiştii independenţi unitarişti susţineau politica biroului internaţional al grupărilor socialiste independente şi unitariste care îşi avea centrul la Paris şi era condus de Leon Troţki[7]. Idealurile teoreticianului rus Leon Davidovici Troţki erau : distrugerea civilizaţiei burgheze, a statului de drept, a ţărănimii „individualiste", revoluţia mondială cu orice risc, distrugerea birocratismului şi a statului poliţienesc bolşevic, un nou partid, o nouă internaţională. Troţki este unul dintre eroii revoluţiei ruse şi unul dintre fondatorii regimului bolşevic la a cărui instalare şi întărire a contribuit. Conflictul dintre el şi Stalin s-a produs pe fondul luptei pentru putere dintre facţiunile din cadrul Partidului Comunist (bolşevic) din Uniunea Sovietică. Troţki respingea sistemul birocratic-dictatorial stalinist, dar teoria „revoluţiei

1. *Ibidem*, f. 9.
2. *Ibidem*, f. 130.
3. *Ibidem*, f. 64.
4. *Ibidem*.
5. *Ibidem*, f. 130.
6. *Ibidem*, f. 11.
7. *Ibidem*, f. 72.

permanente"[1] (un manifest în favoarea violenţei neîngrădite împotriva tuturor celor decretaţi drept capitalişti inamici ai revoluţiei) susţinută de el era tot o formă de totalitarism.

În anii '30, Ştefan Voitec corespondа cu Biroul Internaţional al Tineretului Revoluţionar de la Paris[2] şi cu Biroul Internaţional al Uniunii Socialiste-Revoluţionare de la Londra[3]. Aceştia îi trimiteau invitaţii pentru a participa la diverse reuniuni şi conferinţe ale lor sau îl informau despre diverse proiecte. În septembrie 1937 a primit din partea Biroului Internaţional al Uniunii Socialiste-Revoluţionare de la Londra o scrisoare însoţită de două proiecte de înfiinţare a unui Ziar Internaţional şi a unui Fond de Ajutorare Roşu Internaţional[4]. Era invitat ca în cazul în care dorea să sugereze modificări sau voia să propună noi proiecte să le comunice. Socialiştii independenţi unitarişti, din rândul cărora a făcut parte şi Voitec, doreau aplicarea liniei politice troţkiste la situaţia din România de la sfârşitul anilor '20 – mijlocul anilor '30. Ei susţineau unificarea tuturor forţelor muncitoreşti într-un nou partid de unitate muncitorească bazat pe un socialism „intransigent", care respingea „colaborarea de clasă", pacea socială şi „sectarismul prăpăditor". Obiectivul lor era înfrângerea „reacţiunii" şi cucerirea succesivă a puterii prin „dictatura proletariatului". S-au opus la acea vreme unificării cu comuniştii pentru că ei percepeau Partidul Comunist din România epocii interbelice ca pe o creaţie a Kominternului, a cărui politică era dictată de comuniştii de la Moscova.

În vremea regimului antonescian, Ştefan Voitec a colaborat la revistele de front *Sentinela* şi *Der Soldat*, editate de Serviciul de Propagandă al Marelui Stat Major[5]. Articolele semnate de el cu gradul de „Caporal" sau „Sergent T.R." erau mobilizatoare pentru soldaţii români care luptau în războiul din răsărit. În articolul „Trecut basarabean – vechimea Chişinăului" din *Sentinela* din august 1941, Voitec scria : „Azi dezrobitoarea armată română împlineşte dorinţa atât de înălţătoare şi româneşte mărturisită acum 24 de ani de românul transnistrean Toma Jalbă : «Să nu ne lăsaţi fraţilor în gheara ruşilor, că dacă voi ne veţi uita, apoi noi nu vom uita ţara mamă»"[6].

1. Conform teoriei troţkiste a „revoluţiei permanente", revoluţia, odată dezlănţuită, va trebui să-şi urmeze cursul până la completa prăbuşire a capitalismului şi înscăunarea regimului socialist în lumea întreagă vezi Sterie Diamandi, *Eroii revoluţiei ruse : Lenin, Troţki, Stalin*, Editura Cugetarea, Bucureşti, p. 205.
2. A.N.I.C., fond *95*, dosar nr. 121741, f. 20.
3. *Ibidem*, f. 4.
4. *Ibidem*, f. 3.
5. A.N.I.C., fond *95*, dosar nr. 122399, f. 77.
6. *Sentinela*, nr. 33, din 3 august 1941, p. 4.

La guvernare. La Ministerul Educaţiei Naţionale

În calitate de Ministru al Educaţiei Naţionale, în perioada noiembrie 1944 – decembrie 1947[1], Ştefan Voitec a fost cel care a iniţiat primele măsuri ce vizau reformarea învăţământului românesc după model sovietic. Ministeriatul său a creat bazele pentru reforma învăţământului ce avea să se realizeze în anul 1948. Prezenţa armatei sovietice ocupante pe teritoriul României a impus încă din '44 trecerea la epurarea învăţământului de elemente „antidemocratice". Articolul „Şcoala pe drumuri noi", publicat în oficiosul Partidului Social-Democrat, *Libertatea* din 3 decembrie 1944, prezenta pe larg măsurile pe care ministrul Educaţiei Naţionale, Ştefan Voitec, le adoptase în ceea ce priveşte epurarea manualelor de materialul didactic fascist şi antidemocratic, curăţarea lor de toate paginile „pline de ură" împotriva popoarelor din Uniunea Sovietică, interzicerea din manualele şcolare şi cursurile universitare a unor autori ca Brătescu-Voineşti şi Rădulescu-Motru, consideraţi „antidemocratici", epurarea corpului profesoral[2]. După cum afirma autorul articolului, acestea erau câteva dintre obiectivele programului „de democratizare a învăţământului" pe care Ştefan Voitec l-a prezentat la învestirea sa ca ministru şi pentru aplicarea căruia ar fi avut „mânile libere"[3].

În iulie 1945, Comisia Aliată de Control din România a trimis ministrului Educaţiei Naţionale o adresă prin care i-a solicitat întocmirea unui raport asupra îndeplinirii acelor prevederi din Convenţia de Armistiţiu care se refereau la învăţământ[4]. Ministrul Ştefan Voitec trebuia să informeze Comisia Aliată despre modul în care Ministerul Educaţiei a acţionat până la acel moment în privinţa epurării elementelor fasciste şi profasciste în rândul corpului profesoral şi al elevilor şi să arate cum s-a realizat înlocuirea manualelor profasciste, a programelor analitice din perioada interbelică, a hărţilor geografice vechi[5].

În ceea ce priveşte înlocuirea manualelor şcolare vechi, un exemplu este manualul de Istorie a României de clasa a XI-a realizat de o echipă condusă de istoricul marxist Mihail Roller. Prima ediţie a manualului a apărut în 1947. Manualul era prima încercare de prezentare a societăţii formată în spaţiul românesc pe baza „învăţăturii marxist-leniniste", iar lupta de clasă era considerată drept „forţa motrice" a dezvoltării societăţii. Din motive politice, prima ediţie a manualului lui Roller nu a fost atât de revoluţionară pe cât era socotită la vremea respectivă. Atunci, în România, funcţionau încă un regim monarhic, partide politice. Echipa coordonată de Roller îşi propusese să pregătească terenul istoriografic în vederea

1. A.N.I.C., fond *C.C. al P.C.R. – Secţia Cadre*, dosar V/563, f. 1.
2. A.N.I.C., fond *95*, dosar nr. 121741, f. 48.
3. *Ibidem*.
4. *Ibidem*, f. 55.
5. *Ibidem*.

totalei schimbări a prezentării trecutului naţional îndată ce condiţiile politice aveau să permită acest lucru. De aceea, în manualul din ’47 evenimentele legate de Primul Război Mondial nu sunt ignorate, este tratată obiectiv participarea românească la conflagraţia mondială, sunt amintiţi regii Carol şi Ferdinand, sunt amintite rolurile jucate de I.C. Brătianu în timpul Războiului de Independenţă şi de Iuliu Maniu în realizarea unirii Transilvaniei cu ţara[1].

Referitor la epurarea corpului profesoral universitar efectuată în 1947, trebuie amintit faptul că în toamna acelui an, invocând motive bugetare, Ministerul Educaţiei Naţionale a desfiinţat aproximativ 250 de posturi didactice universitare[2]. Cu această ocazie au fost epuraţi o serie de istorici indezirabili ca Gheorghe Brătianu, Ioan Hudiţă, Victor Papacostea, Constantin C. Giurescu. Înlocuirea manualelor şcolare din perioada interbelică, epurarea corpului pofesoral, desfiinţarea autonomiei universitare au fost o parte dintre sarcinile pe care comuniştii care deţineau Ministerul Educaţiei Naţionale şi le-au impus să le îndeplinească în perioada ’45-’47.

Originile politice ale lui Ştefan Voitec erau socialiste, astfel că din programul său de „democratizare a învăţământului” nu au lipsit obiectivele de natură socială, cum ar fi : gratuitatea învăţământului secundar liceal, asigurarea în limita fondurilor disponibile a locuinţelor, hranei, asistenţei medicale, cursurilor pentru studenţii cu posibilităţi materiale reduse, reglementarea salarizării cadrelor didactice. În timpul mandatului său de la minister, în Partidul Social-Democrat s-au înscris un număr mare de profesori şi învăţători. Pentru a-şi crea o bază de susţinere, din rândurile lor a făcut numiri în posturile din minister, dar şi în cele ale organelor locale de conducere din învăţământ. Voitec şi-a dat seama de rolul important pe care învăţătorii îl aveau în conducerea micilor comunităţi de la sate şi din provincie. A creat o Organizaţie Centrală a Învăţătorilor Socialişti cu ajutorul căreia numărul învăţătorilor în P.S.D. a crescut la mijlocul anilor ’40[3]. Fruntaşii învăţătorilor reuniţi în Organizaţia Centrală a Învăţătorilor Socialişti au avut un rol important în organizarea în ţară a cadrelor Partidului Social-Democrat.

Pregătirea sciziunii din cadrul Partidului Social-Democrat (1945-1946)

În 1945, Ştefan Voitec a fost considerat de comunişti ca fiind persoana cea mai potrivită pentru a fi folosită în acţiunea lor în vederea distrugerii unităţii P.S.D. prin înlăturarea din partid a grupării reformiste în fruntea căreia se afla Constantin-Titel

1. Vlad Georgescu, *Politică şi istorie. Cazul comuniştilor români 1944-1977*, Editura Humanitas, Bucureşti, 2008, pp. 30-32.
2. Dinu C. Giurescu, *De la Sovromconstrucţii nr. 6 la Academia Română : amintiri, mărturii*, Editura Meronia, Bucureşti, 2008, p. 126.
3. A.N.I.C., fond *95*, dosar nr. 122399, f. 12.

Petrescu. Era cunoscut faptul că Voitec, împreună cu gruparea dr. Ghelerter, produsese în 1928 o sciziune a Partidului Social-Democrat condus de Constantin-Titel Petrescu. În acelaşi timp se ştia că Ştefan Voitec se întorsese în 1937 în partidul condus de Constantin-Titel Petrescu, cu care se înţelegea foarte bine, fiind prieteni. În schimbul colaborării la îndepărtarea din partid a lui Constantin-Titel Petrescu, comuniştii i-au promis în 1945 lui Voitec că îi vor da conducerea P.S.D.-ului[1]. În februarie 1946, la locuinţa lui Lothar Rădăceanu, mai mulţi fruntaşi socialişti s-au reunit pentru a pregăti înlăturarea lui Constantin-Titel Petrescu la Congresul P.S.D. ce urma să aibă loc în martie. În intervenţia sa de la acea întâlnire, Ştefan Voitec a spus : „În vederea acţiunii ce am hotărât să o întreprindem împreună cu Lothar Rădăceanu, împotriva lui Titel Petrescu şi a acoliţilor săi, am luat contact cu un număr mare de fruntaşi social-democraţi din învăţământ, care s-au arătat a fi gata să se alăture acţiunii noastre"[2]. Titel Petrescu declara la Securitate în 1953 în legătură cu scindarea partidului produsă în martie 1946 că ştia că Voitec era de stânga şi ceea ce l-a surprins a fost atitudinea adoptată de Lothar Rădăceanu, pe care îl ştia că avea o orientare de dreapta în partid şi credea că a adoptat o linie politică de stânga din oportunism[3]. Atât Voitec, cât şi Rădăceanu şi-au manifestat oportunismul în parcurgerea etapelor carierelor lor politice. Dar începuturile în politică ale lui Ştefan Voitec ne arată că acesta a fost mai apropiat ideologic de comunişti decât Lothar Rădăceanu.

În septembrie 1945 Ştefan Voitec a făcut parte din delegaţia guvernamentală care, în frunte cu prim-ministrul Petru Groza, a făcut o vizită la Moscova. În anii '40-'50, orice decizie majoră la nivel de politică internă a P.C.R. era adoptată de conducerea partidului numai la ordinul sau cu aprobarea Moscovei. Şi în cazul unificării cu social-democraţii, lucrurile au stat la fel. Ştefan Voitec, în calitate de reprezentant al social-democraţilor, a primit la Moscova o serie de indicaţii în ceea ce priveşte orientarea politică pe care P.S.D. urma să o adopte în continuare.

Din declaraţiile pe care le-a făcut cu diverse ocazii după întoarcerea de la Moscova se desprind câteva concluzii. El fusese cel desemnat de Stalin pentru a realiza din partea social-democraţilor unificarea cu comuniştii. În octombrie 1947, referindu-se la competiţia dintre el şi colegul său de partid Lothar Rădăceanu pentru realizarea unificării P.S.D. cu P.C.R. Ştefan Voitec declara : „Singurul care va realiza unitatea sunt eu, fiindcă am discutat şi aşa s-a hotărât încă de acum doi ani la Moscova cu Stalin şi cu Molotov"[4]. Alianţele dintre P.S.D. şi P.C.R. (Frontul Unic Muncitoresc şi Frontul Naţional Democrat) trebuiau să fie menţinute. În septembrie 1945, Voitec afirma în cercurile de apropiaţi că : „Retragerea Partidului

1. A.C.N.S.A.S., fond *Documentar*, dosar nr. 2106, f. 221.
2. A.N.I.C., fond *95*, dosar nr. 121229, f. 49.
3. A.N.I.C., fond *95*, dosar nr. 122399, f. 130.
4. *Ibidem*, f. 44.

Social-Democrat din FND i-ar aduce prejudicii considerabile”[1]. Social-democraţii urmau să participe la alegerile din 1946 numai pe liste comune cu comuniştii. În declaraţiile făcute la organizaţia P.S.D. din Craiova în martie 1946, el spunea: „Opoziţia noastră faţă de cartelare ar putea fi interpretată ca un act de ostilitate împotriva ruşilor”[2].

Fuziunea cu comuniştii

Ştefan Voitec a acceptat alianţa cu comuniştii pentru că îşi dădea seama că în condiţiile de la mijlocul anilor ’40, când opoziţia politică nu avea libertate de manifestare, P.S.D. nu ar fi putut să funcţioneze decât alături de comunişti. Partidul Comunist era cel care avea puterea de decizie în viaţa politică a acelor ani. În funcţie de el se formau sau se desfăceau alianţe, se înfiinţau sau se desfiinţau partide. În ianuarie 1946, într-o întâlnire avută cu Constantin-Titel Petrescu, Voitec susţinea că: „Faţă de evoluţia situaţiei politice interne, nu mai poate fi vorba ca, în viitoarele alegeri, Partidul Social-Democrat să candideze pe liste separate”[3]. La o întâlnire cu prietenul său dr. Vainer după scindarea partidului din martie ’46, el îi mărturisea acestuia că: „Nu este exclus ca Titel Petrescu să revină în partid. Titel Petrescu îşi dă seama că politiceşte este distrus şi fără nicio perspectivă pe linia pe care merge”[4].

După vizita la Moscova din 1945, Voitec ştia că nu mai există cale de întoarcere în privinţa asimilării socialiştilor de către comunişti. Dar a sperat ca acest lucru să se facă în condiţii cât mai bune pentru fruntaşii social-democraţi, astfel încât aceştia să nu aibă de suferit. În august 1947 susţinea că: „Va încerca să obţină o situaţie cât mai bună pentru membrii de bază ai P.S.D.-ului. În privinţa membrilor de rând ai P.S.D., aceştia vor avea o situaţie de inferioritate faţă de membrii P.C.R., dar împotriva acestui lucru nu are nimic de făcut”[5].

A încercat să îşi folosească influenţa pe care o avea în rândul liderilor P.C.R. pentru a stăvili elanul comuniştilor de a lichida cât mai repede Partidul Social-Democrat. S-a opus campaniei de represiune dusă de comunişti împotriva „elementelor de dreapta duşmănoase şi necinstite” din P.S.D. şi a militat pentru menţinerea unităţii partidului în fruntea căruia se afla împreună cu Rădăceanu după scindarea produsă în martie 1946. Din funcţia de ministru pe care o deţinea în guvern a încercat să îi protejeze pe colegii săi din Partidul Social-Democrat. A intervenit la

1. A.N.I.C., fond *95*, dosar nr. 121741, f. 52.
2. *Ibidem*, f. 59.
3. *Ibidem*, f. 58.
4. *Ibidem*, f. 60.
5. A.N.I.C., fond *95*, dosar nr. 122399, f. 30.

ministrul de Interne Teohari Georgescu pentru a fi eliberaţi acei social-democraţi reţinuţi în mai 1947 cu ocazia valului de arestări operate de autorităţile comuniste în primăvara acelui an. În condiţiile concedierilor masive decise de guvern ca urmare a stabilizării din 1947[1], Voitec a făcut demersuri pentru reangajarea unor funcţionari membri ai P.S.D. care fuseseră comprimaţi în mod arbitrar. A evitat pe cât a fost posibil să facă concedierile cerute de comunişti la Ministerul Educaţiei Naţionale pe care îl conducea.

A dorit o apropiere a celor două aripi care activau în Partidul Social-Democrat : gruparea de dreapta, condusă de membrul Comitetului Central Ion Burcă (adeptă a luptei pentru supravieţuire a mişcării socialiste), şi cea de stânga, avându-l în frunte pe Mişa Levin, şeful secţiei de propagandă (susţinătoare a unificării cu Partidul Comunist în orice condiţii). S-a opus unei asimilări rapide şi totale a social-democraţilor de către P.C.R. În august 1946, împreună cu social-democratul dr. Iagnov a propus înfiinţarea unei Federaţii Studenţeşti Socialiste în locul Frontului Democrat Universitar, care se găsea la acel moment sub influenţa aproape completă a comuniştilor[2]. La sfârşitul lunii august 1947, în discuţia pe care a avut-o cu un ziarist despre posibilitatea înfiinţării Partidului Unic Muncitoresc, Ştefan Voitec îi spunea : „În momentul de faţă comuniştii duc o luptă aprigă împotriva partidului nostru. Alegerile sindicale au fost bine venite pentru că aveau ocazia să ne absoarbă massele muncitoreşti. Totuşi aceasta nu le-a reuşit în totul”[3].

La Congresul al XVIII-lea al P.S.D. din toamna lui 1947, Voitec s-a străduit să teoretizeze în discursul său necesitatea lichidării P.S.D.-ului ca o condiţie obligatorie pentru realizarea „regimului democratic şi a societăţii socialiste”. Împreună cu Lothar Rădăceanu a fost ales secretar general al Partidului Social-Democrat.

În 30 decembrie 1947 Ştefan Voitec şi-a încheiat mandatul de ministru al Educaţiei. După abdicarea forţată a regelui Mihai la 30 decembrie 1947 şi proclamarea Republicii Populare Române, a fost ales un Prezidiu (cu rol prezidenţial) pentru a conduce ţara. La conducerea acestui Prezidiu s-a aflat Constantin I. Parhon. Voitec a fost ales între membrii Prezidiului[4]. Pentru Ştefan Voitec începea o nouă etapă în evoluţia sa politică. Democraţia politică în România luase sfârşit odată cu anihilarea opoziţiei politice în vara lui ’47 şi cu desfiinţarea monarhiei ca formă de guvernământ, la 30 decembrie acelaşi an. Partidul Social-Democrat avea să fie înghiţit de comunişti prin aşa-zisa unificare, care urma să se producă două luni mai târziu, în 1948.

Congresul de unificare a Partidului Social-Democrat cu Partidul Comunist Român din februarie 1948 a avut ca rezultat crearea pe baza ideologiei marxist-leniniste a

---

1. Paul H. Sthal, *Şerban Voinea (1894-1969). Contribuţii la istoria social-democraţiei româneşti*, Fundaţia „Constantin-Titel Petrescu”, Bucureşti, 2004, p. 144.
2. A.N.I.C., fond *95*, dosar nr. 122399, f. 8.
3. *Ibidem*, f. 43.
4. *Ibidem*, f. 59.

unui nou partid, Partidul Muncitoresc Român (P.M.R.). Voitec a fost ales în organele de conducere ale noului partid. Era membru al C.C. al P.M.R. şi membru al Biroului Politic al C.C. al P.M.R. Începând din aprilie 1948, pentru o perioadă de un an, a îndeplinit funcţia de vicepreşedinte al Consiliului de Miniştri[1].

Căderea în dizgraţie

Pentru a sfârşi cu social-democraţia, comuniştii au simulat unificarea în 1948, aducând organizaţiile ambelor formaţiuni politice sub aceeaşi conducere, după care au declanşat campania excluderilor, fiind vizaţi cu precădere foştii membri ai P.S.D. Pretextele pentru excluderi din P.M.R. au fost foarte uşor de găsit. Din numărul total al membrilor Partidului Muncitoresc Român mai mult de jumătate erau consideraţi „elemente exploatatoare, duşmănoase şi străine de clasa muncitoare, elemente necinstite". Acţiunea de curăţare a noului partid a început în noiembrie 1948, la peste jumătate de an de la realizarea unificării. Într-un raport al Securităţii asupra situaţiei prezenţei elementelor de dreapta în Partidul Muncitoresc Român după 1948, se menţiona că : „Unele elemente de dreapta după Congres văzând că C.C. al P.M.R. nu era dispus la concesii şi ştiindu-se compromişi au fugit în străinătate. În anii 1950-1951 s-a constatat că elemente social-democrate de dreapta în special cele excluse din partid s-au izolat unul faţă de celălalt datorită pe de o parte arestărilor care s-au efectuat în rândurile lor, iar pe de altă parte eliberării altora pe care îi consideră informatori"[2].

Încă din 17 februarie 1948, înainte de producerea unificării, într-o discuţie avută cu socialistul Harris Moscovici, Ştefan Voitec anticipa trecerea sa treptată pe un plan politic minor. La acea vreme Voitec deţinea în stat funcţia de membru în Prezidiu şi era secretar general al P.S.D.-ului. El era nemulţumit că nu are nicio influenţă în partid, că nu are nicio posibilitate de a-şi impune propria linie, se temea că nu va intra în C.C. al partidului rezultat după unificare şi până la sfârşit va rămâne o figură de ornament. Începând din august 1948 până către sfârşitul anului 1955, Voitec s-a aflat sub stricta supraveghere a organelor Securităţii. Numele său de cod de urmărit era „Vasile". Marginalizarea sa a început în aprilie 1949, când era înlăturat din funcţia de vicepreşedinte al Consiliului de Miniştri şi numit preşedinte al Comitetului pentru Organizarea Cooperativelor de Consum. În 1952 Voitec a fost îndepărtat de la conducerea Cooperaţiei. Înlăturarea sa de la Cooperaţie ar putea fi pusă în legătură cu epurarea din mai '52 a grupării „deviaţioniste de dreapta" Pauker-Luca-Georgescu. Vasile Luca fusese până în 1952 ministru al

1. A.N.I.C., fond *C.C. al P.C.R. – Secţia Cadre*, dosar V/563, f. 1.
2. A.C.N.S.A.S., fond *Documentar*, dosar nr. 2117, f. 20.

Finanţelor şi din poziţia ministerială pe care a deţinut-o a controlat şi comerţul şi cooperaţia. După plecarea din fruntea Centrocoopului, Ştefan Voitec nu a mai deţinut o funcţie în stat până în 1955. Atunci a revenit în guvern, fiind numit Ministru al Comerţului Interior.

Au fost câţiva factori care au contribuit la izolarea sa politică în perioada amintită. A fost unul dintre liderii facţiunii troţkiste din P.S.D. De pe această poziţie, la sfârşitul anilor '20 – mijlocul anilor '30, a dus o vie propagandă antistalinistă opunându-se la acea vreme unificării socialiştilor cu comuniştii, pentru că partidul comunist era o organizaţie ilegală aflată sub influenţa Kominternului. În perioada 1941-1944, în timpul regimului antonescian, a fost înrolat la Marele Stat Major, lucrând la Presă şi Propagandă. În acei ani a fost crainic la radio la ora militară şi a semnat articole la revista *Sentinela*, încurajând războiul dus împotriva Uniunii Sovietice. Voitec a fost prieten cu socialiştii consideraţi de comunişti „elemente de dreapta" indezirabile pentru că au avut îndrăzneala de a se opune lichidării P.S.D.-ului de către P.C.R. I-a ajutat pe unii dintre ei să plece din ţară (dr. I. Daniel a fost ajutat în iunie 1950 să obţină paşaport pentru a pleca în Franţa[1]), iar în cazul altora a intervenit pentru a fi eliberaţi din puşcării (intervine în noiembrie 1948 pentru Pavel Pavel[2], iar în aprilie 1951 pentru Leopold Filderman[3]). Un alt factor care ar fi putut contribui la izolarea sa o vreme ar putea fi prietenia din trecut cu social-democratul Constantin-Titel Petrescu. În urma anchetării la Securitate în 1953 a lui Constantin-Titel Petrescu, locotenentul Enoiu care efectuase ancheta declara despre fruntaşul socialist că este „un duşman înrăit al regimului"[4].

Începuturile reabilitării

Moartea lui Stalin în 1953, denunţarea crimelor lui Stalin de către Nikita Hrusciov şi proclamarea de către Congresul al XX-lea al P.C.U.S. din 1956 a „revenirii la normele leniniste ale vieţii interne de partid" au determinat şi în România o relativă liberalizare în partid. În aceste condiţii, din decembrie 1955 Ştefan Voitec revenea în organele de conducere ale partidului, de data aceasta ca membru supleant în Biroul Politic al C.C. al P.M.R.[5]. În octombrie 1955 primea din nou funcţii în stat întorcându-se în guvern în calitate de Ministru al Comerţului Interior[6]. Din noiembrie

1. A.N.I.C., fond *95*, dosar nr. 122399, f. 103.
2. *Ibidem*, f. 79.
3. *Ibidem*, f. 105.
4. *Ibidem*, f. 128.
5. Consiliul Naţional pentru Studierea Arhivelor Securităţii, *Membrii C.C. al P.C.R. 1945-1989*, Editura Enciclopedică, 2004, p. 626.
6. *Ibidem*, p. 627.

1956 până în martie 1961 a deţinut pentru a doua oară în cariera sa politică funcţia de vicepreşedinte al Consiliului de Miniştri[1]. În martie 1957 a fost numit la Ministerul Industriei Bunurilor de Consum, în fruntea căruia a stat până în aprilie 1959[2]. În 25 martie 1961 a fost numit preşedinte al Marii Adunări Naţionale (M.A.N.) a R.P.R. şi vicepreşedinte al Consiliului de Stat al RPR[3]. Preşedinte al Consiliului de Stat a fost ales de M.A.N. Gheorghiu-Dej. Prin modificarea Constituţiei în 1961, era înfiinţat ca organ al puterii de stat Consiliul de Stat, care înlocuia Prezidiul Marii Adunări Naţionale. Consiliul de Stat era subordonat M.A.N.

În timpul regimului ceauşist

După 1965, din raţiuni populiste, noul lider al Partidului Comunist, Nicolae Ceauşescu, a decis reabilitarea fruntaşilor social-democraţi interbelici. Reabilitarea ilegaliştilor care fuseseră excluşi sau marginalizaţi de către Gheorghiu-Dej a făcut parte din politica lui Ceauşescu de renegare a moştenirii dejiste. În rândurile acestora au fost incluşi şi membrii partidelor socialiste şi social-democrate. În aprilie 1968 a avut loc şedinţa Secretariatului C.C. al P.C.R. în care s-a luat în discuţie reglementarea cuantumului pensiilor acordate ilegaliştilor, în urma creşterii artificiale a numărului acestora (simpatizanţi comunişti, socialişti etc.)[4].

Ştefan Voitec s-a adaptat rapid la noul regim comunist instalat în 1965, după moartea lui Gheorghiu-Dej. Noul curent al „comunismului naţional" din politica românească şi „autonomia" pe care Ceauşescu o afişa în raport cu Moscova erau în asentimentul lui Voitec. În anii '30 el respinsese ideea unificării social-democraţilor cu comuniştii pentru că fundamentul doctrinar pe care se formase P.C.dR.-ul era importat de la bolşevici, deci nu avea nimic în comun cu realităţile româneşti. Voitec considera că : „Principiile Partidului Comunist nu îşi au aceleaşi origini cu cele ale Partidului Social-Democrat. Ele au fost importate. În timpul ilegalităţii şi în special atâta timp cât a existat Internaţionala de la Moscova, principiile ei au rămas străine sufletului poporului. Abia după 23 august 1944 s-a căutat o acomodare la specificul sufletului românesc şi situaţiilor specifice ale României"[5].

Pe toată perioada regimului ceauşist Ştefan Voitec a făcut parte pe linie de partid din organele centrale de conducere. A fost membru al Comitetului Executiv al C.C. al P.C.R. din iulie 1965 până în noiembrie 1974 şi membru al Comitetului Politic Executiv al C.C. al P.C.R. începând din noiembrie 1974 până la moartea sa în

1. *Ibidem*.
2. *Ibidem*.
3. *Ibidem*.
4. A.N.I.C., fond *C.C. al P.C.R. – Secţia Cancelarie*, dosar nr. 49/1968, f. 12.
5. A.N.I.C., fond *95*, dosar nr. 122399, f. 43.

decembrie 1984[1]. Iar în ceea ce priveşte funcţiile deţinute în stat, şi le-a menţinut pe cele obţinute în 1961 în timpul lui Gheorghiu-Dej : cea de preşedinte al Marii Adunări Naţionale a R.S.R. şi de vicepreşedinte al Consiliului de Stat al R.S.R. Din 1967 preşedinte al Consiliului de Stat era ales Nicolae Ceauşescu. Ştefan Voitec s-a menţinut în fruntea Marii Adunări Naţionale până în 1975.

De pe poziţiile pe care le-a deţinut în partid şi în stat începând de la sfârşitul anilor '60, Voitec a participat la discutarea, adoptarea şi validarea unei legislaţii care, prin încălcarea democraţiei politice, a libertăţilor şi drepturilor fundamentale ale omului, a întărit regimul dictatorial al lui Ceauşescu. Marea Adunare Naţională şi Consiliul de Stat au adoptat legi şi decrete care au instituit : numeroase măsuri restrictive, de control sporit, represiune, îngrădire şi supraveghere a potenţialilor oponenţi ai regimului.

Preocupat dintotdeauna de statutul său în ierarhia de partid şi de păstrarea slujbei deţinute, Voitec a fost în general tipul subordonatului, al executantului de ordine. Intervenţiile sale în timpul şedinţelor Comitetului Executiv al C.C. al P.C.R. sau ale Comitetului Politic Executiv al C.C. al P.C.R. erau rare, iar când se produceau susţineau ce spunea secretarul general. Nu a adoptat vreodată atitudinea unui disident în interiorul P.C.R. Asculta şi se conforma directivelor conducătorului partidului. Un exemplu în acest sens este şedinţa Comitetului Executiv al C.C. al P.C.R. din 21 august 1968, convocată în urma invadării Cehoslovaciei de către sovietici, a intervenit o singura dată în discuţie spunând printre altele : „Sunt absolut de acord cu toate măsurile propuse de tovarăşul Nicolae Ceauşescu”[2].

Concluzii

Ştefan Voitec, care a funcţionat ca politician atât în timpul regimurilor democratice interbelice, cât şi în vremea celor trei dictaturi (carlistă, antonesciană şi comunistă), declara în 1949 că a trebuit să meargă cu comuniştii pentru că are şase fraţi şi o mamă bătrână ce trebuiesc întreţinuţi[3]. El avea o situaţie familială extrem de grea pentru că soţia şi fiica lui erau bolnave. Asta ar putea fi una dintre explicaţiile pentru care a fost permanent preocupat să ajungă în vârful ierarhiei politice şi a fost de acord din 1945 să colaboreze cu comuniştii în orice condiţii. O altă explicaţie pentru insistenţa manifestată de el de-a lungul timpului de a deţine permanent funcţii de conducere în partid şi în stat ar putea fi dorinţa sa de a face carieră politică. Apărarea statutului pe care îl dobândise în lumea politică conta

1. Consiliul Naţional pentru Studierea Arhivelor Securităţii, *op. cit.*, p. 626.
2. Mihnea Berindei, Dorin Dobrincu, Armand Goşu (eds.), *Istoria comunismului din România*, vol. II, *Documente Nicolae Ceauşescu (1965-1971)*, Editura Polirom, Iaşi, 2012, p. 433.
3. A.N.I.C., fond *95*, dosar nr. 122399, f. 93.

mai mult pentru el decât păstrarea unei prietenii. În 1948, când Constantin-Titel Petrescu, de care îl lega o veche prietenie, era arestat, Voitec spunea că nu putea interveni pentru că s-ar fi compromis politic.

Lansarea în toamna anului 1945 a unor discuţii cu comuniştii în vederea unei colaborări pe termen lung cu perspectiva unei fuziuni între P.S.D. şi P.C.R. s-a produs după călătoria întreprinsă la Moscova cu o delegaţie guvernamentală. În urma discuţiilor cu Stalin, Ştefan Voitec a înţeles că, în condiţiile politice de atunci, Partidul Social-Democrat nu va mai putea să funcţioneze singur pe scena politică, iar în viitorul apropiat avea să fie înghiţit de către comunişti printr-o aşa-zisă unificare. Aşadar, lichidarea Partidului Social-Democrat prin unificarea sa cu Partidul Comunist fusese decisă la Moscova în '45. Ştefan Voitec şi Lothar Rădăceanu au fost doar mijloace folosite de sovietici pentru a-şi atinge scopurile.

Orientarea sa politică de stânga l-a apropiat ideologic pe Ştefan Voitec de comuniştii. Acest lucru şi-a pus amprenta asupra decizilor pe care le-a adoptat de-a lungul carierei sale politice. Greutăţile materiale, dar şi oportunismul l-au determinat să acţioneze în funcţie de conjunctura politică încercând să nu îşi piardă funcţiile deţinute pe linie de partid şi de stat.

Irina Tulbure

De la politicile sociale la politica socialistă. Locuinţa socială[1], factor de continuitate în practica de arhitectură şi urbanism din România

Due to political reasons, any continuity between the interwar practices and those of the communists was firmly denied between 1944-1989. Moreover, the same approach remained dominating after 1989 in the historiographical discourse, emphasizing the apparent opposition between the two political regimes. Although, despite the political ideology, the main ideas of the professionals proves that there is a stripe of continuity consistent enough that only found and ending at the beginning of the '60. The new line in the social housing policies was urged not only by Hrusciov's new political vision, but also by a radical change of view that came from the professionals. Therefore, the housing policies implemented in the 20th century Romania can be regarded as a continuous process. This begins with the first official initiatives in 1910, followed by a mature legislative corpus between the two wars and with the coagulation of all previous initiatives in a national plan at the beginning of the '40. The fifties meant for the housing policies the addition of the socialist component. Despite the accumulations and ideological changes, the central core of the social housing policies remained more or less on the same, promoting ideas such as : individual versus collective housing, traditional expression or modern appearance, housing as a measure for social protection, etc.

Keywords : housing, politics, social protection, continuity, interwar, communist regime

1. Chiar dacă pe parcursul perioadei studiate sintagma *locuinţă socială* nu este utilizată ca atare, în prezentul articol ea cumulează referirile la diversele variante de denumiri ale locuinţelor care au intrat sub incidenţa unor politici dirijate de către stat. Pentru o definiţie tehnică a politicilor de locuire, precum şi o scurtă istorie a acestora, vezi Nicolae Şt. Noica, *Politici de locuire în România. Între istorie şi actualitate*, Editura Maşina de scris, Bucureşti, 2003.

Din motive politice lesne de înţeles, orice posibilă continuitate a perioadei interbelice cu ceea ce a urmat a fost negată de literatura de specialitate de după 1944, cu atât mai mult după 1989, iar opoziţia între cele două regimuri politice a făcut ca fenomenul rupturii ireversibile după 1944 să pară plauzibil. Cu toate acestea, practica efectivă, corpul profesional preocupat de chestiune, teoriile emise de către acesta şi chiar parte din textele legislative fac dovada continuităţii în demersul locuinţei sociale, de la începutul secolului al XX-lea şi până la sfârşitul anilor '50. Discontinuităţile în cadrul acestor politici sunt cele referitoare la discursul politic, aducând mai curând nuanţe şi nu transformări radicale în practica profesională. Schimbarea majoră în ceea ce priveşte locuinţa socială s-a datorat, la începutul anilor '60, nu numai redirecţionării generale a discursului politic hrusciovist, dar şi schimbării opticii profesionale asupra construcţiei locuinţei de masă. Astfel se poate vorbi de o evoluţie ascendentă, al cărei moment incipient poate fi considerat cel al primelor iniţiative oficiale, urmat de încercări de formulare a necesităţilor imediate până la Primul Război Mondial ; de construirea unui aparat legislativ şi de maturizarea lui, spre sfârşitul perioadei interbelice ; de transformarea tuturor iniţiativelor într-o unică atitudine centralizată la începutul anilor '40 şi de adăugarea componentei socialiste, la începutul anilor '50. Cu toate aceste acumulări cantitative şi transformări calitative, nucleul central al chestiunii conţine aceleaşi idei majore, printre care : locuinţa individuală *versus* locuinţa colectivă, expresia tradiţională în faţa celei moderne, locuinţa ca măsură de protecţie socială etc.

România primilor ani ai secolului al XX-lea a fost o societate în formare, aflată în căutarea propriilor direcţii de dezvoltare. Fără a intra în detaliile sofisticate ale subiectului, de remarcat este conturarea cadrului legislativ, orientat către social, impulsionat ferm şi constant de diverse elite profesionale. Acesta avea ca fundament ideea-nucleu a formării Statului naţional şi a identităţii naţionale. Se poate presupune că această idee a fost cea care a făcut ca opţiunea societăţii să marşeze către tradiţional în defavoarea curentului de modernizare ce străbătea Europa acelor ani.

Preocupările pentru locuinţa *socială* s-au aflat la incidenţa între trei factori majori : Statul, profesioniştii şi beneficiarii. Statul reprezintă organismul administrativ capabil să regleze şi să centralizeze iniţiativa prin aparatul legislativ şi măsurile financiare. Profesioniştii reprezintă grupul de teoreticieni şi tehnicieni angrenaţi sau nu în administraţia de Stat, dar care au funcţia de a impulsiona şi susţine iniţiativa de Stat. Prin beneficiari se înţelege, în sens larg, *grupul extins* atât al întreprinzătorilor, cât şi beneficiarii de fapt (funcţionari publici sau particulari, muncitori, în fine, toate celelalte categorii sociale vizate). Până în anii '50 există,

prin prisma triadei Stat-profesionişti-beneficiari, trei momente : un prim moment în care beneficiarii[1] sunt „liderii” şi care se desfăşoară până la începutul anilor ’20, în lipsa unui cadru legislativ consistent ; un al doilea moment, în care profesioniştii îşi impun părerile prin elaborarea şi fixarea cadrului legislativ specific şi care se sfârşeşte cu „preluarea conducerii” triadei de către stat (al treilea moment) odată cu dictatura regală a statului legionar, când acesta îşi asumă frâiele politicilor sociale. Chiar dacă şi până în primii ani ai secolului al XX-lea există o serie de legi şi regulamente privitoare la oraş, în perioada dintre cele două războaie, cadrul legislativ specific arhitecturii şi oraşului devine mult mai nuanţat şi articulat şi mult mai cuprinzător şi extins în teritoriu. Urmând ca prin platforma-program de dreapta, la sfârşitul anilor ’30, iniţiativa legislativă să aparţină Statului şi să se realizeze în conformitate cu viziunea sa ideologică exprimată, de exemplu, prin cerinţa expresă pentru un „caracter naţional” al construcţiilor sau prin asumarea unor măsuri radicale în ceea ce priveşte construcţia, precum utilizarea forţei de muncă voluntară (brigăzile de tineret).

După monopolizarea puterii politice de către comunişti, întreaga societate românească a fost supusă unui proces de transformare, pentru care cheia fundamentală era eliminarea tuturor elitelor ce formau viaţa politică, socială şi economică. Aşa cum rezultă din documentele politice, principalele orientări ale politicii socialiste erau îndreptate în două direcţii majore : industrializarea şi ridicarea nivelului de trai al *masselor* muncitoare. Dirijarea pe direcţie politică a fost posibilă prin schimbarea generalizată a majorităţii celor care deţineau funcţii de conducere în sectoarele economice, private (şi naţionalizate) şi administrative. Totuşi, până în 1948, o parte din profesioniştii angrenaţi în sistemul anterior au fost păstraţi şi se poate presupune că, odată cu aceştia, şi o parte din ideile coagulate în perioada interbelică au avut un oarecare ecou. În ceea ce priveşte construcţia locuinţelor sociale, care era unul dintre cele mai importante angajamente politice ale noului regim, structurile existente înainte de 1944 au reprezentat un cadru instituţional şi profesional intermediar până la concretizarea noilor organisme.

O iniţiativă *comunală* pentru locuinţe ieftine şi sănătoase

Chiar dacă se poate vorbi şi de preocupări şi iniţiative anterioare, momentul-reper luat în considerare în prezentul demers este anul 1910, când interesul pentru *locuinţa socială* a fost „oficializat” în România prin constituirea *Societăţii comunale de*

---

1. În acest context termenul „beneficiari” desemnează întreprinzătorii, instituţiile care începeau să asigure locuinţe pentru angajaţi, în foarte rare cazuri locuinţe în proprietate, dar mai ales cu chirie sau „de serviciu” şi mai puţin pentru „păturile nevoiaşe”. Construcţia de locuinţe poate fi înţeleasă în această perioadă ca un rezultat al industrializării.

locuinţe ieftine din Bucureşti (S.C.L.I.B.)[1]. Scopul societăţii, declarat prin lege, era „îmbunătăţirea mijloacelor de trai prin înlesnirea procurării de locuinţe ieftine şi sănătoase populaţiunii nevoiaşe a Capitalei”[2]. Atribuţiile societăţii erau diverse, de la parcelarea, construirea sau repararea de locuinţe aflate pe terenurile aparţinând societăţii (în scopul vânzării) sau altor proprietari, la facilitarea de împrumuturi ipotecare şi emiterea de asigurări de viaţă sau împotriva incendiilor. Până la Primul Război Mondial, legislaţia referitoare la S.C.L.I.B. a fost completată prin reglarea atribuţiilor iniţiale ale societăţii, a statutului beneficiarilor şi suprafeţelor terenurilor avute în vedere. Astfel că, din 1913, societatea avea dreptul de a construi

> locuinţe individuale sau colective în scopul de a fi vândute în urma unor angajamente speciale încheiate cu colectivităţile cu caracter permanent, ca : autorităţile publice, stabilimente industriale, societăţile de binefacere şi în genere orice instituţie care doreşte să înlesnească personalului său ocuparea de locuinţe igienice. În cartierul de lucrători şi funcţionari ce s-ar forma astfel, societatea va putea de asemenea construi localuri pentru biblioteci, serbări, farmacie etc.[3].

În 1910 beneficiarii particulari ai societăţii erau muncitori, meseriaşi şi funcţionari, iar în 1913 aceştia erau muncitori cu braţele şi funcţionari publici sau privaţi. Iar dacă în 1910 suprafaţa maximă a fiecărei parcele pe care societatea putea construi pentru beneficiarii săi era de 200 mp, în 1913 aceasta se mărea la 800 mp. Alături de legislaţia referitoare direct la construirea de locuinţe ieftine au fost emise în aceeaşi perioadă o serie de legi care să faciliteze achiziţionarea de locuinţe. În 1909 era emisă *Legea pentru înfiinţarea băncilor populare de meseriaşi şi a cooperativelor de producţie, consum, construcţie şi comerţ*[4], care prevedea faptul că aceste societăţi puteau cumpăra imobile urbane sau rurale, numai împrejurul oraşului, pentru construirea de locuinţe ieftine ca locuinţe proprii, dar şi pentru plasarea economiilor lor. Iar în 1913 se înfiinţa *Casa funcţionarilor publici ai Ministerului Industriei şi Comerţului*, între scopurile căreia erau menţionate susţinerea financiară a membrilor ei pentru cumpărarea sau construirea de case de locuit în comunele în care aceştia funcţionau ca titulari, dar şi construirea de locuinţe pe terenurile *Casei* în vederea închirierii sau vinderii acestora membrilor ei prin anuităţi plătibile

1. Cincinat Sfinţescu, „Societatea Comunală pentru locuinţe eftine şi realizările ei”, în *Urbanismul*, 1933, p. 269.
2. Constantin Hamangiu, *Legi uzuale 1909-1910, Suplimentul III 1910*, Bucureşti, 1910, p. 614. Alături de legea de înfiinţare a societăţii, în acelaşi an era emisă Legea pentru construirea de locuinţe ieftine şi sănătoase (publicată în *Monitorul Oficial* [M.O.], nr. 254, 13 februarie 1910).
3. Lege pentru modificarea art. 4, 7 ; art. 8, alin III ; art. 10, 16 şi 24 din legea relativă la construirea de locuinţe ieftine în Bucureşti, publicată în *Legi uzuale 1913-1919*, Bucureşti, 1919, p. 61.
4. Lege publicată în *M.O.*, nr. 214, 20 decembrie 1909.

în maxim 40 de ani. Facilităţile oferite de către Stat pentru construirea de locuinţe erau scutirea totală de impozite pentru o perioadă de 10 ani, pe parcursul următorilor 10 ani procentul crescând treptat până la 50%.

S.C.L.I.B. fusese înfiinţată la iniţiativa primăriei Bucureştiului, aceasta urmând să finanţeze o parte din cheltuielile edilitare ale societăţii şi fiind îndreptăţită să cedeze acesteia terenuri destinate parcelării[1]. La baza iniţiativei de înfiinţare a societăţii stătea, pe de o parte, sensibilizarea societăţii la ideea de modernizare şi urbanizare prin dreptul la o locuinţă proprie igienică şi, pe de altă parte, impulsionarea Statului de a include acest drept între prevederile sociale elementare[2]. Membri ai societăţii erau arhitecţi, ingineri sau constructori, persoane care au rămas active pentru mult timp în practica profesională prin apartenenţa la alte asemenea asociaţii sau antreprize şi care s-au aflat totodată în mijlocul dezbaterilor teoretice referitoare la construcţia de locuinţe *sociale*. În acelaşi timp, aceştia pot fi consideraţi ca formând nucleul profesioniştilor ce vor adăuga în anii următori locuinţei sociale nu numai o scară economică şi legislativă abstractă, ci şi una urbană, nu numai o dimensiune igienică pragmatică, ci şi una estetică, arhitecturală.

Pe aceste coordonate s-au realizat în Bucureşti primele parcelări ale S.C.L.I.B. Din perioada anterioară Primului Război Mondial datează parcelările de pe străzile Clucerului, Rahova, Dristor sau Grant (pentru Regia Monopolurilor de Stat – R.M.S. şi C.F.R). Parcelările realizate în primii ani de existenţă ai S.C.L.I.B. beneficiau de fâşii înguste de teren, limitându-se în acest fel la construcţia de locuinţe, fără a include în organizarea de ansamblu parcele pentru construcţii de utilitate publică (zone verzi, biserici, şcoli etc.). Proprietarii acestor parcelări erau la început mari instituţii care ofereau locuinţe angajaţilor lor (în cele mai multe cazuri spre închiriere). Datorită sistemului dificil de creditare, majoritatea beneficiarilor finali făceau parte din categoria funcţionarilor şi mai puţin din cea a muncitorilor[3].

1. Cincinat Sfinţescu, art. cit., p. 271.
2. În 1914, într-un material publicat de către S.C.L.I.B., puteau fi citite următoarele: „Şi cu toate acestea cei care ar avea dreptul să strige mai tare nu zic nimic. Mergeţi şi vedeţi locuinţele celor cu venit mai mic de 200 lei lunar. N-au pe nimeni. Mai rău încă, se pare că nici ei nu-şi dau seama de mizeria în care trăiesc. Şi ce focar de boli, mortalitate şi degenerare fizică şi morală! ".***, *Chestiunea locuinţelor economice şi activitatea Societăţei Comunale din Bucureşti*, Bucureşti, 1914, pp. 3-13. De reţinut este faptul că în acelaşi an era emisă Legea pentru înlesnirea emisiunilor de obligaţiuni destinate la clădirea de locuinţe ieftine şi sănătoase, publicată în *M.O.*, nr. 26, 6 mai 1914.
3. Înscrierea locuinţei în sistemul general de măsuri sociale se afla la început şi evoluţia sa pe parcursul primei jumătăţi a secolului al XX-lea poate fi lesne comparată cu cea a altor tipuri de prevederi sociale. Relevant în acest sens este un articol din *Arhiva pentru Ştiinţă şi Reformă Socială*, semnat de M. Sanlielevici (fost şef al serviciului de Actuariat şi Statistică la Casa Centrală a Meseriilor, Creditului şi Asigurărilor Muncitoreşti) în 1919. Articolul, expunând situaţia caselor de asigurări şi pensii, definea două tipuri extreme ale acestor

Pentru această primă etapă merită luate în considerare câteva dintre caracteristicile dimensiunilor arhitecturale ale *locuinţei sociale.* Locuinţele construite pe aceste parcelări erau locuinţe cuplate, parter sau cu un nivel deasupra parterului, realizate după proiecte tip[1]. De asemenea, era evitată construcţia de blocuri colective de locuinţe, poziţia românească fiind bazată pe concluziile Congresului internaţional pentru locuinţe ieftine de la Viena din 1910, care adoptase dezideratul de construire de locuinţe familiale, amplasate pe parcele individuale, blocul colectiv fiind admis ca excepţie[2]. Proiectele tip iniţiale aveau mai multe variante pentru locuinţe parter (cu suprafeţe construite între 48 şi 76 mp şi cu 2, 3 sau 4 camere) şi o variantă pentru o locuinţă individuală (cu o suprafaţă totală de 110 mp şi 4 camere)[3]. Totuşi, în cazuri excepţionale, S.C.L.I.B. a proiectat şi construit înainte de Primul Război Mondial locuinţe în blocuri colective (parter şi un nivel). Acestea grupau patru apartamente într-o singură unitate, fiecare apartament beneficiind de acces separat[4]. Indiferent de tipul de construcţie sau suprafaţa acesteia, aspectul exterior tindea către o expresie tradiţională, cu elemente din repertoriul formal al curentului *neoromânesc.*

Arhitecţii în mijlocul societăţii

După 1918 economia, industria şi cultura capătă o problematizare naţională. În acest nou context, arhitectura, ca dimensiune expresivă a formulei unităţii naţionale, devine o preocupare a întregii elite româneşti, implicată activ în construirea unei identităţi naţionale. Dezbaterea asupra arhitecturii s-a extins în acest fel în afara limitelor profesiunii. În aceeaşi măsură corpul profesional, prin reprezentanţii săi, se implica din ce în ce mai mult în problemele societăţii devenind un factor activ al acesteia. Astfel că, indiferent de opţiunea estetică – şi perioada interbelică a fost marcată de o varietate de forme arhitecturale –, socialul a fost nucleul unitar al preocupărilor arhitecţilor. Între 1920 şi 1940, o abundenţă de publicaţii din diverse domenii, cu teme culturale, sociale, tehnice sau economice vedeau lumina tiparului, chestiunea socială şi cea a naţionalului fiind prezente în toate. De la periodice ca *Arta şi Oraşul*, *Adevărul artistic şi literar*, *Oraşul*, *Boabe de grâu*, *Contimporanul* sau *Arhiva pentru Ştiinţă şi Reformă Socială*, *Progresul Social*, la *Arhitectura*,

sisteme : unul „patriarhal”, ce oferea priorităţi angajaţilor ca garanţie a îndeplinirii scopului întreprinderii şi unul „social”, care avea ca scop în sine îngrijirea funcţionarilor, ca „obligaţiune morală şi socială a întreprinderii”.

1. Sensul acestor proiecte tip era mai curând unul economic, de reglare a cheltuielilor, a împrumuturilor şi scutirilor de impozite, decât unul estetic, urbanistic sau de uniformizare.
2. Cincinat Sfinţescu, art. cit., p. 271.
3. *Ibidem,* pp. 280-281.
4. *Ibidem*, p. 283.

Simetria, *Urbanismul* sau *Buletinele Societăţii Politecnice* publicau articole dedicate locuinţei, oraşului, esteticii noi, modernizării, toate într-o mare efervescenţă de idei şi într-o ţinută de elită. Arhitecţii erau prezenţi în paginile tuturor acestora ca autori ai diverselor cercetări sau ca purtători de cuvânt oficiali sau ai unor asociaţii profesionale. Problema urbanismului, a urbanizării şi sistematizării oraşelor a fost avută în vedere în general în mai toate publicaţiile, dar studiul de caz cel mai frecvent al dezbaterilor teoretice şi „laboratorul experimental" al practicienilor a fost Bucureştiul.

Între dilemele referitoare la locuinţă la care avea de răspuns profesiunea în urma tumultului de idei şi soluţii din perioada 1920-1938, două s-au dovedit a fi cele mai dificile : cea referitoarea la estetica locuinţei (modernă sau tradiţională) şi cea referitoare la alcătuirea locuinţei (individuală sau colectivă). Ambele chestiuni rezultând din incidenţa a doi factori : tradiţie (societate tradiţională) şi modernizare (societate modernă). Iar, după cum se va vedea, cele două semne de întrebare au rămas încă mult timp, schimbarea radicală producându-se abia după 1960, prin construcţia de locuinţe de masă în blocuri colective de înălţimi mari în cartiere periferice, relativ autonome faţă de centrul oraşului.

Maturizarea cadrului legislativ privind *locuinţa socială*

Între 1918 şi 1938, preocupările teoretice şi legislative pentru prevederi sociale ajung la un stadiu de maturitate, motivaţia constând în mare măsură în dimensiunea naţională pe care acestea o capătă şi în apariţia unor noi categorii de protejaţi. Iar evenimentele majore care au generat acest context au fost încheierea războiului şi înfăptuirea „Marii Uniri". Astfel că, în urma decretării încheierii demobilizării generale a armatei[1], în anul 1921, au fost emise o serie de documente legislative prin care se luau diverse măsuri de protecţie socială. La sfârşitul aceluiaşi an, primăriile erau autorizate prin lege să vândă din proprietăţile lor loturi în suprafeţe maxime de 500 mp pentru invalizi, văduve de război şi orfani[2]. Loturile erau plătibile prin anuităţi în termen de 20 de ani, fiind inalienabile timp de 8 ani, cu obligaţia ca aceştia să înceapă construcţia casei[3]. Necesităţile de teren pentru împroprietărirea demobilizaţilor erau în parte susţinute din fonduri şi proprietăţi

1. Decret privitor la fixarea datei de 31 martie 1921 pentru terminarea demobilizării generale a întregii armate, publicat în *M.O.*, nr. 275, 18 martie 1921.
2. Lege privitoare la autorizarea comunelor urbane de a vinde din domeniile lor invalizilor, văduvelor de răsboi cu orfani de răsboi şi funcţionarilor loturi de case plătibile în rate, publicată în *M.O.*, nr. 159, 18 octombrie 1921.
3. Ca o dovadă a incapacităţii financiare a acestor categorii de a construi, legea a fost ajustată în 1927, termenul de inalienabilitate a loturilor crescând la 15 ani, terenurile putând fi ipotecate pe perioade de la 20 la 40 de ani în scopul construirii de locuinţe.

ale Ministerului de Război, acesta fiind autorizat să cedeze în acest scop terenuri primăriilor[1].

În 1921 se înfiinţa *Reconstrucţia*[2], ca societate anonimă pe acţiuni de creditare şi organizare a industriei construcţiilor. Aceasta avea ca scop finanţarea şi aprovizionarea cu materiale de construcţie şi eventual executarea reconstrucţiei unor imobile, refacerea clădirilor, procurarea de locuinţe ieftine şi confortabile categoriilor nevoiaşe şi mijlocii de la oraşe (în special familiilor numeroase) etc.

În continuarea acestui demers, a fost clarificată şi ajustată legislaţia anterioară şi, de asemenea, au fost luate noi măsuri prin care Statul susţinea construcţia de locuinţe şi crearea de noi organisme de aplicare a legii şi de intermediere între stat şi diferitele categorii de beneficiari. Pentru a impulsiona şi sprijini în general activitatea de reconstrucţie, printr-o lege emisă de Ministerul Muncii şi Ocrotirilor Sociale, Statul acorda începând cu 1921[3] avantaje diverselor categorii de „investitori" (societăţilor, asociaţiilor de construcţii, cooperativelor şi particularilor) cu obligaţia de finalizare până în 1927-1928. În acelaşi timp legea prevedea măsuri de igienizare la scară urbană prin asumarea angajamentului Statului de a vinde terenurile virane celor interesaţi de a construi locuinţe[4]. Alături de acestea legea conţinea măsuri referitoare la organizarea teritoriului de către municipalitate[5]. Tot prin aceeaşi lege, statul impunea fabricilor şi stabilimentelor industriale cu un capital mai mare de 5 milioane de lei să construiască locuinţe pentru personal.

Legea din 1921 pentru încurajarea construcţiei de locuinţe aducea deopotrivă măsuri stimulative şi coercitive : statul oferea scutiri de impozite pe o perioadă de 10 ani pentru construcţiile ridicate în oraşe între 1921 şi 1926 şi preţuri reduse şi întâietate pentru transportul materialelor de construcţie, dar percepea taxe suplimentare pentru terenurile neconstruite *(virane*) şi un procent de 1% din chirii pentru alimentarea fondului de construcţii pentru funcţionari şi muncitori.

Alte două măsuri semnificative de încurajare a construcţiei de locuinţe prevăzute prin această lege au fost decizia de înfiinţare de *Societăţi cooperative pentru meseriaşi,*

---

1. În 1924, prin Legea nr. 189 (publicată în *M.O.*, nr. 166, 1 august 1924), Ministerul de Război ceda comunei Râmnicu Vâlcea un teren în suprafaţă de 5 ha şi unul de 8.560 mp, pentru împroprietărirea demobilizaţilor, şi primăriei Bucureştiului un teren în suprafaţă de 97.000 mp, în acelaşi scop. Iar în 1925, prin Legea nr. 63, Ministerul de Război ceda primăriei Constanţa o suprafaţă de 9.652 mp pentru împroprietărirea demobilizaţilor şi construirea unui cămin pentru invalizi şi a unei şcoli (*M.O.*, nr. 94, 1 mai 1925).
2. Decret-Lege privitor la instituirea unei societăţi anonime pe acţiuni „Reconstrucţia" pentru creditarea şi organizarea industriei construcţiunilor, publicat în *M.O.*, nr. 57, 15 iunie 1920 şi Lege pentru înfiinţarea societăţii „Reconstrucţia" (publicată în *M.O.*, nr. 63, 24 iunie 1921).
3. *Lege pentru încurajarea construcţiilor de locuinţe* publicată în M.O., nr. 87, 23 iulie 1921.
4. *Lege pentru încurajarea...*, art. 3.
5. Primăriile erau obligate să determine străzile şi arterele *ocoalelor* centrale şi comerciale, care ar fi beneficiat în acest fel de regim diferit de construcţie.

funcţionari şi pensionari publici şi decizia de înfiinţare a unei *Case* pentru încurajarea construcţiilor şi pentru construcţia de locuinţe ieftine pentru funcţionari, pensionari publici, ofiţeri în rezervă, demobilizaţi şi muncitori, ambele organisme presupunând implicarea statului prin facilităţi financiare. Înfiinţarea societăţilor cooperative a fost una dintre oportunităţile construcţiei de locuinţe în blocuri colective (asociaţii de proprietari), iar *Casa pentru încurajarea construcţiilor* (viitoarea *Casă a Construcţiilor*) a reprezentat începutul unei iniţiative de centralizare la nivel naţional.

Tot în anul 1921, a urmat organizarea a două alte instituţii la nivel naţional: *Direcţia generală a asistenţei sociale*, cu o *direcţie* specială având ca obiect organizarea serviciilor şi mijloacelor pentru punerea în aplicare a legii pentru încurajarea construcţiilor[1] şi *Direcţiunea lucrărilor de reclădire urbană* (în cadrul Ministerului Lucrărilor Publice), ale cărei atribuţii erau: „studiul, proiectarea, conducerea şi controlul lucrărilor de refacere a clădirilor din oraşele dăunate de război, precum şi studiul sistematizării acelor oraşe”.

Casa Construcţiilor, prevăzută prin legea din 1921, a fost înfiinţată abia în 1927, în urma emiterii *Legii 80 pentru încurajarea construirei de locuinţe de orice fel*[2]. Odată cu această lege scutirile de impozite prevăzute iniţial pentru categorii mai restrânse erau extinse pentru toate tipurile de beneficiari. Legea aducea însă o serie de măsuri de control în vederea menţinerii unui preţ scăzut al locuinţelor, astfel că, pentru a beneficia de avantajele oferite de stat, beneficiarii erau obligaţi să utilizeze anumite categorii de materiale (ieftine), puse la dispoziţie sub îndrumarea specialiştilor, şi să construiască după proiecte tipizate, supuse spre avizare organismelor tehnice ale Ministerului Muncii. De asemenea, erau extinse măsurile restrictive privind surplusul de teren prin obligarea proprietarilor care posedau mai mult de două terenuri virane de a începe construirea sau parcelarea siturilor şi punerea lor în vânzare până la începutul anului 1930; în caz contrar, acestea urmau a fi supraimpozitate[3]. Prin legea din 1927, dintre beneficiarii creditaţi de către Casa Construcţiilor, aveau prioritate funcţionarii definitivi sau pensionarii publici, indiferent de categorie, invalizii şi văduvele de război, apoi alte categorii.

Casa Construcţiilor sau *Casa Autonomă a Construcţiilor* (C.A.C.) era în fapt un organism similar cu S.C.L.I.B., rolul său fiind extins la nivel naţional. În atribuţiile consiliului C.A.C., din care făceau parte profesionişti din diferite domenii, intra şi stabilirea condiţiilor pe care o locuinţă trebuie să le îndeplinească pentru a

1. Publicată în *M.O.*, nr. 141, 27 septembrie 1921.
2. Emitentul legii era Ministerul Muncii, Cooperaţiei şi Asigurărilor Sociale, *M.O.*, nr. 95, 3 mai 1927. Înfiinţarea efectivă a Casei Construcţiilor s-a făcut în 1930, sub denumirea de Casa Autonomă a Construcţiilor (Legea nr. 128 pentru înfiinţarea unei Case autonome a construcţiilor, publicată în *M.O.*, nr. 116, 30 mai 1930).
3. Nu oricare a doua proprietate, teren viran, urmau a fi supraimpozitate, ci doar terenurile cu o suprafaţă mai mare de 1.000 mp (în oraşe de peste 50.000 de locuitori) şi mai mare de 2.500 mp (în oraşe de sub 50.000 de locuitori).

fi „economică” şi igienică. Atribuţiile C.A.C. erau similare cu cele ale S.C.L.I.B., noutatea adusă prin legea din 1930 privind clasificarea tipurilor de locuinţe ce urmau a fi construite : locuinţe de tip *popular* (cel mult 3 încăperi de locuit, bucătărie, cămară, baie, pivniţă, pod, magazie cu o suprafaţă de maxim 80 mp), locuinţe de tip *economic* (cu maxim 5 încăperi de locuit şi dependinţe, cu o suprafaţă de maxim 140 mp). Una dintre menirile stabilirii acestor tipuri era formularea unor categorii de impozite diferenţiate în consecinţă.

O ultimă serie de schimbări semnificative ale cadrului legislativ privind *locuinţa socială* s-a produs la începutul anului 1939, printr-o nouă lege de organizare a Casei Construcţiilor, când lista atribuţiilor acesteia a devenit mult mai concentrată şi mai clară[1]. Prin aceeaşi lege erau aduse o serie de modificări în ceea ce priveşte suprafeţele locuinţelor. Suprafaţa maximă a locuinţei de tip *popular* creştea la 100 mp (parter şi etaj), cu scutire de impozite pe termen de 20 de ani din momentul în care construcţia devenea locuibilă ; iar suprafaţa maximă a locuinţei de tip *economic* creştea la 200 mp, scutirea de impozite fiind acordată pe termen de 15 ani în aceleaşi condiţii. La acestea se adăuga menţiunea că instituţia putea construi *case bloc*, dar numai cu apartamente de tip *popular* şi *economic*.

Beneficiarii politicilor pentru locuinţe sociale erau în primul rând asiguraţii cu o vechime de cel puţin 3 ani şi cu vârste între 25 şi 55 de ani, funcţionarii publici definitivi civili ai instituţiilor publice de Stat, ţinut, judeţ, municipiu şi comună, cu o vechime de minim 5 ani neîntrerupţi.

Statul urma să acorde o subvenţie de 20.000.000 de lei pe anul 1939-1940[2], iar Ministerul Muncii urma să prevadă în bugetul „Fondul Muncii”[3] o subvenţie anuală de 25.000.000 de lei, iar ţinuturile, judeţele, municipiile şi comunele urmau să acorde subvenţii „în măsura mijloacelor lor, precum şi terenuri potrivite pentru construirea de cartiere muncitoreşti şi de funcţionari, sau terenuri înzestrate cu lucrări edilitare”[4]. Prin aceeaşi lege se înfiinţa „Fondul de alimentare a construcţiilor muncitoreşti”, întreţinut prin contribuţii suplimentare provenite de la patronii cu mai mult de 5 salariaţi[5].

Pe parcursul aceleiaşi perioade, asigurările sociale cuprindeau din ce în ce mai multe tipuri de prevederi, iar una dintre preocupările centrale era asigurarea locuinţelor sau terenurilor construibile pentru beneficiari. Sistemul de asigurare socială era construit prin intermediul *Caselor de asigurări*. Una dintre primele case de asigurări

1. Legea nr. 364 pentru organizarea Casei Construcţiilor, publicată în *M.O.*, nr. 76, 30 martie 1939.
2. După cum rezultă din documente ulterioare, fondul promis de către Stat nu a fost atribuit Casei Construcţiilor.
3. Fondul Muncii era instituit prin Decretul-Lege nr. 49, publicat în *M.O.*, nr. 74, 30 martie 1938.
4. Legea nr. 364 pentru organizarea Casei Construcţiilor, publicată în *M.O.*, nr. 76, 30 martie 1939.
5. Erau scutite de contribuţii întreprinderile care construiseră în ultimii 5 ani colonii muncitoreşti pentru ce puţin 25% din angajaţi.

a fost cea a Căilor Ferate Române, iar evoluţia sa ca instituţie a urmărit îndeaproape evoluţia de ansamblu a caselor de asigurări. Între scopurile generale ale regulamentului pentru înfiinţarea Casei Muncii C.F.R.[1] din 1920 se numărau întreţinerea de „locuinţe igienice", băi, şcoli, internate, grădiniţe, ateliere de confecţionat haine, magazine de consum, brutării, măcelării, grădini de zarzavat, spitale policlinici, depozite de medicamente (în centrele mari), sanatorii în staţiunile balneare şi climaterice, instituţii pentru orfani pentru folosinţa personalului C.F.R. În acest moment nu se avea încă în vedere ca locuinţele să fie în proprietatea personală a angajaţilor. Regulamentul din 1923 pentru Organizarea Casei Muncii C.F.R. prevedea posibilitatea ca instituţia să poată înlesni construirea de locuinţe „cari să rămână în plină proprietate a personalului C.F.R. definitiv", iar locuinţele pe care Casa Muncii urma să le construiască şi să le întreţină să fie grupate în cartiere, construcţia pe terenuri izolate fiind o excepţie[2]. În 1926, cu ocazia modificării aceluiaşi regulament, erau făcute o serie de adăugiri cu privire la construcţia de locuinţe, care urmau a fi proiectate de serviciul tehnic al Casei Muncii C.F.R., după diferite „tipuri", existând o mare flexibilitate în alegerea acestora de către beneficiari[3].

Funcţionarii care puteau beneficia de aceste avantaje erau cei care aveau un teren în proprietate, o vechime de angajare de minim 5 ani şi cel mult 10 ani până la pensionare. În 1927, bugetul era atribuit aproape în totalitate pentru „Construcţiuni de locuinţe, dormitoare, şcoli, dispensării, spitale, policlinici, biserici, sanatorii, cumpărări de terenuri, întreţinerea şi repararea construcţiunilor"[4]. În acelaşi an era legiferat regulamentul Cooperativei C.F.R. pentru construcţia de locuinţe[5]. Durata de existenţă a cooperativei era nelimitată. Scopul acestei cooperative era de a cumpăra terenuri şi de a construi locuinţe (la cererea membrilor) pentru a fi atribuite în plină proprietate funcţionarilor C.F.R., de a acorda împrumuturi membrilor pentru construirea de locuinţe, de a procura materiale de construcţii, de a cumpăra imobile pentru funcţionari. Cu această ocazie a fost înfiinţat un *Fond de construcţiuni*, cu posibilitatea de a fi alimentat şi din împrumuturi provenite de la *Cassa Muncii*. Locuinţele, izolate sau în grupuri, urmau a se construi după planuri

1. Decret-Lege privitor la înfiinţarea unei Case a Muncii pe lângă direcţiunea generală a căilor ferate române, publicat în *M.O.*, nr. 15, 23 aprilie 1920 şi Lege pentru organizarea Casei Muncii CFR, publicată în *M.O.*, nr. 93, 30 iulie 1921.
2. Regulamentul legii pentru organizarea casei muncii C.F.R., publicată în *M.O.*, nr. 23, 2 mai 1923.
3. Regulamentul pentru modificarea art. 2 din regulamentul Cassei Muncii C.F.R., publicată în *M.O.*, nr. 167, 29 iulie 1926.
4. Legea nr. 28 pentru modificarea bugetului Casei muncii C.F.R. pe 1926, publicată în *M.O.*, nr. 64, martie 1927.
5. Regulamentul nr. 34 al cooperativei C.F.R. pentru construcţiuni de locuinţe (Art. 61 din Legea de organizare şi exploatare a C.F.R. din 4 februarie 1927), publicat în *M.O.*, nr. 117, 31 mai 1927.

şi devize realizate de serviciul Tehnic al Cooperativei. De asemenea, urmau a fi înfiinţate filiale pe lângă fiecare sediu de Direcţia de Exploatare C.F.R., federalizate de Centrala Cooperativei de Construcţii, cu sediu central şi direcţie unică în Bucureşti. În 1930 a fost înfiinţată *Casa Autonomă pentru ocrotirea şi ajutorarea personalului căilor ferate române*, ce urmărea asigurarea de credite ieftine în scopul cumpărării de terenuri de construcţia de locuinţe în proprietate personală[1].

Odată cu anul 1921 problema locuinţei era văzută ca măsură de protecţie socială, extinsă la dimensiunea urbană, dar şi o chestiune de Stat. Treptat, prin obligaţiile şi noile restricţii, prin crearea unor fonduri „de Stat" speciale şi prin impunerea unei simplificări a proiectului aduse de legea pentru organizarea Casei Construcţiilor din 1939, *locuinţa socială* devenea pentru prima dată o iniţiativă centralizată. Prin consolidarea în paralel a unui segment special, legislaţia privitoare la Casa Muncii C.F.R. şi la Cooperativele de Construcţie, a constituit premiza formării unei categorii aparte de beneficiari şi a unui organism, care a rezistat oricăror schimbări politice.

Socialul şi locuinţa ca mijloc de educare

În acelaşi timp anii '20 au însemnat stabilirea fundamentelor sociologiei româneşti şi începutul demersurilor practice în domeniu. În 1921 se înfiinţa la Bucureşti Institutul Social Român, care avea drept scop „să cerceteze problemele sociale ale României şi să ajute la cunoaşterea şi dreapta lor deslegare"[2], având ca sursă *Asociaţia pentru Ştiinţă şi Reformă Socială*, înfiinţată la Iaşi în 1918 şi al cărei director era Dimitrie Gusti.

Pornind de la o serie de idei fundamentate prin studiu teoretic, Gusti a pus bazele unei sociologii experimentale axată pe cercetările multidisciplinare de teren. Acestea aveau şi finalităţi pragmatice, reprezentând fundamentul al unor acţiuni de educare a naţiunii şi demersuri legislative cu efecte sociale. Unul dintre aceste demersuri, aflat la intersecţia între domeniul sociologiei şi cel al arhitecturii şi urbanismului, era *locuinţa socială*. În fapt, dimensiunile sociale ale locuinţei muncitoreşti depăşeau, în viziunea profesioniştilor, indiferent de formaţie, limitele arhitecturii şi urbanismului sau ale construcţiei şi oraşului transformându-se într-un instrument de educare socială : „Din punct de vedere social va trebui ca locatarii unor astfel de locuinţe să fie continuu supravegheaţi, disciplina în case şi cartier, căci, libertatea trebuie înţeleasă cu toate restrângerile cerute de viaţa în comun"[3].

Politicile pentru locuinţe ieftine muncitoreşti erau menite să se transforme în adevărate politici sociale de educare urbană. Se considera că locuitorii au nevoie

1. Legea nr. 91, publicată în *M.O.*, nr. 96, 3 mai 1930.
2. Emanoil Bucuţă, „Institutul Social Român", în *Boabe de Grâu*, nr. 8-9, 1931, p. 370.
3. Gheorghe Vârtosu, „Locuinţe pentru populaţia nevoiaşă şi problema comasărilor", în *Biblioteca urbanistică*, nr. 49-50, Bucureşti, [1935], p. 81.

de sprijin moral pentru a se adapta condiţiilor de viaţă în oraş. Totodată existau propuneri de a construi locuinţe colective (temporare) pentru „elementele asociale”, în scopul educării. Cu atât mai mult, spre sfârşitul anilor ’30, scopul demersului pentru locuinţele sociale putea fi rezumat, în aceeaşi viziune, la „ascensiunea materială a omului sărac, a lucrătorului”, „ridicarea nivelului său moral” şi confortul muncii acestuia într-un cadrul natural şi, în consecinţă, aportul său voluntar la „propăşirea ţării”[1].

Emanciparea societăţii prin modernizarea locuinţei privea deopotrivă mediul urban şi pe cel rural. Astfel că, la sfârşitul anilor ’30, Serviciul de Arhitectură al Ministerului Agriculturii publica o serie de 10 *Caiete* care cuprindeau „planuri, îndrumări şi cercetări”. Director al publicaţiei era Florea Stănculescu, iar redactorul-şef Ştefan Peterneli[2]. *Caietele* erau menite să constituie o sursă de inspiraţie pentru proiectele de sistematizare rurală şi pentru locuinţe şi construcţii agricole. Pentru aceasta, *Caietele* propuneau o serie de proiecte tip, concepute în urma cercetărilor de teren, astfel încât modernizarea să fie făcută în raport cu specificul local[3].

Locuinţele rurale urmau a fi construite după o serie de planuri-„model” propuse de către arhitecţii Ministerului Agriculturii, coordonate şi adaptate regiunii de către arhitecţi asociaţi primăriilor. Conceptul de „model” era preferat celui de plan „tip” tocmai pentru că acesta desemna o „matrice teoretică”, adaptabilă la contextul particular, lăsând în acest fel o oarecare dezvoltare liberă a locuinţei :

> Nu putem da o casă tip sau o casă model, pentru că ele variază de la sat la sat. Putem da însă aspectele unei sănătoase locuinţe şi normale pentru îmbunătăţirea în viitor a acestor locuinţe. […] Iar regiunea caracteristică, sau de înrudire a realizărilor de locuinţă,

1. *Ibidem*, p. 82. După 1944, aceste idei se vor fi transformat în propaganda comunistă bazată pe opoziţia dintre clase şi „ridicarea nivelului material şi cultural” al maselor muncitoreşti. În fapt, în introducerea lucrării, autorul nu nega afinitatea către stânga politică, dând ca exemplu pentru rezolvarea problemei locuinţelor muncitoreşti *hoff*-urile vieneze, viziunea sovietică de etapizare economică şi planurile de amenajare ale periferiei Parisului (*ibidem*, p. 4).
2. Florea Stănculescu este cunoscut ca fiind directorul unei alte publicaţii de arhitectură, apărută la sfârşitul anilor ’20, revista *Căminul*, Ştefan Petreneli fiind unul dintre arhitecţii prezenţi în comitetul de redacţie. Scopul declarat al revistei *Căminul* era unul pragmatic, de a populariza arhitectura locuinţei şi toate chestiunile referitoare la construirea unei locuinţe. Câţiva ani mai târziu, în 1935, apărea o lucrare, sub forma unui ghid extins pentru cel care dorea să îşi construiască o locuinţă : *Locuinţa urbană, directive în concepţie şi realizare.* Autori ai publicaţiei erau Ioan Sechelarie, Victor Vijoli şi Mircea Moroianu, prefaţa fiind semnată de Cincinat Sfinţescu. Lucrarea conţinea de la explicaţii generale, idei teoretice şi descrieri de materiale de construcţii până la date concrete privind devizul construcţiei, onorariile arhitecţilor şi o serie de liste cuprinzătoare cu arhitecţi, antreprenori, instalatori recunoscuţi oficial etc.
3. Florea Stănculescu, „Satul Românesc” în Ministerul Agriculturii şi Domeniilor, Serviciul de Arhitectură, *Construcţii Rurale, Satul Românesc, Caietul IV-V*, p. 12.

nu se manifestă după graniţe de plăşi sau judeţe, ci după văi, cursuri de apă sau suprafaţa bătută a unor interese […][1].

Ideea de lansare a unui model ideal de locuinţă, care să fie preluat şi dezvoltat în mod natural prin imitaţie, adresată unei anumite categorii a populaţiei, a fost din ce în ce mai mult pusă în aplicare spre sfârşitul anilor '30. Astfel că, în 1937, un proiect de mari dimensiuni era prevăzut pentru nordul Bucureştiului : *Stadionul Olimpic* şi *Cartierul Străjeresc*, alături de o zonă special amenajată ca loc de desfăşurare a expoziţiilor naţionale. Amenajarea întregului ansamblu era parte a unei iniţiative majore de asanare a nordului Bucureştiului. Sistematizarea presupunea exproprierea unei suprafeţe considerabile de teren şi a unui număr de aproximativ 1.000 de locuinţe precare[2]. Cei care urmau a fi expropriaţi în acest scop primeau în schimb o locuinţă aflată în noul cartier amenajat. Această iniţiativă era menită să remedieze neajunsurile celor două instituţii care se ocupau de construcţia de locuinţe ieftine (S.C.L.I.B. şi Casa Construcţiilor). Acestea erau criticate pentru a nu fi capabile de a asigura locuinţe tocmai pentru populaţia săracă, ci doar pentru categoriile cu venituri medii. Pe de altă parte, crearea unei „comune-model" ar fi asigurat coagularea în timp a unei formule de locuinţă „tipic bucureşteană"[3]. Locuinţa şi cartierul de locuinţe deveneau atât un mijloc de educare publică, prin preluarea iniţiativei de către autorităţi, cât şi de autoeducare, prin libertatea permisă de conceptul de „model", care presupunea propagarea acestuia într-o formă naturală, liberă ca iniţiativă individuală.

Stil modern sau naţional ?

După unificarea politică şi teritorială a României din 1918, societatea românească s-a angajat din plin în desfăşurarea *proiectului naţional*. După Primul Război Mondial *misiunea* elitelor era aceea de a face ca *naţionalul* să reverbereze în toate dimensiunile societăţii. Construirea identităţii naţionale venea însă în paralel cu

1. Florea Stănculescu, „Case Model", în Ministerul Agriculturii şi Domeniilor, Serviciul de Arhitectură, în *Construcţii Rurale, Locuinţe ţărăneşti, Caietul III*, p. 19.
2. *Gazeta Municipală*, nr. 278, 20 iunie, 1937, pp. 3-6.
3. Motivaţia avea ca fundament următoarea afirmaţie : „La periferie mai cu seamă, se imită fiindcă oamenii nu au un model mai frumos de casă. După prima *Lună a Bucureştilor* a fost o adevărată epidemie de case în stilul celor din cartierul vechi din parcul Carol I. Acelaşi lucru s-ar întâmpla şi acum, dacă s-ar creia comuna model, cu case model româneşti". Iar opţiunea pentru locuinţa individuală era indiscutabilă : „Pe lângă stil se va respecta şi grupajul, ceea ce va face ca toate casele să fie o mândrie a edilităţii bucureştene. Locuinţa va fi individuală. Bucureşteanul, mai ales de la periferie, nu este născut să trăiască în comun", *ibidem*.

intenţia de emancipare culturală a poporului. În 1921, se înfiinţa *Casa culturii poporului*[1], al cărei scop declarat era

> Să trezească şi să dezvolte gustul pentru cetire în popor, sporind cunoştinţele oamenilor despre lucruri şi fapte, să înnobileze şi să înalţe vieaţa, să formeze gustul pentru frumos al poporului ; Să dezvolte iubirea de patrie şi de neam prin scrieri, cuvântări, fapte, serbări comemorative, escursii, reprezentări artistice, să facă educaţiunea cetăţenească a poporului şi să cinstească faptele mari de virtute cetăţenească ; Să facă educaţia fizică şi sanitară, precum şi pregătire pre şi post regimentară a poporului ; Să dezvolte simţul gospodăresc al oamenilor, încurajând şi premiind silinţele lor gospodăreşti ; Să colaboreze cu societăţile de cultură pentru popor, să coordoneze şi să încurajeze activitatea lor, ajutându-le şi subvenţionându-le[2].

După zece ani de la acest moment, într-un articol al revistei de cultură *Boabe de grâu*, era făcută o rezumare a activităţii caselor naţionale, care, în 1930, ajunseseră la un număr de 600. Acestea erau văzute completând centrul de greutate al satului, alături de şcoală şi biserică[3].

În ceea ce priveşte discursul arhitectural, acesta era echilibrat de doi poli opuşi : opţiunea pentru *naţional*, conturată în arhitectura de factură *neo-românească*, şi opţiunea pentru *funcţional*, exprimată în arhitectura de factură modernistă. Epurarea decorativă a fost unul dintre fundamentele *modernismului*, ori, dimpotrivă, dimensiunea decorativă a arhitecturii *tradiţionale* a constituit unul dintre punctele tari ale *naţionalului* în arhitectură. Această opoziţie a născut partea aparentă a conflictului între modern şi tradiţional[4].

Tot Florea Stănculescu a fost unul dintre cei care a remarcat faptul că încercarea de a crea un „stil” era sortită pieirii atâta timp cât conceperea stilului era una artificială şi nu o evoluţie firească în timp. Printr-o atitudine precaută, în acest context autorul scotea în fapt profesiunea în afara unui demers idealist, punând arhitectura pe o poziţie de manifestare ulterioară procesului de formare a societăţii şi nu în aceea de *condensator social*[5]. Totuşi trebuie ţinut cont de faptul că formarea

1. Lege pentru Casa culturii poporului, publicată în *M.O.*, nr. 173, 3 noiembrie 1921.
2. *Ibidem.*
3. După 1948, nucleul comunităţii (rurale sau urbane) s-a limitat la construcţiile sociale.
4. Florea Stănculescu, „Stil românesc şi stil modern”, în *Arhitectura*, nr. 1, 1935, p. 14.
5. Atribuirea rolului de *condensator social* arhitecturii se datorează *constructiviştilor* ruşi din gruparea *O.S.A*. Aceştia vedeau arhitectura ca o carcasă conţinând funcţiuni specifice noii societăţi (socialiste), capabilă de a schimba societatea odată cu utilizarea cotidiană (una dintre lucrările de referinţă ce explică viziunea grupării O.S.A. este Anantole Kopp, *Ville et Révolution*, Antropos, Paris, 1976). Societatea românească a perioadei interbelice nu împărtăşea nicidecum ideile revoluţionarilor ruşi, dar, cu toate acestea, în dezbaterea din mediul românesc se poate vorbi de atribuirea unui rol similar *locuinţei sociale.*

întregii generaţii care a profesat în primii ani de după 1944 s-a construit într-un astfel de context cultural, aflat într-un permanent balans între tradiţie şi modernitate. Maturizarea profesională a întregii generaţii de arhitecţi a coincis, într-un fel, cu maturizarea acestor idei, incipiente în anii ’20-’30.

Marcel Iancu a fost unul dintre cei mai activi susţinători ai modernismului în România. Încă din 1925 a publicat în paginile revistei *Contimporanul* o serie de articole care dezbăteau arhitectura modernă[1]. În cadrul acestora, Marcel Iancu vorbea despre noile coordonate ale arhitecturii moderne : o arhitectură lipsită de decoraţii estetizante inutile, bazată pe economie şi „standardizare”, şi, mai mult decât atât, o arhitectură a socialului[2]. Coordonatele *locuinţei sociale* făceau din aceasta o „maşină de locuit” ale cărei caracteristici formale se subordonau unor noi referinţe : „Suprafaţă, Volum, Materie şi Spaţiu”[3]. În afara lirismului şi pasiunii de care textele lui Marcel Iancu dau dovadă, aceste referinţe presupuneau crearea cu adevărat a unei arhitecturi noi, care ar fi presupus abandonarea nu numai a expresiei arhitecturale tradiţionale, ci şi a tehnicilor constructive tradiţionale. Ori, societatea românească se pretindea a fi una profund tradiţională, în primul rând ca mod de viaţă. Şi dacă se presupunea că ar fi fost greu de acceptat „modernizarea” prin locuinţa colectivă, atunci o neconcordanţă similară putea fi identificată în acceptarea modernului ca expresie.

În 1937, Casa Construcţiilor realizase pentru muncitori o serie de locuinţe tip în ansamblul Vatra Luminoasă. Chiar dacă lipsite de elemente decorative, nu se poate totuşi spune că locuinţele reprezentau o reală inovaţie, în termeni de organizare funcţională sau în ceea ce priveşte tehnicile constructive. După cum a fost arătat anterior, dată fiind necesitatea reducerii costurilor în 1939, Casa Construcţiilor cerea avizarea unor grupuri de construcţii înşiruite în locul celor cuplate, aflate în cadrul aceleiaşi parcelări, iar primăria aproba avizul, cerând însă ca arhitectura locuinţelor să fie „românească”. Rezultatul final a fost pe cât se poate de interesant : o construcţie care nu avea pe deplin caracteristicile unei locuinţe individuale, dar care nu putea fi numită nici locuinţă colectivă (prin păstrarea tuturor acceselor separate), cu o arhitectură care făcea trimitere la arhitectura tradiţională, având totuşi caracteristici ale modernismului.

---

1. *Contimporanul* a fost doar una dintre revistele în care publicat Marcel Iancu, arhitectura modernă fiind în preocuparea mai multor reviste interbelice. Nicolae Lascu, „Arhitectura în eseurile lui Marcel Iancu”, în *Centenar Marcel Iancu 1895-1995*, Editura Simetria, Bucureşti, 1996, p. 212.
2. Vezi în acest sens Marcel Iancu, „Arhitectura de Mâine”, în *Contimporanul*, nr. 60, septembrie 1925, p. 67, republicat în *Centenar Marcel Iancu 1895-1995*, p. 223.
3. *Centenar Marcel Iancu* 1895-1995, ed. cit., pp. 226-227.

O iniţiativă centralizată

La 17 septembrie 1940, Preşedinţia Consiliului de Miniştri, la ordinul Mareşalului Antonescu, cerea printr-o adresă Casei Construcţiilor studierea rezolvării problemei locuinţelor pentru funcţionarii publici de toate categoriile (civili şi militari) şi elaborarea unui plan general de organizare a unei campanii de construire a locuinţelor ieftine[1]. Chestiunile care trebuiau să îşi găsească un răspuns se refereau la : 1) posibilitatea de a găsi terenuri pentru locuinţe ; 2) condiţiile pentru procurarea materialelor ieftine, dar de calitate ; 3) întocmirea de planuri tip şi a devizelor prin Casa Construcţiilor secondată de serviciile tehnice ale administraţiilor locale ; 4) găsirea mâinii de lucru ieftine ; 5) posibilităţile de finanţare a construcţiilor ; 6) condiţiile de amortizare a investiţiilor ; 7) formularea unui tip de locuinţe care să îndeplinească următoarele condiţii : confortabil, încăpător, salubru, estetic (stil naţional) şi ieftin.

După trei luni de zile Casa Construcţiilor înainta istoricul realizărilor şi cu aceeaşi ocazie semnala faptul că Statul nu îşi respectase *promisiunile* prevăzute prin legea din 1939[2]. Planul de activitate al Casei Construcţiilor pentru 1941-1942 viza terminarea parcelării Vetrei Luminoase şi două grupuri comerciale, un grup cultural cu ateneu popular, bibliotecă, dispensar, grădiniţă de copii, cinematograf, locuinţe muncitoreşti pe terenurile de câte 200.000 mp din Şoseaua Vergului şi Berceni, în ţară fiind vizate următoarele oraşe : Ploieşti, Braşov şi Galaţi.

Memoriul referitor la activitatea Casei Construcţiilor era însoţit de o cerere din partea arhitectului Nicolae Aprihăneanu, directorul instituţiei, către Ministrul Muncii, de a aproba modificarea unor articole referitoare la Legea Casei Construcţiilor. Aceste modificări vizau radicalizarea măsurilor referitoare la *locuinţele sociale*, o mai mare implicare din partea Statului şi, de asemenea, o mai mare libertate de acţiune a instituţiei. Se cerea astfel obligaţia Statului şi a Ministerelor să finanţeze construcţia de locuinţe, obligaţia municipalităţilor să pună gratuit terenuri la dispoziţia Casei Construcţiilor, în caz contrar, instituţia având dreptul de a expropria pe cauză de utilitate publică terenurile necesare şi de a le comasa conform art. 21 din Legea de organizare a Municipiului Bucureşti. Se impunea, de asemenea, obligativitatea ca municipiile şi comunele să execute, direct sau prin mandatari, lucrările edilitare şi, în caz contrar, executarea de către Casa Construcţiilor a lucrărilor plătibile de către municipalităţi şi primării în proporţie de 50%. Alături

1. A.N.I.C., fond *MLPCTS*, dosar nr. 1748, vol. I.
2. Fondul pentru locuinţe aprobat în bugetul statului pe anul 1939 nu fusese în realitate acordat, în bugetul anual ulterior acesta lipsind în totalitate. În aceeaşi măsură, obligativitatea Statului, judeţelor şi comunelor de a atribui terenuri pentru construirea de locuinţe sociale nu fusese respectată.

de acestea, directorul Casei Construcţiilor solicita scutiri importante de taxe pentru materiale şi o reducere de 50% din partea C.F.R.

Mareşalul Antonescu solicita în primăvara anului 1941 soluţionarea problemei prin conceperea unui plan naţional de Stat pentru locuinţe[1]. În urma elaborării documentaţiei de către o comisie formată special[2] în cadrul M.L.P. – C.T.S., o nouă rezoluţie a fost dată de Mareşalul Antonescu. Prin aceasta era reluată importanţa conceperii planului naţional pentru locuinţe, ce trebuia pregătit astfel încât începerea efectivă a construcţiei să poată fi pusă în aplicare odată cu terminarea războiului[3].

Modificarea cea mai importantă adusă de demersul din anii 1940-1942 era redefinirea tipurilor de locuinţe sociale supuse facilităţilor centralizate. Se propuneau trei tipuri de locuinţe : *populare*, *ieftine* şi *economice*, după veniturile beneficiarilor finali. Cele *populare* aveau o suprafaţă construită de 60 mp, fiind executate din materiale ca ţiglă, tâmplărie uşoară, pardoseală de scânduri şi o înălţime de 2,50 m. Era semnalat faptul că pentru această categorie era de preferat locuinţa individuală. Locuinţele *ieftine* urmau să aibă o suprafaţă maximă de 80 mp, fără parchet, cu instalaţii strict necesare, pardoseală de lemn, zidărie de beton sau cărămidă, ţiglă, tâmplărie uşoară şi o înălţime de 2,70 m, în timp ce locuinţele *economice* aveau o suprafaţă maximă de 125 mp, iar materialele utilizate urmau a fi parchet, zugrăveli, mozaic, cu o înălţime maximă a camerelor de 2,70 m, puse în operă cu o tâmplărie mai solidă, instalaţii sanitare complete, de calitate superioară. Acestea din urmă erau recomandate pentru construirea de blocuri de dimensiuni reduse pe anumite terenuri virane din capitală, costul lor reducându-se datorită existenţei reţelelor edilitare.

În ceea ce priveşte locuinţa individuală şi cea colectivă întrebarea rămânea încă deschisă în 1942. În Referatul din 15 februarie 1941[4] al Comisiei de pe lângă Consiliul Tehnic Superior se menţiona faptul că

1. A.N.I.C., fond *M.L.P.C.T.S*, dosar 1748, vol. I.
2. Comisia însărcinată de M.L.P. era formată din : preşedinte Nicolae Caranfil ; membri : ing. St. Mihăescu, prof. arh. Duiliu Marcu, Cr. Cerchez, ing. D. Stoica, ing. I. Tomescu, arh. Gh. Negoescu. În fapt au fost elaborate mai multe memorii, unul dintre acestea fiind semnat de către Duiliu Marcu, care publicase cu aproape douăzeci de ani în urmă în *Arhiva pentru reformă şi ştiinţă socială* (nr. 1, 1921, pp. 46-75) un articol intitulat „Statul şi criza locuinţelor". Ideile conţinute în acest articol sunt cele pe care Marcu le dezvoltă în Memoriul cerut de Mareşal. În 1920 articolul venea, alături de alte asemenea, ca un comentariu şi o critică a măsurilor pe care le propunea proiectul de lege şi apoi legea din 1921 pentru încurajarea construcţiei de locuinţe ; legea fiind considerată nerealistă.
3. A.N.I.C., fond *M.L.P.T.C.S.*, dosar nr. 1748, vol. I.
4. În 1941, prin decizie ministerială, a fost înfiinţată o Comisie, al cărei preşedinte era ing. N. Caranfil. Această Comisie va elabora un Memoriu referitor la problema locuinţelor ieftine, concluziile finale şi începerea aplicării acestora au fost făcute, probabil, abia în 1942, odată cu Legea 561/1942 asupra organizării Casei Construcţiilor.

în ţara noastră marea masă populară urbană este deja pregătită pentru o structură socială cu obiceiuri colectiviste […] numai o minoritate absolută trăeşte astăzi într-o mentalitate pur individualistă. Astfel că nu vedem pentru care motive această categorie socială nu s-ar putea adapta fără prea multe rezerve, de la situaţia în care se găseşte astăzi, la o convieţuire bine organizată în comun, în imobile block, în care existenţa ar fi în orice caz mai agreabilă, dacă bineînţeles nu s-ar da acestor blockuri o extindere exagerată[1].

În continuare, era detaliat felul în care aceste block-uri „moderate"[2] ar trebui compuse : grupări de 4 până la 6 şi chiar 8 apartamente, în jurul unei intrări comune, organizate pe parter şi maxim două etaje. Aceste construcţii ar fi preferabile pentru terenurile mai scumpe, din interiorul oraşelor, în timp ce „locuinţa individuală populară" (grupări de 2 sau 4 unităţi pe o parcelă) ar fi potrivită pentru cartierele noi, coloniile muncitoreşti, aşezate pe foste terenuri agricole. Memoriul din 1942, semnat de Duiliu Marcu, punea însă problema locuinţelor colective sub semnul întrebării şi propunea o soluţie mult mai precaută în care blocurile, în proporţie de 20%, reprezentau „exemple de laborator".

Cea de a doua chestiune acută, de natură formală, referitoare la caracterul arhitecturii locuinţei era semnalată prin câteva observaţii legate de folosirea specificului „naţional" şi „regional" în concepţia arhitecturală a locuinţelor muncitoreşti în opoziţie cu „influenţele apusene"[3]. În plus, era propusă organizarea unui departament, organ tehnic al guvernului, care să „întocmească programe, să organizeze concursuri de locuinţe tip – să execute modele, să întocmească statistici – şi să elaboreze toate studiile necesare din timp"[4].

În aceeaşi perioadă, orientarea de dreapta a scenei politicii româneşti aducea în prim-plan alte teme în societatea românească : cultul muncii şi motivul recurent al naţionalului înscris în noi dimensiuni. În contextul distrugerilor provocate de cutremurul devastator din 1940, statul a luat iniţiativa reconstrucţiei câtorva dintre aşezările afectate. Astfel că, în 1942, s-a luat hotărârea reconstrucţiei oraşului Panciu „sub înaltul patronaj al Conducătorului Statului Mareşal I. Antonescu, de către Ministerul Lucrărilor Publice şi al Comunicaţiilor"[5]. Legea privitoare la

---

1. A.N.I.C., fond *M.L.P.T.C.S.*, dosar nr. 1748, vol. I, Referat, 15 februarie 1941, ff. 68-112.
2. Dacă în 1910 Congresul de la Viena adoptase construcţia de preferinţă a locuinţelor individuale, în 1930, la Bruxelles congresul hotărâse „să se continue a se examina şi posibilităţile clădirilor înalte şi să se studieze avantagiile lor, chiar dacă s-ar opune obstacole de ordin financiar, sentimental sau al reglementărilor de construcţie" (A.N.R.-A.N.I.C., fond M.L.P.C.T.S., dosar nr. 1748, vol. II, Memoriu privind soluţionarea problemei locuinţelor de tip minimal întocmit de Prof. Dr. Arh. Duiliu Marcu, f. 147).
3. A.N.I.C., fond *M.L.P.T.C.S.*, dosar nr. 1748, vol. II, Memoriu privind soluţionarea problemei locuinţelor de tip minimal întocmit de Prof. Dr. Arh. Duiliu Marcu, ff. 149 şi 153.
4. *Ibidem*.
5. Legea nr. 244 pentru reconstrucţia oraşului Panciu, distrus de cutremur, publicată în *M.O.*, 75, 28 martie 1942.

reconstrucţia oraşului prevedea faptul că „Oraşul Panciu cu suburbanele sunt şi rămân aşezări cu caracter românesc şi creştin, cu excluderea oricărui element evreesc”[1]. Pentru reconstrucţia oraşului a fost aprobat în 1942 un plan de sistematizare, pentru care fuseseră necesare exproprieri şi comasări. Cei care urmau să primească despăgubiri în urma exproprierilor erau doar proprietarii de origine română. Pentru încurajarea construirii de locuinţe în oraş erau acordate scutiri de impozite asemănătoare celor prevăzute prin legile din perioada 1920-1930, adăugându-se la acestea o serie de alte scutiri de impozite şi taxe pentru întreprinderi şi ateliere. În acelaşi an era atribuit un fond special pentru reconstrucţia oraşului[2]. Legea conţinea o serie de alte măsuri de „revitalizare” a oraşului, incluzând construirea „chiar gratuit” de către M.L.P.C. a unui număr restrâns de locuinţe, după anumite criterii de preferinţă, în principiu referitoare la participanţii la război şi la familiile acestora.

În urma unei alte calamităţi era refăcut satul model Antoneşti. În 1944, imobilele ce urmau a fi construite erau atribuite preferenţial familiilor numeroase, invalizilor şi văduvelor de război, sau celor decoraţi în război, fie prin angajarea acestora în programul de gospodărire şi muncă întocmit pentru satul model Antoneşti, fie prin plata unei sume anuale. Alte imobile urmau a fi vândute persoanelor care îşi luau angajamentul de a se implica în organizarea şi funcţionarea şcolii satului şi a cursurilor de vară pentru învăţătoare şi învăţători[3].

Evoluţia chestiunii *locuinţei sociale* de la începutul anilor ’40 capătă noi dimensiuni : asumarea componentei naţionale, gestionarea centralizată de către Stat, exclusivismul în ceea ce priveşte categoriile de beneficiari[4], munca voluntară ca posibilă substituire a finanţării şi obligativitatea conformării arhitecturii la o estetică oficială.

Între două lumi

Între 1944 şi 1948, deşi construirea locuinţelor *sociale* s-a bazat în mare parte pe concepţiile coagulate în perioadele anterioare, întreg demersul teoretic a fost modelat prin noile dimensiuni politice şi lăsat în aşteptare. Categoriile de locuinţe din perioada

1. *Ibidem.*
2. Legea nr. 562, publicată în *M.O.*, nr. 176, 31 iulie 1942.
3. Legea nr. 419 pentru situaţia juridică a imobilelor din satul Antoneşti, comuna Corbeni, judeţul Argeş, publicată în *M.O.*, nr. 187, 12 august 1944.
4. Evreii erau excluşi ca beneficiari ai politicilor pentru locuinţe sociale ca în cazul oraşului Panciu (vezi nota 1 de mai sus) sau cu alte ocazii : o lege care acorda credite de stat pentru cumpărarea de apartamente din blocurile construite prin Casa Corpului Didactic excludea posibilitatea evreilor de a fi beneficiari (Legea nr. 859, publicată în *M.O.*, nr. 278, 26 noiembrie 1942).

interbelică (*economică*, *populară*, *ieftină*) au dispărut, fiind înlocuite treptat de un unic concept : *locuinţa muncitorească*, care desemna, în fapt, locuinţa individuală. Ca în mai toate domeniile vieţii sociale şi politice postbelice, schimbările privind *locuinţa socială* s-au produs progresiv. În textul uneia dintre lucrările Congresului Asociaţiei Generale a Inginerilor Români (A.G.I.R.) din 1945, se puteau citi încă o parte din ideile anterioare : „Ar trebui, pentru rezolvarea acestei importante chestiuni să se ţină concursuri pentru proecte complecte, inclusiv devizele respective şi să se pună în practică la scară mică şi cu titlu de experienţă, câteva tipuri bine alese, după cari să se poată creia tipurile definitive necesare”[1]. Articolul explica în linii foarte generale măsurile care trebuiau luate şi care presupuneau centralizarea şi finanţarea de către Stat a întregii iniţiative şi, fireşte, aplicarea modelului *sovietic,* fără ca acesta să fie în fapt definit sau detaliat.

Nici în 1945 chestiunile referitoare la estetica locuinţei şi la modul de locuire nu erau clarificate :

> Urbanistul modern a mai lansat şi formula „Maşina de locuit”. Nu aceasta trebuie să fie casa pentru om, ci adăpostul vieţii şi a tuturor năzuinţelor lui. „Maşina de locuit” goleşte de orice conţinut moral casa omului, numai reprezintă nici o permanenţă în viaţa colectivă a oraşului şi implicit însăşi celula socială devine trecătoare. [...] Dacă această locuinţă va trebui să fie individuală sau colectivă, gradul de evoluţie al oraşului respectiv va fixa raportul între aceste două formule. În nici un caz locuinţa colectivă nu va putea infirma (vreodată) locuinţa individuală. Însă între lipsurile de tot felul care le moştenim după acest război, locuinţa colectivă este mai aptă să rezolve mult mai bine problemele noastre.[2]

Astfel, o certitudine este faptul că, cel puţin din raţiuni economice, locuinţa colectivă era considerată ca o posibilă alternativă, un fel de „rău necesar”, ca ultimă şansă de ieftinire a locuinţei sociale.

În ceea ce priveşte posibilitatea procurării terenurilor necesare pentru locuinţele sociale, ideile incipiente în Legea din 1927, reluate la începutul anilor ’40, s-au radicalizat după 1944. În 1945, într-un memoriu semnat de ing. T.A. Rădulescu[3], autorul propune o soluţie suficient de radicală, bazată pe mecanismul exproprierii, în scopul de a rezolva problemele referitoare la extinderea „dezordonată” a oraşului Bucureşti şi la „ieftinirea” terenurilor de construcţie în teritoriul intravilan al oraşului. După cum rezultă din textul memoriului aplicarea soluţiei pentru Bucureşti

1. Ion Davidescu, „Problema locuinţei populare” în *Lucrările celui de al XVI-lea Congres AGIR*, cu participarea organizaţiunilor profesionale tehnice, Bucureşti, 1945, p. I.6
2. Octav Doicescu, „Despre Reconstrucţie” în *Simetria*, nr. VI, 1945, republicat în Octav Doicescu, *Despre Arhitectură : scrieri, cuvântări*, Editura Tehnică, Bucureşti, 1983, pp. 116-117.
3. Inginerul Rădulescu, autor al mai multor articole din revista *Urbanismul*, fusese în 1935 coautor al planului-director de sistematizare a oraşului Bucureşti.

urma a fi, în viziunea autorului, un experiment ce putea fi extins ulterior la întreg teritoriul ţării. Soluţia propusă de Rădulescu viza exproprierea a două categorii de terenuri : cele virane din interiorul oraşului, care urmau a fi date „în folosinţă, în loturi, celor ce vor şi au putinţă să construiască”, şi exproprierea terenurilor neconstruite extravilane (până la linia forturilor), ce urmau a fi păstrate într-o primă etapă ca terenuri agricole. Exproprierile urmau a fi gestionate printr-un organism autonom de Stat sau Comunal (*Casa Autonomă a Terenurilor*), plata către cei expropriaţi fiind amortizată într-o perioadă de 50 de ani. Fireşte, radicalismul soluţiei nu leza întru totul dreptul la proprietatea privată, aşa cum au făcut-o măsurile de după 1948 privind naţionalizarea. Totuşi, măsura rămânea una extremă.

Instituţiile interbelice şi-au continuat activitatea încă o perioadă. În martie 1949[1] Casa Construcţiilor era desfiinţată. Atribuţiile sale au trecut în sarcina Ministerului Muncii şi Prevederilor Sociale, iar sumele încasate în urma contractelor existente ale Casei Construcţiilor au fost transferate către bugetul Statului[2]. Astfel, diverse articole ale Legii nr. 561, din iulie 1942, de organizare a Casei Construcţiilor au fost modificate până în anul 1949[3]. Atribuţiile privind proiectarea au fost preluate după 1949 de atelierele Institutului de Proiectări Construcţii (I.P.C.), iar cele privind antrepriza erau preluate de întreprinderile de construcţii înfiinţate în acelaşi an.

În perioada 1944-1948 a existat o suficient de mare diversitate a locuinţelor sociale. Iniţiativele au presupus fie continuarea şi modernizarea prin reconstrucţie a unor proiecte din perioada interbelică (ansamblul de locuinţe din Griviţa Roşie sau Vatra Luminoasă, Bucureşti), fie construcţia de blocuri de locuinţe colective în ansambluri concepute după noile principii urbanistice[4] (P.T.T., Ferentari în Bucureşti, Steagul Roşu, la Braşov), fie continuarea şi evoluţia ansamblurilor de locuinţe aflate în zonele industriale, cu un caracter semirural.

Hunedoara a fost unul dintre „laboratoarele” cele mai importante ale perioadei 1944-1948 şi totodată demonstraţia continuităţii practicilor şi teoriilor referitoare la locuinţa *socială*. Construcţia *Oraşului Muncitoresc* de la Hunedoara a fost prilejul cu care au fost făcute primele studii de eficientizare a construcţiilor de locuinţe şi reaşezarea categoriilor interbelice : locuinţe individuale, locuinţe în blocuri colective şi locuinţe în cămine muncitoreşti. Iniţiativele păstrau încă ideea proiectului-„model” adaptabil şi transformabil în funcţie de necesităţi. O locuinţă individuală

1. Decret nr. 100 pentru desfiinţarea Casei Construcţiilor, publicat în *Buletinul Oficial* (*B.O.*), nr. 10, 19 martie 1949.
2. *Colecţiune de legi, decrete, hotărâri şi deciziuni*, Ediţiune Oficială, Editura de Stat, Bucureşti, 1949, Vol. 1 – 31 Martie, p. 29.
3. Legea nr. 400 din 25 iunie 1943, articolul 64 ; Legea nr. 42 din ianuarie 1945, art. 14 ; Legea nr. 412 din mai 1945, art. 10 ; Legea nr. 171 din martie 1946, art. 5, 47, 58 ; Legea nr. 317 din septembrie 1947, art. 6 ; Legea nr. 281 din octombrie 1948, art. 16 ; Legea nr. 8 din ianuarie 1949, articolul 47.
4. În acel moment noile principii urbanistice se referă la cele preluate din *Charta de la Atena*, aceasta fiind tradusă în limba română în 1945.

pe 2 niveluri putea fi concepută ca formând o singură unitate de locuit, pentru o familie de 6-7 persoane, sau separată în două unităţi pentru familii mai mici.

Interesant este faptul că proiectele pentru întreaga regiune Hunedoara au fost fundamentate printr-un studiu de sistematizare regională realizat printr-o campanie documentară susţinută de un grup interdisciplinar format din arhitecţi, urbanişti, geografi, demografi, economişti şi ingineri de diverse specialităţi. O parte dintre studii erau îndreptate asupra locuinţei tradiţionale şi aceasta pentru că, susţineau specialiştii de atunci, locuinţa tradiţională reprezenta unul dintre punctele principale ale planului de sistematizare regională. Unul dintre arhitecţii care au participat la aceste studii a fost Florea Stănculescu, acesta rămânând ulterior în domeniul cercetării arhitecturii tradiţionale.

În 1944-1945 se înfiinţa, la imboldul lui Dimitrie Gusti, preşedinte al Academiei, *Consiliului Naţional al Cercetării de Ştiinţifice*[1]. În domeniul urbanismului şi sistematizării erau în elaborare pentru anul 1948 studii semnate de profesioniştii perioadei interbelice : „Legislaţia urbanistică” (I. Davidescu) ; „Igienă şi urbanism” (T.A. Rădulescu) ; „Despre specificul urbanismului Românesc” (C. Sfinţescu) ; „Îmbunătăţirea casei noastre ţărăneşti şi Probleme în sistematizări rurale”, „Formarea şi tipologia satelor noastre”, „Înscrierile realizărilor rurale în peisaj”, „Imperative de soluţionat în plănuirea şi sistematizarea satelor” (F. Stănculescu).

Ridicarea nivelului cultural şi de trai…

Promovarea unei legislaţii privitoare la construcţia de locuinţe individuale, cu ajutor din partea Statului, a fost reluată abia după 1951 (Hotărârea Consiliului de Miniştri nr. 758)[2], când Consiliul de Miniştri hotăra creditarea „muncitorilor, tehnicienilor, inginerilor şi funcţionarilor” pentru construirea de locuinţe individuale. Garantarea împrumuturilor era făcută de către întreprinderile angajatoare. Beneficiarii erau obligaţi să contribuie cu un avans de 30%, plata sumei şi a dobânzilor urmând a fi încheiată într-o perioadă de 8-12 ani, iar scutirile de impozite erau pe o perioadă de 2 ani de la terminarea construcţiilor. Una dintre atribuţiile primăriilor era cea cerută de către Casa Construcţiilor în 1941, de a acorda terenuri gratuite celor care doreau să construiască. Atribuirea de terenuri

1. Iniţiativa data din 1932, fiind preluată în 1937 de către Academia Română, când aceasta formează o comisie în scopul motivării necesităţii unui Consiliu Ştiinţific şi organizării lui. Proiectul a fost însă abandonat şi reluat în 1941 printr-o nouă încercare de a crea un Institut de Cercetări Ştiinţifice. În 1945 Consiliul funcţiona cu 12 membri ai Academiei, 5 ai Guvernului, delegaţi de preşedintele C.M., secretarul general al Academiei de Medicină şi o personalitate ştiinţifică aleasă de Academie (Academia Română, *Buletinul informativ, ştiinţific şi administrativ*, Bucureşti, 1948, pp. 11-16).
2. *Colecţie de legi, decrete, hotărâri şi deciziuni a Consiliului de Miniştri* (C.H.D. C.M.), Ediţie Oficială, Editura de Stat, Bucureşti, 1951, vol. 1-31.

urma a fi făcută în apropierea amplasamentului întreprinderii la care beneficiarul era angajat.

Ca urmare a H.C.M. nr. 758, Ministerul Construcţiilor a elaborat şi publicat în tiraj de masă proiecte tip pentru case de locuit. În anul 1951 urmau a fi proiectate trei tipuri de locuinţe : două individuale cu una şi cu două încăperi şi o locuinţă cu două apartamente a câte două încăperi. Toate cele trei tipuri erau prevăzute cu bucătărie, cămară, closet şi instalaţie electrică.

În 1953, era emisă o nouă hotărâre care privea atât construcţia de locuinţe individuale, cât şi colective, în asociaţii de proprietari (în *coproprietate*)[1]. Ministerele, instituţiile şi organizaţiile centrale din oraşele mari şi centrele industriale aglomerate şi marile unităţi industriale erau obligate să construiască, pentru muncitori şi funcţionari, blocuri de locuinţe cu mai multe niveluri. Pe lângă acestea, Statul urma să subvenţioneze prin credite şi materiale de construcţie cele două categorii de locuinţe. Tipurile de locuinţe ce se puteau construi astfel erau : blocuri de clădiri cu apartamente în centrele populate şi locuinţe individuale izolate sau grupate pe lângă diverse industrii şi exploatări forestiere, miniere, petrolifere şi altele similare. Aportul personal al beneficiarilor, prin avans, trebuia să fie de peste 10% din valoarea creditului, plata sumei urmând a se face în termen de 10-15 ani pentru locuinţele din mediul sătesc şi în termen de 15-20 de ani pentru locuinţele din mediul orăşenesc. Scutirea de impozite creştea la 10 ani în mediul rural şi 15 ani în mediul urban. Terenurile urmau a fi atribuite de către primării, de preferinţă în cartiere cu lumină şi reţele edilitare existente. Alegerea terenurilor urma a fi făcută ţinând cont de perspectivele de dezvoltare ale centrelor respective şi ale cartierelor. În cazul în care Sfaturile Populare nu deţineau terenuri, întreprinderile şi instituţiile de stat erau obligate să pună la dispoziţia Sfaturilor Populare terenurile pe care le aveau în proprietate. Pentru aşezări noi (exploatări forestiere, miniere, petrolifere) izolate urmau a se sistematiza parcelări de minimum 20 locuinţe individuale. Comitetul de Stat pentru Arhitectură şi Construcţii (C.S.A.C.), ca nou organism instituţional apărut, aviza atribuirile de terenuri. Construcţiile se puteau face şi pe terenuri în proprietatea titularilor, iar construirea de blocuri putea fi făcută de către titularii creditului, în regia întreprinderii din care făceau parte sau prin întreprinderi de construcţii.

Construcţiile urmau a fi executate în conformitate cu proiectele tip din catalogul Ministerului de Construcţii şi al Industriei Materialelor de Construcţii, iar C.S.A.C. era însărcinat să asigure elaborarea şi aprobarea unor proiecte tip corespunzătoare până cel târziu în martie 1954.

Materialele de construcţii erau direcţionate de Comitetul de Stat al Planificării (C.S.P.) şi C.S.A.C. ministerelor şi întreprinderilor de construcţie ale acestora,

1. Hotărârea nr. 4015 privind construcţia de locuinţe pe baza cooperării între locatari şi construcţia de locuinţe individuale prin credite acordate de stat, publicată în *C.H.D. C.M.*, nr. 76, 9 decembrie 1953.

fiind procurate din comerţ şi resurse locale (Sfaturile Populare aveau rolul de a dezvolta industria locală de materiale de construcţie) sau din economiile de materiale realizate de întreprinderile socialiste, cu avizarea C.S.P. Ministerele, instituţiile şi întreprinderile susţineau cererile, se ocupau de adaptarea la teren a locuinţelor, ofereau ajutor tehnic şi materiale, asigurau transportul acestora din urmă, controlau construcţia propriu-zisă de locuinţe.

O schimbare semnificativă a fost cea privitoare la categoriile de beneficiari prioritari ai construcţiilor de locuinţe. Astfel, în 1951, printr-o hotărâre a Consiliului de Miniştri privitoare la *stimularea morală şi materială* a *stahanoviştilor* şi *fruntaşilor în muncă*, aceştia, printre alte avantaje, primeau întâietate la acordarea locuinţelor muncitoreşti şi a creditelor pentru locuinţe[1]. În urma decretului din 1952[2], care stabilea *norma sanitară* şi *norma locativă*, erau subliniate alte categorii preferenţiale, care aveau dreptul la suprafeţe suplimentare de locuit : „eroii muncii socialiste", cei decoraţi cu ordinele R.P.R., „oamenii de ştiinţă emeriţi", „artiştii poporului", „artiştii emeriţi ai artei", profesori şi învăţători emeriţi, membri ai Academiei R.P.R., ai institutelor de ştiinţă, profesorii, conferenţiari din învăţământul superior, cei cu funcţii de răspundere, militarii activi, medicii şi dentiştii care profesează la domiciliu, micii meseriaşi, bolnavii. Spre deosebire de cei 8 mp uzuali, aceste categorii avea dreptul la o suprafaţă suplimentară de maxim 10 mp, sau chiar 20 mp în cazuri speciale, putând fi pusă la dispoziţia beneficiarilor sub forma unei încăperi suplimentare.

În 1952, din rândul beneficiarilor de locuinţe se detaşau alte categorii speciale : *muncitorii ceferişti* şi *minerii* (din Valea Jiului). Aceştia reprezentau o categorie aparte, care beneficiau de măsuri speciale de protecţie socială privitoare la locuinţe. Faptul nu era întâmplător şi nu reprezenta o măsură gratuită, ci una menită să stimuleze dezvoltarea respectivelor profesii. Explicaţia constă în faptul că marele proiect de industrializare avea în vedere, într-o primă etapă, dezvoltarea industriei extractive (cu precădere din Bazinul carbonifer al Văii Jiului) şi crearea unei reţele de transport feroviar pentru pregătirea celei de a doua etape de industrializare, cea bazată pe industria de prelucrare a resurselor. Totuşi, cu toată această schimbare de decor politic, practica se afla într-o consistentă continuitate cu cea din perioada interbelică, continuând, într-un cu totul alt context politic, sistemul caselor de asigurări şi construcţii de locuinţe C.F.R., inaugurat în perioada interbelică.

În 1953, categoriile speciale de beneficiari vizaţi pentru creditarea în scopul construirii de locuinţe în proprietate personală erau : muncitorii, tehnicienii, inginerii şi funcţionarii din mediul orăşenesc şi sătesc, membrii Gospodăriilor Agricole Colective (G.A.C.) care nu aveau casă de locuit şi tinerii căsătoriţi, membri ai G.A.C., învăţătorii, medicii şi personalul sanitar din mediul sătesc. Acordarea

1. H.C.M., nr. 1015 publicată în *B.O.*, nr. 102, 9 octombrie 1951.
2. Decretul nr. 78, publicat în *B.O.*, nr. 17, 5 aprilie 1952.

creditelor urma a fi făcută după anumite priorităţi, într-o ordine în care stahanoviştii şi cei decoraţi şi laureaţi cu premii de Stat se aflau înaintea celor care locuiau în locuinţe insalubre.

Dacă în 1945 minimul suprafeţei necesare pentru un locuitor, stipulat prin Congresele internaţionale, era 10 mp[1], în 1952, în România era definită prin decret o suprafaţă minimală de 8 mp, indiferent de vârstă, aceasta reprezentând *norma sanitară*[2]. *Alături de aceasta se introducea noţiunea de suprafaţă locativă*, ca totalitatea încăperilor, inclusiv bucătării, băi, vestiare, culoare, spălătorii sau alte dependinţe cuprinse în orice clădiri din oraşe şi centre industriale care servesc drept locuinţe.

Astfel, între 1948 şi 1956, demersul pentru *locuinţa socială* păstrează o parte din caracteristicile interbelice, prin continuarea construcţiei de locuinţe individuale creditate de stat şi construite pe terenuri individuale sau prin împroprietărire. Acestora li se adaugă alte două tipuri de locuinţe, ambele aparţinând categoriei de locuinţe colective : locuinţele în coproprietate şi cele în blocuri de locuinţe colective, categorii anunţate prin memoriile *Planului naţional pentru locuinţe* de la începutul anilor '40. Primul caz era reprezentat de construcţii de dimensiuni relativ mici, executate nu întotdeauna după planuri tip şi dispuse adaptării şi ajustării la necesităţile de context. Aceste construcţii erau de cele mai multe ori situate în cadrul oraşelor, pe terenuri aparţinând întreprinderilor sau cerute de acestea pentru angajaţi. Blocurile de locuinţe colective erau cele care ar fi urmat să constituie marea masă a construcţiilor oraşului socialist, fiind organizate în *cvartale*, construite după „secţiuni tip" (planuri şi suprafeţe standard) şi amplasate după criterii aparte în oraşul socialist.

În România, estetica oficială a arhitecturii în anii '50 a fost *realismul socialist*. Însă, cu câteva excepţii, reprezentate de proiectele demonstrative din capitală sau zonele industriale, realismul socialist a adoptat o formulă regională, păstrând o scară domestică a locuinţei, fie ea şi colectivă, mai degrabă aproape de o expresie tradiţională decât de una riguros clasicizantă[3].

Proprii socialismului au fost noile categorii prioritare de beneficiari, selectate pe criterii politice. Acest fapt nu reprezintă însă o noutate, dacă sunt luate în considerare discriminările rasiale de la începutul anilor '40. Chiar dacă se poate vorbi de continuitate în practică, prin corpul profesional, rolul „educativ" pe care *locuinţa socială* îl avea în perioada interbelică se transformă radical prin politizare. Dacă se poate vorbi încă de locuinţă ca „mijloc de educare", atunci sensul a fost schimbat în „educare politică".

1. Ion Davidescu, art. cit., p. I.6.
2. Decretul nr. 78, publicat în *B.O.*, nr. 17, 5 aprilie 1952.
3. A se vedea în acest sens proiectele de la Năvodari, Medgidia, Galaţi, Reşiţa, Hunedoara etc.

Fireşte, nu se poate admite că în România a existat o politică unitară pentru *locuinţele sociale* pe tot parcursul primei jumătăţi a secolului al XX-lea ; iar acest fapt se datorează schimbărilor de orientare politică. În acelaşi timp, prin continuitatea corpului profesional (în mare parte), evoluţia *locuinţei sociale* trebuie văzută ca un proces neîntrerupt prin care s-a încercat un răspuns la o serie de întrebări invariabile, formulate încă de la începutul secolului (individual-colectiv, tradiţional-modern etc.). Prezentul demers a încercat să schiţeze faptul că în componenţa politicilor de locuire au intrat elemente variabile, provenind din câmpuri profesionale diferite : arhitectură, urbanism, igienă, sociologie, dar şi politică. De asemenea, a încercat să arate faptul că, pe durata de referinţă, *locuinţa socială* a fost deopotrivă un instrument de emancipare socială şi urbană, dar, într-o bună măsură, şi un instrument de propagandă politică şi un mijloc de modelare a societăţii (privilegii pentru obţinerea unei locuinţe, excluderea unor categorii din rândul beneficiarilor etc.).

Mara Mărginean

Reconstrucţia în România postbelică. Aspecte urbanistice, 1945-1948

This article investigates the urban development models sketched by the Council of Ministers and the National Council of Scientific Research affiliated to the Romanian Academy. By the end of the World War II the two institutions, which were equally responsible of Romania's reconstruction, carried out programs of analysis, prognosis and construction countrywide, which were based on theoretical concepts formulated by architects, urban planners or economists. Urbanization, closely linked to industrialization and the transformation of social relations based on formative strategies articulated by the decisional power, questions how lucrative activities may be influenced by the spatial structure of cities on one hand, and, on the other hand, how local power centers are hierarchically organized. Using archival materials and press articles, this article argues that the engagement with postwar Romania's reconstruction project became the expression of the ideologisation of the economic capital by recovering institutions with responsibilities in the field that have previously functioned in the interwar period. As the central theme of these ideas was initially shaped by the interwar debates about modernizing the state under a centralized administrative system, the activity of the two institutions starting with 1945 became a source of legitimacy for all players, whether they were representatives of the old political class or they came from the ranks of the Communist Party.

Keywords : urbanization, Romanian Communist Party, industrialization, continuity, interwar

Într-o adresă trimisă Consiliului Naţional al Cercetării Ştiinţifice (C.N.C.Ş.) în 1946, urbanistul-şef al oraşului Timişoara, o persoană cu o oarecare vizibilitate printre colegii de breaslă, atât în plan intern, cât şi la nivel internaţional, aborda problema urbanizării în termenii unei „forme de sociologie aplicată"[1]. Realizând o analiză detaliată a funcţiei spaţiului urban în societatea românească postbelică, acesta a sintetizat o serie de idei despre interdependenţa dintre forma de organizare a oraşului şi dinamica economică. Proiectul pe care acesta îl aducea în atenţia reprezentanţilor Academiei Române urmărea îmbunătăţirea nivelului de trai al comunităţii timişorene. Conform unei situaţii publicate de redacţia *Buletinului Societăţii Arhitecţilor Români* la finele anului 1945, oraşul de pe Bega ar fi avut, alături de Bucureşti, cea mai dificilă situaţie a spaţiului locativ la nivel de ţară, în condiţiile în care în fiecare cameră ar fi locuit, în medie, aproximativ şapte persoane. Adresa timişoreanului către forul Academiei Române venea ca urmare a unor articole apărute în *Buletinul Societăţii Arhitecţilor Români*, care analizau activitatea C.N.C.Ş.-ului în domeniul constructiv[2]. Deşi intervenţia lui este ilustrativă pentru felul în care aparatul administrativ al ţării se raporta la problematica urbanului în ansamblul său, dovedind o bună familiarizare cu noţiunile şi conceptele de specialitate ale momentului, ceea ce atrage atenţia este preocuparea sa pentru identificarea unor soluţii urbanistice concrete cu aplicabilitate imediată la specificul local timişorean. Cum trebuie organizată viaţa urbană ? Care sunt funcţiunile oraşului ? În ce măsură funcţionarea unui oraş devine parte a unui proiect naţional de dezvoltare pe termen lung ? Astfel de aspecte sunt cu atât mai relevante cu cât, la sfârşitul celui de-al Doilea Război Mondial, mai puţin de zece procente din clădirile oraşelor României erau afectate de bombardamente[3]. Chiar dacă restul spaţiului construit rămăsese intact, războiul zdruncinase profund soliditatea comunităţilor, iar imediat după instaurarea păcii se întrezăreau posibilităţi pentru reformarea modelului de organizare economico-socială şi culturală a ţării, astfel încât fiecare regiune să fie integrată în totalitate în sistemul naţional românesc.

---

1. Arhiva Academiei Române (în continuare A.A.R.), Bucureşti, fond *Consiliul Naţional al Cercetării Ştiinţifice* (în continuare C.N.C.Ş.), dosar Z 105/1946, vol. I, f. 312.
2. Este vorba de o sinteză a unei comunicări ştiinţifice a unui membru al C.N.C.Ş.-ului, Aurel Beleş, intitulată „Concepţii moderne în construcţia locuinţelor", în *Buletinul Societăţii Arhitecţilor Români*, 7/1946, p. 11 (pentru detalii vezi *infra* nota 1, p. 94).
3. Arhivele Naţionale Istorice Centrale (în continuare A.N.I.C.), fond *C.C. al P.C.R. – Secţia Economică*, dosar nr. 54/1945, f. 4.

Acest articol analizează felul în care o serie de concepte teoretice referitoare la procesul de reconstrucţie postbelică publicate în presa vremii au fost preluate şi angajate de activitatea Consiliului de Miniştri şi a Consiliului Naţional al Cercetării Ştiinţifice, afiliat Academiei Române[1]. În intervalul cuprins între 1945 şi 1948, cele două instituţii au avut atribuţii complementare în ceea ce priveşte refacerea, derulând în toată ţara programe de analiză, prognoză şi construcţie urbană prin care au valorificat ideile formulate de specialişti – arhitecţi, urbanişti sau economişti. Abordările spaţiului construit nu au reprezentat un aspect marginal al refacerii, ci pilonul central în jurul căruia s-au produs interacţiunile dintre puterea decizională şi populaţie. Importanţa politicilor urbanistice în articularea programelor de dezvoltare rezidă în interdependenţa dintre aspectul, simbolistica şi implicaţiile funcţionale ale oraşului ca mecanism coagulant al comunităţilor umane. Procesul de urbanizare, strâns legat de industrializare şi de transformarea relaţiilor sociale pe baza unor strategii formative ale puterii decizionale, problematizează, pe de o parte, felul în care activităţile lucrative pot fi influenţate de structura spaţială a oraşelor şi, pe de altă parte, modalităţile de organizare şi ierarhizare geografică a centrilor de putere locali. În cele ce urmează, vom construi pe acest raţionament pentru a evidenţia faptul că angajarea cu proiectul refacerii României postbelice a devenit expresia ideologizării capitalului economic şi a instrumentalizării acestuia, prin recuperarea instituţiilor cu responsabilităţi în domeniu care au funcţionat în perioada interbelică. Astfel, un proiect de dezvoltare urbană, iniţial conturat de dezbaterile interbelice despre modernizarea statului pe baza unui sistem administrativ centralizat, a devenit sursă de legitimare a tuturor actorilor, fie că aceştia au fost reprezentanţii vechii clase politice, fie că proveneau din rândurile comuniştilor[2].

Pornim de la premisa că în intervalul 1945-1948, o perioadă a tranziţiei prin excelenţă, programele de refacere ale statului român au prezentat un grad ridicat de incoerenţă. Modelele constructive vehiculate au fost rezultatul întrepătrunderii dintre ecourile tradiţiei interbelice, a ezitărilor apărute pe parcursul anilor războiului

1. Materialul documentar pe care se bazează acest studiu este deţinut de Arhivele Naţionale ale României şi de Arhiva Academiei Române, fondurile celei de-a doua instituţii fiind consultate în primăvara anului 2009, când arhiva se afla în proces de reorganizare. Pentru funcţionarea Consiliului Naţional al Cercetării Ştiinţifice, vezi Dorina N. Rusu, *Pagini din istoria Academiei Române (1866-1948) : acte, donaţii, discursuri, portrete şi evocări academice*, Editura Academiei Române, Bucureşti, 2007 ; idem, *Istoria Academiei Române : repere cronologice*, Editura Academiei Române, Bucureşti, 1992.
2. Dezbaterile din perioada interbelică dintre modernişti şi tradiţionalişti au vizat formularea unor programe de modernizare a statului. Pentru analiza asupra dezbaterilor modernişti-tradiţionalişti vezi Juliana Maxim, „The New, The Old, The Modern : Architecture and its Representations in Socialist Romania", teză de doctorat, Massachusetts Institute of Technology, 2006, pp. 32-37 ; Carmen Popescu, „Modernitatea în context", în Carmen Popescu (coord.), *(Dis)continuităţi. Fragmente de modernitate românească în prima jumătate a secolului al 20-lea*, Simetria, Bucureşti, 2010, pp. 11-100.

şi a ideilor radicale de transformare care sunt de regulă formulate în momentele ulterioare instaurării păcii[1]. În vreme ce astfel de interferenţe conceptuale sunt specifice unei realităţi imediate postconflict, programul de refacere demarat la sfârşitul celui de-al Doilea Război Mondial a transpus, de o manieră particulară, tensiunile emergente în societatea românească deopotrivă la nivel politic şi economico-social. Din punct de vedere politic, intervalul 1944-1948 a precedat instaurarea la putere a regimului comunist, iar acţiunile comuniştilor de acaparare a pârghiilor decizionale au ilustrat o practică constantă de transpunere la nivelul societăţii româneşti a cât mai multor modele de sorginte sovietică[2]. Cu toate acestea însă, perioada nu poate fi analizată exclusiv prin prisma presiunii unilaterale a acestora asupra structurilor instituţionale existente ; din contră, fiecare actor implicat a urmărit menţinerea centrilor de influenţă, iar acţiunile lor au delimitat expresia raportărilor dintre un set de expectanţe ideologice şi constrângeri variate[3]. Astfel, dezbaterile asupra modelelor urbanistice care ar fi putut sta la baza reconstrucţiei au reflectat o serie de teme recurente în societatea românească încă din perioada interbelică, precum regionalizarea în raport cu centralismul administrativ, intervenţionismul factorilor decizionali *versus* iniţiativa privată, individualism *versus* colectivism sau tradiţionalism *versus* modernism. Ceea ce părea o simplă interogaţie teoretică despre ideologia reconstrucţiei a devenit, în scurt timp, un element central în argumentaţia politicienilor, fie că ne referim la comunişti sau la reprezentanţii partidelor istorice, ambele părţi formulându-şi proiectele în funcţie de un prezumptiv program de îmbunătăţire a nivelului de trai a maselor largi. O astfel de problematizare implică mai multe paliere de analiză. În ce măsură conceptele referitoare la muncă şi practici sociale devin elemente centrale în articularea modelelor de dezvoltare urbană la finele celui de-al Doilea Război Mondial ? Cum au interpretat factorii de decizie modelele spaţiale prin prisma propriilor proiecţii

1. Scott Kirsch, Colin Flint, „Introduction : Reconstruction and the Worlds that War Makes”, in *Reconstructing Conflict : Integrating War and Post-War Geographies*, Ashgate, Farnham, 2011, p. 3.
2. Evenimentele produse între 1944 şi 1948 au fost amplu dezbătute de istoriografia română şi de cea internaţională. Vezi, mai recent, Vladimir Tismaneanu (coord.), *Stalinism Revisited : The Establishment of Communist Regimes in East-Central Europe*, Central European University Press, Budapest & New York, 2009 ; Norman Naimark, Leonid Gibianskii (coord.), *The Establishment of Communist Regimes in Eastern Europe, 1944-1949*, Westview Press, Boulder, Colo., 1997 ; Virgiliu Târău, *Alegeri fără opţiune. Primele scrutinuri parlamentare din Centrul şi Estul Europei după cel de-al Doilea Război Mondial*, Eikon, Cluj-Napoca, 2005 ; Dennis Deletant, *România sub regimul comunist*, Fundaţia Academia Civică, Bucureşti, 2010 ; Mihaela Teodor, *Anatomia cenzurii. Comunizarea presei din România, 1944-1947*, Editura Cetatea de Scaun, Târgovişte, 2012 ; Dumitru Şandru, *Comunizarea societăţii româneşti în anii 1944-1947*, Editura Enciclopedică, Bucureşti, 2007.
3. Nicoleta Ionescu Gură, *Stalinizarea României. Republica Populară Română 1948-1950 : Transformări instituţionale,* Editura All, Bucureşti, 2005, p. 18.

economico-politice legate de dinamica ulterioară a statului? Care au fost actorii implicaţi în derularea acestor proiecte şi cum şi-au formulat aceştia propriile priorităţi în raport cu limitările inerente asociate reconstrucţiei, precum disponibilitatea resurselor financiare sau inconsistenţele instituţionale?

Pentru a răspunde la aceste întrebări, a căror consistenţă semantică s-a întrepătruns, am structurat materialul următor în trei părţi principale. Iniţial vom realiza o scurtă analiză teoretică a filiaţiei modelelor de construcţie urbană care au stat la baza modelului aplicat în România postbelică, prin evidenţierea relaţiei dintre spaţiul construit şi practicile lucrative. Apoi, vom detalia principalele idei vehiculate în România la sfârşitul celui de-al Doilea Război Mondial, astfel încât să conturăm atmosfera intelectuală a momentului şi, în felul acesta, să abordăm urbanitatea ca nucleu al unor prezumptive programe naţionale de dezvoltare comunitară economico-culturale. Acest articol va concluziona prin evidenţierea felului în care, la nivel instituţional, conceptele constitutive ale urbanului au articulat demersul factorilor decizionali de consolidare a autorităţii, delimitând premisele în jurul cărora s-au cimentat lecturile ulterioare ale spaţiului urban ca depozitar al experienţelor cotidiene, în contextul proiectului socialist de modernizare.

Activităţi lucrative şi modele de organizare a spaţiului

Mediul construit reflectă ideologia comanditarului şi are, de asemenea, un rol formativ în rândul locuitorilor, generând o serie de experienţe şi subiectivităţi. În terminologia lui Henri Lefebvre, producţia spaţială implică o reconsiderare a raportului dintre tehnologie, putere şi cunoaştere[1]. În felul acesta, imaginarul geografic care „permite indivizilor să conştientizeze rolul «spaţiului» şi al «locului» în creionarea propriei biografii” transformă mediul construit într-un depozitar al relaţiilor sociale, atâta timp cât activităţile lucrative articulează practicile cotidiene[2]. În urma industrializării şi a mobilităţii forţei de muncă spre localităţile nou-create, stilul de

1. Henri Lefebvre, *The Production of Space*, Blackwell Oxford, U.K., Cambridge, Mass., 1991; Sebastián Cobarrubias, John Pickles, „Spacing Movements. The Turn to Cartographies and Mapping Practices in Contemporary Social Movements”, în Barney Warf, Santa Arias (eds.), *The Spatial Turn. Interdisciplinary Perspectives*, Routledge, New York, 2009, pp. 36-38.
2. David Harvey, *Social Justice and the City,* The University of Georgia Press, Atena & Londra, 2009, p. 24; Arturo Escobar, „Culture Sites in Places: Reflection on Globalism and Subaltern Strategies of Localization”, în *Political Geography*, 20/2001, pp. 139-174; Ian Convery, Gerard Corsane, Peter Davis, „Introduction: Making Sense of Place”, în Ian Convery, Gerard Corsane, Peter Davis (eds.), *Making Sense of Place: Multidisciplinary Perspectives*, Boydell & Brewer, Woodbridge, Rochester, 2012, pp. 1-8; Pamela Ballinger, „Beyond the «New» Regional Question? Regions, Territoriality, and the Space of Anthropology in Southeastern Europe”, în *Ethnologia Balkanica. Journal for Southeast European*

viaţă al populaţiei se modifică treptat, valorile tradiţional rurale fiind înlocuite cu altele noi, de factură urbană. Aceste schimbări survin ca urmare a strategiilor educaţionale derulate de autorităţi, subiecte la rândul lor ale progresului tehnologic, a gradului de penetrare şi claritate a discursului public. Însă procesul este unul circular atâta timp cât capitalizarea muncii industriale joacă un rol central deopotrivă în creionarea raporturilor dintre individ şi societate şi dintre economie şi dinamica administrativă a statului. Cu alte cuvinte, integrarea individuală în comunitatea nou-constituită, inclusiv prin apartenenţa la clasă, este expresia unor „postulate politice şi culturale care confirmă deopotrivă o identitate socială şi o poziţie socială definită de relaţiile de producţie”[1]. Pe de altă parte, credinţa indubitabilă a autorităţilor în beneficiile sociale ale tehnologiei, ca instrument aflat la dispoziţia statului pentru a reformula valenţele identitare ale populaţiei, a delimitat „întrepătrunderea contradictorie dintre viaţa cotidiană şi ordinea socială”[2].

De exemplu, răspândirea la scară europeană a modelului „oraşului-grădină” – iniţial gândit de arhitectul englez Ebenezer Howard, ulterior reformulat de urbanişti pe parcursul primului deceniu al perioadei interbelice, ca urmare a dialogului profesional purtat sub egida Congresului Internaţional de Arhitectură Modernă (C.I.A.M.) – a vizat soluţionarea grabnică a problemei spaţiului locativ şi creionarea unui model de ordine socială pornind de la implicaţiile imediate ale industrializării şi ale urbanizării[3]. Programele de construcţie de locuinţe în serie, derulate pretutindeni în Europa (Germania, Olanda, Cehoslovacia sau Uniunea Sovietică), prin

Anthropology, număr special „Region, Regional Identity and Regionalism in Southeastern Europe. Part I”, Klaus Roth, Ulf Brunnbauer (coord.), 11/2007, pp. 59-60.

1. Lewis H. Siegelbaum, Ronald Grigor Suny, „In Search of the Soviet Working Class”, în Lewis H. Siegelbaum, Ronald Grigor Suny (eds.), *Making Workers Soviet : Power, Class, and Identity*, Cornell University Press, Ithaca & Londra, 1994, p. 7.
2. Stefan Kipfer, Kanishka Goonewardena, Christian Schmid, Richard Milgrom, „On the Production of Henri Lefebvre”, în Kanishka Goonewardena, Stefan Kipfer, Richard Milgrom, Christian Schmid (eds.), *Space, Difference, Everyday Life. Reading Henri Lefebvre*, Routledge, New York, 2008, p. 6.
3. Istoriografia arhitecturii desemnează proiectul oraşului-grădină al lui Ebenezer Howard drept începutul urbanismului modern. Proiectul său prevedea dezvoltarea unor spaţii urbane pentru nu mai mult de 30.000 de locuitori, ale căror locuinţe individuale dotate cu grădini şi utilităţi urmau să fie dispuse concentric în jurul unui centru administrativ şi economic. Principiul economic care a stat la baza proiectului a fost creşterea valorii pământului prin încurajarea migraţiilor. Din punct de vedere social, proiectul răspundea încercărilor moderniste de a oferi la preţuri accesibile locuinţe pentru muncitori industriali educaţi, bine hrăniţi şi acceptabil îmbrăcaţi. Proiectul s-a dorit o soluţie împotriva spiritului individualist promovat de conceptul marilor metropole urbane. Kermit C. Parsons, David Schuyler (eds.), *From Garden City to Green City : The Legacy of Ebenezer Howard*, Johns Hopkins University Press, Baltimore, 2002 ; Standish Meacham, *Regaining Paradise : Englishness and the Early Garden City Movement*, Yale University Press, New Haven, 1999 ; Stephen V. Ward (eds.), *The Garden City : Past, Present, and Future*, Spon, Londra & New York, 1992 ; Walter L.

participarea internaţională a unor echipe de arhitecţi şi girate din punct de vedere politic de regimurile socialiste, au propus proiecte de urbanizare în care locuinţele individuale primau. Dispuse concentric în jurul unui obiectiv industrial, astfel de unităţi de locuit ar fi trebuit să faciliteze populaţiei un acces echitabil la funcţiunile vieţii urbane, prin reglementarea nu numai a calităţii spaţiului locuit, ci şi a transportului şi circulaţiei în interiorul oraşelor, a modalităţilor de petrecere a timpului liber sau a activităţilor lucrative. Ca atare, oraşele ideale ar fi trebuit să fie de dimensiuni medii, să fie compuse preponderent din locuinţe individuale, amplasate în spaţii verzi şi într-un raport de echitate faţă de un centru administrativ. Din punct de vedere tehnologic, un astfel de proiect a necesitat extinderea pe scară largă a metodelor constructive moderne, precum folosirea materialelor prefabricate, şi dezvoltarea unor sisteme de comunicaţie şi transport la nivel local şi zonal care să integreze spaţiul urban în funcţionalitatea economico-socială a regiunii[1].

Obiectivul filosofiei constructive a fost delimitarea valorii muncii în raport cu urbanizarea, pe de o parte, şi înţelegerea modernizării ca rezultantă a unui statut social definit inclusiv prin proprietate, pe de altă parte. Din punct de vedere economic, proiectul urma să reglementeze valoarea pământului şi a proprietăţii prin creşterea numărului de nou-veniţi şi îmbunătăţirea poziţionării lor pe scara socială. Aceste strategii ar fi consolidat puterea decizională prin generarea coeziunii sociale ca urmare a apariţiei şi dezvoltării unei culturi de masă articulate la rândul său de proiectul politic de progres.

Reconfigurarea oraşului avea să fie realizată pe baza analizelor şi sugestiilor făcute de o serie de specialişti, dintre care sociologii aveau rolul central. Expertiza lor în înţelegerea mecanismelor sociale ar fi trebuit să ajute arhitecţii să înţeleagă de ce anume aveau nevoie locuitorii unei anumite comunităţi pentru un stil de trai cât mai bun. „Baza sociologică a locuirii minimale a populaţiei muncitoare”, o prelegere ţinută de directorul şcolii de la Bauhaus, arhitectul german Walter Gropius, la cel de-al doilea congres C.I.A.M., a susţinut că intrarea femeii în câmpul muncii trebuia să fie urmată de o reconsiderare a spaţiului locuinţei prin „industrializarea”, „standardizarea” şi „taylor-izarea” procesului constructiv. Din punctul de vedere al practicilor sociale, arhitecţii au înţeles relativ repede că mobilitatea forţei de muncă avea să afecteze profund relaţiile tradiţionale în interiorul familiei. În condiţiile

---

Creese, *The Search for Environment : The Garden City, Before and After*, Yale University Press, New Haven, 1966.

1. Eric Mumford, „The Emergence of Urban Design in the Breakup of CIAM”, în Alex Krieger, William Saunders (eds.), *Urban Design*, University of Minnesota Press, Minneapolis, 2009, pp. 22-23 ; idem, *Defining Urban Design. CIAM Architects and the Formation of a Discipline, 1937-1969*, Yale University Press, New Haven, 2009, pp. 3-4 ; idem, *The CIAM Discourse on Urbanism, 1928-1960*, MIT Press, Boston, 2000, pp. 37-38 ; Kimberly Elman Zarecor, *Manufacturing a Socialist Modernity. Housing in Czechoslovakia, 1945-1960*, University of Pittsburg Press, Pittsburg, 2011 ; Andre Amon, *Architecture and Ideology during the Stalin Era. An Aspect of the Cold War*, Cambridge University Press, Cambridge, 1991.

practicii tot mai răspândite printre femei de a se angaja, devenise imperios necesar ca o serie de activităţi casnice, care tradiţional aparţineau domeniului feminin, precum îngrijirea copiilor, educaţia sau prepararea meselor, să fie transferate altor organisme – într-un fel sau altul. Transpunerea acestor idei într-un proiect teoretic coerent a prins contur abia în 1943, odată cu publicarea *Chartei de la Atena*, manifestul programatic al Congresului Internaţional de Arhitectură Modernă (C.I.A.M.). Scrisă de arhitectul francez Le Corbusier, ca urmare a numeroaselor întruniri ale C.I.A.M. pe parcursul anilor ’30, acest document a vizat identificarea unor soluţii viabile în contrapondere la situaţia deosebit de dificilă a oraşelor în interiorul cărora populaţia industrializată locuia în spaţii strâmte şi mizere şi totodată minimalizarea tendinţelor tot mai accentuate de individualism, izolare şi înstrăinare ale locuitorului oraşului modern deja constatate în interiorul vechilor oraşe industrializate atât în ţările europene, cât şi în Statele Unite[1].

Ideile principale au constat în : legiferarea intervenţionismului statului în programele de construcţie prin trasarea unui plan naţional de dezvoltare urbană ; reflectarea interesului naţional economic prin strategiile de dezvoltare locale şi regionale ale spaţiilor urbane şi constituirea unor sisteme verticale de transmisie decizională după modelul „naţiune-regiune-oraş” ; separarea funcţiunilor în interiorul oraşului ; supunerea interesului individual interesului public. Identificând în oraş nucleul economic al unei regiuni, *Charta* propunea ca cele patru funcţiuni urbane fundamentale – „locuire”, „muncă”, „recreaţie” şi „circulaţie” – să fie reglementate astfel încât „o curbă de creştere va exprima viitorul economic prevăzut pentru oraş. Reguli ce nu trebuie încălcate vor asigura locuitorilor buna folosire a locuinţelor, uşurinţa lucrului, întrebuinţarea fericită a orelor libere. Sufletul oraşului va fi înviorat de claritatea planului”[2]. În scurt timp, aceste concepte abstracte delimitând tehnologicul au evoluat treptat într-o arie de noţiuni mai ample şi cu aplicabilitate imediată precum „comunitate”, „asociaţii”, „grupuri”, fiecare dintre acestea fiind expresia unei sensibilităţi urbane capabile să nuanţeze şi să umanizeze posibilele lecturi simpliste sau mecanice ale spaţiului construit şi, în felul acesta, să „dea sens şi direcţie vieţii sociale”[3].

Reformularea modelelor de dezvoltare urbană a coincis cu proiectul eminamente politic al statelor interbelice de coagulare a naraţiunilor naţionale, prin reevaluarea relaţiei societăţii cu trecutul său, respectiv formarea identităţilor sociale paralel cu recursul la valoarea legitimatoare a tradiţiei[4]. În România, de exemplu, pe fondul

---

1. Louis Wirth, „Urbanism as a Way of Life”, în *The American Journal of Sociology*, vol. 44, nr. 1, iulie 1938, pp. 1-24.
2. *Charta Atenei. Urbanismul C.I.A.M.*, Editura Bucovina, Bucureşti, 1945, p. 163.
3. Alberto Martinelli, *Global Modernization. Rethinking the Project of Modernity*, Sage, Londra, 2005, p. 1 ; W. Curtis, *Modern Architecture since 1900*, Phaidon Press, Londra & New York, 2001, p. 443.
4. Michael Foucault, „Space, Knowledge and Power”, în James D. Faubion (ed.), *Michel Foucault. Essential Works of Foucault 1954-1984. Power*, vol. III, Penguin Books, Londra,

politicilor girate de guvernele liberale pe parcursul anilor 20 şi ulterior a efectelor crizei economice europene a anilor ’30, autorităţile au optat pentru acţiuni de protecţionism, precum limitarea semnificativă a schimburilor comerciale cu exteriorul. Dinamica industrială astfel articulată a coincis atât cu solidificarea aparatului administrativ de stat, cât şi cu ierarhizarea autorităţii centrale în raport cu unităţile instituţionale locale şi regionale şi, în felul acesta, a reaşezat funcţionalitatea spaţiilor urbane în peisajul economico-administrativ al ţării[1]. Însă, în condiţiile modificărilor politico-economice survenite în Europa de Est în intervalul imediat următor celui de-al Doilea Război Mondial, reperele spaţialităţii urbane construite în interbelic au constituit punctul de pornire pentru recalibrarea raportului dintre politic şi economic. Aceasta s-a întâmplat pentru că tematica şi obiectivele asociate programelor interbelice de modernizare urbană au furnizat un substrat solid regimului comunist care a reinterpretat dimensiunea socială/socialistă a arhitecturii moderniste în cheia marxist-leninistă. Conceptul „echităţii” a fost substituit unei forme de combatere a aşa-zisului caracter de „clasă” al oraşelor interbelice prin „anularea diferenţelor dintre sat şi oraş” şi a dezvoltării industriei grele şi a urbanizării, în vreme ce aparatul birocratic solid al statului deja constituit în anii anteriori a fost treptat absorbit în sfera de influenţă a comuniştilor[2]. Cu toate acestea însă, conceptualizările emergente din semantica interbelică nu au fost abandonate odată cu instaurarea comunismului, ci reinterpretate ideologic în contextul reevaluării strategiilor de progres ale statului român după adoptarea noului curs economic în 1953[3].

2002, p. 354 ; Colin Gordon, „Governmental Rationality : An Introduction”, în Graham Burchell, Colin Gordon, Peter Miller (eds.), *The Foucault Effect. Studies in Governmentality*, The University of Chicago Press, Chicago, 1991, pp. 43-45.

1. Bogdan Murgescu, *România şi Europa. Acumularea decalajelor economice (1500-2010)*, Editura Polirom, Iaşi, 2010, pp. 221-274 ; Irina Livezeanu, *Cultural Politics in Greater Romania : Regionalism, Nation Building and Ethnic Struggle, 1918-1930*, Cornell University Press, Ithaca, 1995 ; Gail Kligman, Katherine Verdery, *Peasants under Siege : The Collectivization of Romanian Agriculture, 1949-196*2, Princeton University Press, Princeton, 2011.
2. A.N.I.C., fond *C.C. al P.C.R. – Cancelarie*, dosar nr. 92/1949, ff. 5-13. Vezi şi Ion Zainea, *Politică şi administraţie în România. Epurarea (6 martie 1945 – 1 martie 1946)*, Editura Universităţii din Oradea, Oradea, 2004.
3. Studii recente au abordat această chestiune atât din perspectiva cercetărilor arhitecturale, cât şi a celor politice. Vezi, mai recent, Carmen Popescu, „Looking West : Emulation and Limitation in Romanian Architectural Discourse”, *The Journal of Architecture*, 1, 2009, pp. 109-128 ; Emanuela Grama, „Searching for Heritage, Building Politics : Architecture, Archeology and Imageries of Social Order in Romania, 1947-2007”, teză de doctorat, University of Michigan, 2010 ; Claudiu Rusu, „Construcţia şi instrumentalizarea ideii de naţiune în perioada regimului comunist din România, 1948-1971”, teză de doctorat, Universitatea Babeş-Bolyai, 2012.

Modele româneşti

La publicarea *Chartei Atenei* în România în 1945, M. Silianu anunţa, într-o intervenţie în *Buletinul Societăţii Arhitecţilor Români*, apariţia unui cod profesional care ar fi garantat arhitecţilor deopotrivă „drepturi şi libertăţi”[1]. La momentul respectiv, arhitecţii români erau poziţionaţi ambiguu în peisajul cultural al ţării, oscilând între căutări estetice şi ingerinţe instituţionale, fapt care a pus sub semnul întrebării propria lor identitate profesională. Aşa cum remarcau atât M. Silianu, cât şi George Matei Cantacuzino, discursul arhitectural al momentului conţinea un amalgam de concepte şi idei, în multe cazuri contradictorii, şi care combinau, într-o practică originală, tradiţia intelectuală românească din perioada interbelică cu strategiile inovatoare ale avangardei europene. Arhitectura avea trei orientări estetice : un stil modernist, dominat de căutări funcţionaliste, un clasicism stilizat, orientat spre forme echilibrate şi reprezentări simetrice, şi o arhitectură tradiţională a formelor pur româneşti, practicată de mai multe grupuri de arhitecţi „foarte hotărâţi a nu se înţelege între ei”[2]. Silianu a susţinut că prin continuarea procesului de sintetizare arhitecţii ar fi putut crea un veritabil stil românesc, ceea ce ar rezolva o problemă ce trebuia abordată de mai mult timp[3].

Procesul de reconstrucţie se anunţa o oportunitate excelentă pentru aceştia, pentru a avansa o serie de propuneri privind spaţiul construit, implicaţiile sale sociale sau reperele profesionale ale arhitecţilor, pe scurt, de a sintetiza un program care ar fi putut prinde contur într-un viitor apropiat şi care ar fi clarificat atât statutul şi organizarea breslei, cât şi relaţia acesteia cu autorităţile decizionale şi cu proiectele de modernizare ale statului. Momentul le era favorabil arhitecţilor din mai multe considerente. În primul rând, războiul lăsase în urmă numeroase clădiri distruse şi o populaţie care avea nevoie urgentă de locuinţe, acces la dotări edilitare şi slujbe. Arhitectura putea să suplinească aceste dificultăţi prin soluţii imediate, iar formularea şi demararea unui program coerent de reconstrucţie ar fi transmis o doză de optimism populaţiei. Apoi, în atmosfera generală de haos, atât în cercurile politice, cât şi în cele culturale, arhitecţii aveau posibilitatea să propună şi chiar să obţină consensul majorităţii pentru un program experimental, inovativ, formulat în spiritul avangardei modernismului interbelic, care fusese folosit doar izolat în România[4]. În al treilea rând, se întrevedea reaşezarea relaţiilor cu puterea pe cu

1. M. Silianu, „Charta Atenei”, în *Buletinul Societăţii Arhitecţilor Români*, 3, 1945, p. 17.
2. G.M. Cantacuzino, *Despre o estetică a reconstrucţiei*, Editura Paideia, Bucureşti, 2001, p. 40.
3. M. Silianu, „Cadrul actual al problemelor de urbanism şi arhitectură”, în *Revistele Tehnice A.G.I.R. – Arhitectură şi Construcţii* 1, martie 1947, pp. 10-13.
4. Pentru o privire de ansamblu asupra arhitecturii româneşti interbelice, vezi Carmen Popescu, *Le style national roumain. Construire une nation à travers l’architecture 1881-1945*, Presses

totul alte paliere, prin sporirea importanţei acestei categorii profesionale, activitatea lor până la momentul respectiv fiind obstrucţionată de ingerinţe financiare şi blocaje instituţionale[1].

În acest context au existat două viziuni de proiecţie urbană care s-au impus la nivelul discursului public postbelic românesc şi care au construit pe un model de urbanitate emergent din conceptul „oraşului-grădină". Punctul de pornire al acestor dezbateri teoretice l-a constituit un modelul de dezvoltare urbană sintetizând cu precădere de ideile lui Cincinat Sfinţescu despre „superurbanism", conform cărora spaţiul urban ar fi trebuit să beneficieze de o extindere controlată şi menţinerea unei densităţi moderate a locuitorilor cumulate cu locuinţe unifamiliale grupate în clădiri de mici dimensiuni[2]. Ceea ce a particularizat abordările arhitecţilor au fost interpretările diferite, alimentate de nuanţări ideologice, legate de natura implicării statului în proiect, gestionarea resurselor financiare sau potenţialul social al spaţiului construit în articularea proiectului economic[3].

Un prim grup de arhitecţi care a publicat în *Simetria* şi în *Revista Fundaţiilor Regale*, cea din urmă condusă de Dimitrie Gusti, au formulat idei care valorificau, pe de o parte, modelele teoretice sintetizate în urma cercetărilor sociologice de dinainte de război şi, pe de altă parte, experienţa deja notabilă a proiectului modernizării statului român interbelic. Arhitecţii trăgeau un semnal de alarmă asupra faptului că în lipsa unei viziuni coerente despre „noul citadin", „oraşele româneşti au tendinţa să-şi reia vechiul aspect de aşezări dezordonate de dinainte de război datorită faptului că iniţiativa particulară, stăpânită de un egoism fatal, devine independentă"[4]. Ca atare, sugerau arhitecţii, oraşul trebuia gândit ca un construct permanent, iar locuinţa individuală, ca o componentă a trinomului locuinţă-oraş-naţiune, urma să ofere condiţii de locuit diferite de bloc, o „invenţie hidoasă a unor urbanişti

---

Universitaires de Rennes, Rennes, 2004, pp. 340-355 ; Augustin Ioan, „Arhitectura interbelică şi chestiunea naţională", în Ana-Maria Zahariade, Mariana Celac, Augustin Ioan (coord.), *Teme ale arhitecturii din România în secolul XX*, Editura Institutului Cultural Roman, Bucureşti, 2003, pp. 55-81. Pentru stilul de viaţă în interbelic, vezi Ghizela Cosma, „Stilul de viaţă urban în România interbelică", teză de doctorat, Universitatea „Babeş-Bolyai", 1998.

1. Contextul era unul deopotrivă special şi, în condiţiile revirimentului politic al stângii la finele celui de-al Doilea Război Mondial, exponenţii avangardei interbelice, majoritatea de origine evreiască, au fost reprimiţi în şcoala de arhitectură. Prezenţa lor în mediul academic a permis o mai mare deschidere către experiment şi soluţii inovatoare asociate soluţiilor moderniste. Vezi în acest sens Ana Maria Zahariade, *Arhitectura în proiectul comunist. România 1944-1989*, Simetria, Bucureşti, 2011, p. 23.
2. Cincinat Sfinţescu, *Superurbanismul. Ideologie, doctrină, tehnică*, Institutul Urbanistic al României, Bucureşti, 1942.
3. Aceste idei au fost de asemenea în atenţia specialiştilor inclusiv în anii războiului. Vezi în acest sens, Carmen Popescu, „Modernitatea în context", în loc. cit., pp. 79-82.
4. Octav Doicescu, „Despre reconstrucţie", în *Simetria*, VI, 1945, p. 138.

girând fanteziile unor oameni fără imaginaţie”[1]. În fond, „automatizând deprinderile omului, simplificând până la refuz viaţa lui se restrânge locuinţa lui pentru a corespunde exclusiv unei funcţiuni fiziologice. Atât este de simplificat şi automatizat omul de locuinţa modernă încât aceasta a luat şi ia forme exterioare de ambalaj”[2]. În raportarea lor cu proiectul de refacere, astfel de idei s-au înscris în linia unui „modernism moderat”[3], care s-a delimitat de ideea „maşinii de locuit” a lui Le Corbusier pe care o considerau expresia unei încercări de a „face un ideal din sărăcie”[4] şi generatoare de „accese de egoism şi [...] experienţe golite de conţinut moral”[5]. Fără să excludă aportul tehnologiei în creionarea proiectelor constructive sau să minimalizeze meritul locuinţelor în serie care ar fi putut rezolva într-un interval foarte scurt numeroase probleme sociale, arhitecţii din jurul *Simetriei* au considerat că îmbinarea progresului tehnic cu formele clasice sau specific tradiţionale ar fi fost mai potrivită realităţilor româneşti[6].

În 1947, G.M. Cantacuzino a publicat cartea *Despre o estetică a reconstrucţiei*, un document care a sintetizat întreaga gândire a modernismului moderat integrând-o în contextul cultural românesc. Cartea sa urma unei serii de articole publicate în presa vremii, în revista *Simetria*, sau citite la Radioul Public. Teza principală a lucrării propunea îmbinarea controlului statului asupra proiectării cu dezvoltarea comunităţilor locale pe baza unor valori tradiţionale, împărtăşite de comun acord, şi ilustrând aspiraţii şi o etică socială comune, care să ateste că „România e un organism care trebuie unificat nu numai din punct de vedere spiritual, dar şi plastic”, preeminenţa locuinţei individuale în economia oraşului modern, statutul arhitecturii ca practică ce-şi evaluează constant mijloacele de creaţie, sau implicarea industriilor în proiectare fără însă a primejdui „dezvoltarea artizanatului şi angajarea lui în programul de reconstrucţie, păstrându-se în felul acesta caracterul naţional al spaţiului urban”[7].

1. Demostene Botez, „Urbanism”, în *Timpul*, X (3110), 12 aprilie 1946, p. 1.
2. Doicescu, „Despre reconstrucţie”, în loc. cit., p. 141.
3. Ana Maria Zahariade, *op. cit.*, p. 22.
4. N. Nedelescu, „Despre Le Corbusier”, în *Simetria*, VII, 1946, p. 138 ; G.M. Cantacuzino, O. Doicescu, „Omul şi oraşul sau urbanismul efemer”, în *Simetria*, VI, 1945, p. 17.
5. G.M. Cantacuzino, O. Doicescu, „Omul şi oraşul sau urbanismul efemer”, în *Simetria*, VI, 1945, pp. 17 şi 19.
6. Ei au fost profund influenţaţi de ideile arhitectului francez Auguste Perret, unul din părinţii modernismului european, care susţinuse că prin îmbinarea valorilor istorice arhitecturale cu tehnologia modernă, pe baza unei metodologii unitare a folosirii prefabricatelor, a utilizării sistematice a planimetriei geometrice şi a exploatării inovative a calităţilor betonului, avea să se stabilească, astfel, o legătură între formele naturale, simetria clasică şi tehnologia modernă. T. Evolceanu, G.M. Cantacuzino, „Artistul şi prezentul”, în *Simetria*, VIII, 1947, pp. 17-19 ; vezi şi Dennis Sharp, *The Illustrated Encyclopedia of Architects and Architecture*, Quatro Publishing, New York, 1991, pp. 120-121.
7. G.M. Cantacuzino, *op. cit.*, p. 24.

Estetica reconstrucţiei era condiţionată, în viziunea lui Cantacuzino, de existenţa unei etici sociale. Lucrările de construcţie care urmau a fi proiectate pentru folosul mai multor generaţii „nu pot fi făcute pe baza unei imediate rentabilităţi şi a unei eşalonări rapide a amortizărilor”[1]. Punând sub semnul întrebării predictibilitatea evoluţiilor economice în contextul incertitudinii programelor politice, Cantacuzino a atras atenţia că generozitatea unui creator poate intui şi prevedea, prin concepţiile sale pe termen lung, soluţiile facile de dezvoltare socială. Legătura dintre modelul spaţial ales şi funcţia economică a oraşului a fost clară atâta timp cât, în acord cu tiparele modernităţii, modelul economic şi rolul social al industriilor în jurul cărora se dezvoltă aşezările urbane au jucat un rol marcant în impulsionarea dinamicii oraşelor. El a identificat, în felul acesta, generozitatea cu etica socială, care prin „proiecte înţelepte” devenea rodul şi expresia grijii comunităţilor şi a statului faţă de individ. Statul urma să se implice în program prin acţiuni de planificare şi intervenţie instituţională şi dezvoltarea prioritară a unor regiuni sau zone. Ca atare, puterea politică şi factorii de decizie urmau să asigure stabilirea unei legături între proiectul propriu-zis de construcţie urbană şi proiectele pe termen lung. Programul de dezvoltare naţională miza pe multiplicarea la nivelul ţării a unor relaţii şi tipare de producţie urbană locală, astfel că progresul ar fi fost rodul industrializării, urbanizării intensive şi programelor educaţionale derulate în condiţiile menţinerii valorilor tradiţionale. Astfel, Cantacuzino vorbeşte despre un peisaj social constituit dintr-un set de valori organizate ierarhic – familie, locuinţă, comunitate urbană, structuri regionale şi coeziune naţională. Din punctul de vedere al modelului arhitectural promovat, teza lui Cantacuzino identifică urbanul ca unitate socioeconomică de sine stătătoare, zonificarea spaţiului oraşului şi separarea funcţiunilor – locuire, muncă, circulaţie şi recreaţie, în perimetrul urban, sau abordările conceptuale ale proiectelor arhitecturale din perspectiva terminologiei momentului –, tehnologie, modernizare şi folosirea materialelor prefabricate[2]. Deşi o astfel de abordare poate fi plasată într-un context intelectual mai amplu, atâta timp cât similitudinile dintre ideile lui Cantacuzino şi „naţiunea culturală” a lui Dimitrie Gusti sunt evidente, identificăm de asemenea şi puncte comune cu modelele istoriografice ale geografiei interbelice[3]. De exemplu, cartea lui Richard Hartshorne *The Nature of Geography*, apărută în 1939, angajează o terminologie complexă referitoare la „eficacitate

1. *Ibidem*, p. 91.
2. N. Nedelescu, „Despre Le Corbusier”, în *Simetria*, VII, 1946, pp. 135-145 ; T. Evolceanu, G.M. Cantacuzino, „Artistul şi prezentul”, în *Simetria*, VIII, 1947, pp. 17-19.
3. Spre sfârşitul anilor ’30, Gusti era tot mai nemulţumit de opţiunile economice ale guvernelor liberale şi a promovat naţiunea culturală pornind de la soluţiile pozitiviste ştiinţifice de ridicare a naţiunii etnice, anterior teoretizate de Saint Simon, Herder şi Mancini. Naţiunea nu era gândită ca un cumul de funcţiuni economice, ci ca rodul voinţei unei comunităţi de a împărtăşi valori, mizând în felul acesta să se raporteze la naţiune ca un construct modern şi emblematic pentru modernizare. Vezi, mai recent, Antonio Momoc, *Capcanele politice*

geografică” sau „cauzalitate” pentru a înţelege regionalismul prin prisma legăturii dintre unităţile locale şi practicile spaţiale ale comunităţilor în sensul interacţiunii dintre mediul natural şi tradiţiile culturale[1]. În felul acesta, în contextul industrializării interbelice, regiunea a fost privită prin prisma „proceselor de standardizare”[2].

A existat printre arhitecţii români un alt grup care şi-a exprimat destul de coerent opţiunea pentru ideile ideologice de stânga, publicând atât în revista *Orizont*, coordonată de Saşa Pană şi militantă pentru arta angajată politic, cât şi în *Buletinul Societăţii Arhitecţilor Români* sau în *Timpul*[3]. Aceste intervenţii trebuie înţelese în contextul politic în care au fost formulate. Atât *Timpul*, cât şi *Buletinul Societăţii Arhitecţilor Români* deveniseră platforme publice ale adepţilor modelului sovietic. Astfel, după instalarea în Elveţia a lui Grigore Gafencu în 1941, *Timpul* îşi pierduse statutul de formator de opinie semnificativ, iar spre finele războiului fusese practic absorbit în sfera de influenţă comunistă, în paginile sale apărând cu regularitate intervenţii critice faţă de activitatea culturală a momentului. Cât priveşte Societatea Arhitecţilor Români (S.A.R.), înfiinţată în 1925, soarta acestei organizaţii profesionale nu a diferit de cea a Societăţii Scriitorilor Români sau a celei a jurnaliştilor ; rând pe rând, tot mai mulţi arhitecţi exprimându-şi deschis simpatiile pentru

---

ale sociologiei interbelice. Şcoala gustiană între carlism şi legionarism, Curtea Veche, Bucureşti, 2010, p. 340.

1. J. Nicholas Entrikin, „Region and Regionalism”, în John A. Agnew, David N. Livingstone (eds.), *The SAGE Handbook of Geographical Knowledge*, Sage, Londra, 2011, p. 345.
2. O părere similară a exprimat şi J.O. Hertzler : „…forţele şi procesele uniformizatoare au atins un nou punct maximal. Mijloacele de comunicare […] şi-au extins aria de influenţă la nivel naţional. Progresul tehnologic […] a generat intensificarea mobilităţii şi a migraţiei […] Influenţe standardizatoare, precum publicitatea, filmul, presa, moda au căpătat o dimensiune universală […] În pofida acestor factori producând, la nivel naţional, uniformitatea comportamentului şi a conştiinţei, regiunile au devenit mai importante din punct de vedere economic, demografic, sociologic, psihologic, artistic sau politic”. J.O. Hertzler, „Some Sociological Aspects of American Regionalism”, în *Social Forces*, 18, 1, 1939, pp. 17-18, citat în Pamela Ballinger, *art. cit.*, p. 63.
3. Multe dintre textele publicate în *Timpul* sunt redactate sub forma unor cronici ale evenimentelor cotidiene, însă conţin aluzii ideologice clar formulate. De fapt, analiza tematică a conţinutului acestora evidenţiază o creştere graduală a militantismului procomunist prin angajarea unor teme arhitecturale de sorginte sovietică sau a referirilor la pretinsa degradare a nivelului de trai al populaţiei urbane. Vezi de exemplu V. Petre, „Mai multă atenţie la autorizaţiile de construcţii”, 23 august 1945, p. 3 ; V. Petre, „Orori arhitecturale în Bucureşti”, 19 septembrie 1945, p. 1 ; Demostene Botez, „Urbanism”, 12 aprilie 1946, p. 1 ; Petre Comarnescu, „Locuinţele viitorului”, 20 aprilie 1946, p. 1 ; Ilie Liveanu, „Construcţiile”, 10 august 1946, p. 1 ; „Criza mondială de locuinţe”, 13 septembrie 1946, p. 1 ; Gh. Dinu, „Concluzii la o anchetă. Planul de reconstrucţie”, 25 octombrie 1946, p. 1 ; Alexandru Mihail, „Reconstrucţia şi criza de locuinţe”, 7 decembrie 1946, pp. 1 şi 4 ; V. Petre, „Construcţiile moderne de azi vor fi improprii în scurtă vreme”, 18 decembrie 1946, pp. 1 şi 4 ; V. Petre, „Un plan cincinal pentru sistematizarea capitalei”, 27 ianuarie 1947, p. 1 ; V. Petre, „Arhitectura şi Urbanismul în U.R.S.S.”, 13 noiembrie 1947, p. 1.

ideologia de stânga[1]. De fapt, *Buletinul S.A.R.* a devenit relativ repede o platformă de diseminare a modelelor sovietice arhitecturale, atât prin implicarea comitetului redacţional în activităţile A.R.L.U.S., cât şi prin promovarea proiectelor arhitecţilor sovietici şi a literaturii de specialitate de limbă rusă. Foarte activi în spaţiul public, inclusiv prin implicarea în organizarea expoziţiilor şi a altor evenimente culturale, după preluarea puterii de către comunişti, îi vom regăsi pe mulţi dintre membrii redacţiei *Buletinului* în fruntea diferitelor structuri de proiectare şi asociaţii profesionale recunoscute de puterea politică[2]. Apropierea de U.R.S.S. şi simpatiile pentru producţia arhitecturală sovietică s-au soldat însă cu o angajare paradoxală cu modelele urbanistice. Evident influenţaţi de dictonul realist-socialist al „formei naţionale în conţinut socialist", aceştia au considerat că prin valorificarea tradiţiei s-ar fi întrezărit posibilitatea de a construi un viitor socialist prin aportul tehnologic şi ştiinţific care subsuma o concepţie izvorâtă din necesităţi colective[3]. Însă opţiunea acestora pentru modelul „oraşului-grădină" ca fundament al programelor urbanistice, formulată într-o cheie interpretativă aproape identică cu cea a arhitecţilor apropiaţi *Simetriei*, şi nu prin promovarea conceptelor deja materializate în oraşele sovietice prin construirea de cvartale de locuinţe şi clădiri publice monumentale într-un stil clasicizant, transpune în plan arhitectural incertitudinea existentă la nivelul societăţii româneşti în primii ani de după sfârşitul celui de-al Doilea Război Mondial. Ca atare, angajarea spaţiului urban în procesul reconstrucţiei a echivalat cu o lectură trunchiată a modelului sovietic, arhitecţii comunişti promovând mai degrabă modelele de organizare instituţională şi ierarhizare decizională decât adoptarea în integralitate a esteticii sovietice. O astfel de diferenţă este sugestivă pentru că defineşte contextul intelectual al momentului şi delimitează inclusiv cadrul în interiorul căruia s-au delimitat acţiunile structurilor instituţionale implicate în procesul reconstrucţiei.

De exemplu, expoziţia organizată de Ministerul Artelor în mai 1945, „Artă, muzică şi democraţie", le-a oferit arhitecţilor o bună oportunitate să-şi definească obiectivele şi concepţiile de proiectare în raport cu puterea şi cu masele. Un adevărat manifest, aşa cum îl identifica S.A.R.-ul, documentul-program care a însoţit expoziţia propriu-zisă a identificat în construcţia de masă şi pentru mase

1. Lucian Boia, *Capcanele istoriei. Elita intelectuală românească între 1930 şi 1950*, Editura Humanitas, Bucureşti, 2011, pp. 253 şi 285-294.
2. Redacţia *Buletinului S.A.R.* era alcătuită dintr-o serie de tineri arhitecţi instruiţi în România, dar a căror apartenenţă politică la Partidul Comunist le-a asigurat ulterior un ascendent asupra colegilor de breaslă. Printre cei pe care îi vom regăsi ulterior în poziţii influente în conducerea statului român se numără nume precum : Nicolae Bădescu, viitorul preşedinte al Comitetului de Stat pentru Arhitectură şi Construcţii începând cu 1952 ; Gheorghe Petraşcu, unul din arhitecţii foarte activi în trasarea proiectului urbanistic din centrul industrial de la Hunedoara ; George Macovei, viitorul arhitect-şef al oraşului Bucureşti în timpul regimului lui Gheorghe Gheorghiu-Dej ; M. Alifanti, unul dintre proiectanţii Casei Scânteii.
3. V. Petre, „Arhitectura şi urbanismul în U.R.S.S.", în *Timpul*, 13 noiembrie 1947, p. 1.

principalul obiectiv al proiectelor postbelice, semnatarii atrăgând atenţia, totodată, asupra necesităţii stabilirii unor raporturi statutare între arhitecţi şi stat, asupra definirii unui model de dezvoltare urbană care să se contrapună „dezvoltării haotice a oraşelor româneşti", a „cartierelor înfiinţate prea departe de locurile de muncă" şi a „terenului fărâmiţat fără socoteală numai din nepriceperea şi pofta vinovată de câştig a unora"[1].

Imediat după război s-au evidenţiat câteva nume care, fiind adepţi declaraţi ai practicilor constructive din Uniunea Sovietică, au argumentat că nicio lucrare de arhitectură nu poate fi separată de proiectul naţional de dezvoltare economică, de caracterul de masă al arhitecturii şi de ingerinţa de a integra fiecare clădire în silueta generală a oraşului[2]. Intervenţionismul statului ca expresie a centralismului birocratic, a planificării economice, eficientizării şi reglementării strategiilor de dezvoltare erau teme centrale în argumentaţia lui Silianu. Din punctul său de vedere, situaţia din România, unde proiectele reflectau interesele autorităţilor locale care acţionau în lipsa unor decizii consensuale, putea fi remediată doar prin aplicarea schemei de organizare în vigoare în Uniunea Sovietică, conform căreia decizia constructivă reprezenta efortul cumulat al implicării politicienilor, arhitecţilor, artiştilor şi a inginerilor[3]. Mai mult decât atât, în martie 1947, acelaşi autor remarca faptul că, până la momentul respectiv, autorităţile române nu au schiţat un plan naţional de dezvoltare urbană, astfel că absenţa unui program economic şi social al priorităţilor ţării, asumat de autorităţile politice, îngreuna sarcina proiectanţilor de a construi ample ansambluri urbane[4]. Din punctul de vedere al acestor arhitecţi, arhitectura ar fi aparţinut domeniului economic, şi nu celui creator, astfel că urmările negative ale practicii de dispersare a resurselor între mai mulţi actori – fie că aceştia erau comanditari particulari sau autorităţi locale – nu puteau fi minimalizate decât prin grabnica naţionalizare a industriilor[5].

Pe măsură ce influenţa reprezentanţilor comuniştilor la nivelul spaţiului politic românesc se solidifica, articolele prosovietice regăsite în paginile *Buletinului S.A.R.* au fost tot mai numeroase. Iniţial, orice referire la autoritatea guvernamentală era făcută într-o notă voalată. De cele mai multe ori, ideile vehiculate recomandau implicarea puterii decizionale în toate etapele procesului de proiectare şi de execuţie, fără însă să excludă iniţiativa particulară şi dreptul fiecărui comanditar de a se pronunţa asupra aspectului arhitectural şi a funcţiunilor publice ale spaţiului respectiv. De altfel, reprezentanţii partidului comunist au acţionat într-o notă similară,

1. „Arhitectura şi urbanismul la expoziţia Artă, muzică, democraţie", în *Buletinul Societăţii Arhitecţilor Români*, 1, 1945, p. 21.
2. M. Silianu, „Despre *Arhitectura în U.R.S.S.*", în *Orizont* II, 2 decembrie 1945, p. 8.
3. *Ibidem*.
4. Silianu, „Cadrul actual al problemelor de urbanism şi arhitectură", în *Revistele Tehnice A.G.I.R. – Arhitectură şi Construcţii*, 1, martie 1947, pp. 10-13.
5. Kimberly Elman Zarecor, *op. cit.*, p. 54.

militând pentru armonizarea procesului de construcţie urbană cu programele economice, fără să propună măsuri radicale prin care realităţile existente să fie modificate. În 1945, de exemplu, Vasile Luca expunea în faţa a doi reprezentanţi ai legaţiei americane la Bucureşti viziunea Frontului Naţional Democrat asupra reconstrucţiei, pronunţându-se pentru accelerarea procesului de industrializare, prin iniţiativă particulară şi de stat, ca mobil al creşterii nivelului de trai al populaţiei urbane şi al consolidării unui sistem social prin care locuitorii să fie integraţi în comunităţi. Bineînţeles, o astfel de luare de poziţie faţă de diplomaţii unei puteri occidentale trebuie privită cu precauţie, atâta timp cât, în realitate, pe fondul prezenţei trupelor Armatei Roşii în România, presiunile făcute de reprezentanţii comuniştilor asupra muncitorilor din centrele industriale au vizat tocmai destabilizarea ordinii sociale[1].

În mai puţin de un an însă, insistenţa cu care arhitecţii comunişti militau pentru sporirea responsabilităţii statului în derularea proiectelor constructive era argumentată prin faptul că „problema locuinţelor a încetat a mai fi una de interes privat"[2]. Legitimitatea politică şi ideologică a unei asemenea abordări era revendicată din platforma program a Blocului Partidelor Democratice, argumentându-se că, în condiţiile situaţiei politice incerte semnalată la momentul respectiv, problematica reconstrucţiei a fost abordată numai tangenţial : „necesităţile generale în materie de construcţii sunt în linii mari semnalate, deşi cam vag şi fără a urmări o preocupare urmărită şi consecventă"[3]. Astfel, un memoriu redactat în 1946 atrăgea atenţia asupra necesităţii „rezolvării problemelor reconstrucţiei în cadrul unei planificări urbanistice pentru a asigura populaţiei muncitoare condiţii optime de viaţă prin soluţionarea justă a funcţiunilor vitale ale oraşului : locuinţa, munca, circulaţia, educaţia şi recreaţia"[4]. Punctul de pornire al argumentaţiei lor a constituit-o ceea ce din punct de vedere ideologic a marcat aşa-zisa diferenţă dintre oraşul capitalist, înţeles ca un produs al intereselor claselor dominante, şi cel socialist, care ar fi urmărit grija pentru om şi îmbunătăţirea condiţiilor sale de viaţă. Însă aceste idei nu au fost formulate separat de contextul epocii. Influenţa *Chartei de la Atena* a fost evidentă, atât în ceea ce priveşte felul în care aceşti arhitecţi au înţeles să abordeze problema separaţiei funcţionale în interiorul spaţiului urban, cât şi prin observaţiile lor referitoare la dimensiunile oraşelor ; unele spaţii urbane, au susţinut aceştia, erau mult prea extinse şi înrăutăţeau sistemul de circulaţie, iar accesul spre centrul oraşului al populaţiei din zonele mărginaşe ar fi fost îngreunat. Însă, spre deosebire de o lectură „clasică" a urbanismului modernist, prezenţa între funcţiunile oraşului a conceptului de „educaţie" circumscrie unul dintre principiile centrale ale ideologiei marxist-leniniste şi nu poate fi desprins din constructul teoretic al

1. A.N.I.C., fond *C.C. al P.C.R. – Cancelarie*, dosar nr. 58/1945, ff. 3 şi 6.
2. „Construcţiile în cadrul programelor de guvernământ", în *Buletinul Societăţii Arhitecţilor Români*, 8, 1946, p. 5.
3. A.N.I.C., fond *C.C. al P.C.R. – Cancelarie*, dosar nr. 135/1946, f. 5.
4. *Ibidem*.

oraşului socialist ca garant al echităţii şi eticii lucrative a clasei muncitoare rezidente în centrele urbane. Astfel, anterior instaurării regimurilor comuniste, educaţia ar fi constituit un privilegiu al claselor avantajate, şi nu un drept al muncitorilor. Asocierea urbanităţii cu strategiile educaţionale a reprezentat, tot din perspectiva apropierii de modelul sovietic al cotidianului, o formă implicită de valorizare a muncii industriale atâta timp cât sistemul de instrucţie s-ar fi găsit în strânsă legătură cu unităţile productive[1].

Ideile mai sus enunţate, publicate în presă, nu au rămas în stadiul unor simple analize teoretice ale spaţiului urban românesc postbelic. Din contră, cei activi în plan publicistic au fost de asemenea cooptaţi în componenţa structurilor instituţionale direct responsabile cu derularea proiectului refacerii. Ca atare, transpunerea ideilor despre reconstrucţie în iniţiative legislative şi acţiuni concrete de construcţie a devenit, la rândul său, expresia lecturilor ideologice ale spaţiului construit al fiecărui actor în parte, evidenţiind natura dialogului dintre arhitecţi, ca teoreticieni ai programului refacerii, şi politicieni, ca factori decizionali asupra programelor de investiţii.

Consiliul Naţional al Cercetării Ştiinţifice şi dinamica instituţională a refacerii în primii ani de după război

„Reconstrucţia" a fost încredinţată Consiliului de Miniştri care, prin atribuţiile sale executive, urma să coordoneze instituţiile responsabile şi să asigure finanţarea şi finalizarea programului în timpul cel mai grabnic. Principalii actori instituţionali s-au aflat fie în subordinea nou-creatului Consiliu Naţional al Cercetării Ştiinţifice, afiliat Academiei Române, fie a Ministerului Lucrărilor Publice, Ministerului de Interne, Ministerului Artelor etc., prin direcţiile de reconstrucţie, arhitectură şi urbanism. Prezenţa unor arhitecţi de prestigiu în componenţa acestor comisii, precum Duliu Marcu, Petre Antonescu sau George Matei Cantacuzino, urma să asigure proiectului legitimitate profesională. Problemele nu au întârziat să apară ; activitatea acestor structuri instituţionale, cu atribuţii de multe ori similare, a generat numeroase blocaje şi discrepanţe. Incertitudinea semnalată la nivel politic a fost dublată de neclarităţi doctrinare în ceea ce priveşte modelul de comunitate care urma să fie promovat, precum şi asupra felului în care acesta avea să fie la rândul său articulat de programul economic viitor al statului.

Multe dintre ideile mai sus menţionate, vehiculate în presă în perioada imediat postbelică, au stat la baza proiectului reconstrucţiei girat de Academia Română prin autoritatea sociologului Dimitrie Gusti. Consiliul Naţional al Cercetării Ştiinţifice

1. Sheila Fitzpatrick, *Education and Social Mobility in the Soviet Union 1921-1934*, Cambridge University Press, Cambridge, 2002, pp. 3 şi 6.

a fost înfiinţat în ianuarie 1945, prin hotărâre a Consiliului de Miniştri, urmând să „contribuie la progresul ştiinţelor teoretice şi aplicate prin coordonarea activităţii instituţiilor existente, care se ocupă cu problemele ştiinţei în general, inclusiv cu cercetarea poporului român, precum şi a activităţii persoanelor, care lucrează şi creează în domeniul ştiinţific”[1]. Finanţarea C.N.C.Ş.-ului a fost asigurată de Academia Română şi de bugetul de stat[2]. Prin cele şaisprezece subcomisii care intrau în componenţa sa, noua structură urma să definitiveze cadrul de aplicare al descoperirilor ştiinţifice în viaţa de zi cu zi, inclusiv în programul refacerii. Conducerea era asigurată de un comitet director condus de Dimitrie Gusti, preşedintele Academiei Române, şi compus din alţi membri ai Academiei, profesori universitari, personal al institutelor de cercetare afiliate universităţilor româneşti şi cinci reprezentanţi ai Consiliului de Miniştri.

În 1946, guvernul a numit în Consiliu, ca membri permanenţi, pe Mihail Ralea (Ministrul Artelor), T. Ionescu (Ministrul Minelor), Aurel Potop (Ministru Subsecretar de Stat la Ministerul Educaţiei Naţionale), Bucur Şchiopu (Comisar General al Preţurilor), Simion Oeriu (Preşedinte al Comisiei Române de legătură cu Comisia Aliată de Control)[3]. Prin includerea reprezentanţilor executivului în conducerea Consiliului s-a urmărit coerenţa decizională în interiorul statului. În sensul fluidizării funcţionării instituţionale, Traian Săvulescu, vicepreşedintele C.N.C.Ş., a propus înfiinţarea unui for nestatutar, „Delegaţia restrânsă dintre Consiliu şi Guvern”, astfel încât Consiliul de Miniştri să fie informat asupra proiectelor de cercetare aflate în derulare, iar Consiliul să fie atenţionat asupra necesităţilor guvernului[4]. Componenţa eterogenă a consiliului, constând din reprezentanţi ai mediului academic şi ai clasei politice, ridică o serie de semne de întrebare legate de coerenţa şi eficienţa activităţii în domeniul reconstrucţiei, cu atât mai mult cu cât interacţiunile dintre actorii implicaţi au transpus la nivelul Academiei tensiunile semnalate pe scena politică. O parte dintre cei mai sus menţionaţi erau apropiaţi ai guvernului Petru Groza, iar alţii, precum Mihail Ralea, având un parcurs politic fluid încă din perioada interbelică, şi-au consolidat poziţia politică în perioada următoare. Mai mult, Traian Săvulescu avea să fie numit preşedintele noii Academii, după restructurarea acesteia în 1948[5].

În domeniul reconstrucţiei, în cadrul C.N.C.Ş. au fost înfiinţate două comisii cu atribuţii complementare : Comisia pentru Sistematizarea Satelor şi Oraşelor, responsabilă iniţial cu cercetarea situaţiei existente la nivelul aşezărilor urbane, şi Comisia Materialelor de Construcţii, care se ocupa de studiul şi implementarea programelor tehnologice în domeniul construcţiilor. Acestea urmau să-şi focalizeze

1. A.A.R., fond *C.N.C.Ş.*, dosar Z 105/1946, vol. I, f. 91.
2. *Ibidem*, f. 14.
3. *Ibidem*, f. 97.
4. *Ibidem*, ff. 37 şi 47.
5. Lucian Boia, *op. cit.*, p. 258.

atenţia pentru „încadrarea efectelor ideologiei contemporane asupra artei şi ştiinţei urbanistice”[1]. Ambele erau conduse de arhitectul Petre Antonescu, în calitate de preşedinte, şi de un consiliu adiacent format din D. Pompeiu, Nicolae Karpen--Vasilescu şi Gheorghe Macovei, ca membri de drept. La activitatea comisiilor au mai fost cooptaţi şi Aurel Beleş, Dionisie Germani, Emil Nădejde, A. Braniski, C. Brumărescu, C.C. Teodorescu, precum şi câţiva profesionişti activi în perioada interbelică şi legitimaţi de statutul de profesori de la Facultatea de Arhitectură din Bucureşti precum I. Davidescu, C. Doicescu, M. Pompeiu, Cincinat Sfinţescu, Floarea Stănculescu[2]. De asemenea, urmau să mai fie cooptaţi şi reprezentanţi ai Institutului de Urbanism al Municipiului Bucureşti, Comisiei Superioare de Urbanism a Ministerului de Interne, Consiliul Central Urbanistic al Uniunii Salariaţilor Comunali, Direcţiei de Urbanism de pe lângă Ministerul Lucrărilor Publice şi a Secţiei de Urbanism a Şcolii Politehnice[3]. Celor două comisii le-au fost afiliate mai multe institute de cercetare, precum „Laboratorul de rezistenţă şi încercări de materiale” a Şcolii Politehnice Bucureşti, „Laboratorul de încercări” din Ministerul Lucrărilor Publice, „Institutul de Beton, Construcţii, Drumuri”, sau „Institutul de cercetări” al Uzinelor Malaxa[4].

La momentul înfiinţării, Consiliul materializa un proiect interbelic al lui Dimitrie Gusti,care urmărea apropierea rezultatelor cercetării de masele largi ale populaţiei. Ideea unei astfel de organizaţii apăruse încă din 1934, datorită „necesităţii ca organele statului să dea substanţa pecuniară pentru ca ştiinţa să devină o piatră solidă la baza modernizării statului român”[5]. Mai mult decât atât, într-o intervenţie publicată în *Revista Fundaţiilor Regale*, Dimitrie Gusti identifica similitudini între conceptul vest-european al modernităţii statale şi propria sa viziune asupra socialului „ajungându-se astfel la organizarea democraţiei şi implicit la organizarea statului pe unităţi sociale prin care lumea de mâine, o împletire între ştiinţă şi viaţa naţiunii, un tineret idealist şi realist în plină vigoare ; un sat, un oraş şi o regiune dezvoltată maximal din punct de vedere social, economic şi cultural şi încadrate direct, solidar şi sintetic în *Naţiune*”[6]. În contextul acestui proiect, activitatea nou-înfiinţatului for al Academiei Române ar fi trebuit să se materializeze prin formularea unui model de dezvoltare urbană care să clarifice gradul de implicare şi responsabilităţile autorităţilor statului în derularea programului de refacere. Cincinat Sfinţescu, de exemplu, la scurt timp de la înfiinţarea C.N.C.Ş.-ului, atrăgea atenţia că în condiţiile legăturii dintre modernitate, progres şi funcţia economică a urbanului „ideea de

1. A.A.R., fond *C.N.C.Ş.*, dosar Z 105/1946, vol. I, f. 312.
2. A.A.R., fond *C.N.C.Ş.*, dosar Z 105/1946, vol. IV, ff. 116 şi 118.
3. A.A.R., fond *C.N.C.Ş.*, dosar Z 105/1946, vol. I, f. 137.
4. A.A.R., fond *C.N.C.Ş.*, dosar Z 105/1946, vol. IV, ff. 116 şi 118.
5. A.A.R., fond *C.N.C.Ş.*, dosar Z 105/1946, vol. I, f. 36.
6. *Revista Fundaţiilor Regale*, XII, martie 1945, p. 691.

pornire rămâne că satul şi oraşul românesc caută a fi proiectate şi amenajate ca să se poată susţine singure şi dezvolta prin ele însele, adică să se bizuie din ce în ce mai puţin pe sprijinul direct al Statului. [...] Trebuie să fim lămuriţi de la început dacă urmărim prin planul urbanistic o planificare, o dirijare sau numai un control"[1]. Comisiile cu responsabilităţi în domeniul urbanizării şi al sistematizării teritoriului afiliate C.N.C.Ş., prin modelele de construcţie urbană pe care le-au propus, au urmărit constituirea unei autorităţi unanim recunoscute care să vegheze la buna derulare a programului de refacere.

Comisia pentru Sistematizarea Oraşelor şi Satelor şi-a început activitatea printr-o campanie de diagnosticare a situaţiei existente, canalizându-şi atenţia pe trei paliere principale : urbanism naţional, centrat pe armonizarea planurilor generale ; urbanism regional, care trebuia să identifice cadrul de dezvoltare socioeconomică a aşezărilor pornind de la ideea interdependenţei dintre sat şi oraş şi să acorde o atenţie particulară aspectelor economice şi culturale ; urbanism local, care, pornind de la acţiuni punctuale precum reamenajări, reconstrucţii sau dezvoltarea unor noi spaţii – cartiere, ansambluri rezidenţiale, colonii etc. – urma să formeze celula urbană a oraşului ideal al momentului[2].

Programul a fost gândit să se desfăşoare în trei etape. Într-o primă fază, cercetarea interdisciplinară avea să stabilească cadrul specific de dezvoltare şi, implicit, necesităţile de refacere şi dezvoltare ale fiecărei localităţi în parte. Documentarea reunea efortul geografilor, istoricilor, sociologilor, economiştilor, inginerilor, medicilor, arhitecţilor şi specialiştilor în drept administrativ sau legislaţia construcţiilor. Într-o etapă ulterioară, pe baza datelor adunate din teren, Comisia urma să definitiveze o „doctrină a refacerii" şi să-şi coroboreze soluţiile astfel formulate cu cercetările altor comisii din cadrul Consiliului, precum Cercetarea poporului român şi a pământului românesc, Problema energetică, Producţia industrială, Materiale de construcţii etc. O ultimă etapă a proiectului viza oficializarea demersului prin angajarea structurilor puterii executive în sensul redactării cadrului legislativ coerent şi a proiectelor urbane de anvergură naţională[3].

Bilanţul de un an de la înfiinţarea comisiei a arătat că efortul membrilor s-a canalizat pe diagnosticarea situaţiei existente. La sfârşitul lui octombrie 1946, comisia a decis să accepte referatele întocmite de unii dintre membrii săi ca punct de pornire pentru pachetul de măsuri care urma să fie înaintat guvernului. Este vorba despre studiile lui Aurel Beleş, „Principiile de construcţie ale locuinţelor în legătură cu condiţiile specifice ale Ţării Româneşti", I. Davidescu, „Consideraţii asupra legislaţiei urbanistice în cadrul contingenţelor mediului românesc", E. Nădejde, „Rolul administraţiilor locale în realizarea proiectelor de sistematizare",

1. A.A.R., fond *C.N.C.Ş.*, dosar Z 105/1947, vol. II, f. 358.
2. A.A.R., fond *C.N.C.Ş.*, dosar Z 105/1946, vol. I, f. 137.
3. *Ibidem*, ff. 137-138.

T.A. Rădulescu, „Despre igienă şi urbanism”, Cincinat Sfinţescu, „Despre specificul urbanismului românesc”, Floarea Stănculescu, „Îmbunătăţirea casei noastre ţărăneşti” şi „Probleme în sistematizări rurale”[1].

Drept urmare, modelul urbanistic care ar fi trebuit conturat avea să reflecte specificul climatic, geografic şi cultural al ţării, dar şi nivelul dezvoltării tehnologice şi implicit mijloacele tehnice disponibile, cadrul legislativ şi implicarea factorilor de decizie în programele de construcţie. Igiena şi accesul la spaţiul verde sau zone cu vegetaţie erau direct proporţionale cu cantitatea de lumină şi de soare disponibilă fiecărui locuitor, dar şi cu densitatea clădirilor în economia spaţiului urban. Recuperând discursiv modelul „oraşului-grădină”, conform căruia străzile şi aleile pietonale îndeplineau şi o funcţie socială, s-a propus ca „doctrina refacerii” să promoveze o orientare a străzilor nord-sud, o dispunere circulară a locuinţelor unifamiliale prin care să se alterneze spaţiile construite cu grădini, parcuri sau alte zone verzi[2].

S-a dorit implementarea unui raport de proporţionalitate între înălţimea clădirii şi lăţimea străzii, astfel că „în cartierele noi e recomandată pentru climatul şi pentru latitudinea geografică de la noi ca distanţa dintre clădiri şi lărgimea străzilor să fie egală cu cel puţin o dată şi jumătate înălţimea caselor (unghi de vizibilitatea cerului 56 de grade în loc de 45 de grade)”[3]. Consiliul a concluzionat că în ceea ce priveşte casele înalte cu multe etaje, pentru respectarea normelor igienice, „oricât de multe etaje am construi, coeficientul de utilitate a terenului are o limită superioară şi că nu putem obţine o suprafaţă de apartamente decât de trei-patru, maximum cinci ori mai mare decât utilitatea terenului”[4].

Cunoscut fiind faptul că unul dintre principiile care au stat la baza dezvoltării urbane moderne a fost creşterea valorii pământului prin sporirea numărului de locuitori, înţelegerea pe care arhitecţii, la jumătatea secolului al XX-lea, au dat-o raportului dintre suprafaţa funciară şi dinamica urbană a ilustrat atât concepţii de proiectare, cât şi nivelul de dezvoltare tehnologică şi eficientizare economică a momentului. Această viziune a jonglat cu concepte precum *presiune demografică*, *optim urbanistic*, sau *scară preferenţială*. Ca atare, „Realizarea acestui program implică fonduri şi aplicarea de restricţii variate la dreptul de folosire a proprietăţilor funciare. Constrângerile pe care le implică asemenea măsuri provoacă nemulţumiri, pentru că ating ideea de libertate absolută. Restricţiile la proprietate trebuiesc coordonate şi gradate. Se tinde din ce în ce mai mult a se considera proprietatea

1. A.A.R., fond *C.N.C.Ş.*, dosar Z 105/1947, vol. III, f. 314, vol. II, ff. 359-360.
2. A.A.R., fond *C.N.C.Ş.*, dosar Z 105/1946, vol. I, f. 334.
3. T.A. Rădulescu, „Despre igienă şi urbanism. Contribuţiuni la formarea unei doctrine urbanistice româneşti”, în *Buletinul Informativ, Ştiinţific şi Administrativ al Academiei Române – Consiliul Naţional al Cercetării Ştiinţifice*, vol. I, nr. 1, Bucureşti, 1948, p. 148.
4. *Ibidem*, p. 149.

funciară ca o funcţie socială şi a i se atribui drepturi şi îndatoriri în raport cu utilitatea ei socială”[1].

Pentru materializarea „doctrinei refacerii” erau necesare armonizarea unor prevederi legislative referitoare la „procurarea de terenuri pentru străzi şi pieţe, parcuri, autorităţi etc.”, „transformarea sau suprimarea cartierelor insalubre”, şi „stabilirea de servituţi în construcţie, în vederea igienei, siguranţei, şi esteticii”[2]. Surprinzător poate, în condiţiile preocupării destul de serioase pentru creionarea unui model specific naţional, la baza textelor legislative au stat materiale prelucrate din legislaţia postbelică în vigoare în Marea Britanie şi Franţa[3]. Într-o primă fază, aveau să fie reglementate probleme punctuale precum curţile închise, curţile deschise pe o latură, gabaritul, ieşirile din faţadă, procentul construibil, coeficientul de utilizare a terenului, amplasamentul caselor care să difere de cele existente şi care să fie în acord cu specificul local, „caracterul individual” al poporului român, nivelul general de dezvoltare socioeconomică. Odată clarificate aceste aspecte, puterea legislativă a statului trebuia să pună la dispoziţia proiectanţilor mijloacele legale necesare prin reglementarea regimului exproprierilor, comasările, contribuţia riveranilor la plata lucrărilor edilitare locale, achiziţia de terenuri virane, recuperarea directă a plus-valutei, închirierea terenurilor comunale în vederea construcţiilor[4].

Dincolo de specificul academic al proiectului, capacitatea reală a C.N.C.Ş. de a transforma ţara pornind de la un proiect fundamentat ştiinţific a fost condiţionată, şi putem spune chiar sancţionată, de gradul de susţinere decizională a Consiliului de Miniştri. Pe de o parte, guvernul şi-a pierdut relativ repede interesul pentru activitatea C.N.C.Ş. Raportul de activitate la un an de la înfiinţare semnala serioase probleme financiare, grevând asupra bunei funcţionări a instituţiei, iar în a doua jumătate a anului 1947 numeroase memorii trimise atât regelui Mihai, cât şi guvernului solicitau suplimentarea fondurilor. Pe de altă parte, Consiliul de Miniştri a dat relativ repede un semnal cât se poate de limpede că intenţionează să gestioneze problema reconstrucţiei prin intermediul structurilor instituţionale pe care le avea în directă subordonare, dimensiunea politică a procesului de refacere devenind expresia opţiunilor liderilor comunişti incluşi în structura executivului, precum Teohari Georgescu, numit în funcţia de Ministru de Interne, şi Gheorghe Gheorghiu-Dej, care a exercitat funcţia de Ministru al Comunicaţiilor şi Lucrărilor Publice până la sfârşitul lunii noiembrie a anului 1946. Însă această opţiune nu putea să facă abstracţie de activitatea de până atunci a C.N.C.Ş., şi nici să se dispenseze

1. I. Davidescu, „Consideraţiuni asupra legislaţiei urbanistice, în cadrul contingenţelor mediului românesc”, în *Buletinul Informativ, Ştiinţific şi Administrativ al Academiei Române – Consiliul Naţional al Cercetării Ştiinţifice*, vol. I, nr. 1, Bucureşti, p. 154.
2. *Ibidem*.
3. A.A.R., fond *C.N.C.Ş.*, dosar Z 105/1947, vol. II, f. 379.
4. I. Davidescu, „Consideraţiuni asupra legislaţiei urbanistice”, în loc. cit., p. 155.

de materialul documentar deja realizat pe parcursul perioadei precedente. Din contră, problematica refacerii şi negocierile teoretice purtate în cei câţiva ani scurşi între 1945 şi instaurarea regimului comunist în România a coincis cu înfiinţarea de instituţii, cu atribuţii similare celor afiliate Academiei şi care urmau să funcţioneze în paralel cu cele deja existente, prin intermediul cărora Consiliul de Miniştri a intenţionat să transfere treptat centrul decizional aferent programului refacerii în propria sa sferă de influenţă.

La nivel guvernamental, decizia proiectării a fost împărţită între Ministerul Lucrărilor Publice, prin Direcţia Generală a Construcţiilor Publice, şi Consiliul Tehnic Superior, cât şi de Ministerul de Interne, prin Oficiul de Studii şi Comisia Superioară de Urbanism[1]. În 1946 s-a înfiinţat, pe lângă Ministerul Comunicaţiilor şi Lucrărilor Publice, Direcţia Generală a Construcţiilor Publice şi a Refacerii (D.G.C.P.R.), ca „organ central de îndrumare, control şi executare în materie de construcţii publice şi urbanism”[2]. În 30 aprilie 1946 s-a dispus reorganizarea Direcţiei, astfel încât toate atribuţiile care anterior cădeau în sarcina Comisariatului refacerii să fie transferate D.G.C.P.R. Prin actul de înfiinţare, D.G.C.P.R. urma să colaboreze cu celelalte instituţii ale statului responsabile cu refacerea, inclusiv cu Comisia de Sistematizare a Satelor şi Oraşelor, afiliată C.N.C.Ş. Pe lângă acelaşi minister, tot în anul 1946, s-a constituit Consiliul Superior de Arhitectură de pe lângă D.G.C.P.R., compus din Duliu Marcu, Grigore Ionescu, din partea Facultăţii de Arhitectură, Titu Evolceanu, decanul Colegiului Arhitecţilor, Radu Bordenache, directorul Direcţiei de Urbanism din D.G.C.P.R., I. Davidescu, directorul planificării şi sistematizării din Primăria Generală a Capitalei, E. Nădejde, directorul Oficiului Tehnic din Ministerul Afacerilor Interne, Gheorghe Petraşcu, subdirectorul Oficiului de Studii şi Documente din D.G.C.P.R.[3].

Ca atare, componenţa celor două comisii cu atribuţii în activitatea de reconstrucţie este ilustrativă pentru etapele succesive de transformare şi alterare a scopului iniţial al programului C.N.C.Ş. Penetrarea graduală a structurilor instituţiei Academiei prin persoane simpatizante ale comuniştilor este documentată inclusiv printr-o serie de intervenţii publicate în *Buletinul S.A.R*. Opţiunile S.A.R. nu au fost formulate independent de realitatea instituţională a statului român. Soluţiile constructive, aşa cum clar a reieşit din intervenţiile unor arhitecţi precum G. Petraşcu, N. Bădescu, M. Alifanti, I. Davidescu, V. Urban, E. Nădejde, M. Locarsau, Ghika-Budeşti, urmau să fie elaborate în funcţie de hotărârile Comisariatului General al Refacerii şi ale Ministerului Lucrărilor Publice. Se propunea astfel înfiinţarea unei noi comisii care ar fi preluat întreaga sarcină constructivă, urmând să ofere soluţii în condiţiile economice dificile care să organizeze spaţiul urban, în funcţie de un

1. Decret-lege din 3 aprilie 1946, *M.O.*, partea I, A, 3 mai 1946, p. 4440.
2. *Ibidem*.
3. *M.O.*, partea I, B, nr. 50, 28 februarie 1946, pp. 1780-1781.

proiect naţional de dezvoltare. Mai mult decât atât, urmând modelul Consiliului Naţional al Cercetării Ştiinţifice, au propus înfiinţarea unei Comisii a Materialelor de Construcţie care să faciliteze furnizarea cu materii prime pentru şantierele de construcţii.

Concluzii

Activitatea Consiliului Naţional al Cercetării Ştiinţifice legată de reconstrucţia postbelică este ilustrativă pentru felul în care societatea românească a înţeles să-şi reevalueze propriile modele de organizare socială şi, în acelaşi timp, evidenţiază felul în care acţiunile partidului comunist de acaparare a pârghiilor decizionale ale statului au influenţat modelele de organizare urbanistică. La sfârşitul anului 1947, comuniştii, aflaţi în pragul acaparării integrale a puterii în România, au justificat stagnarea în reconstrucţie prin lipsa controlului asupra mijloacelor de producţie. Ideea avea să fie reluată şi în anul următor atât de politicieni, cât şi de unii arhitecţi, care au susţinut prin referinţe la ideologia marxistă că doar industria grea poate asigura modernizarea statului[1]. Recuperarea ideilor urbanistice interbelice, pentru a formula o „doctrină a refacerii", a circumscris o problematică complexă referitoare la strategiile de articulare discursivă a statului-naţiune şi a relaţiei acesteia cu propria identitate economică, pe de o parte, şi, pe de altă parte, la mecanismele angajate de factorii de decizie pentru o reorganizare instituţională în contextul solidificării puterii reprezentanţilor comuniştilor. O serie de repere conceptuale, precum problematica aspectului urbanistic sau funcţiunile sale socioeconomice, care au fundamentat argumentele tuturor celor care s-au implicat în dezbatere au vizat să reaşeze relaţia dintre autoritatea decizională şi populaţie prin dezvoltarea unor proiecte care promiteau îmbunătăţirea nivelului de trai. În acest context, argumentaţia conform căreia modelele spaţiale joacă un rol central în articularea activităţilor lucrative a primat în retorica autorităţilor comuniste legată de industrializare, prin dezvoltarea prioritară a unor domenii economice, regăsindu-se în justificările teoretice ale proiectelor urbanistice iniţiate în diferite locaţii din România imediat după 1948. Acelaşi lucru poate fi spus şi despre principalii actori implicaţi, mulţi dintre arhitecţii activi în anii imediat postbelici contribuind semnificativ la proiectarea centrelor urbane industriale. Cu toate acestea însă, aşa cum remarca recent şi K. Zalecor, arhitecţii est-europeni nu au privit aceste similitudini dintre modernismul interbelic şi producţiile asociate realismului socialist în aceeaşi notă[2]. Din contră, abordarea tranziţiei de la avangardă la realism socialist trebuie analizată

1. A.N.I.C., fond *Consiliul de Miniştri*, dosar nr. 167/1947, f. 8.
2. K. Zarecor, *op. cit.*, p. 118.

prin prisma unei tensiuni dintre un proiect „importat” din U.R.S.S. şi o realitate locală care a diferit de la o ţară la alta. Cristalizarea estetică survenită la sfârşitul anilor 1940, în sensul impunerii unui canon de reprezentare legitimat şi acceptat de autorităţile politice, a fost în primul rând o consecinţă a modalităţii de funcţionare a practicilor de receptare. Asimilarea treptată a unor elemente de discurs şi de propagandă de sorginte sovietică a avut ca consecinţă modificarea gândirii estetice care a evoluat de la un construct creativ la unul eminamente politic. Dintr-o perspectivă pragmatică, nu mesajul sau produsul propriu-zis i-a deranjat pe noii factori de decizie, ci incapacitatea artei interbelice astfel create de a susţine obiectivele politice. Atâta timp cât produsele avangardei nu au avut eficacitate în convingerea autorităţilor că pot să le slujească interesele, modernismul a fost iniţial marginalizat şi ulterior înlăturat. Aşa cum remarca recent P. Pietrowski, modalitatea de acţiune a comuniştilor a constat în reglementarea raportului dintre text şi imagine, ceea ce le servea intereselor lor spre utilizarea sloganurilor şi a limbajului de lemn[1].

1. P. Pietrowski, *In the Shadow of Yalta, Art and the Avant-Garde in Eastern Europe, 1945-1989*, Reakticon Books, Londra, 2009, pp. 53-54.

Corina Doboş

Copiii primesc numele de Nicolae… Exerciţiu de interpretare lacaniană[1]

The study undertakes a Lacanian discourse analysis of 38 letters sent to Nicolae Ceauşescu, Secretary General of the Romanian Communist Party (R.C.P.) in 1968. Most of the senders were inviting the agnostic, openly anti-religious Secretary General to baptize their new-borns, and even to give them his name "Nicolae". I argue that these requests indicate Ceauşescu's or R.C.P.'s transformation into the Symbolic Father of the new-borns, together with the integrative and prohibitive functions Lacan associates to the parental figure. Moreover, this transformation is articulated in the intimate structures of the Romanian citizens, a sign of the internalization of the official propaganda.

Keywords : psychoanalysis, symbolic, Ceauşescu, communism, paternalism

1. Acest studiu a fost publicat într-o primă formă în limba engleză : Corina Doboş, „Letters about the Children of the Decree at the end of the '60s", *International Journal on Humanistic Ideology*, nr. 1/ 2011, pp. 67-80.

Politica pronatalistă a regimului Ceauşescu, desfăşurată între 1966 şi 1989, a făcut obiectul unor cercetări sistematice[1] care au reuşit, prin diversa abordare metodologică să pună în evidenţă traumele sociale şi umane implicate de o serie de măsuri care grăbite, ideologizate şi ineficiente ce s-au dovedit mai mult represive decât stimulative.

Studiile istorice, antropologice sau demografice dedicate acestui subiect au pus în evidenţă principalele trăsături şi consecinţe ale acestei politici care a reuşit să invadeze intimitatea cetăţenilor României socialiste şi mai ales să lezeze demnitatea şi viaţa foarte multor femei[2]. A fost pus în evidenţă faptul că măsurile coercitive de stimulare a natalităţii prin restricţionarea severă a avortului la cerere din octombrie 1966 şi îngrădirea *de facto* a accesului la contracepţia modernă, însoţite de o serie de prevederi penale ce căutau nu numai să pedepsească, ci şi să prevină avortul ilicit au caracterizat această politică de-a lungul celor 23 de ani în care ea a fost implementată[3]. Deşi unele măsuri de modelare şi influenţare a comportamentului

---

1. Gail Kligman, *Politica duplicităţii : controlul reproducerii în România lui Ceauşescu*, Editura Humanitas, Bucureşti, 1998 ; Corina Doboş (coord.), *Politica pronatalistă a regimului Ceauşescu. Vol. I : O perspectivă comparativă*, Editura Polirom, Iaşi, 2010 ; Luciana M. Jinga, Florin S. Soare (coord.), *Politica pronatalistă a regimului Ceauşescu. Vol. II : Instituţii şi practici*, Editura Polirom, Iaşi, 2011.
2. Adriana Baban, Henry P. David, „Voices of Romanian Women. Perception of Sexuality, and Partner Relations during the Ceauşescu Era", în Kirsten Moore, Sondra Zeidenstein (eds.), *Learning about sexuality : a practical beggining*, The Population Council International Women's Health Coalition, New York, 1996 ; Lavinia Betea, „Interzicerea avorturilor (1966--1989) ca fapt de memorie social", în A. Neculau (coord.), *Viaţa cotidiană în comunism*, Editura Polirom, Iaşi, 2004, pp. 244-264 ; Lorena Anton, „Abortion and the making of the socialist mother during Communist Romania", în Lisa Bernstein şi Pamela Monaco (coord.), *(M)Othering the Nation : Constructing and Resisting Regional and National Allegories Through the Maternal Body*, Cambridge Scholars Press, Cambridge, 2009 ; Lorena Anton, „The fetus is the socialist property of the whole society : Abortion and Pronatalist Policies in Romania's Golden Era", în Thanh-Huyen Ballmer-Cao, Isabelle Engeli şi Pierre Muller (eds.), *Les politiques du genre*, L'Harmattan, Paris, 2009 ; Lorena Anton, „Abortion during Communist Romania : from its official History and its Memory", în Catherine Baker, Christopher J. Gerry, Barbara Madaj, Liz Mellish şi Jana Nahodilová (eds.), *Nation in Formation : Inclusion and Exclusion in Central & Eastern Europe*, Studies in Russia and Eastern Europe, nr. 1, 2007, UCL-SSEES, Londra, pp. 177-195.
3. Adriana Baban şi Henry P. David, „Women's health and reproductive rights. The Romanian experience", în *European Journal of Patient Education and Counseling*, nr. 28, 2006, pp. 235-245 ; Elena Bărbulescu, „Femeia şi avortul în perioada 1966-1989", în *Anuarul de*

reproductiv al populaţiei au avut caracter stimulativ, cuprinzând prevederi fiscale, sociale, propagandistice şi culturale, ele au fost insuficiente de-a lungul întregii perioade, atât din punct de vedere calitativ, cât şi cantitativ. Mai mult, în ecuaţia influenţării comportamentului reproductiv, aceste măsuri stimulative au fost şi au rămas mult mai puţin importante decât cele de tip coercitiv. În acelaşi timp, a fost pusă în evidenţă importanţa ideologică a acestei politici în naraţiunea naţional-comunismului în România, implicaţiile naţionaliste ale demografiei ceauşiste. Cercetările antropologice au reliefat reţelele informale, strategiile de rezistenţă şi adaptare a cetăţenilor în spaţiul de manevră circumscris de aceste două tipuri de măsuri, dovedind încă o dată distanţa dintre discursul oficial şi comportamentul cetăţenilor[1].

Pe acest bogat şi nuanţat fundal istoriografic, cercetarea de faţă îşi propune să studieze unele aspecte formative ale cetăţeniei asumate şi implicate de biopolitica[2] ceauşistă în proiectul naţional. Pentru aceasta, studiul va întreprinde o analiză discursivă a 38 de scrisori adresate de diverşi cetăţeni secretarului general al P.C.R., Nicolae Ceauşescu, în perioada 1967-1968. Din punct de vedere metodologic, analiza de discurs întreprinsă va face apel la unele noţiuni oferite de psihanaliza lacaniană.

Ipoteza de lucru a studiului este aceea că prin interpretarea acestor scrisori în cheie lacaniană se poate surprinde transformarea lui Ceauşescu sau, după caz, a Partidului Comunist Român în „tată simbolic”, cu preluarea funcţiilor de integrare şi de prohibiţie asociate acestei figuri. Această transformare, articulată în structurile psihice ale unor cetăţeni români, vorbeşte totodată despre succesul internalizării retoricii oficiale.

Istorie Orală, Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 1999 ; Cornelia Mureşan, „O evaluare a efectelor politicii pronataliste din România”, în *Studii şi cercetări din domeniul ştiinţelor socioumane*, Editura Academiei Române, Bucureşti, 1996, pp. 77-87 ; Cornelia Mureşan, „Impact of Induced Abortion on Fertility in Romania”, în *European Journal of Population/Revue Européenne de Démographie*, nr. 4, 2008, pp. 425-446 ; Vladimir Trebici, *Geopolitica şi demografia în România*, Editura Academiei Române, Bucureşti, 1994.

1. David L. Hoffmann şi Annette F. Timm, „Utopian Biopolitics. Reproductive Policies, Gender Roles, and Sexuality in Nazi Germany and the Soviet Union”, în Michael Geyer, Sheila Fitzpatrick, *Beyond Totalitarianism. Stalinism and Nazism Compared*, Cambridge University Press, Cambridge, New York, 2008, pp. 87-132 (p. 126) ; David L. Hoffmann, „Mothers in the motherland : Stalinist pronatalism in its pan-european Context”, *Journal of Social History*, 2000, pp. 35-54.
2. Pentru aspectele formative ale biopoliticii, vezi Nikolas Rose, *The Politics of Life Itself* : *Biomedicine, Power, and Subjectivity in the Twenty-First Century*, Princeton University Press, 2006.

Clarificări conceptuale : „tatăl simbolic” lacanian

„Imaginea tatălui” reprezintă unul dintre cele mai importante arhetipuri ale culturii occidentale, iar revalorizarea modernă a mitului oedipian propusă de Freud nu face decât să o confirme[1]. Ca parte a „complexului Oedip”[2], mitul lui Oedip constituie un element fundamental al întregului corp de gândire psihanalitică dezvoltat începând cu secolul al XX-lea. „Numele-Tatălui” (*le Nom-du-Père*), „complexul castrării”, „moartea Tatălui” (*la mort du Père*), „Nu-ul tatălui” (*le non du père*), „tatăl primordial” au devenit concepte psihanalitice de primă importanţă.

La sfârşitul anilor ’40, Jacques Lacan a scos în evidenţă importanţa pe care o avea „imaginea Tatălui” în psihanaliza freudiană, iar în deceniile următoare şi-a dezvoltat şi nuanţat propriile teorii referitoare la această tematică. „Redescoperirea” lacaniană a importanţei deţinute de „imaginea tatălui” în economia psihanalizei freudiene a dat în epocă posibilitatea unei revalorizări generale a moştenirii freudiene[3].

„Nu-ul Tatălui” (*le non du Père*) şi „Numele-Tatălui” (*le Nom-du-Père*) : de la interdicţie la integrare simbolică

La începutul anilor ’50, Lacan subscria la părerile originale exprimate de Freud cu privire la funcţia simbolică pe care „tatăl” o avea pentru familie şi pentru comunitate. Această funcţie simbolică era asociată în principal cu interzicerea incestului şi cu impunerea Legii. În „numele tatălui” (le *Nom-du-Père*) putem recunoaşte funcţia simbolică ce, dintotdeauna, de la începuturile istoriei, a identificat persoana tatălui cu imaginea legii[4].

1. „Complexul Oedip a fost definit de Freud ca o serie de dorinţe de iubire şi de ură pe care subiectul le experimentează faţă de părinţii săi, subiectul îl doreşte pe unul dintre părinţi, devenind astfel rival al celuilalt părinte. În forma pozitivă a complexului Oedip, părintele dorit este părintele de sex opus subiectului, pe când părintele de acelaşi sex îl reprezintă pe părintele rival. Complexul Oedip este observabil începând cu cel de-al treilea an de viaţă al subiectului, şi durează cam doi ani, când copilul renunţă la dorinţa sexuală pentru părintele iubit şi se identifică cu părintele rival. Freud considera că toate structurile psihopatologice pot fi asociate cu o disfuncţie survenită în complexul Oedip care, din această cauză, a primit supranumele de «complexul-nucleu al nevrozelor». Deşi acest termen nu apare în scrierile lui Freud până în 1910, originile lui sunt mult mai timpurii ; în 1910 se anunţa destinul excepţional pe care complexul Oedip îl va înregistra în întreaga teorie psihanalitică ulterioară” (Dylan Evans, *An Introductory Dictionary of Lacanian Psychoanalysis*, Routledge, Londra, New York, 1996, p. 130).
2. Jacques Lacan, Seminarul IV, pp. 204-205, *apud* Dylan Evans, *op. cit.*, p. 62.
3. Jacques Lacan, *The Psychoses. The Seminar of Jacques Lacan. Book III 1955-1956*, Routledge, Londra, 1993, pp. 315-316 (în continuare, *Seminarul III*).
4. Jacques Lacan, *Ecrits*, 67, *apud* Dylan Evans, *op. cit.*, p. 122.

În această fază, „Lacan folosea omofonia dintre „Numele-Tatălui *(le Nom*-du--Père*)* şi Nu-ul tatălui” (*le non du père*) pentru a scoate în evidenţă funcţia (simbolică) legislativă şi prohibitivă a *tatălui (simbolic)*”[1]. Ulterior, Lacan a dezvoltat alte concepte care i-au permis să îşi nuanţeze poziţia faţă de complexitatea funcţiei simbolice jucate de „tată”[2]. Astfel, el a făcut distincţie între tatăl simbolic, tatăl imaginar şi tatăl real[3], corespunzând celor trei registre (*ordres*) fundamentale ale realităţii psihice : simbolicul, imaginarul şi realul.

Registrul simbolic, cel de-al treilea registru psihic şi cel mai important din punctul de vedere al studierii dinamicii psihice, este domeniul legii, al structurii şi mai ales al limbii. Simbolicul este asociat cu figura tatălui în calitate de garant al legii şi culturii, care este în mod fundamental opusă „naturii”. Ordinea simbolică se află sub imperiul legii şi al interdicţiei ce reglementează „dorinţa” născută în imaginar[4].

„Tatăl simbolic” este definit în relaţie cu funcţia pe care o îndeplineşte[5]. Principala funcţie a „tatălui simbolic” este cucerirea ordinului simbolic definit ca fiind „ceva supraimpus, fără de care niciun fel de viaţă pentru acest subiect deformat care este omul nu poate exista”[6]. Chiar dacă „tatăl simbolic” nu este o persoană reală, ci o poziţie ocupată în ordinea simbolică, „se poate întâmpla ca o persoană reală să preia această poziţie, prin exercitarea atribuţiilor asociate funcţiei parentale [interdicţie şi legiferare]. Nicio persoană reală nu potate ocupa această poziţie pe de-a-ntregul”[7].

Pe urmele lui Freud, Lacan a arătat modalitatea în care o rezolvare nonpatologică a complexului Oedip se poate realiza numai prin imaginea „tatălui simbolic” şi a castrării simbolice a copilului, un echivalent al realizării semnificatului „tată” la nivel simbolic[8].

> Pentru ca fiinţa umană să poată stabili cea mai normală dintre relaţii, cea dintre bărbat şi femeie, o a treia parte trebuie să intervină, una care este imaginea a ceva de succes, un model de armonie, trebuie să intervină o lege, un lanţ (simbolic), o ordine simbolică, [e nevoie de], intervenţia limbajului, adică a tatălui [simbolic]. Nu tatăl natural, ci cel ce îndeplineşte funcţiile paternale [„tatăl simbolic”]. Ordinea care împiedică coliziunea şi explozia întregii situaţii este fundată pe existenţa acestui nume al tatălui[9].

1. Dylan Evans, *op. cit.*, p. 122.
2. Jacques Lacan, „Introduction to the Names of the Father Seminar”, în *October*, 1987, p. 88.
3. Dylan Evans, *op. cit.*, pp. 62-64 ; Lila J. Kalinich şi Stuart W. Taylor, *The Dead Father. A psychoanalitic inquiry*, Routledge, Londra, 2009.
4. Dylan Evans, *op. cit.*, p. 135.
5. Eric Laurent, „A new love for the father”, în Lila Kalinich şi Stuart W. Taylor, *op. cit.*, pp. 79-90 ; Dylan Evans, *op. cit.*, p. 62.
6. Jacques Lacan, *Seminarul III*, ed. cit., p. 96.
7. Dylan Evans, *op. cit.*, p. 63.
8. Jacques Lacan, *Seminarul III*, *ed. cit.*, p. 204.
9. *Ibidem*, p. 96.

Astfel, prima funcţiune a „tatălui simbolic” este aceea a impunerii legii şi a reglementării dorinţei (din cadrul complexului Oedip). Impunerea legii a făcut posibilă formarea şi apropierea ordinii simbolice ; aceasta poate subzista ca atare numai „în afara” subiectului şi strict separată de acesta, dar determinându-i pe de-a-ntregul existenţa[1]. Trecerea dinspre starea de natură înspre ordinea simbolică a culturii este marcată de înscrierea subiectului într-o linie de descendenţă masculină :

> […] numai atunci când încercăm să înscriem descendenţa ca prerogativă masculină poate interveni în structură orice fel de inovaţie. Numai atunci când vorbim despre descendenţă din bărbat în bărbat o ruptură poate interveni, şi anume, diferenţa între generaţii. Introducerea semnificatului, a tatălui, induce astfel ordine în descendenţă, în seria generaţiilor[2].

În ordinea culturii, ordine definită prin opoziţie cu cea a naturii, nimic animalic nu rămâne în descendenţa lui Abraham. Acum descendenţa este una legată de un act de vorbire, de transmiterea unei binecuvântări, a aşa-numitei *berakhak*[3], astfel încât tatăl transmite fiului eficacitatea cuvântului vorbit în toată particularitatea sa[4]. Astfel, „tatăl simbolic” realizează „introducerea unei ordini, a unei ordini matematice, a cărei structură este diferită de cea a ordinii naturale”[5]. Mai mult, funcţia unui nume propriu este necesară chiar la nivelul „tatălui simbolic”[6], numele fiind „o urmă […] imprimată pe ceva ce poate fi, dar nu în mod necesar, un subiect vorbitor”[7]. Astfel, prin primirea unui nume, subiectul este introdus în ordinea simbolică.

Numele-Tatălui (*le Nom-du-Père*), ca semnificat primordial, reuşeşte să dea coerenţă unei lumi simbolice fragmentate : „Sunt ceea ce sunt, adică o gaură, nu e aşa ? O gaură […] care înghite şi care câteodată scuipă înapoi. Ce scuipă ? Numele, Tatăl ca nume”[8]. Numele Tatălui (*le Nom-du-Père*) este prezent în cuvânt[9], în limbaj, căci ordinea simbolică este exclusiv constituită prin limbaj.

---

1. *Ibidem*, pp. 96-97.
2. *Ibidem*, p. 320 ; Jacques Lacan, art. cit., pp. 90-94.
3. „El Shadday este acela care alege, acela care promite, care determină o anumită convenţie – transmisibilă într-un singur fel, anume prin binecuvântarea paternă (*berakhak*), prin care poate să îşi transmită numele”, Jacques Lacan, *Introduction to the Names of the Father Seminar*, ed. cit., p. 92.
4. Eric Laurent, în *op. cit.*, p. 77.
5. Jacques Lacan, *Seminarul III*, ed. cit., p. 320.
6. Jacques Lacan, art. cit., p. 88.
7. *Ibidem*.
8. Jacques Lacan, *Seminarul IV*, p. 54, *apud* Eric Laurent, art. cit., p. 86.
9. Jacques Lacan, *Le stade du miroir comme formateur de la fonction du Je telle qu'elle nous est révélée dans l'expérience psychanalytique*, Communication faite au XVI[è] Congrès international de psychanalyse, à Zürich, le 17 juillet 1949, http : //perso.orange.fr/espace.freud/topos/psycha/psysem/miroir.htm

„Tatăl simbolic" îndeplineşte atât o funcţie de includere, întrucât conferă identitate subiectului (prin atribuirea numelui îl poziţionează în ordinea simbolică), cât şi o funcţie de prohibiţie, căci exprimă şi interdicţia Oedipiană, nu-ul din tabuul incestului şi al impunerii Legii. Aşa cum vom vedea din scrisorile referitoare la „decreţei", în România anilor '60, o parte dintre atribuţiile asociate cu „tatăl simbolic" vor fi personificate şi preluate de Ceauşescu.

Scrisori despre „decreţei"

Scrisorile analizate în studiul de faţă provin din fondurile administrate de Arhivele Naţionale Istorice Centrale, Fondul C.C. al P.C.R., Secţia Cancelarie, dosarul 188/1966, care reuneşte mai multe scrisori adresate secretarului general al P.C.R. de către cetăţeni de ambele sexe ai Republicii Socialiste România în 1968. Am lucrat cu un eşantion reprezentativ de 38 de scrisori prezente în acest dosar, alcătuit după criterii statistice (sexul, locul de provenienţă al expeditorului, cereri formulate).

Cele mai multe scrisori sunt autentificate cu ştampilă şi număr de înregistrare de la Cancelaria C.C. al P.C.R. 27 dintre acestea sunt însoţite de rapoarte referitoare la conţinut şi la modul în care au fost rezolvate diferite solicitări. Aceste rapoarte sunt redactate de către diverşi responsabili din organizaţiile judeţene de partid din judeţele de provenienţă a scrisorilor şi adresate Cancelariei C.C. al P.C.R., secţia Scrisori şi Audienţe. Cu excepţia a patru scrisori în care sunt transmise instrucţiuni dinspre Bucureşti în teritoriu, în celelalte cazuri rapoartele informează despre rezolvarea la nivel local a diferitelor solicitări formulate în scrisori.

Dacă folosim drept criteriu diferenţial *scopul* pentru care aceste scrisori au fost scrise, constatăm că 33 dintre cele 38 de scrisori îl invită pe Nicolae Ceauşescu să participe la botezul copiilor expeditorilor, copii născuţi în 1968. Cele mai multe dintre ele (27) îl invitau pe Ceauşescu să participe în calitate de naş la botezul respectivilor copii, iar şase îl invitau la botez, dar fără a specifica în ce calitate.

În toate aceste 33 de cazuri, invitaţiile au fost refuzate politicos ; în cele mai multe dintre cazuri, reprezentanţii locali ai P.C.R. s-au deplasat pentru a-i felicita pe proaspeţii părinţi. Între aceste 38 de scrisori se regăsesc şi două invitaţii la nuntă adresate lui Ceauşescu şi familiei sale : una îl invita pe Ceauşescu să fie naşul tinerilor căsătoriţi.

Am fost foarte surprinsă să constat că părinţii „decreţeilor" îl invitau pe Ceauşescu să le boteze nou-născuţii. Invitaţiile de participare la un eveniment privat important din viaţa expeditorilor erau formulate în termeni surprinzător de calzi. O asemenea atitudine ieşea din cadrele binomului represiune-rezistenţă, în care reflectăm de cele mai multe ori asupra regimului comunist din România. Am

procedat aşadar la schiţarea *profilului social* al expeditorilor, în speranţa că voi putea găsi o explicaţie a acestei atitudini surpinzătoare.

12 invitaţii din cele 33 erau trimise de către femei, 16 de către bărbaţi, iar cinci de către cupluri. Şase astfel de invitaţii provin din oraşe mari ale României (trei din Timişoara, una din Deva şi două din Suceava). Cele mai multe dintre ele însă au fost trimise din zona rurală şi opt invitaţii din oraşe mici ale ţării (trei din Agnita, trei din Lugoj, una din Şimleul Silvaniei şi una din Fălticeni). Mai mult de jumătate (18) dintre familiile care îl invitau pe secretarul general al P.C.R. să le boteze copiii aveau în 1968 mai mult de patru copii, în vreme ce 15 dintre ele aveau patru sau mai puţini copii. Am luat în considerare numărul de copii pe care expeditorii invitaţiilor îl aveau la momentul formulării acestora, ţinând seama de faptul că prin Decretul nr.770/1966 avortul la cerere era permis femeilor care aveau cel puţin patru copii. Cinci dintre aceste invitaţii menţionează numele celorlalţi copii din familie. Două dintre invitaţii sunt însoţite de cereri de acordare a diferitelor tipuri de sprijin material. Şapte dintre ele descriu condiţiile de viaţă şi locuire ca nesatisfăcătoare, dar nu formulează în mod explict cereri pentru vreun tip de ajutor social. Mai există un număr de opt expeditori cărora li se acordă diferite ajutoare materiale, chiar dacă acestea nu fuseseră solicitate. În celelalte şaisprezece cazuri nu este făcută niciun fel de referire la ajutoare materiale.

Majoritatea celor ce îl invitau pe Ceauşescu să le boteze copiii erau muncitori, calificaţi sau necalificaţi, cu o educaţie foarte modestă (aşa cum o arată caligrafia şi frecventele greşeli de exprimare şi de gramatică), care trăiau în localităţi puţin urbanizate, cu o situaţie socioeconomică mai degrabă modestă şi cu familii mai degrabă numeroase, cu cel puţin patru copii. Surpinzător sau nu, aceste scrisori nu erau scrise pentru a obţine bani sau o altă formă de ajutor material.

Revenind la textul celor 27 de rapoarte ce însoţesc invitaţiile, remarcăm repetiţia (în 26 dintre cele 27) unui detaliu care se va dovedi semnificativ. Dacă în invitaţii se foloseau cuvintele „botez", „naş", „încreştinare", în textul rapoartelor însoţitoare o formulă standard este obsesiv repetată, probabil pentru a evita orice referire la o ceremonie religioasă ce nu ar fi fost conformă cu ideologia seculară promovată de P.C.R. Astfel, în textul rapoartelor scrise de diferiţi reprezentanţi locali ai P.C.R., referirea la botez este făcută (mai bine spus, evitată) cu formulele standard : „ceremonia conferirii/acordării numelui", iar pentru referirea la participarea la ceremonia religioasă a botezului sau a nunţii este transformată în participarea la „ceremonia civilă".

Această explicaţie a unor precauţii de tip *political corectness* poate părea perfect rezonabilă, dar nu satisfăcătoare din punct de vedere psihanalitic, disciplină pentru care toate actele şi formele de vorbire constituie evenimente de primă importanţă. Repetarea obsesivă a impersonalelor „conferirea/acordarea numelui" a constituit cheia re-lecturării acestor scrisori în perpectiva deschisă de psihanaliza lacaniană. Dincolo de un foarte util exerciţiu de interpretare, utilizarea cheii psihanalitice ne

poate oferi o perspectivă asupra construirii la nivel microistoric a imaginii lui Ceauşescu ca „tată simbolic" al naţiunii.

În acest punct, abordarea descriptivă şi cantitativă va lăsa loc unei interpretări calitative care va încerca să abordeze fiecare scrisoare în parte. Am selectat diferite fragmente din scrisori, cel puţin „simptomatice", dacă nu reprezentative pentru baza de date în care au fost incluse cele 38 de scrisori. Am împărţit aceste „scrisori simptomatice" după patru criterii, în jurul punctelor de inflexiune din registrul simbolic sugerate de conceptele lacaniene, adică al „numelui" şi a „legii" : a) nou-născuţii vor purta numele „Nicolae" ; b) o formă de relaţie personală între nou-născut şi Ceauşescu este explicit formulată ; c) orice tip de relaţie între naşterea copilului şi orice fel de lege este explicit formulată ; d) prezenţa lui Ceauşescu la botez nu este solicitată în mod expres. Sub fiecare criteriu voi reda fragmentele semnificative din respectivele scrisori. În transcrierea documentelor am reprodus greşelile de gramatică şi de exprimare considerate ilustrative pentru nivelul educaţional al autorilor lor.

a) Nou-născuţii vor purta numele de Nicolae (şase scrisori din 33)

1. C.A., Valea lui Mihai : „...vă rog să binevoiţi a accepta să fiţi naşul celui de al patrulea copil al meu, care urmează a purta numele D-voastră de «Nicolae»"[1].

2. B.T., Vatra Dornei : „Datorită marelui decret pe care Domnia Voastră la-ţi ordonat cu atîta juecată sănătoasă noi astăi avem a doilea flăcău mesinul familiei noastra care s-a născut pe 28 noimebrie 1967 şi ca să vă dovedim câtă dragoste de recunoştiinţă Vă păstrăm i-am dat numele Domniei Voastre şi îl cheamă Nicolaie. La naştere a avut în jur de 4 kgr şi în present este voinic şi frumos"[2].

3. M.T., Mereni : „Prin decretul apărut din 1967 vă exprim aceste cuvinte cu... Excelenţei D-tră cu soţia mea Ioana T. Muşat am dobândit un băiat tinerel chiar numele d-tră Niculae Muşat. Eu vă invit la botez"[3].

4. B.A., jud. Timiş : „Rog să binevoiţi a mi aproba să mă adresez dvoastră cu această scrisoare la invitaţia la Botezul fiului nostru Biro A. Nicole care s-a născut pe data de 31 octombrie 1968, şi este al patrulea copil în timp de 5 ani. Ca cetăţean al R.S. Romînia am făcut datoria conform decretului în vigoare. Încă o dată vă rog să bine voiţi a lua parte la Botezul fiulu nostru B.A. Nicolae care va avea loc în ziua de 8 Decembrie 1968"[4].

5. D.G., Timişoara : „În numele deretului şi al meu şi dragoste faţă de patrie şi comunism. Mă face să vă invit am Boteza fiul meu Dinu Nicolaie care sa născut

1. ANIC, fond *C.C. al P.C.R. – Cancelarie*, dosar nr. 188/1966, f. 4.
2. *Ibidem*, f. 66.
3. *Ibidem*, f. 94.
4. *Ibidem*, f. 106.

la data de 17 Noiembrie 1967. […] Sunt o Mamă la 3 copii şi vă rog cu respect să nu fiu refuzată”[1].

6. D.E., com. Dioşd, jud. Sălaj : „cu onoare vă invit şi vă rog, să primiţi, să fiţi naş, la al 10-lea copil pe care l-am născut în ziua de 26 ianuarie 1968 şi-l cheamă Nicolae. Botezul îl vom ţine în ziua de 1 mai 1968”[2].

b) O formă de relaţie personală între nou-născut şi Ceauşescu este explicit formulată (două scrisori din 33)

1. A.E., Lugoj : „În 1967 am fost operatî de colecistită, mi-au scos fiere afară şi am fost însărcinată cu al doilea [copil], medici au vreut ca să îmi facă avort au spus că nu mă operează gravidă şi am spus dacă se întâmplă ceva nu răspunde ei şi eu am spus că nu vreai casă calc cuvântul Tov. Nicolaie Ceauşescu şi al celorlalţi conducători şi în 1968 am născut un băieţaş care vă rog din toată inima cît şi eu şi întreaga familie casă veniţi dumneavoastră ca săi puneţi un nume…”[3].

2. D.E., Timişoara : „Vă deranjez cu rugămintea de a binevoi a primi să botezaţi pe cel mai mic fiu al meu. Nu v-aş deranja cu acest fleac dar asta ese o dorinţă a mea încă decând eram gravidă cu fetiţa am spus că dacî o să am băiat am să vă pun pe domnia dumneavoastră naş bineînţeles dacă domnia dumneavoastră este de acord şi binevoiţi de a-mi satisface această dorinţă acuma când mi s-a ivit prilejul şi am al treilea copil băiat”[4].

c) Orice tip de relaţie între naşterea copilului şi orice fel de lege este explicit formulată (şase scrisori din 33).

1. B.T., Vatra Dornei : „Datorită marelui decret pe care Domnia Voastră la-ţi ordonat cu atîta judecată sănătoasă noi astăi avem a doilea flăcău mesinul familiei boastra care s-a născut pe 28 noimebrie 1967 şi ca să vă dovedim câtă dragoste de recunoştiinţă Vă păstrăm i-am dat umele Domniei Voastre şi îl cheamă Nicolaie. La naştere a avut în jur de 4 kgr şi în present este voinic şi frumos”[5].

2. M.T., Mereni : „Prin decretul apărut din 1967 vă exprim aceste cuvinte cu… Excelenţei Dv-tră cu soţia mea Ioana T. Muşat am dobândit un băiat tinerel chiar numele d-tră Niculae Muşat. Eu vă invit la botez”[6].

3. B.A., jud. Timiş : „Rog să binevoiţi a mi aproba să mă adresez dvoastră cu acestă scrisoare la invitaţia la Botezul fiului nostru Biro A. Nicole care s-a născut pe data de 31 octombrie 1968, şi este al patrulea copil în timp de 5 ani. Ca cetăţean al R.S. Romînia am făcut datoria conform decretului în vigoare. Încă o dată vă rog

1. *Ibidem*, f. 115.
2. *Ibidem*, f. 149.
3. *Ibidem*, f. 98.
4. *Ibidem*, f. 119.
5. *Ibidem*, f. 66.
6. *Ibidem*, f. 94.

să bine voiţi a lua parte la Botezul fiulu nostrum B.A. Nicolae care va avea loc în ziua de 8 Decembrie 1968"[1].

4. D.G., Timişoara : „În numele decretului şi al meu şi dragoste faţă de patrie şi comunism. Mă face să vă invit am Boteza fiul meu Dinu Nicolaie care sa născut la data de 17 Noiembrie 1967. [...] Sunt o Mamă la 3 copii şi vă rog cu respect să nu fiu refuzată"[2].

5. A.E., Lugoj : „În 1967 am fost operatî de colecistită, mi-au scos fiere afară şi am fost însărcinată cu al doilea [copil], medici au vreut ca să îmi facă avort au spus că nu mă operează gravidă şi am spus dacă se întâmplă ceva nu răspunde ei şi eu am spus că nu vreau ca să calc cuvântul Tov. Nicolaie Ceauşescu şi al celorlalţi conducători şi în 1968 am născut un băieţaş care vă rog din toată inima cît şi eu şi întreaga familie ca să veniţi dumneavoastră ca săi puneţi un nume…"[3].

6. B.F., Făget : „La cea dea treia naştere a mea, gîndurile mele se îndreaptă la dumneavoastră conducător înţelept al partidului şi Statului nostru Socialist, care prin Decretul ce laţi dat aţi creat drepturi şi condiţiuni mai bune mamelor cu mai mulţi copii"[4].

d) Prezenţa lui Ceauşescu la botez nu este solicitată în mod expres (trei scrisori din 33)

1. A.E., Agnita : „Vă rugăm din toată inima noastră părintească a lua parte la Botezu ficei noastre în ziua de 18 Februarie. Numai cu o felicitare sîntem foarte mulţumiţi din cauză că suntem oameni săraci şi mulţumesc Partidului că ne-a creia o viaţă d eputem creşte… un număr de copii"[5].

2. D.S.C., Timişoara : „Suntem căsătoriţi din 3 iunie 1966, dorind a avea bucurie în căminul nostru format şi toodată dornici de a mări populaţia în scumpa noastră R.S.R. […] vă rugăm insistent de a lua parte la botezul fiicei noastre […]. Rugăm a nu se comunica în scris răspunsul la această invitaţie, deoarece sosirea d-voastră sau a altei persoane de a D-voastră ne va face cea mai mare bucurie în familia noastră"[6].

3. A.E., Lugoj : „În 1967 am fost operatî de colecistită, mi-au scos fiere afară şi am fost însărcinată cu al doilea [copil], medici au vreut ca să îmi facă avort au spus că nu mă operează gravidă şi am spus dacă se întâmplă ceva nu răspunde ei şi eu am spus că nu vreau casă calc cuvântul Tov. Nicolaie Ceauşescu şi al celorlalţi conducători şi în 1968 am născut un băieţaş care vă rog din toată inima cît şi eu şi întreaga familie casă veniţi dumneavoastră ca săi puneţi un nume…"[7].

1. *Ibidem*, f. 106.
2. *Ibidem*, f. 115.
3. *Ibidem*, f. 98.
4. *Ibidem*, f. 101.
5. *Ibidem*, f. 32.
6. *Ibidem*, f. 112.
7. *Ibidem*, f. 98.

Concluzii : Ceauşescu/P.C.R. ca „tată simbolic”

Parcurgerea acestor fragmente semnificative după criteriile sugerate de conceptualizările lacaniene ne lasă să distingem o anumită oscilaţie a imaginii paterne a lui Ceauşescu între cele două funcţii asociate, adică între prohibiţie şi integrare simbolică.

Invitarea lui Ceauşescu la botez sugerează funcţia simbolică integratoare pe care acesta este chemat să o îndeplinească, deoarece, prin acordarea de nume nou-născuţilor, Ceauşescu îi introduce pe aceştia în ordinea simbolică. În cinci din cele 33 de cazuri, la invitaţii sunt ataşate liste cu nume de copii în care pe ultima poziţie este menţionat numele celui pe care Ceuşescu era invitat să îl boteze. O descendenţă strict simbolică, ce nu are nimic de-a face cu cea biologică : descendenţa generaţiilor conceptualizată de Lacan, a „Numelui care este Tatăl”, este astfel creată între nou-născuţi şi Secretatul General al P.C.R. În şase scrisori dintre cele 33 (vezi punctul *a*), Ceauşescu este solicitat să îi boteze pe nou-născuţi cu propriul nume, „Nicolae”. Faptul că părinţii renunţă la a da un nume din genealogia propriei familii în favoarea prenumelui lui Ceauşescu sugerează încercarea de identificare a nou-născutului cu conducătorul ţării, într-o descendenţă simbolică : nu numai că nou-născutul este introdus într-o descendenţă care nu mai are nimic biologic (prin acordarea numelui), dar el este situat simbolic în genealogia conducătorului statului. Mai mult, faptul că printre părinţii care aleg pentru copiii lor numele Nicolae se află şi bărbaţi care nu poartă acest nume este cu atât mai semnificativ, căci prin aceasta ei renunţă la un atribut simbolic al masculinităţii şi paternităţii : la nivel simbolic, nou-născutul încetează să mai fie fiul lor, devenind fiul lui Ceauşescu. Această filiaţie simbolică a nou-născutului în raport cu Ceauşescu este confirmată de fragmentele de scrisoare în care se face o legătură explicită între naşterea copilului şi persoana lui Ceauşescu (vezi punctul *b*).

Alte trei scrisori (vezi punctul *d*) fac referire la „cuvântul” lui Ceauşescu sau al altor reprezentanţi ai P.C.R. în mod explicit (vezi punctul *d.3*) sau implicit (vezi punctele *d.1*-*d.2*). Aceste referiri confirmă rolul integrator al funcţiei „tatălui simbolic”, personificat, după Lacan, prin cuvânt, şi care care poate fi asumată fie de o persoană reală, fie de o organizaţie. Această personificare a P.C.R. în calitate de „tată simbolic” este realizată la nivel simbolic nu numai în invitaţii, ci şi în rapoartele însoţitoare care certifică faptul că reprezentanţii locali ai P.C.R. au transmis mult doritul „cuvânt” (binecuvântarea simbolică) în teritoriu.

Pe de altă parte, Ceauşescu îndeplineşte şi funcţia prohibitivă a „tatălui simbolic” asociată cu interdicţia incestului şi instaurarea Legii. În şase scrisori din cele 33 se face o asociere explicită între naşterea copilului şi un act legislativ (vezi punctul *c*). Mai mult, în patru cazuri din cele şase, asocierea nou-născutului este dublă : nou-născutul poartă numele Nicolae, pe de-o parte, iar venirea sa pe lume este explicit asociată cu Decretul 770/1966 (vezi punctele *c.1*-*c.4*), această dublă

asociere semnalând dubla funcţie îndeplinită de Ceauşescu ca „tată simbolic" : garant al legii (*le non du père*) şi integrator în ordinea simbolică (*le Nom-du-Père*). Totodată, asocierea dintre nou-născuţi şi diferite acte legislative indică renunţarea parţială şi simbolică la unele dintre atribuţiile paternităţii, nou-născuţii devenind astfel „copiii decretului", adică „decreţeii".

Ceauşescu, respectiv P.C.R., preiau atât funcţia integrativă, cât şi pe cea prohibitivă, asociate cu „tatăl simbolic". Această concluzie ne permite să ieşim din binomul istoriografic represiune-rezistenţă ce caracterizează discursul public post-decembrist despre comunism. Mai degrabă, preluarea celor două aspecte ale funcţiei „tatălui simbolic" de către Ceauşescu sau P.C.R. sugerează internalizarea de către câţiva cetăţeni ai României comuniste a propagandei pronataliste susţinute de regimul comunist după 1966.

Fie că au făcut-o din necesitatea de a accepta interzicerea avortului la cerere prin raţionalizări de tipul „aceşti copii s-au născut în urma decretului, deci nu sunt ai noştri" (pentru copiii nedoriţi) sau de tipul „aceşti copii vor avea un viitor mai bun în cadrul naţiunii socialiste", asocierea dintre decret, Ceauşescu şi nou-născut sugerează „cedarea" de către părinţi a funcţiei de integrare simbolică lui Ceauşescu şi/sau P.C.R.-ului, confirmând poziţia formală, culturală a „tătălui simbolic". Faptul că jumătate dintre invitaţii sunt scrise de taţii biologici este cu atât mai ilustrativ pentru această cedare simbolică. Această renunţare implicită, determinată sau nu de o operaţie psihică compensatorie (acceptarea legii), le permite cetăţenilor respectivi să transforme un eveniment privat, microistoric, într-unul cu valenţe publice care poate fi privit la nivel macroistoric.

Prin „binecuvântarea" lui Ceauşescu sau a P.C.R.-ului – „părinţii spirituali" ai nou-născuţilor – se realizează integrarea simbolică a acestora în naţiunea socialistă, cadrele private, tradiţionale de încadrare simbolică (familia, neamul, comunitatea locală) fiind astfel depăşite. Proiectarea simbolică a nou-născuţilor în comunitatea socială şi naţională pe cale de constituire prin programul naţionalist susţinut de Ceauşescu şi P.C.R. anunţă întrucâtva destinul „decreţeilor", direcţionarea loialităţii lor spre „marea familie socialistă" care îşi asumă funcţiile de educaţie şi socializare anterior deţinute de familia tradiţională, deplasări care anunţă „paternalismul"[1] statului socialist român.

Dincolo de modestele stimulente socioeconomice acordate de statul român pentru susţinerea natalităţii[2], transformarea lui Ceauşescu sau a P.C.R.-ului în „tată simbolic" ţin mai ales de nevoia integrării destinelor individuale într-o ordine simbolică superioară care se anunţă eternă. Propaganda pronatalistă a contribuit, fără îndoială,

1. Katherine Verdery, *What was socialism and what comes next ?* , Princeton University Press, Princeton, 1996, pp.70-79.
2. Corina Doboş, „Măsurile socioeconomice de stimulare a natalităţii şi susţinere a familiei din Romania ceauşistă (1966-1989)", în Corina Doboş (coord.), *op. cit.*, pp. 223-263.

la emergenţa imaginii lui Ceauşescu şi a P.C.R. ca protectori ai copiilor României, făcând astfel mai uşoară transformarea lor în „tată simbolic" pentru naţiunea socialistă[1]. Preluarea funcţiilor „tatălui simbolic" de către cercurile conducătoare ale P.C.R. constituie un element important în realizarea coeziunii sociale în jurul lui Ceauşescu şi al P.C.R., în spaţiul noii naţiuni socialiste. Aceste operaţiuni de internalizare a propagandei pronataliste au contribuit fără îndoială la crearea, pentru o parte a cetăţenilor României, a unui spaţiu de realizare personală, în limitele trasate de retorica oficială. Din punct de vedere istoriografic, această constatare ne indică necesitatea constituirii unor modele teoretice alternative de interpretare prin care să se poată conceptualiza o istorie alternativă a regimului comunist din România[2], dincolo de binomul rezistenţă-represiune[3]. În cazul politicii pronataliste ceauşiste, istoriografia a prezentat diferite tehnici de adaptare şi negociere dezvoltate de cetăţeni pentru a rezista intruziunii brutale a statului în vieţile lor private, de la reţele informale şi tehnici ilicite de avort şi contracepţie până la anecdote (bancuri) care le permiteau să depăşească situaţiile coercitive create de autorităţi.

În concluzie, practicile de adaptare elaborate şi dezvoltate de cetăţenii români pentru a face faţă acestor situaţii nu au fost numai de rezistenţă. În spaţiul cotidian circumscris de exerciţiile cotidiene de guvernare, o parte dintre cetăţenii României au dezvoltat diferite forme de adaptare la realitatea de zi cu zi, internalizând, prelucrând şi reuşind să transforme discursul oficial în practici formative personale care să le permită integrarea într-o ordine simbolică superioară. Acest demers formativ presupune şi elaborarea diferitor modalităţi de integrare simbolică a destinelor individuale în destinul atemporal al naţiunii prin transfomarea microistoriei personale în macroistorie oficială şi prin proiectarea parentală simbolică a conducerii de stat.

---

1. Pentru încercarea fundamentală a regimurilor comuniste de canalizare a energiilor libidoului dincolo de graniţele familiei, vezi W.R.D. Fairbairn, „The sociological significance of communism considered in the light of psychoanalysis", *Psychoanalytic Studies of the Personality*, Tavistock Publications Limited, Londra, 1952, pp. 233-246.
2. Vezi în acest sens Michael Geyer, Sheila Fitzpatrick (eds.), *op. cit.* ; Sheila Fitzpatrick (ed.), *Stalinism : New Directions*, Routledge, Londra, 2000.
3. Simina Bădică, „Beyond Hunger. Perceptions of and Reactions to Shortages in 1980s Romania", în *Anuarul NEC*, 2006-2007, pp. 143-173.

Bogdan-Alexandru Jitea

Disidenţa în cinematografia ceauşistă. Gruparea „Mircea Daneliuc”

In his effort to subordinate the art of cinema to the propaganda purposes, the Ceauşescu regime has faced opposition from filmmakers who refused the convenient solution of an aesthetics compromise. Censored, banned, harassed by Securitate, they avoided ideological barriers and made movies that expose hypocrisy and injustice within the communist society. In this asymmetric conflict, we have on the one hand the Party-State that controls all resources in the film production and is not willing to any ideological compromise, and on the other hand we find a handful of filmmakers who believe in the autonomy of the artistic act. They embraced active forms of resistance, as in the case of Lucian Pintilie and Mircea Daneliuc who have defended their movies from the claws of censorship. In his battle with the system, Pintilie fails because his resistance was individual, while Daneliuc succeedes through a strategy of collective resistance, becoming the leader of a reformist faction in the Romanian cinema. This study aims to show how this group responded to the monopoly exercised by the directors of film houses and of the leadership of Filmmakers Association (A.C.I.N.). Through an active strategy of heated debates in A.C.I.N., through the repeated letters addressed to the Party and State leadership, through meetings with high rank Party members, the "Daneliuc group" manages to establish a small ideological thaw in the early '80s.

Keywords: ideological control, censorship, filmmakers, reformist faction, dissident

La începutul anilor ’80, în plină epocă ceauşistă şi în plin protocronism cultural, în cinematografie se produce fenomenul surprinzător al unei scurte perioade de „dezgheţ” ideologic. Se realizează o serie de filme necanonice, de un „realism nesocialist”, cum îl numeşte Cristian Tudor Popescu[1], precum *Vânătoarea de vulpi* (1980), *Probă de microfon* (1980) şi *Croaziera* (1981), toate trei în regia lui Mircea Daneliuc, *O lacrimă de fată* (1980) de Iosif Demian, *Concurs* (1982) de Dan Piţa, *Casa dintre câmpuri* (1979) şi *Secvenţe* (1982) ale lui Alexandru Tatos. Această emulaţie de filme îndrăzneţe ce atacau sistemul la rădăcina lui i-a surprins până şi pe criticii de specialitate. În finalul cronicii sale la *Croaziera*, Valerian Sava se arăta entuziasmat de ceea ce punea pe seama unui adevărat miracol petrecut în cinematografia românească.

> La puţin timp după ce Mircea Daneliuc a prezentat alte două lucrări de referinţă – *Proba de microfon* şi *Vânătoarea de vulpi* –, la numai câteva luni după ce am văzut *O lacrimă de fată* de Iosif Demian, într-un an în care şi alte pelicule româneşti au săltat, ca prin miracol, deasupra mediei şi mediocrităţii, *Croaziera* ne face să încercăm din nou senzaţia celui care, plutind mult timp pe marea fără repere, exclamă : Pământ ! Frecvenţa acestor insule de artă cinematografică ne face să credem că ne apropiem de continentul filmului românesc. Dacă nu ne aflăm şi pe el[2].

Departe de a fi un „miracol”, această vară indiană din cinematografia ceauşistă a fost posibilă datorită acţiunii concentrate a unui grup de cineaşti ce-l are ca figură centrală pe Mircea Daneliuc. Fenomenul este similar cu ceea ce se petrecuse în cinematografia stalinistă în urmă cu patru decenii. Atunci, o reacţie „de jos” a cineaştilor, ca urmare a blocajului instituţional evident, provocase o serie de reforme ale noului şef al cinematografiei, Ivan Bolshakov, în special prin consiliile artistice create în 1940. Mişcarea reformistă a fost însă brusc curmată în anul următor, când filmul lui Konstantin Yudin, *Inimile celor 4*, a fost interzis în urma unei decizii exclusiv politice. Apreciat într-o primă instanţă de membrii consiliului artistic şi de conducerea studioului Mosfilm, filmul cade la cenzură în urma intervenţiei personale a lui Andrei Jdanov, care conducea Comitetul cinematografic (organism politic în subordinea C.C. al P.C.U.S.) şi care l-a considerat frivol şi străin de realităţile sovietice[3].

---

1. Cristian Tudor Popescu, *Filmul surd în România mută*, Editura Polirom, Iaşi, 2011, p. 235.
2. Valerian Sava, „Croaziera”, în *Revista Cinema*, nr. 5/1981, p. 7.
3. Jamie Miller, *Soviet Cinema. Politics and Persuasion under Stalin,* I.B. Tauris & Co Ltd, Londra, New York, 2010, p. 135.

În cazul cinematografiei româneşti, reacţia grupului „Daneliuc” urmează *pattern*-ul indicat de Katherine Verdery într-un studiu clasic pentru înţelegerea mecanismelor culturale din România ceauşistă. Antropologul american porneşte de la observaţia că în statele socialiste s-a creat un surplus de intelectuali. Din acest motiv, o parte dintre intelectuali se află în situaţia de a avea drumul spre resurse şi influenţă blocat de intelectualii cu discurs mai apropiat de regim, de cei cu relaţii personale mai bune sau de cei mai în vârstă şi mai cunoscuţi. Nu avem de-a face neapărat cu o opoziţie între intelectuali şi Partid, ci mai degrabă cu o competiţie pentru putere culturală între diferite segmente ale intelectualităţii, mai bine sau mai prost plasate în cadrul sistemului de dominaţie[1]. Este ceea ce s-a petrecut în cinematografia românească din a doua jumătate a anilor ’70, când cineaşti talentaţi, precum Daneliuc, Tatos, Gulea sau Demian, au ripostat printr-o acţiune organizată la monopolul exercitat de directorii caselor de film şi de conducerea Asociaţiei Cineaştilor (A.C.I.N.).

În atenţia Securităţii

Coagularea acestei mişcări de disidenţă în cadrul cinematografiei ceauşiste intră repede în atenţia Securităţii. Lui Daneliuc i se deschide primul dosar de urmărire informativă în iulie 1979, sub numele conspirativ „Danton”, deoarece fusese semnalat că „prin atitudinea pe care o adoptă caută să se erijeze în conducătorul regizorilor tineri, vehiculînd idei aşa zise protestatare în interesul colectivităţii de cineaşti”. Descrierea făcută în raport justifică pe deplin alegerea numelui conspirativ după cel al revoluţionarului francez din secolul al XVIII-lea. „Din urmărirea informativă efectuată pînă în prezent a rezultat că «Danton» este un spirit anarhic, violent, catalogat de cei din jur ca ieşit din comun prin modul în care se încearcă să iasă din evidenţă pentru a se afirma, pentru a se impune şi a-şi crea o situaţie privilegiată”[2].

O notă informativă din august 1979 referitoare la Daneliuc indică nucleul viitorului grup contestatar. Potrivit sursei „Românul”, regizorul este un om permanent nemulţumit, cârcotaş,

> foarte dur şi rău în raporturile sale cu cei din jur. Este în cele mai bune relaţii cu alţi colegi ai săi şi anume Stere Gulea şi Alexandru Tatos care îi împărtăşesc părerile şi care se ajută foarte mult între ei. Se văd mereu atît în oraş cît şi acasă la unul dintre ei. Pînă de curînd din acest grup făcea parte şi C. Riman [Emil Riman, directorul Teatrului Bulandra – n.n.].

---

1. Katherine Verdery, *Compromis şi rezistenţă. Cultura română sub Ceauşescu*, Editura Humanitas, Bucureşti, 1994, p. 68.
2. „MI, IMB – Securitate, Notă analiză, 123/BP/31.08.1979”, Arhiva Consiliului Naţional pentru Studierea Arhivelor Securităţii (în continuare A.C.N.S.A.S.), fond *Informativ*, dosar nr. 903, vol. I, Daneliuc Mircea (217518), f. 33.

Aceeaşi sursă dezvăluie modul de acţiune al grupului, aşa cum se manifesta în cadrul Asociaţiei Cineaştilor. La una dintre şedinţele A.C.I.N. din vara lui 1979, Daneliuc – care tocmai se întorsese din Ungaria – dă exemplul cinematografiei maghiare.

> Că ungurii au curaj şi că ei au libertatea să spună tot ce-i doare nu ca la noi unde trebuie la două vorbe să spui trei lozinci. Tatos, Gulea şi Vaeni se amuzau şi îl susţineau f. tare, lucru ce m-a revoltat şi am luat şi eu cuvîntul spunîndu-le că sunt incorecţi şi că pînă au primit contractele nu au spus nimic, acum după ce au luat banii au gura mare şi mincinoasă etc. după care am părăsit şedinţa.[1]

Un alt informator, sursa „R. Tudor”, coleg de breaslă, membru al A.C.I.N. şi probabil dintr-o generaţie anterioară, îi face un portet cineastului insistând pe latura contestatară.

> Ca membru al Asociaţiei s-a făcut remarcat destul de repede prin luările la cuvînt în adunările din cadrul A.C.I.N. Fac această delimitare avînd în vedere că nu a avut altă activitate, iar în relaţiile cu colegii se arăta a fi *un om închis*, necomunicativ, *posac*, *irascibil* şi destul de antipatic. În desele sale intervenţii din şedinţe şi-a dezvăluit nu odată caracterul său *contorsionat, spiritul său anarhic, violent, o nemulţumire recalcitrantă*, demonstrînd că este un individ *certat cu disciplina*, *dificil şi inadaptabil*. În acest fel a devenit un caz ieşit din comun şi catalogat de toată lumea ca cel mai *tipic reprezentant al „tinerilor furioşi”* […] Multe dintre punctele sale de vedere exprimate în adunările noastre de partid erau considerate ridicole prin absurditatea lor, fiind clar pentru toţi ceilalţi că Daneliuc este *lipsit de scrupule*, că pentru atingerea intereselor lui este capabil să treacă peste orice. Din această cauză permanentele lui văicăreli şi nemulţumiri exprimate cu duritate în toate împrejurările nu au avut nici un fel de ecou în faţa colegilor, nici forurile noastre de conducere nu s-au lăsat impresionate de stilul său bătăios. Aş putea afirma chiar contrariul[2].

Sursa avertizează că această atitudine de frondă ar putea să facă prozeliţi, iar Daneliuc să formeze un grup de presiune în cinematografie, cu potenţial periculos pentru regim.

> Văzînd că o asemenea comportare este falimentară, neizbutind să realizeze în acest mod nimic din ce şi-a produs, de o bucată de timp *a schimbat, surprinzător tactica*. Acum, deşi urmăreşte tot interesele sale, *vorbeşte numai în numele unei pluralităţi umane, de creatori de elită şi în acest fel a izbutit să-şi cîştige nişte adepţi, cu care cultivă cu destulă perseverenţă spiritul de gaşcă*. Astfel a reuşit să-i cîştige de partea lui şi pe alţi regizori ca, Alexandru Tatos, Stere Gulea, Adrian Petringenaru, Mihu Iulian, Andrei

1. „Notă în legătură cu regizorul M. Daneliuc, primită de mr. Strat Vintilă de la sursa «Românul»” (10.08.1979), *ibidem*, f. 30.
2. „Caracterizare M. Daneliuc a sursei «Radu Şerban» din 25.06.1979”, *ibidem*, f. 28.

Blaier, Dan Piţa şi chiar Sergiu Nicolaescu, secretarul organizaţiei de partid, a început să-i cînte în strună.

O parte dintre cei nominalizaţi de sursă vor apărea, un an mai târziu, în grupul revendicativ din cinematografie. Informatorul atrage atenţia asupra pericolului reprezentat de Daneliuc, un spirit anarhic capabil să cauzeze probleme sistemului.

Simţind că i-au crescut nesperat de repede acţiunile a început să *se erijeze în conducător de obşte, vehiculează idei protestare*, se afişează ca promotor al unor revendicări, ca iniţiator şi animator al unor acţiuni, zice-se în folosul colectivităţii, în *realitate ignoră regulile şi legile statului nostru*, îndeamnă la anarhie : „Noi sîntem cei care trebuie să facă legea – spune el cu emfază în adunări – pentru că nimeni nu cunoaşte mai bine ca noi nevoile cinematografiei noastre” [...] Mircea Daneliuc este adeptul unor libertăţi individuale neîngrădite şi sub această pavăză *propagă destul de mascat ideia nesupunerii individului faţă de o colectivitate organizată*.

În încheiere, sursa face recomandări organelor de Securitate în privinţa cazului Daneliuc, avertizând în privinţa unui plan destabilizator organizat de „o altă persoană din umbră”.

Analizîndu-l sub toate aspectele am observat că în dese rînduri a dat dovadă că nu este un tip versat, cu o inteligenţă vie, că nu procedează cu diplomaţie camuflată, cu echilibru şi abilitate în diferite acţiuni. Aş putea afirma chiar dimpotrivă. În multe situaţii este dur, repezit şi deseori face nişte gafe grosolane. Schimbarea de tactică din ultima perioadă, felul lui actual de a se manifesta, care trădează o anumită iscusinţă în a se apropia de oameni, mă determină să cred că acest procedeu nu se potriveşte cu temperamentul său, că nu-i aparţine. Presupun că este sfătuit, condus, dirijat de o altă persoană din umbră. Cine este persoana ? Ce urmăreşte ? *ATENŢIE* ! [1].

Dintr-o altă caracterizare a sursei „H.P. Petrescu”, putem bănui cine este misteriosul personaj :

Cosmopolit, înclinat mai întotdeauna în faţa occidentului Mircea Daneliuc profeţează o artă abastractă, lipsită de semnificaţii adânci filosofice, neangajată, o artă care, zice el, să exprime ideile şi gîndurile lui proprii despre lume şi viaţă. *Frecventator al manifestărilor organizate de bibliotecile „Franceză”, şi „Americană” de la Bucureşti, Mircea Daneliuc devine şi popularizatorul lor în rîndul prietenilor săi*. Spirit uşor anarhic, cu tendinţe greşite de aşa zisă „liberalizare” a culturii noastre, acest individ care ar putea realiza filme bune, angajate, merită o mai serioasă atenţie şi urmărire din partea noastră, căci astfel să nu ne mirăm, drumul lui ar putea fi influenţat negativ de un **Lucian Pintilie** [subl. n.], care serveşte mult de exemplu, de model chiar ! Să nu uităm că anul trecut sau ceva mai în urmă, mama lui a fost în vizită în Franţa, iar el a

1. *Ibidem*, f. 29.

făcut întâi facultatea de franceză la Iaşi, şi după aceea I.A.T.C.-ul la Bucureşti. Poate că şi aceste indiciii n-ar trebui să ne scape[1].

Grupul nemulţumiţilor reuşeşte să atragă de partea lor şi pe câţiva dintre cineaştii generaţiei anterioare – Iulian Mihu, Andrei Blaier sau Lucian Bratu –, ce se considerau excluşi de la accesul la influenţă şi resurse. Într-o notă din 1980, informatorul R. Tudor avertizează că Iulian Mihu acţiona în această direcţie „din teribilism, frondă dar şi din interese personale, pentru a fi privit ca un luptător pentru drepturile cineaştilor". Aceeaşi sursă dezvăluie că apropiaţi grupării erau şi regizorii Malvina Urşianu şi Dan Piţa, animaţi de acelaşi spirit de frondă. *„Acest spirit constă în contestarea valorilor cinematografiei române pe care aceştia o consideră «la pămînt», în dorinţa de a se răfui cu forurile organizatorice ale cinematografiei [subl. cu creionul – n.n.] :* Casele de Filme, România – Film, Consiliul Culturii, ba chiar şi cu secţia de propagandă a C.C. al P.C.R."[2]. Grupul îi considera pe producătorii delegaţi drept „politruci" şi nu accepta decât la nivel declarativ rolul conducător al Partidului în artă, ce se exercita „prin activitatea celor însărcinaţi să aplice linia partidului, să îndrume politic şi ideologic cinematografia"[3].

Liderul grupării este de acum Mircea Daneliuc care reuşeşte să se impună, după cum indică sursa „H.P. Petrescu", unul dintre colegii de breaslă,

> atît prin forţa talentului său artistic, cît mai ales, prin „buhul" ce i s-a dus, ca fiind un „tip dur", un „contestatar", „un protestatar", chiar un individ nonconformist, care nu e nici pe departe dispus să ţină seama de cerinţele şi sarcinile formulate faţă de creaţia noastră cinematografică, care trebuie să fie în permanenţă tribună de educaţie a poporului, să oglindească astfel trecutul nostru de luptă, sacrificiul de care au dat dovadă, nu odată, comuniştii, pentru triumful adevărului şi al cauzei generale a poporului[4].

În tabăra celor ce ţineau seama de aceste cerinţe trasate de Partid se aflau regizori precum Sergiu Nicolaescu, Elisabeta Bostan, Mircea Drăgan, Gheorghe Vitanidis, Virgil Calotescu, Francisc Munteanu sau Ion Popescu-Gopo, care erau situaţi mult mai aproape de reţelele puterii, majoritatea având funcţii în cadrul A.C.I.N.[5]. Acelaşi delator „H.P. Petrescu" atrage atenţia asupra scandalului provocat de turbulentul Daneliuc. „A criticat în repetate rînduri, administraţia, casele de filme, conducerea C.C.E.S. şi chiar conducerea Asociaţiei Cineaştilor că nu susţine tinerii regizori, că nu asigură toate condiţiile tinerei generaţii de regizori să se afirme"[6].

---

1. „Notă, sursa H.P. Petrescu, 008/12.X.1979", *ibidem*, f. 37v.
2. „Inf. Radu Tudor, nr. 0014/08.03.80", *ibidem*, f. 85.
3. *Ibidem*, f. 87.
4. „Notă, sursa H.P. Petrescu, 008/12.X.1979", *ibidem*, f. 37.
5. Ion Popescu-Gopo era preşedintele A.C.I.N., iar Sergiu Nicolaescu secretar de partid al organizaţiei de bază a asociaţiei.
6. „Notă, sursa H.P. Petrescu, 008/12.X.1979", A.C.N.S.A.S., fond *Informativ*, dosar nr. 903, vol. I, Daneliuc Mircea, f. 37.

Discuţiile din şedinţele A.C.I.N.-ului se dovedesc sterile, determinând gruparea „Daneliuc” să-şi schimbe strategia şi să caute să obţină un dialog nefiltrat cu decidenţii politici. Până să ajungă la conducerea supremă de partid, Daneliuc şi Gulea vor încerca să se adreseze şefului Secţiei de Propagandă Ilie Rădulescu, cel care răspundea politic de îndrumarea ideologică a cinematografiei. Acesta urma să se întâlnească în octombrie 1979 cu cineaştii, la sediul A.C.I.N. În adnotările ofiţerului de Securitate pe marginea notei informative a sursei „Ady”, se cere verificarea lui Alexandru Tatos şi Iulian Mihu, pentru a se afla care era poziţia acestora în raport cu demersul lui Daneliuc şi Gulea. Totodată, se are în vedere contactarea lui Sergiu Nicolaescu, secretarul de partid al A.C.I.N., pentru ca grupul nemulţumiţilor să fie neutralizat în situaţia în care ar încerca să participe la întâlnire[1].

Afacerea scenariilor

În urma acestei întâlniri de la A.C.I.N., cineaştii nemulţumiţi se hotărăsc să redacteze un memoriu ce urma să fie adresat lui Ilie Rădulescu şi lui Cristea Chelaru, vicepreşedinte al C.C.E.S. Documentul urmărea să atragă atenţia decidenţilor politici asupra corupţiei sistemice din interiorul caselor de film şi se referea cu precădere la „afacerea scenariilor”. Fenomenul scrierii de scenarii de către angajaţii caselor de filme, producători delegaţi şi directori deopotrivă, luase amploare în ultima perioadă, ducând la o inflaţie de scenarii submediocre, de serie. Aparatul de Securitate, interesat să dejoace planurile disidenţilor din cinematografie, află de redactarea memoriului. Sursa Petrescu este dirijată de către locotenentul-maior Baciu pentru a obţine o copie a acestuia[2]. Documentul este înmânat ofiţerului de Securitate la data de 19 ianuarie 1980 şi se află în dosarul lui „Danton”.

În preambulul memoriului se face referire la dosarul de corupţie notoriu al directorului Casei de filme 4, Corneliu Leu, aflat la Direcţia Personal şi Învăţământ din C.C.E.S., condusă de Dumitru Cacovean. Problemele erau cunoscute de ceva vreme, mediatizate în special prin articolele autorului de cronici de film Radu Georgescu din paginile revistei „Săptămâna”. Semnatarii memoriului, „un grup de regizori, membri activi ai A.C.I.N.”, operează în continuare un adevărat rechizitoriu al situaţiei cinematografiei „socialiste”.

În primul rând, se atrage atenţia asupra „*lipsei unor scenarii valoroase* [subl. in original], bogate în conţinut şi bine realizate artistic”. Autorii arată că nu au fost

1. „Notă din 29.09.1979 a sursei «ADY» referitoare la apropiata întâlnire cu secretarul C.C. Ilie Rădulescu cu cineaştii din 4 octombrie 1979. Primită de lt. Maj. Baciu”, *ibidem*, f. 35v.
2. „UM 0800, sursa Petrescu, lt. Maj. Baciu, nr. 0013/16.01.1980, Notă informativă”, *ibidem*, f. 65v.

luate măsuri pentru cooptarea în scrierea scenariilor a „celor mai valoroşi scriitori tineri sau din alte generaţii, care să-şi aducă aportul pe măsura puterilor lor la dezvoltarea cinematografiei naţionale. Ba din contră, se poate spune că în mod suptil [sic !] s-a făcut totul să fie îndepărtaţi de fenomenul cinematografic". „De ce aceasta ? " se întreabă autorii memoriului, oferind următorul răspuns : „Pentru că tocmai cei care prin obligaţiile lor de serviciu, obţin prin înlăturarea scriitorilor competenţi în materie, substanţiale avantaje materiale". Sunt incriminaţi direct producătorii delegaţi ai caselor de filme (redactori de film), majoritatea lucrând în cadrul caselor încă de la înfiinţarea acestora (din 1972). Deşi, în mod normal, producătorii delegaţi ar fi trebuit să aibă studii de filologie sau filmologie, o parte dintre ei aveau diferite profesii.

> Mulţi dintre ei mimînd şi mare talent de scriitori, deşi nu s-au impus prin nimic ca atare, şi chiar dacă s-ar fi impus n-ar fi avut nicio importanţă pentru filmul românesc, au dat pur şi simplu „năvală" spre scrierea de scenarii, cu gîndul desigur nemărturisit, dar bineînţeles realizabil, *de a cîştiga bani, de a face afaceri* [subl. în original], de a-şi populariza numele în faţa a milioanelor de spectatori, cu „opere", cum vom vedea mai jos, minore, lipsite de substanţă, cu „făcături", proliferînd o literatură de film insignifiantă, de „bas-étage", înjurată aproape fără excepţie, de toţi cronicarii de film români şi din străinătate.

Din acest motiv erau exceptate din planurile tematice nume importante ale scenaristicii.

În cazul planului tematic pentru anii 1981-1982, producătorii figurau fie cu semnătură proprie, fie cu „semnătură deghizată". În acest sens, sunt date ca exemple scenariile lui Constantin Stoiciu (producător delegat la Casa de filme 1) care apăreau semnate cu numele regizorului Gheorghe Naghi, sau cele ale lui Grid Modorcea (de la Casa de filme 3), ce apăreau semnate cu numele soţiei. Memoriul dezvăluia că majoritatea producătorilor delegaţi aveau, în medie, câte patru-cinci scenarii prevăzute să fie realizate în planurile tematice[1]. În interviul pe care ni l-a acordat, Mircea Daneliuc mi-a dezvăluit cum, după filmul său de debut, *Cursa* (1975), i s-a impus redactorul Beno Meirovici drept co-scenarist, alături de care a realizat scenariul la *Ediţie specială* (1978). Experienţa negativă avută în urma acestei colaborări l-a determinat să nu mai accepte să facă filme decât pe baza propriilor scenarii[2].

Angajaţii caselor de filme care se pretau la asemenea practici sunt consideraţi vinovaţi nu doar pentru blocarea accesului în cinematografie al scriitorilor de valoare, ci şi pentru însuşirea ilicită a unor sume de bani, „marea majoritate a lor fiind corupţi, afacerişti, bişniţari, etc., etc. ...". Autorii memoriului amintesc decizia

1. *Ibidem*, ff. 68-69.
2. Interviu personal realizat cu regizorul Mircea Daneliuc, Bucureşti, aprilie 2011.

fostului Centru Naţional al Cinematografiei de a interzice scrierea de scenarii de către producătorii delegaţi. Această măsură, tradusă prin îndepărtarea a zece redactori (producători delegaţi), printre care Petre Sălcudeanu, Dumitru Carabăţ, Petre Luscalov, Paul Anghel, Tudor Popescu, Dimos Bendis, Nicolae Ţic sau Nicolae Velea, provocase „un serios reviriment în rândul scenariştilor, apărând scriitori noi, care au dus cu ei un suflu nou”.

Trecerea în 1972 la sistemul caselor de filme a reactivat însă „afacerea scenariilor”, cu toate că existau mai multe prevederi legale ce interziceau această practică. Prin Dispoziţia nr. 490 din 10 iulie 1973 a Consiliului Culturii şi Educaţiei Socialiste se interzicea salariaţilor caselor de filme *„de a fi coautori sau de a avea orice colaborare remunerată* a scenariile elaborate sau filmele realizate în cadrul Casei de filme la care sunt salariaţi”. O hotărâre a Secretariatului C.C. al P.C.R. din 24.10.1973 întărea această normă internă şi consfinţea desfiinţarea sistemului de plată a muncii din fondul nescriptic. Conform aceleiaşi hotărâri, începând cu data de 25 octombrie se interzicea „orice *plată a personalului propriu* pentru executare după această dată, de lucrări pe bază de colaborare *în unităţile de radioteleviziune şi cinematografie* [subl. în original]”[1].

Rentabilitatea economică scăzută a filmelor realizate după scenarii scrise de producătorii delegaţi este adusă în discuţie, constituind un argument în plus pentru interzicerea acestei practici. În lista cu exemple negative apar semnăturile scenaristice ale directorilor caselor de filme (Dumitru Fernoagă, Corneliu Leu, Eugen Mandric), pe lângă cele ale redactorilor angrenaţi în sistem (Vasilica Istrate, Beno Meirovici, Platon Pardău, Dumitru Solomon, Virgil Duda, Grid Modorcea, Dana Gavrilovici, Mihai Opriş, Constantin Stoiciu, Mircea Mohor). Până în 1979, cei 13 producători delegaţi erau creditaţi pentru scrierea scenariilor a peste 40 de filme, majoritatea înregistrând sub media generală de 2.000.000 de spectatori, pentru producţiile într-o serie, şi 4.000.000 de spectatori, pentru cele în două serii. Excepţii făceau filmele realizate după scenariile Vasilicăi Istrate şi ale lui Mihai Opriş, cu precizarea că amândoi erau, de fapt, coscenarişti. Vasilica Istrate semna scenariile alături de regizoarea Elisabeta Bostan la filmele acesteia din urmă, în timp ce Mihai Opriş colabora cu Eugen Barbu la episoadele foarte populare din seria haiducilor. În medie, un producător delegat încasa cam 100 000 lei pentru fiecare film, dintre care 65.000 drepturi de bază şi 35.000, drepturi de folosinţă[2].

Altă problemă semnalată este cea a nepotismului. „Mediocritatea este menţinută şi perpetuată de unii directori de Case, care îşi promovează tot felul de neamuri şi prieteni fără talent, din motive credem lesne de înţeles”. Ca exemplu este dată situaţia planului tematic pe 1981-1982 al Casei de filme 1 în care apăreau nume ca

1. „UM 0800, sursa Petrescu, lt. Maj. Baciu, nr. 0013/16.01.1980, Notă informativă”, A.C.N.S.A.S., fond *Informativ*, dosar nr. 903, vol. I, Daneliuc Mircea, f. 70.
2. *Ibidem*, ff. 71-74.

Rodica Padină, Ştefan Iureş, Gh. Manole, Mihai Istrăţescu, Nae Popescu, Ion Dumbrăveanu, Nicu Stan, Ilarion Ciobanu, Gheorghe Robu, Ioana Holban, Timotei Ursu, Anca Arion, Ada Pistiner, Draga Olteanu-Matei, Gheorghe Bunescu, Saşa Georgescu, Florian Avramescu, Alexa Visarion, Mihai Dimitriu, Radu Aneste-Petrescu, Dumitru Furdui şi Titi Popescu. O altă practică uzitată în cadrul caselor de filme era cea a „serviciului contra serviciu", prin care producătorii delegaţi îşi plasau scenariile la o altă casă decât la cea în care erau încadraţi. În acest sens sunt amintite cazul lui Constantin Stoiciu de la Casa de filme 1 cu scenarii la Casa de film 3 şi cazurile producătorilor, Dumitru Solomon, Dana Gavrilovici şi Grid Modorcea, de la Casa de filme 3 cu scenarii la Casa de filme 1. Schimburile de „servicii" ajungeau până la nivelul cel mai înalt al conducerii caselor de filme. Directorul Casei de filme 1, Ion Bucheru, a realizat filmul *Buzduganul cu trei peceţi* (1977) după scenariul lui Eugen Mandric, director al Casei de filme 3, şi intenţiona să încredinţeze regia artistică, „nu la un film, ci la două", fratelui acestuia, Emil Mandric[1].

De mediocritatea producţiei cinematografice se făcea vinovată şi pregătirea profesională extrem de precară a unor cineaşti : regizori de film, dar şi scenografi, pictori de costume sau compozitori. Autorii memoriului critică modul în care Comisia de calificative a C.C.E.S. aproba debuturile regizorale. Este dat exemplul lui Cornel Todea al cărui film de debut, *Adio, dragă Nela !* (1972), realizat cu un deviz de 3.000.000 lei, se dovedise un rebut artistic, fiind interzis de la difuzare. În ciuda acestui eşec, Corneliu Todea va primi ulterior regia artistică a unui alt film, *Singur printre prieteni* (1979). Un alt caz semnalat este cel al lui Paul Urzumescu, „complet străin de această meserie", căruia i se încredinţase realizarea unui film. Cele două exemple încălcau flagrant o dispoziţie a C.C.E.S. din 5 ianuarie 1976 ce prevedea ca „periodic şi cel mai târziu odată la 4 ani, Comisia de calificative să analizeze activitatea creatorilor de film (regizori, scenografi, pictori de costume, etc.) şi să hotărască dacă mai pot face filme sau nu"[2].

După această trecere în revistă a principalelor probleme, regizorii semnatari formulează o serie de cerinţe concrete cu scopul „eradicării totale a imposturii, şarlatanismului, afacerismului, corupţiei, spiritului de căpătuială, şi a celorlalte racile ale cinematografiei noastre" :

1) eliberarea din actualele funcţii a directorilor caselor de filme (cu excepţia lui Dumitru Fernoagă, directorul Casei de filme 5) ;
2) interzicerea lansării în producţie a oricărui scenariu scris de vreun producător delegat, „fie pe numele său, fie deghizat" ;
3) atragerea scriitorilor valoroşi spre scenaristica de film ;

1. *Ibidem*, ff. 74-75.
2. *Ibidem*, f. 75.

4) analizarea de către Comisia de calificative a C.C.E.S. a activităţii celor angajaţi în producţia de filme (regizori, scenografi, pictori de costume etc.). În funcţie de rezultatele obţinute, autorii memoriului cer să se decidă suspendarea pe timp limitat sau chiar concedierea cadrelor incompetente[1].

Întâlnirea cu Dumitru Popescu din 7 octombrie 1980

Memoriul adresat lui Ilie Rădulescu nu dă rezultatele scontate, astfel încât gruparea „Daneliuc” se hotărăşte să se adreseze direct conducerii supreme de Partid, solicitând o întrevedere. Strategia era luată în considerare de ceva vreme de către cineaştii nemulţumiţi. Încă din septembrie 1979, sursa „Ady”, un informator al Securităţii, avertiza că în ultimele luni unii membri ai A.C.I.N., precum Mircea Daneliuc, Alexandru Tatos sau Iulian Mihu, insistau în şedinţele asociaţiei sau în discuţiile particulare ca profesioniştii cineaşti să nu se mai adreseze altui nivel de conducere în afară de secretarul general al partidului. Şi asta pentru că, pretextează ei, „e o prostie să mai credem că poate ieşi ceva din şedinţe sau din întîlniri cu alte cadre de conducere”[2]. O altă sursă, „R. Tudor”, informează aparatul de Securitate câteva luni mai târziu de decizia unei delegaţii de cineaşti de a merge în audienţă la Nicolae Ceauşescu.

> Tonul îl dau regizorii, cea mai mare parte dintre aceştia, *mai ales cei* ***tineri, îndemnînd*** [subl. cu roşu în original] *pe faţă la rezistenţă faţă de îndrumări, la neacceptarea economiilor la preţul de cost, la desconsiderarea disciplinei de muncă, pe motivul că ei sînt „creatori”* şi nu funcţionari. În concluzie, regizori ca Daneliuc, Mihu Iulian, Malvina Urşianu, Al. Tatos, Dan Piţa [numele regizorilor sunt subliniate cu roşu în original] se gîndesc intens la realizarea ideii de *a cere o audienţă colectivă la secretarul general al Partidului* [sublinieri cu creionul în original][3].

Deşi cererea era adresată lui Nicolae Ceauşescu, delegaţia cineaştilor a fost primită de Dumitru Popescu, secretarul C.C. al P.C.R. Întâlnirea a avut loc pe 7 octombrie 1980 la sediul Comitetului Central. Din partea cineaştilor nemulţumiţi, alături de nucleul dur format din Daneliuc, Tatos şi Gulea, îi găsim pe Adrian Petringenaru, Mircea Moldovan, Dinu Tănase, Timotei Ursu şi Mircea Veroiu, dar şi pe veteranii Lucian Bratu şi Dinu Cocea[4]. De data aceasta, paleta problemelor ridicate este mult mai largă şi mai atent structurată:

1. *Ibidem*, f. 76.
2. „Notă din 29.09.1979 a sursei «ADY»”, *ibidem*, f. 35v.
3. „Inf. Radu Tudor, nr. 0014/08.03.80”, *ibidem*, f. 92.
4. „Notă cu principalele probleame ridicate şi propunerile făcute de regizorii de film la întâlnirea de la C.C. al P.C.R.”, Arhivele Naţionale Istorice Centrale (în continuare A.N.I.C.), fond *C.C. al P.C.R. – Secţia Propagandă şi Agitaţie*, dosar nr. 32/1980, f. 1.

1. În primul rând, cineaştii atrag atenţia asupra unui punct nevralgic al cinematografiei ceauşiste, cel al filmelor de actualitate. Deşi teoretic reprezenta prioritatea zero a regimului în privinţa producţiei de filme, puţini regizori erau tentaţi de această direcţie ce necesita o atenţie sporită. În consecinţă, se făceau filme „uşoare", schematice, fără „probleme", „fără o suficientă eficienţă socială, politică şi educativă". Se cerea implicarea mai activă a „creatorilor" în elaborarea planurilor orientative şi în stabilirea priorităţilor, dar şi organizarea periodică de concursuri de scenarii. În acest sens, cineaştii solicită o mai mare responsabilizare a factorilor de decizie implicaţi în selectarea şi aprobarea scenariilor.
2. O altă problemă ridicată este cea a sistemului de avizare a decupajelor regizorale şi a filmelor care urmau să fie difuzate – în principal luarea deciziilor la niveluri superioare, ceea ce îi degreva pe producători de această responsabilitate. Cineaştii cer simplificarea sistemului de decizie în realizarea filmului „prin desfiinţarea verigilor intermediare şi paralele, prin reducerea termenului de avizare a decupajelor la maximum două luni şi stabilirea unor termene de 2-3 săptămâni după terminarea filmului pentru aprobarea difuzării". Descentralizarea propusă urma să fie realizată prin creşterea rolului caselor de filme, în ale căror consilii de conducere trebuiau să fie cooptaţi specialişti (regizori, scenarişti, etc.), şi prin numirea unui vicepreşedinte C.C.E.S. care să se ocupe exclusiv de problemele cinematografiei.
3. Pentru atingerea pragului de 50-60 de filme pe an cerut de secretarul general, cineaştii fac o serie de propuneri de rentabilizare financiară. Între acestea, un nou sistem de prestări servicii şi coproducţii cu cinematografiile occidentale, care putea aduce valuta forte necesară pentru dotarea cu tehnică performantă. Se face propunerea ca superproducţiilor costisitoare din seria „epopeii naţionale cinematografice" să treacă de la bugetul Centralei „Româniafilm", la cel al C.C.E.S. sau la cel al statului.
4. În privinţa problemelor legate de producţie, se atrage atenţia asupra cheltuielilor disproporţionate cauzate de birocratism. Soluţiile formulate vizau mutarea unor secţii ale Centrului de Producţii Cinematografice (în special a celor care se ocupau de postsincronul filmelor) de la Buftea la Bucureşti, în spaţii de producţie amenajate pe cheltuiala A.C.I.N., precum şi redistribuirea judicioasă a personalului administrativ în producţia de filme.
5. Este criticat sistemul deficitar de plată al celor implicaţi în realizarea de filme, inclusiv cel al retribuirii actorilor pensionari. Se fac propuneri de retribuire în funcţie de calitatea şi complexitatea filmelor realizate şi de uniformizare sistemului de salarizare pe bază de contract a membrilor echipelor de filmare. Este reiterată o idee mai veche, aceea de a se constitui un corp de actori la dispoziţia cinematografiei.
6. Cineaştii semnează problema difuzării filmelor pe pieţele internaţionale, cauzată şi de neparticiparea la festivalurile mari de filme din Occident. În acest sens,

se solicită permisiunea pentru stabilirea de contacte nemijlocite cu cinematografiile importante şi organizarea unui festival naţional bienal al filmului artistic, cu participare internaţională.

7. În scopul relansării activităţii A.C.I.N., se solicită transformarea ei în uniune de creaţie şi organizarea conferinţei A.C.I.N. (din 1974, nu mai avusese loc nici una). Alte propuneri pentru dinamizarea sectorului producţiei de filme vizează elaborarea unei noi legi a cinematografiei şi înfiinţarea a încă două case de filme (una pentru filmul de cinema şi alta pentru cel de televiziune)[1].

Conform unei note informative extrase din dosarul de Securitate al regizorului Alexandru Tatos, Dumitru Popescu considera îndreptăţite solicitările delegaţiei, „apreciind că ele au menirea să contribuie la progresul artei cinematografice, declarând că le va înainta conducerii statului şi partidului”[2]. În perioada următoare se face o selecţie între propunerile ce pot fi soluţionate de Secţia Propagandă şi cele ce ţin de competenţa C.C.E.S. La 29 noiembrie 1980 se convoacă o şedinţă de lucru la C.C.E.S. cu regizorii, directorii caselor de filme şi alte cadre, pentru a se discuta problemele semnalate. Ulterior, alte discuţii separate demonstrează existenţa în cinematografie a mai multor grupări.

În primul rând, gruparea „reacţionarilor”, din care făceau parte Ion Popescu-Gopo, Elisabeta Bostan, Sergiu Nicolaescu, Gheorghe Vitanidis, Petre Sălcudeanu sau Constantin Pivniceru, se întâlneşte cu conducerea C.C.E.S. în decembrie 1980. În interviul pe care mi l-a acordat, Stere Gulea pune atitudinea acestui grup vizavi de problemele semnalate pe seama conservării poziţiei lor privilegiate în interiorul sistemului cinematografic.

> Au fost după aceea tot felul de întâlniri la nivel mai jos, la minister. Au fost în perioada aia de după această întâlnire, pentru că Dumitru Popescu i-a chemat pe aceştia şi le-a spus ce să facă. Desigur că se temeau de o anumită extindere sau persuasiune a acestui grup [grupul Daneliuc – n.n.]. Dar au existat cozile de topor imediat. Deci oameni care beneficiau tot timpul. […] Unul dintre oamenii care carotau aşa aceste lucruri era Nicolaescu. El era secretar de partid la A.C.I.N. Popescu-Gopo era preşedinte, dar el era un om slab, care nu vroia să-şi piardă o anumită poziţie. În momentul în care accedeau la o anumită poziţie socială începeau să pună batista pe ţambal, se derobau. Dar Nicolaescu era activ. Poţi să zici că lui Gopo îi era frică, era laş, dar Nicolaescu nu era laş, dimpotrivă, era coadă de topor. Mi-aduc bine aminte şi de un altul, sunt oameni care nu mai trăiesc, îţi pare rău într-un fel, dar era şi Francisc Munteanu. Erau oameni care beneficiaseră de tot felul de privilegii ale sistemului. Francisc Munteanu nu era un tâmpit. Era un om deştept. El ştia că devenise cinic, mulţi dintre ei deveniseră cinici. Care făcuseră tot felul de prostioare ca să pape banii şi aveau un cinism care le

1. *Ibidem*, ff. 1-3.
2. „Secţia a IV-a, Notă referitoare la memoriul din 1980 şi vizita regizorilor la Dumitru Popescu”, A.C.N.S.A.S., fond *SIE*, dosar nr. 45898, vol. II, f. 25v.

> dădea această formă de manifestare în care nu credeau : „Hai băi, lasă-i şi pe ăştia, fac şi ei pe grozavii, or să vină ei la strungă, îi pun ăştia pe linia care trebuie”[1].

Era apoi, gruparea „moderaţilor”, constituită, printre alţii, din regizorii Malvina Urşianu, Dan Piţa, Iulian Mihu. Deşi în anumite momente au sprijinit demersurile cineaştilor nemulţumiţi, ei au preferat să se ţină deoparte şi să nu se implice direct în conflictul iscat.

În sfârşit, gruparea „radicalilor” din jurul lui Mircea Daneliuc şi Stere Gulea, care e convocată ultima la discuţii. Conform raportului întocmit de Securitate pe baza informaţiilor oferite de Tatos, discuţiile se dovedesc sterile. Propunerile cineaştilor nemulţumiţi se lovesc de inerţiile birocratice, „în realitate neschimbându-se nimic şi dimpotrivă sistemul s-a anchilozat şi mai mult, apărînd şi alte trepte intermediare, înmulţindu-se mijloacele de birocratizare a cinematografiei, care împiedică saltul calitativ”[2].

Gruparea „Daneliuc” redactează un nou memoriu adresat conducerii de partid în mai 1981. Potrivit raportului de Securitate mai sus menţionat, autorii memoriului considerau că între ei şi conducerea politică „s-a interpus din nou acelaşi aparat funcţionăresc şi în consecinţă încearcă prin toate mijloacele să evite un contact direct al cineaştilor cu conducerea statului şi partidului”[3]. Dintr-o conversaţie telefonică interceptată de Securitate reiese că la redactarea memoriului contribuiseră Daneliuc, Gulea şi un alt coleg, probabil Tatos. În linii mari, memoriul denunţă sistemul învechit din cinematografie, care face ca multe scenarii de calitate să fie blocate în faza de proiect. Secţia Propagandă este considerată principala vinovată de această stare de fapt, prin dreptul de veto pe care-l avea în aprobarea scenariilor. „Orice scenariu poate fi practic blocat printr-un singur referat nesemnat al secţiei de propagandă, care astfel rivalizează toate celelalte comisii de specialitate care au discutat scenariul la diferite momente”. Se cere respectarea promisiunii din partea lui Ilie Rădulescu de a limita puterea de decizie a Secţiei Propagandă la cea a unui simplu vot consultativ. Daneliuc afirma că memoriul „trebuie să facă în aşa fel, încât să pună problema în mod politic”. Se menţionează în acest sens şi o frază-cheie din memoriu, care punea accentul pe răspunderea sporită a specialiştilor în producţia cinematografică, în detrimentul culturnicilor regimului. „Argumentele atunci când ele există nu sunt totdeauna de natură ideologică, noi cerând în repetate rânduri ca cei care răspund de cinematografie să fie oameni de specialitate, chiar dacă sunt împuterniciţi pe linie ideologică”[4].

---

1. Interviu personal realizat cu regizorul Stere Gulea, Bucureşti, mai 2011.
2. „Secţia a IV-a, Notă referitoare la memoriul din 1980 şi vizita regizorilor la Dumitru Popescu”, A.C.N.S.A.S., fond *SIE*, dosar nr. 45898, vol. II, f. 25v.
3. *Ibidem*.
4. „Convorbire telefonică Daneliuc-Gulea, 13.V.1981, MD : 0800/12”, A.C.N.S.A.S., fond *Informativ*, dosar nr. 904, vol. II, ff. 187-189.

Scrisoarea îi este înmânată lui Ilie Rădulescu la începutul lui iunie de către Daneliuc şi Gulea. Într-o audienţă din 6 iunie, Ion Popescu-Gopo, preşedintele A.C.I.N., se delimitează de semnatarii memoriului[1]. Pe lângă Mircea Daneliuc, Stere Gulea, Alexandru Tatos, Mircea Moldovan, Adrian Petringenaru, Dinu Tănase, Timotei Ursu, Lucian Bratu, care participaseră la întâlnirea cu Dumitru Popescu, printre semnatari apar şi Andrei Blaier, Doru Năstase şi Alexa Visarion[2].

Soluţiile la revendicările cineaştilor, formulate atât în cadrul întâlnirii cu Dumitru Popescu din 7 octombrie, cât şi în discuţiile ulterioare, sunt cuprinse într-un raport al Secţiei Propagandă semnat de Ilie Rădulescu, la puţin timp de la primirea memoriului grupării „Daneliuc”.

1. În privinţa reducerii timpului de aprobare a scenariilor, a sistemului de aprobare a acestora şi a reducerii termenelor de realizare şi producţie de filme, raportul face referire la adoptarea unui întreg set de măsuri legislative ce urmărea să reglementeze activitatea din domeniul cinematografiei : Dispoziţia C.C.E.S. privind unele norme şi regulamente de lucru în producţiile de filme, Regulamentul de organizare şi funcţionare a caselor de filme, Regulamentul privind organizarea şi funcţionarea echipelor de filmare, Regulamentul privind condiţiile ce trebuiesc îndeplinite de cei care realizează prima oară filme artistice, Dispoziţia privind acordul global în filmele artistice, Regulamentul privind organizarea şi funcţionarea Comisiei de acordare a calificativelor la filmele artistice. Cererea inclusă în memoriul redactat de Daneliuc şi Gulea ca scenariile să fie văzute doar de casa de filme, fără să mai fie necesară aprobarea Secţiei Propagandă, este respinsă[3]. Semnătura pentru intrarea în producţie a filmului este acordată de vicepreşedintele de resort al C.C.E.S.
2. În urma criticilor activităţii caselor de film, au fost înlocuiţi din funcţii Eugen Mandric (directorul Casei de filme 3), Corneliu Leu (directorul Casei de filme 4) şi Ion Bucheru (directorul Casei de filme 1). Leu era acuzat într-un dosar de corupţie, în timp ce ceilalţi doi se făceau vinovaţi de favoritism. Singurul care scapă este şi cel mai vechi dintre toţi : Dumitru Fernoagă, de la Casa de filme 5. Tot cu această ocazie, sunt concediate şi alte cadre „necorespunzătoare” de la casele de filme. În privinţa cererii ca regizorii şi scenariştii să fie implicaţi în mod direct în activitatea de producţie, raportul preciza că s-a luat măsura epurării consiliilor de conducere ale caselor de filme. Pe locurile rămase libere au fost aduşi regizori şi scenarişti, dar şi activişti de la C.C.E.S.

---

1. „Raport cu privire la soluţionarea propunerilor formulate de unii regizori de filme cu prilejul audienţei de la C.C. al P.C.R. din data 7 octombrie 1980”, A.N.I.C., fond *C.C. al P.C.R. – Secţia Propagandă şi Agitaţie*, dosar nr. 32/1980, f. 7.
2. „Anexa 2”, *ibidem*, f. 13.
3. În 1980, Secţia Propagandă analizase 58 de scenarii, iar în primele cinci luni ale anului 1981, 13 scenarii.

3. Pentru problema scenariilor, raportul amintea că s-a organizat un concurs la care au participat 260 de scenarii, în majoritatea slabe. Sunt reţinute doar 35 dintre ele.
4. Cererea ca planul tematic să fie în sarcina caselor de filme a fost respinsă. Elaborarea planurilor urma să se facă în continuare de către C.C.E.S. pe baza propunerilor caselor de filme şi în urma consultării cu A.C.I.N. Proiectul de plan se analizează în Comisia de cinematografie a C.C.E.S., trece apoi prin plenara C.C.E.S., pentru ca în final să fie discutat de Biroul Comisiei ideologice a C.C. al P.C.R.
5. În privinţa bazei materiale, se preciza că erau în derulare mai multe măsuri, printre care construirea unei noi instalaţii de prelucrare a peliculei la Buftea şi procurarea de aparatură pentru sincronizarea filmelor. Raportul atrage atenţia asupra altor deficienţe existente în sistem, şi anume nefolosirea rentabilă a platourilor de la Buftea, insuficienţa mijloacelor de transport pentru echipele de filmare, gradul ridicat de uzură a aparaturii de filmare sau neregulile sesizate în programul intrării în producţie a filmelor.
6. Cu privire la organizarea şi activitatea Centralei „Româniafilm", se lua în calcul reducerea a cel puţin 400 de posturi (12%), dintr-un total de 2.557.
7. Raportul oferă date despre situaţia regizorilor angrenaţi în producţia de filme artistice. La acea dată erau 59 de regizori, dintre care 37 exclusiv pe bază de contract şi 22 care funcţionau pe lângă diferite instituţii (I.A.T.C., Televiziune, teatre, Studioul „Al. Sahia"). Producţia de filme (30-32/an) făcea imposibilă angajarea lor simultană. Se atrage atenţia asupra faptului că toţi semnatarii memoriului realizaseră cel puţin un film în intervalul 1978-1980, Daneliuc fiind în capul listei, cu trei producţii. În afara lui Timotei Ursu, ceilalţi regizori aveau în 1981 câte un film în producţie. Ce doi iniţiatori ai memoriului, Daneliuc şi Gulea, aveau scenarii în discuţie la C.C.E.S. La protestele lor privind neacceptarea scenariilor în forma propusă, se făcea precizarea că textele prezentau o „viziune deformată asupra realităţii actuale"[1].

O altă problemă semnalată de cineaşti privea coproducţiile şi prestările de servicii. O notă dintr-o anexă la raport menţionează că pentru anul 1981 se prestau servicii pentru Franţa[2] şi erau în curs de realizare trei filme în colaborare cu U.R.S.S. Pentru 1982 se aflau în studiu alte propuneri de colaborare cu Franţa şi S.U.A. În acelaşi timp, se respingeau propunerile privind înfiinţarea a încă două case de film, cele patru fiind considerate suficiente, precum şi cererea ca

1. „Raport cu privire la soluţionarea propunerilor formulate de unii regizori de filme cu prilejul audienţei de la C.C. al P.C.R. din data 7 octombrie 1980", A.N.I.C., fond *C.C. al P.C.R. – Secţia Propagandă şi Agitaţie*, dosar nr. 32/1980, ff. 4-7.
2. Se făcea referire la *Wilhelm Cuceritorul*, o producţie istorică realizată în tandem de regizorii Gilles Grangier şi Sergiu Nicolaescu.

superproducţiile istorice din genul „epopeii” să nu mai fie realizate din bugetul Centralei „Româniafilm”[1].

Mişcarea contestarilor din cinematografie provoacă decidenţilor politici o îngrijorare sporită. La mai puţin de două luni de la raport, o notă din filele dosarului de Securitate al lui Daneliuc dovedea intenţia de a se continua măsurile de destrămare a anturajului lui „Danton” format din Tatos, Gulea, Francisc Munteanu, Iulian Mihu, Malvina Urşianu, Andrei Blaier, Manole Marcus, prin contactarea directă a lui T. Alexandru, „lăsînd impresia că este informatorul nostru”[2]. În scurt timp, organele de Securitate constată o schimbare de atitudine, „în bine”, a tumultosului „Danton”. Sursa „H.R. Petrescu” dirijată pe lângă regizor, apreciază că „toată această schimbare în bine a lui Daneliuc, poate fi pusă şi *în seama noastră*, căci, după cum se ştie, *l-am urmărit* îndeaproape, *am avut dese convorbiri cu el* pe toate temele care-l interesau ş.a.m.d.”. La întâlnirea cu Ilie Rădulescu din decembrie 1980, regizorul nu mai ridică nicio problemă de ordin revendicativ, aşa cum obişnuise în ultima perioadă. „El a dovedit astfel, că nu mai se erijează în lider al regizorilor, ci îşi vede doar de problemele lui, ceea ce trebuie să ne bucure”. Noii lideri indicaţi de informator sunt Stere Gulea şi Alexandru Tatos, prezentaţi ca principalii exponenţi ai punctelor de vedere referitoare la „bunul mers al cinematografiei”[3].

Îmblânzirea „obiectivului” era doar aparentă, dovedindu-se curând a fi o strategie a lui Daneliuc de a înşela vigilenţa ochiului scrutător al Securităţii.

Scrisorile deschise

În cinematografiile structurate după modelul stalinist al hipercentralismului, în care deciziile sunt luate exclusiv pe filieră politică, singura metodă a cineaştilor de a-şi face auzite cererile era redactarea de scrisori individuale sau colective, transmise apoi conducerii de stat sau de partid. În cazul cinematografiei staliniste cineaştii recurgeau deseori la această metodă, adresându-se în scris guvernului sovietic (lui Molotov) sau direct secretarului general (Stalin). Regizorul Dovjenko este unul dintre naivii politici care au căzut în capcana convingerii că dictatorul comunist era inocent, că nu ar fi fost corect informat de realităţile universului totalitar ; în

1. „Anexa 2”, A.N.I.C., Fond *C.C. al P.C.R. – Secţia Propagandă şi Agitaţie*, dosar nr. 32/1980, ff. 10-12.
2. „Ministerul de Interne, IMB – Securitate – 123/BP, Nota analiza în D.U.I. Danton [25.08.1980]”, A.C.N.S.A.S., fond *Informativ*, dosar nr. 903, vol. I, Daneliuc Mircea (217518), f. 116. Cel în discuţie era chiar regizorul Alexandru Tatos, care va fi racolat de Securitate ulterior, primind numele informativ „Grecu”.
3. „UM 0800, Sursa : «H.R. Petrescu», Notă, 8 decembrie 1980”, *ibidem*, ff. 126-126v.

consecinţă, i-a trimis lui Stalin în mod repetat astfel de scrisori, informându-l despre problemele din cinematografia sovietică[1].

Confruntaţi cu imixtiunea din ce în ce mai agresivă a politicului, cineaştii români renunţă treptat la iluzia unei schimbări din interiorul sistemului cinematografic şi adoptă o strategie mult mai activă, căutând să stabilească un dialog direct cu conducerea partidului, inclusiv prin intermediul acestor scrisori deschise. În interviul pe care ni l-a acordat, Mircea Daneliuc ne-a explicat raţiunea acestei schimbări de tactică.

> Şmecheria era ca să-i scrii lui Ceauşescu în numele declaraţiei lui că la noi în ţară nu există cenzură, ceea ce era o minciună la fel de mare ca şi cum au mărit ăştia pensiile la pensionari sau la profesori. Deci te legai de faptul că el a declarat public că nu există cenzură, artiştii singuri au grijă ca lucrurile să nu fie deplasate şi începeai să-i pârăşti pe ăia de sub ei : uite ce mi-a făcut Dulea [Mihai Dulea, vicepreşedinte C.C.E.S. – n.n.], uite ce mi-a făcut Popescu. Şi făceai o listă pe care trebuia să o semnezi cu minim cinci oameni. Unii semnau, îşi negau semnătura, trebuia să o iei de la capăt ca să o poţi şterge. Şi am făcut la lucruri d-astea, le făceam şi cu ştirea Securităţii. Chemam pentru semnare indivizi pe care-i ştiam clar informatori ai Securităţii. Făceam totul ca să se ştie, să răsufle, că ce ne interesa pe noi : să intre în panică şi Enache [Petru Enache, şef al Secţiei Propagandă – n.n.] şi Dulea că o să afle tovarăşul Ceauşescu, să rezolvăm noi acum. Asta era singura chestie care rezulta de aici. Că nu se băga Ceauşescu în chestia asta. Nici nu ajungea până la el scrisoarea. Chiar şi când i-am cerut o întrevedere ne-a primit Popescu, şi nu Ceauşescu. Deci am făcut vreo patru, cinci epistole din astea. Când se îngroşa gluma, erau mai multe filme oprite, ne adunam câţiva, cu tot riscul de a fi trădaţi şi…[2].

Un astfel de moment a fost prilejuit de întâlnirea din 23 septembrie 1982 de la sediul A.C.I.N. dintre membrii secţiei de regie de film şi Traian Ştefănescu, prim-vicepreşedinte al C.C.E.S. De data aceasta, alături de Mircea Daneliuc, Stere Gulea sau Dan Piţa, din grup fac parte şi liderul moral al acestora, Lucian Pintilie. Tema principală a întâlnirii se anunţa a fi una politică, şi anume modalitatea în care se reflectă ultimele documente de partid în activitatea cineaştilor. După cum se afirmă într-o notă a Securităţii, cineaştii contestatari „au dorit să dea o altă turnură întîlnirii, schimbînd-o dintr-un moment de audiere de către conducerea C.C.E.S. a unor nemulţumiri profesionale şi personale pe care le aveau”[3].

În scrisoarea prezentată de Pintilie înainte de începerea şedinţei este denunţată cenzura draconică operată prin intermediul conducerii caselor de filme ce le impunea regizorilor tăierea de la montaj a unor replici şi secvenţe de film interpretabile.

---

1. Jamie Miller, *op. cit.*, p. 116.
2. Interviu personal realizat cu regizorul Mircea Daneliuc, în aprilie 2011.
3. „Notă asupra întâlnirii din 23.09.1982 de la sediul A.C.I.N. dintre membrii secţiei regie film şi Traian Ştefănescu, prim-vicepreşedinte al C.C.E.S.”, A.C.N.S.A.S., fond *Informativ*, dosar nr. 903, vol. I, Daneliuc Mircea (217518), ff. 157-158.

Cineaştii considerau că în toate situaţiile aceste scene şi replici erau benigne şi oferă ca exemple ultimele filme ale lui Lucian Pintilie (*D'ale Carnavalului*), Stere Gulea (*Ochi de urs*) şi Dan Piţa (*Concurs*). Primele două filme erau în acel moment oprite de la difuzare din aceste motive. Scrisoarea a fost înmânată de Pintilie lui Andrei Blaier, preşedintele secţiei de regie a A.C.I.N., căruia i s-a solicitat citirea ei în şedinţă, întrucât se ştia că urma să participe şi I.T. Ştefănescu. Aparatul de Securitate considera că „prin acest procedeu cei în cauză intenţionau să creeze o opinie de masă în rîndul regizorilor, determinîndu-i pe aceştia să-şi spună punctul de vedere”. În consecinţă, prin intermediul informatorilor din rândul grupului conducerea C.C.E.S. este anunţată pentru a lua măsurile „corespunzătoare şi anihilării intenţiilor ce le aveau”, iar planul protestatarilor este dejucat. Ofiţerul de Securitate notează la final că „şedinţa s-a desfăşurat conform subiectului propus fără aspecte deosebite, cu excepţia luărilor de cuvînt ale regizorilor Stere Gulea şi Dan Piţa, care au insistat asupra problemelor legate de modificările ce le-au fost solicitate de conducerea C.C.E.S. şi casele de film asupra filmelor ce le au în lucru”[1].

Stere Gulea mi-a mărturisit că cel care a cedat presiunilor a fost Andrei Blaier, care, după cum am văzut, fusese unul dintre semnatarii memoriului adresat lui Ilie Rădulescu în 1981. Temându-se de scandalul pe care Pintilie l-ar fi provocat, Blaier a ţinut scrisoarea şi nu a permis prezentarea ei în cadrul întâlnirii[2].

Trădarea care putea oricând să vină din partea colegilor este amintită şi de Mircea Daneliuc în volumul său memorialistic, *Pisica ruptă*. La o întâlnire ulterioară cu Mihai Dulea (succesorul lui I.T. Ştefănescu) tot la sediul A.C.I.N., se aştepta o discuţie aprinsă pe marginea unui memoriu privind problemele din cinematografie. Daneliuc mărturiseşte că se străduise câteva luni împreună cu Gulea şi Tatos pentru a redacta memoriul, a obţine semnături din partea colegilor de breaslă şi a-i aduna la un loc pe cineaşti (pe lângă grupul celor trei sunt nominalizaţi Andrei Blaier, Dan Piţa şi Sergiu Nicolaescu) şi pe vicepreşedintele C.C.E.S. Cel care trădează este de data aceasta Dan Piţa. Regizorul *Falezelor de nisip* i-a ridicat mingea la fileu lui Dulea şi, „periindu-l” în privinţa capacităţii de sacrificiu pentru problemele culturii, omoară discuţia. Daneliuc explică trădarea lui Piţa prin faptul că acesta din urmă avea un scenariu în aşteptare[3]. Au fost însă şi cazuri în care orgoliul personal a impietat asupra acţiunilor grupului. Tot Daneliuc povesteşte episodul scrisorii de protest împotriva cenzurii din cultură, pe care o semnează alături de Tatos, Petringenaru şi „Papacioc” (probabil Gulea). Pintilie refuză să se alăture demersului, nedorind să apară pe aceeaşi listă cu Petringenaru pe care-l considera un regizor mediocru[4].

1. *Ibidem*, f. 158.
2. Interviu personal cu regizorul Stere Gulea, Bucureşti, mai 2011.
3. Mircea Daneliuc, *Pisica ruptă*, Editura Univers, Bucureşti, 1997, pp. 68-69.
4. *Ibidem,* p. 230.

În contextul scandalului provocat de oprirea de la difuzare a lui *Glissando*, Daneliuc redactează alte scrisori deschise către conducerea partidului. Conform unei note din dosarul de Securitate al lui Daneliuc, acesta se întâlneşte la începutul anului 1983 cu Adrian Petringenaru pentru a discuta pe marginea cenzurii exercitate de aparatul ideologic asupra filmelor lor şi ale altor regizori : tăierea unor secvenţe din filme, nedifuzarea altora etc. Daneliuc îşi exprimă indignarea în privinţa „condiţiilor improprii pe care le creează persoane ca Ştefănescu, Enache şi alţi factori de răspundere din conducerea A.C.I.N.". Cei doi convin să redacteze un raport către Nicolae Ceauşescu prin care să se solicite o audienţă. În filele dosarului este transcris conţinutul acestui raport.

> În toamna anului 1980 am fost primiţi de către tov. D. Popescu, din înalta dumneavoastră împuternicire [...] [şi la care au mai participat S. Gâdea şi E. Sonea]. Tov. Secretar al C.C. ne-a transmis din partea d-voastră personal, indicaţia de a supune discuţiei problemele importante acumulate şi nerezolvate în domeniul cinematografiei, urmând ca cele ce nu vor putea fi rezolvate la nivelul conducerii, să le putem înfăţişa direct în audienţa pe care am solicitat-o. În concluzia întâlnirii, tov. Ministru Popescu a stabilit un termen de cca 3 luni pentru soluţionarea problemelor ridicate de cineaşti.

Se arată că trecuseră doi ani de atunci, dar „această analiză nu a mai avut loc cu toate revenirile verbale şi scrise cu care ne-am adresat în mai multe rânduri. Situaţia s-a agravat şi mai mult acest timp atât în ceea priveşte calitatea artistică şi educativă a filmelor, ca şi nevalorificarea potenţialului uman şi tehnic existent. În momentul de faţă şi alţi regizori de film consideră că nu există nici o altă cale de soluţionare a problemelor acumulate în cinematografie, decât înalta d-voastră audienţă". Daneliuc propune ca raportul să fie semnat de regizorii Dinu Tănase, Mircea Moldovan, Doru Năstase, Dan Piţa, Sergiu Nicolaescu, Lucian Pintilie, Constantin Vaeni, Iulian Mihu, Malvina Urşianu, Mircea Drăgan şi Lucian Bratu şi să fie depus „şi la C.C. şi la un birou de primire a sesizărilor de la populaţie existent lângă ambasada Poloniei"[1].

În anul următor, după întoarcerea dintr-o călătorie în S.U.A., Mircea Daneliuc redactează o nouă scrisoare semnată de regizorii Constantin Vaeni, Alexandru Tatos, Stere Gulea. Grupul solicita „o întîlnire a creatorilor din cinematografie cu secretarul general al P.C.R., tovarăşul Nicolae Ceauşescu", pentru a-şi exprima nemulţumirile privitoare la îngrădirea libertăţii de expresie artistică din cinematografia românească. Într-o notă „Strict Secret" de la dosar se menţionează propunerea lui Daneliuc de a se adresa postului de radio „Europa Liberă", în cazul în care nu erau primiţi de şeful statului[2].

1. „24.02.1983 – relatare a întâlnirii între Daneliuc şi Petringenaru", A.C.N.S.A.S., fond *Informativ*, dosar nr. 904, vol. II, ff. 199-199v.
2. „Notă, 100/0047578 din 29 septembrie 1984, Strict Secret", A.C.N.S.A.S., fond *Informativ*, dosar nr. I 000904, f. 10.

Nici unul din aceste demersuri nu a avut succes, iar gruparea „Daneliuc” nu se va întâlni niciodată cu dictatorul comunist. Intervenţia brutală din partea lui Ceauşescu, prin enunţarea tezelor de la Mangalia în august 1983, curmă brusc tendinţa reformistă. Pretextul, oferit de benignul film *Faleze de nisip* al lui Dan Piţa, provoacă o reacţie în lanţ în industria cinematografică ceauşistă. Începea o nouă perioadă de îngheţ ideologic, din care cinematografia va ieşi abia după prăbuşirea violentă a regimului. Rezistenţa disperată opusă de Daneliuc regimului pentru filmul *Glissando* se soldează cu o victorie *à la Pyrrhus*. Filmul trece după aproape doi ani de conflict deschis, însă Mircea Daneliuc, hărţuit neîncetat de Securitate, la limita puterilor, rămâne singur. Potrivit unei note din august 1985, Mircea Daneliuc era considerat în continuare capabil *„să săvîrşească acţiuni neavenite”*, fiind „stimulat în activităţile sale necorespunzătoare de către regizorul Lucian Pintilie, element care se situează pe o poziţie similară”[1].

Rezistenţa nu va mai fi de acum înainte una colectivă, gruparea „Daneliuc” dizolvându-se treptat. Lipsa de coeziune a membrilor săi, trădările unora dintre ei sau măsurile luate de Securitate constituie câţiva factori care explică acest proces. Însă pentru câţiva ani, închegarea unei mişcări reformiste la nivelul corpului cineaştilor a permis realizarea unor producţii cinematografice ieşite din rigidele scheme propagandistice. Printr-o strategie activă, de luări de poziţie în cadrul A.C.I.N., de memorii repetate adresate conducerii de Partid şi de Stat, de întâlniri cu responsabilii politici din domeniul cinematografiei, s-a creat o breşă în sistemul unilateral care a condus la „miracolul” de la începutul anilor ’80.

1. „Notă 1 VIII 1985”, *ibidem*, f. 25v.

Beatrice Scutaru

Mobilizarea asociativă franceză în favoarea unei României în criză (anii ’80 şi ’90)

À la fin des années 1980, Nicolae Ceauşescu, autrefois interlocuteur privilégié des Occidentaux, initie un projet de destruction massive des villages roumains. Projet de longue date, la systématisation prévoit la disparition de 7.000-8.000 villages sur les 13.000 existant en Roumanie. Expression de la volonté de l'État totalitaire d'avoir un contrôle total sur ses citoyens, la systématisation est perçue, à l'étranger, comme une attaque de la culture et des traditions roumaines. Au delà de la mobilisation des intellectuels de Roumanie, le projet est amplement dénoncé sur le plan international. Toutefois, l'absence de mesures concrètes contre le plan de systématisation détermine Paul Hermant à agir avant qu'il ne soit pas trop tard et créer l'Opération Villages Roumains. Initiée en Belgique, O.V.R. ne tarde pas à atteindre la France, la Suisse, les Pays-Bas, le Royaume-Uni, la Norvège et même la Hongrie et la Pologne. Initialement prévu pour la défense des villages en danger de démolition, le mouvement connaît un succès qui surprend même ses initiateurs et donne naissance, dans les premières années qui suivent la chute de Ceauşescu, à une mobilisation humanitaire sans précédent. Les rapports entre les collectivités locales françaises et roumaines évoluent et se transforment en véritables relations intercommunales européennes.

Mots-clés : les années 1980, régime communiste, systématisation, villages, l'Opération Villages Roumains, mobilisation

Sauvons les villages roumains ! („Să salvăm satele româneşti ! ")[1] Aceasta este fraza care circula în Europa, în mod special în Franţa şi Belgia, la sfârşitul anilor '80. În urma mediatizării planului autorităţilor de la Bucureşti de distrugere a unui mare număr de sate româneşti, opinia internaţională a cunoscut o mobilizare fără precedent. Lupta pentru stoparea planului de sistematizare a început în Europa de Vest în 1988 pentru a înceta odată cu schimbarea regimului din România. Crearea unor legături intercomunale şi revoluţia româna „în direct" la televiziunea franceză au dat naştere unui val umanitar ce i-a surprins până şi pe iniţiatorii mişcării Opération Villages Roumains (O.V.R. – Operaţiunea Satele Româneşti). Înainte de a prezenta apariţia, organizarea şi activităţile O.V.R., trebuie identificate cauzele care au dus la crearea sa. Cauzele succesului mişcării şi evoluţia operaţiunii după căderea regimului comunist vor constitui, de asemenea, obiectul acestui studiu, realizat pe baza interviurilor acordate de responsabilii asociaţiilor care întreţineau relaţii cu satele româneşti. Sursele orale au fost confruntate/comparate cu sursele scrise şi bibliografia deja existentă.

Planul de sistematizare a teritoriului României

Originile planului de sistematizare

Oficial, sistematizarea trebuia să permita reducerea şi chiar eliminarea inegalităţilor existente între sate şi oraşe, apropierea condiţiilor de trai, de muncă şi crearea cadrului necesar realizarii unei societăţi omogene, a poporului muncitor. Acest program trebuia să asigure dezvoltarea tuturor regiunilor şi localităţilor româneşti, datorită repartiţiei echilibrate a forţelor de producţie pe teritoriul ţării[2]. Scopul era de a diviza populaţia cât mai echitabil cu putinţă şi de o integra într-o ierarhie urbană organizată pe trei nivele : oraşe, centre agroindustriale şi sate. Localităţile prea mici sau prea îndepărtate trebuiau eliminate. Regruparea populaţiei rurale era un mijloc de a diminua costul modernizării teritoriului şi de a întări controlul asupra populaţiei[3].

1. *Sauvons les villages roumains*, Opération Villages Roumains, 4 p.
2. Alexandru Budişteanu, „Sistematizarea şi modernizarea, procese cu efect de amploare pentru înflorirea satelor patriei", în *Revista economică*, nr. 24, 17 iunie 1988, p. 3.
3. Stéphane Rosière, „Le programme de systématisation du territoire roumain", în *Le Temps Modernes*, nr. 13, octombrie 1989, pp. 47, 66.

Prima discuţie cu privire la principiile de sistematizare a localităţilor rurale a avut loc în cadrul Conferinţei Naţionale a P.C.R. (6-8 decembrie 1967), pentru a fi continuată şi dezvoltată în timpul Congresului al X-lea al P.C.R., din 1969[1]. Conferinţa Naţională din 19-21 iulie 1972 împarte satele româneşti în două categorii : sate cu perspectivă de dezvoltare şi sate fără perspectivă de dezvoltare[2]. Pe 29 octombrie 1974, Marea Adunare Naţională adopta Legea 58/1974 privind sistematizarea teritoriului. Această lege precizează care erau actorii sistematizării şi rolul fiecăruia dintre ei. În ceea ce priveşte Municipiul Bucureşti, celelalte municipii şi capitale de judeţ, deciziile au fost luate de către consiliile locale de sistematizare. Urma apoi să fie informat Comitetul pentru Problemele Consiliilor Populare, Comitetul de Stat pentru Planificare, Ministerul Agriculturii, Industriei Alimentare şi Apelor şi Comisia Centrală de Partid şi de Stat pentru sistematizarea teritoriilor şi localităţilor urbane şi rurale. La propunerea Consiliului de Miniştri, deciziile finale au fost apoi aprobate de preşedintele Republicii Socialiste România. Pentru celelalte localităţi şi viitoarele centre economice şi sociale cu caracter urban, decizia finală a fost luată de Consiliul de Miniştri. Implementarea legii şi punerea în aplicare a sistematizării au fost asigurate de Comitetul pentru Problemele Consiliilor Populare şi comitetele executive ale Consiliilor Populare. O Comisie Centrală de Partid şi de Stat pentru sistematizarea teritoriilor şi localităţilor urbane şi rurale a fost creată pentru a conduce sistematizarea, pentru a pregăti Programul Naţional de sistematizare a teritoriului şi localităţilor urbane şi rurale, pentru a conduce activitatea de dezvoltarea a proiectelor de sistematizare şi acţiunea consiliilor locale de sistematizare. Consiliile Populare au fost implicate în punerea în aplicare, la nivel local, a politicii de partid şi de stat. Comisiile locale de sistematizare au analizat şi şi-au exprimat opiniile cu privire la proiectele de sistematizare elaborate pentru fiecare teritoriu şi au supravegheat aplicarea, la nivel local, a dispoziţiilor privind sistematizarea[3].

Mai mult de 5.000 de arhitecţi au lucrat, începând de la sfârşitul anilor ’70, la realizarea acestui plan, trasând perimetrele de distrugere şi înlocuire a clădirilor existente[4]. În 1986, potrivit unui raport al Secţiei Organizatorice a C.C. al P.C.R. asupra „sistematizării localităţilor conform normelor de calculare a suprafeţelor de teren în limitele perimetrelor construibile”, din cele 13.123 de sate existente, doar 9.192 trebuiau păstrate, celelalte (3.931) trebuind dezafectate. Era necesar ca locuitorii acestora din urmă să se mute în alte localităţi cu perspective mai mari de

1. Beatrice Scutaru, „La mobilisation associative française en faveur d’une Roumanie en crise (années 1980 et 1990)”, Universitatea din Angers, lucrare de master coordonată de Yves Denéchère, 2008, p. 51.
2. Stéphane Rosière, art. cit., p. 58.
3. Legea nr. 58 din 29 octombrie 1974 privind sistematizarea teritoriului şi localităţilor urbane.
4. Chantal Deltenre-de Bruycker, „Accélération de l’histoire à Snagov, commune roumaine”, în Études rurales, nr. 125-126, ianuarie-iunie 1992, p. 91

dezvoltare economică şi socială[1]. De asemenea, suprafaţa locuibilă a satelor trebuia redusă de la 625.259 la 285.839 de hectare, ceea ce însemna că 1.863.417 de locuinţe rămâneau în afara perimetrului construibil şi trebuiau mutate. Acest lucru permitea preluarea a 339.419 hectare pentru agricultură. Raportul menţiona, de asemenea, o îmbunătăţire a sistematizării municipiilor şi oraşelor, prin reducerea suprafeţei de teren ocupate (275.755 de locuinţe aflându-se în afara perimetrului construibil). Rezulta aşadar necesitatea demolării a 2.139.172 de locuinţe. Cu toate acestea, raportul constituia doar o etapă în programul de sistematizare, pentru că doar cinci judeţe au prezentat, la acea dată, proiecte de sistematizare definitive[2].

Ceauşescu a profitat de Conferinţa Naţională a preşedinţilor Consiliilor Populare, din data de 3 martie 1988, pentru a dinamiza proiectul. Şeful de stat era nemulţumit de întârzierea survenită în programul sistematizarii localităţilor :

> Au trecut doi ani şi jumătate de la începutul acestui mandat de cinci ani şi trebuie să recunoaştem că nu am realizat toate previziunile programului în domeniul planificării teritoriale. Prin urmare, trebuie să acţionăm cu cea mai mare fermitate şi să reducem cu câteva sute numărul actual al comunităţilor pentru a crea mari unităţi şi pentru a reduce cu aproximativ 50% numărul de sate, renunţând la satele mici, care nu au perspective de dezvoltare[3].

Rezultatul acestei şedinţe a fost o intensificare a procesului de sistematizare a satelor.

Sistematizarea oraşelor, preocupare veche a Partidului Comunist Român, fusese iniţiată cu mult înainte. Începând cu anii ’50, oraşele trebuiau să gazduiască populaţia rurală, care părăsea satele pentru a găsi de lucru în industrie[4]. Până în anii ’70, de creşterea populaţiei urbane profitau în special oraşele mari. Prin urmare, autorităţile au decis să limiteze creşterea acestor oraşe mari şi să sprijine dezvoltarea centrelor urbane mici şi mijlocii, de tipul oraşelor agroindustriale[5].

Oraşul Bucureşti ocupă un loc aparte în procesul de sistematizare, planul fiind accelerat după cutremurul din 4 martie 1977. Proiectul Casei Republicii şi al cartierului înconjurător, care reuneşte toate clădirile destinate membrilor de partid

1. Judeţele cele mai afectate de această decizie sunt : Alba (264 sate propuse pentru demolare), Argeş (252), Bacău (237), Vâlcea (222), Prahova (206). Cele mai puţin afectate sunt Maramureş (15), Brăila (19), Braşov şi Bistriţa-Năsăud (20), Covasna (23), Satu Mare (25) şi Sibiu (26).
2. Beatrice Scutaru, *op. cit.*, p. 53.
3. Fragment din discursul lui Nicolae Ceauşescu din 3 iunie 1988, la şedinţa Consiliului Naţional al Lucrătorilor şi a Consiliului Naţional al Agriculturii, citat în Mihnea Berindei, Anne Planche, „Le plan de systématisation et territoire et des localités en Roumanie”, în *La Nouvelle Alternative*, nr. 14, iunie 1989, p. 37.
4. Stéphane Rosière, art. cit., p. 50.
5. Alexandru Budişteanu, art. cit., p. 3.

şi de guvern, a fost elaborat în noiembrie 1977. Lucrările au început în 1984. Locuitorii din cartierele demolate (care reprezentau un sfert din centrul istoric al Bucureştiului) au fost obligaţi să-şi abandoneze domiciliile, în general locuinţe cu curte, primind în schimb locuinţe în noile cartiere de blocuri. Acest proiect de transformare a centrului Bucureştiului avea, potrivit lui Sabin Drăgulin, trei obiective : schimbarea mentalităţii colective a poporului român, prestigiul şi recompensa. Noul cetăţean trebuia să se supună statului şi regimului, nu trebuia să aibă conştiinţă proprie, morală sau individualitate. Această nouă realizare trebuia să constituie un moment de mândrie naţională, expresie a existenţei noului cetăţean. Realizarea unui astfel de obiectiv trebuia să fie expresia „victoriei" modelului comunist[1]. Stephane Rosière consideră însă că „funcţionalitatea oraşului este exacerbată atunci când uniformitatea sa îşi privează cetăţenii de repere culturale şi istorice care i-au sprijinit întotdeauna, chiar şi inconştient, în faţa aparatului de Stat"[2]. În Bucureşti, bisericile sunt, de asemenea, o ţintă privilegiată a planului. Dacă acestea nu sunt distruse, ele sunt relocate pentru a fi ascunse în spatele blocurilor.

Sistematizarea satelor

Spre deosebire de oraşe, sistematizarea satelor asociază distrugerea satelor cu reconstrucţia şi extinderea satelor conservate. Satele româneşti sunt grupate în două categorii : sate destinate găzduirii activităţilor agroindustriale şi cele destinate unei morţi lente din cauza abandonului[3]. Cutremurul din 4 martie 1977 a servit drept catalizator pentru acest proiect, intervenţiile lui Nicolae Ceauşescu în timpul sesiunilor C.C. confirmând această afirmaţie. La 11 martie 1977, şeful statului a propus ca o parte din satele distruse în urma cutremurului să fie reconstruite în interiorul perimetrului de sistematizare a comunelor. Ceauşescu dorea să le transforme în sate-model pentru sistematizarea rurală. Această declaraţie a sa dovedeşte că planul general de sistematizare rurală, în conformitate cu legea din 1974, nu era încă realizat în 1977[4].

Îndeplinirea planului de transformare a satelor necesita o lungă perioadă de pregătire, faza sa finală putând fi prezentată abia în 1988. Erau prevăzute trei termene :

> Până în anul 1990, trebuie să construim un minim de 2 la 3 centre agroindustriale în fiecare judeţ ; până în anul 1995, trebuie să dezvoltăm o activitate extinsă de reorganizare

1. Sabin Drăgulin, „Între istorie şi ideologie", în *Sfera politicii*, nr. 85, VIII, 2000, p. 16.
2. Stéphane Rosière, art. cit., p. 53.
3. Chantal Deltenre-de Bruycker, „Les démolis de Snagov" , în Communications, nr. 52, 1992, p. 91.
4. Beatrice Scutaru, op. cit., p. 57.

şi modernizare a tuturor oraşelor agroindustriale ; până în anul 2000, construcţia a 558 de centre agroindustriale va fi finalizată[1].

Programul prevedea o modificare radicală a habitatului rural unde încă mai locuia 48,1% din populaţie. În această ultimă fază, Ceauşescu vorbea despre distrugerea a 7.000-8.000 de sate din totalul de 13.000 existente[2]. Locuitorilor satelor distruse urmau să li se ofere locuinţe noi în satele conservate care, la rândul lor, trebuiau reconstruite cu locuinţe colective, astfel încât suprafaţa de teren ocupată de clădiri să fie redusă la minimum. Printre aceste sate, 558 erau proiectate pentru a fi transformate în centre agroindustriale[3]. Aceste centre erau, de obicei, cele care constituiau deja sediul administrativ al comunei. Aspectul centrului trebuia să se apropie de cel al oraşelor, însă clădirile să fie mai mici, de obicei de două sau trei etaje. Aici sunt concentrate toate serviciile, administraţia, industriile mici, „pentru a asigura valorizarea resurselor umane şi materiale locale"[4]. Fiecare serviciu este localizat într-o clădire multifuncţională : un centru politico-administrativ ce găzduieşte funcţionarii, o şcoală cu 12 clase, un spital, un centru comercial şi o Casă de Cultură. În satele care trebuiau să dispară, orice construcţie nouă sau reparaţie (gard, fereastră) era interzisă[5].

Majoritatea persoanelor deplasate – *démolis*, pentru a împrumuta termenul utilizat de Chantal Deltenre-de Bruycker pentru a numi persoanele a căror locuinţă a fost demolată – trebuia să elibereze locuinţa în foarte scurt timp (de la trei zile la o săptămână, sau o lună pentru cei mai norocoşi). Unii sunt nevoiţi chiar să-şi demoleze casa cu propriile mâini pentru a nu plăti buldozerul trimis de municipalitate. Aceşti *démolis* sunt avertizaţi verbal de către un reprezentant al primăriei sau Miliţiei, fără a li se prezenta nici un document oficial, astfel încât, după 1990, a devenit imposibil ca aceştia să poată dovedi existenţa propriei case, iar Statul nu poate fi considerat responsabil pentru a plăti despăgubiri de expropriere[6].

Discursurile oficiale justifică sistematizarea prin necesitatea de a recupera teren arabil : o casă ocupă 50-60 m^2, la care se adaugă construcţiile-anexe. Construirea unei case cu unul sau două etaje economiseşte teren, deoarece „salvarea fiecărui metru şi cultivarea acestuia este o necesitate […] pentru a pune capăt irosirii

1. Fragment din discursul lui Nicolae Ceauşescu din 3 martie 1988, la Conferinţa Naţională a preşedinţilor Consiliilor Populare, în *Scânteia*, 4 martie 1988, citată în Mihnea Berindei, Anne Planche, art. cit., p. 37.
2. *Ibidem*.
3. Beatrice Scutaru, *op. cit.*, p. 57.
4. Legea nr. 58 din 29 octombrie 1974 privind sistematizarea teritoriului şi a localităţilor urbane.
5. Stéphane Rosière, art. cit., p. 54.
6. Chantal Deltenre-de Bruycker, „Les démolis de Snagov", în *Communications*, M. 52, 1992, p. 95

terenurilor care constituie proprietatea naţională a întregului popor”[1]. Însă cu 0,46 hectare de teren agricol pe cap de locuitor, România se situează, din acest punct de vedere, pe locul al doilea în Europa, după Polonia. Adevărata problemă a agriculturii româneşti este nivelul scăzut al productivităţii fermelor din sectorul cooperatist de stat. Scopul este de a recupera parcelele de teren individuale sau terenurile necultivate, care au fost anterior intens cultivate. Populaţia are dreptul la o grădină de 80-90 m^2 de teren pentru fiecare clădire nouă sau de 15-20 m^2 de familie[2].

Un alt argument al propagandei oficiale subliniază necesitatea de a îmbunătăţi condiţiile de viaţă în mediul rural. Dar chiar şi presa oficială, care prezintă centrele agroindustriale ca modele de urmat, recunoaşte că majoritatea apartamentelor recent construite nu oferă niciun confort modern : „acestea sunt lipsite de apă curentă şi canalizare, grupurile sanitare comune se află în curte, bucătăriile sunt şi ele comune, pe fiecare etaj”[3]. În realitate, sătenii sunt supuşi unor condiţii de trai şi mai dificile decât cele pe care le cunoscuseră în locuinţele pe care le ocupau înainte. Ceea ce este şi mai grav, odată cu pierderea caselor individuale şi a ceea ce mai rămăsese din independenţa lor economică aceştia pierd, de asemenea, esenţa popriei identităţi. Disidenţii români de la Paris sunt convinşi că autorităţile de la Bucureşti intenţionau să „pună capăt ţărănimii insuficient controlate”, care, până la acel moment, reuşise să-şi conserve identitatea prin intermediul „tradiţiilor culturale, patrimoniului, relaţiilor sociale şi a solidarităţii bazate pe legături comunitare tradiţionale, precum familia, vecinătatea, etnia, parohia”. Astfel, scopul din spatele acestor măsuri ar fi fost obţinerea unei omogenizări cât mai mari, a societăţii româneşti, o societate „fără trecut sau memorie, fără tradiţii sau religii, fără tradiţii etnice sau culturale, societatea *cetăţeanului nou*”[4]. Ataşamentul românilor faţă de propriile case este cu atât mai mare cu cât acestea sunt percepute, în contextul colectivizării, ca ultim spaţiu de conservare şi de siguranţă. Casa este strâns legată de naşterea unei familii şi de soarta fiecăruia dintre membrii săi. Acesta este motivul pentru care demolarea casei devine echivalentă cu distrugerea familiei[5].

Demolarea caselor constituie expresia aplicării unui model ideologic tipic unui stat totalitar în vederea dovedirii puterii în faţa individului, acesta devenind un instrument în mâinile statului. Un regim totalitar trebuie să domine cetăţeanul şi pentru aceasta, trebuie să elimine sentimentul de proprietate din conştiinţa umană. Proprietatea oferă un sentiment de siguranţă, iar acest sentiment este unul dintre

1. Chantal Deltenre-de Bruycker, „Accélérations de l’histoire à Snagov, commune roumaine”, în *Études rurales*, nr. 125-126, ianuarie-iunie 1992, p. 119.
2. Mihnea Berindei, Anne Planche, *op. cit.*, p. 36.
3. *Flacăra*, 8 iulie 1988, citat în Mihnea Berindei, Anne Planche, *op. cit.*, p. 37.
4. Mihnea Berindei, Anne Planche, *op. cit.*, p. 36.
5. Chantal Deltenre-de Bruycker, „Accélérations de l’histoire…”, în *Études rurales*, nr. 125-126, ianuarie-iunie, 1992, p. 95.

cei mai mari duşmani ai regimului totalitar. Acesta este motivul pentru care puterea politică trebuie să se folosească de toate mijloacele necesare pentru ca sentimentul de siguranţă să fie înlocuit de insecuritate şi instabilitate. Revendicarea casei, proprietate de drept a cetăţeanului, şi faptul de a fi exilat într-un apartament, asupra căruia locatarul nu deţine decât dreptul de utilizare şi de unde, în funcţie de interesul regimului, poate fi izgonit în orice moment, nu pot fi decât traumatizante. Sentimentul de dezorientare este un element important pe care toate guvernele comuniste au încercat să îl insufle în conştiinţa populaţiei[1].

Denunţarea planului de sistematizare

Acţiunile dezvoltate pe plan intern

Una dintre cele mai cunoscute personalităţi pentru implicarea împotriva sistematizării din România este Doina Cornea. După ce s-a mobilizat pe mai multe fronturi după 1982, ea reprezintă, la sfârşitul anilor 1980, una dintre figurile-cheie ale rezistenţei româneşti pentru Occident. Tocmai acest sprijin internaţional venit din partea mass-mediei, clasei politice şi autorităţilor europene o protejează de atacurile regimului din România. La anunţul de punere în aplicare a planului de sistematizare a satelor româneşti făcut de Ceauşescu, la sfârşitul anilor ’80, reacţia Doinei Cornea nu se lasă aşteptată. În scrisoarea destinată preşedintelui Consiliului de Stat, difuzată de Radio „Europa Liberă” la începutul lui septembrie 1988, reprodusă apoi în ziarul *Le Monde*, Doina Cornea cerea să se oprească dărâmarea şi distrugerea satelor ţării, arătând că :

> Prejudiciile spirituale, sociale şi chiar economice care vor decurge din aceste măsuri vor fi mult mai mari […] Dislocările forţate de populaţie vor duce la descurajarea, dezorganizarea şi marginalizarea, în comunele de adopţiune, a sute de mii de familii care nu se vor putea adapta noii vieţi impuse. Izgonirea oamenilor de pe aşezările lor ancestrale, unde îşi au rostul lor, unde îşi au casele, construite conform cerinţelor lor de viaţă şi de activitate, este un sacrilegiu. Stilul rural este unicat : el trebuie protejat cu grijă […] Pentru a justifica această măsură veţi invoca „ridicarea nivelului de trai” al ţărănimii. Într-adevăr, ţăranii pot fi ajutaţi, chiar trebuie ajutaţi, dar cu totul altfel. Nicidecum dărâmându-le satele, distrugându-le cultura[2].

Ulterior, într-un interviu publicat în 1990, disidenta de origine română afirmă următoarele în ceea ce priveşte proiectul autorităţilor române : „Am văzut lovitura

1. Sabin Drăgulin, art. cit., p. 17.
2. Doina Cornea, *Puterea fragilităţii*, Editura Humanitas, Bucureşti, 2006, pp. 220-223.

de graţie pe care Ceauşescu se pregătea să o dea poporului român. Am simţit cu adevărat că a vrut să ne taie de la rădăcină”. Revenind la anul 1988, acesta este momentul când Doina Cornea este invitată să participe la Conferinţa asupra Drepturilor Omului din Cracovia (25-28 august 1988), dar autorităţile române refuză să-i acorde dreptul de a părăsi ţara. În consecinţă, aceasta decide să scrie un text pe care îl ascunde într-o păpuşă confecţionată din material textil pentru a-l putea trece de cealaltă parte a Cortinei de Fier[1]. În faţa Catedralei romano-catolice de la Cluj, Doina Cornea îl întâlneşte pe jurnalistul Josy Dubié, care acceptă să-i ducă scrisoarea în străinătate. Acesta îi cere în acelaşi timp un interviu şi graţie acestuia, mişcarea în favoarea satelor româneşti este iniţiată. Difuzarea scrisorii împotriva sistematizării de către R.F.E. este urmată de adresa şi numărul său de telefon. Conform Doinei Cornea, a doua zi, mai multe persoane bat la uşa sa, spunând : „Am venit să vă cerem hârtie şi creion, doamnă. Pentru a semna”[2].

La 15 septembrie 1988, Liga pentru Apărarea Drepturilor Omului din România (L.D.O.R.) şi Asociaţia pentru Protecţia Monumentelor Istorice din România se alătură scrisorii deschise adresate lui Nicolae Ceauşescu de către Doina Cornea, pentru a protesta împotriva punerii în aplicare a programului de sistematizare teritorială. Scrisoarea este semnată de 27 de persoane din România. L.D.O.R. încearcă să protejeze semnatarii, asigurându-le o cât mai mare vizibilitate în Occident : „Având în vedere că gestul lor îi expune la ameninţări şi presiuni din partea autorităţilor române, o cât mai mare publicitate pentru soarta lor nu poate fi decât benefică”. L.D.O.R. a făcut publice toate informaţiile pe care le deţine cu privire la persoanele care au semnat scrisoarea Doinei Cornea. Liga încurajează cetăţenii străini să trimită scrisori atât lui Nicolae Ceauşescu, cât şi ambasadelor României în Occident. Scrisorile trebuie să fie semnate şi trebuie să exprime îngrijorare şi solidaritate pentru soarta acestor semnatari[3]. Important este şi protestul Bisericii Evanghelice, precum şi cele patru fotografii realizate de scriitorul Bujor Nedelcovici, documente reprezentând etapele demolării bisericii Alba Postăvari din Bucureşti.

Şi alţi intelectuali se opun planului de sistematizare al lui Ceauşescu. Deşi mai puţin cunoscuţi decât Doina Cornea, este important să menţionăm câţiva dintre aceştia. La sfârşitul anului 1988, Aurel Dragoş Munteanu, eseist şi romancier, demisionează din Partid. Într-o scrisoare adresată lui Ceauşescu, acesta îşi explică decizia prin refuzul de a „lua asupra mea responsabilitatea morală pe care ar

1. În acest text, Doina Cornea a făcut o paralelă între situaţia drepturilor omului şi România şi cea din alte democraţii populare. Ea încearcă să explice, din punct de vedere istoric, motivul pentru care regimul român este cel mai inuman şi insensibil la îmbunătăţire.
2. Sabin Drăgulin, art. cit., pp. 131, 135-142.
3. B.D.I.C., fond *L.D.H.R.*, Cutia nr. 2, dosar nr. 1, Raport de activitate al Ligii pentru Apărarea Drepturilor Omului în România, decembrie 1988.

reprezenta-o sprijinul meu pentru programul de distrugere a localităţilor rurale". Într-un interviu acordat jurnalului *Libertatea* (17 martie 1989), poetul Mircea Dinescu declară : „Faptul că până şi Elveţia neutră a reacţionat la planul de demolare a mai multor mii de sate nu dispensa intelectualitatea românească de necesitatea de a face un gest asemănător"[1]. În primăvara anului 1989, mijloace represive foarte importante se mobilizează împotriva sa. Pentru a denunţa dificultăţile lui Mircea Dinescu, şapte personalităţi ale lumii intelectuale trimit un mesaj preşedintelui Uniunii Scriitorilor[2]. Tot în luna martie, poetul Dan Deşliu adresează la rândul său o scrisoare deschisă lui Ceauşescu, acuzându-l de violarea Constituţiei ţării căreia nu-i acordă mai multă importanţă decât unei foi banale de hârtie : „În caz contrar, scrise el, buldozerele nu ar putea distruge zi şi noapte casele individuale ale sătenilor, victime ale planului de sistematizare"[3].

O luare de poziţie în această problemă apare şi în „scrisoarea celor şase", lideri P.C.R., Gheorghe Apostol, Alexandru Bârlădeanu, Corneliu Mănescu, Constantin Pârvulescu, Grigore Răceanu şi Silviu Brucan. Semnatarii atrag atenţia asupra faptului că „întreg planul de sistematizare a satelor şi mutarea forţată a ţăranilor în blocuri de apartamente cu trei etaje contravin art. 36 al Constituţiei, care protejează dreptul la o locuinţă proprietate personală împreună cu anexele şi terenul pe care se află"[4]. În textul documentului se mai preciza : „Desigur, însă, predominantă acum în sate este teama de a fi sistematizate, şapte sau opt mii de sate fiind ameninţate de a fi demolate. Pe deasupra tuturor obiecţiilor economice, culturale şi umanitare pe care le ridică lumea civilizată faţă de acest program, se impune o întrebare legitimă : De ce să urbanizaţi satele dacă nu puteţi asigura condiţii decente de viaţă urbană nici în oraşe"[5].

Mobilizarea românilor în exil la Paris

În ceea ce priveşte diaspora românească, cei mai activi sunt membrii L.D.O.R. Această Ligă, stabilită la Paris, constituie baza pentru Operaţiunea Satele Româneşti din Franţa. Trebuie să amintim faptul că, spre deosebire de situaţia de la Paris, foarte redusa diasporă românească de la Bruxelles nu se mobilizează. Trebuie totuşi precizat că iniţiativa operaţiunii a venit de la un grup de intelectuali belgieni. În Statele Unite, unde trăiau aproape 380.000 exilaţi români, activismul românesc

1. Mihnea Berindei, Anne Planche, art. cit., pp. 38-39.
2. Catherine Durandin, *Histoire des Roumains*, Fayard, Paris, 1995, p. 487.
3. Mihnea Berindei, Anne Planche, art. cit., p. 39.
4. „Scrisoarea celor şase adresată preşedintelui Nicolae Ceauşescu", *apud* Dinu Zamfirescu, *Şi noi am condamnat comunismul. Din exilul parizian*, Editura Paideia, Bucureşti, 2008, p. 101.
5. *Ibidem*, p. 102.

este discret în chestiunea sistematizării[1]. În iunie 1988, L.D.O.R. lansează primul apel împotriva distrugerii satelor româneşti. La 11 iulie 1988, L.D.O.R. adresează o scrisoare principalilor şefi de Stat din Occident pentru a denunţa scandalul iscat de distrugerea satelor şi de încălcarea drepturilor omului în România[2]. Sandra Stolojan atrage atenţia asupra evenimentelor din România, în special asupra planului de sistematizare. Şefii de stat sunt informaţi asupra faptului că Parlamentul European a condamnat deja această acţiune şi li se cere să facă presiuni asupra guvernului român pentru a pune capăt acestui „genocid cultural" : „Fără un protest sau o intervenţie fermă din partea dumneavoastră, nu există nici o speranţă ca acest plan să înceteze"[3] ; „Liga pentru Apărarea Drepturilor Omului din România solicită insistent, în numele solidarităţii dintre popoarele europene şi al demnităţii umane, să se intervină pe lângă autorităţile române în scopul încetării imediate a acestei operaţiuni de distrugere fără precedent"[4].

În noiembrie 1988, în faţa Ambasadei României la Paris, se organizează o demonstraţie cu ocazia aniversării revoltei lucrătorilor de la Braşov şi pentru a protesta împotriva distrugerii satelor şi a centrului Bucureştiului. În ianuarie 1989, L.D.O.R. participă la emisiunea *Résistances*, difuzată de televiziunea franceză şi la lansarea O.V.R.[5]. La 25 ianuarie 1989, cu ocazia aniversării lui Nicolae Ceauşescu, o delegaţie din partea L.D.O.R., căreia i se alătură şi Daniel Jacoby (preşedintele Federaţiei Internaţionale pentru Drepturile Omului), se prezintă la Ambasada României la Paris pentru a-i remite ambasadorului o listă cu mai multe mii de semnături aparţinând persoanelor care sprijineau acţiunea Doinei Cornea. Însă delegaţia nu este primită de reprezentanţii României la Paris[6].

În februarie 1989, Sandra Stolojan, preşedinta L.D.O.R., intervine la O.N.U. asupra violării drepturilor omului în România. La data de 21 februarie, L.D.O.R. este chemată să depună mărturie în faţa unei comisii de parlamentari europeni, la Bruxelles. Mihnea Berindei (vicepreşedinte L.D.O.R.), Ariadna Combes

1. Gautier Pirotte, *L'épisode humanitaire roumain. Construction d'une „crise ", état des lieux et modalités de sortie*, l'Harmattan, Paris, 2006, p. 56.
2. B.D.I.C., fond *L.D.H.R.*, Cutia nr. 1, dosar nr. 2, Buletin de informaţii nr. 9, aprilie 1988 – iunie 1989.
3. B.D.I.C., fond *L.D.H.R.*, Cutia nr. 3, dosar nr. 10, „Scrisoare din partea Sandrei Stolojan, preşedintele *L.D.H.R.*, adresată doamnei Margaret Thatcher (Prime Minister)", 11 iulie 1988. Aceeaşi scrisoare este trimisă şi lui Ronald Reagan, pe 11 iulie 1988, şi lui François Mitterrand, pe 25 iulie 1988.
4. B.D.I.C., fond *L.D.H.R.*, Cutia nr. 1, dosar nr. 10, Scrisoare de la F.I.D.H. nr. 268, marţi 27 septembrie 1988.
5. B.D.I.C., fond *L.D.H.R.*, Cutia nr. 1, dosar nr. 2, Buletin de informaţii nr. 9, aprilie 1988 – iunie 1989.
6. B.D.I.C., fond L.D.H.R., Cutia nr. 1, dosar nr. 10, Scrisoare din partea F.I.D.H. nr. 287, marţi, 7 februarie 1989.

(vicepreşedinte L.D.O.R.), Marie-France Ionesco (fiica lui Eugen Ionescu) şi dr. Vianu depun mărturie. În luna mai 1989, L.D.O.R. retrimite un dosar la U.N.E.S.C.O. Acest dosar tratează problema distrugerii satelor româneşti, a patrimoniului cultural al poporului român şi represiunea care loveşte intelectualii care protestează împotriva acestor fapte şi împotriva politicii guvernului român[1]. L.D.O.R. oferă exemple precise de intelectuali care sunt victime ale represiunii organizate de regimul lui Ceauşescu : Aurel Dragoş Munteanu, Mircea Dinescu, Dan Petrescu, Dan Deşliu, Liviu Cangeopol, Anton Uncu, Petre Băcanu, Mihai Creangă, G. Bogza etc.[2].

În aceeaşi lună, Liga participă, la Bruxelles, la conferinţa de presă organizată de către un parlamentar belgian, bătut în faţa locuinţei Doinei Cornea. Doi membri ai Ligii sunt invitaţi să depună mărturie în faţa Congresului Partidului Socialist Italian din Milano. A. Nicolescu şi Mihnea Berindei reprezintă Liga la acest congres. La 2 iunie 1989, L.D.O.R. este prezentă la Conferinţa Fundaţiei Viitorului, unde se citeşte o scrisoare din partea lui G. Andreescu şi Maria Brătianu înmânează C.S.C.E.[3] un dosar referitor la încălcările drepturilor omului („România 1989”). La 14 iunie, în cadrul unei conferinţe de presă organizată de L.D.O.R., în asociere cu O.V.R., Mihnea Berindei, Ariadna Combes şi Dinu Zamfirescu iau cuvântul. Preşedinta L.D.O.R., Sandra Stolojan, prezintă un raport în faţa Federaţiei Internaţionale a Comitetelor Helsinki. În timpul şedinţei Drepturilor Omului a F.I.D.H. care are loc la Paris, preşedinta şi vice-preşedinta L.D.O.R. prezintă un raport privind situaţia din România[4].

Occidentul se mobilizează împotriva distrugerii satelor româneşti

În acelaşi timp, relaţiile României cu Occidentul se deteriorează. Însă Occidentul reacţionează cu o oarecare încetineală la politica de sistematizare. Criticile cele mai aspre apar în lumea germanică (Austria, Republica Federală Germania, Elveţia). Politicienii de stânga şi de dreapta, bisericile protestante, secţiunile locale ale Ligii Internaţionale a Drepturilor Omului şi alte organizaţii non-guvernamentale încearcă să atragă atenţia autorităţilor politice europene (Parlamentul de la Strasbourg, Consiliul Europei) şi internaţionale asupra situaţiei din România. În luna mai 1988, Comisia Austriacă pentru Drepturile Minorităţilor trimite un memorandum

1. B.D.I.C., fond L.D.H.R., Cutia nr. 1, dosar nr. 2, Buletin de informaţii nr. 9, aprilie 1988 – iunie 1989.
2. B.D.I.C., fond *L.D.H.R.*, Cutia nr. 1, dosar nr. 9, „Document privind violările drepturilor omului în România, aflat sub jurisdicţia UNESCO”, fără dată.
3. CSCE – Commission on Security and Cooperation in Europe.
4. B.D.I.C., fond *L.D.H.R.*, Cutia nr. 1, dosar nr. 2, Buletin de informaţii nr. 9, aprilie 1988 – iunie 1989.

Conferinţei Comisiei pentru Securitate şi Cooperare în Europa, care avea loc la Viena[1]. În octombrie 1988, în urma protestelor din partea Occidentului pe parcursul acestei conferinţe, guvernul român acceptă ca o delegaţie din Occident să vină în România pentru a se informa asupra sistematizării. Şase reprezentanţi ai Parlamentului European sunt primiţi de Ceauşescu şi prim-ministrul său, Constantin Dăscălescu. Ceauşescu încearcă să contracareze mobilizarea mediatică occidentală şi dă interviuri pentru a furniza explicaţii presei. Dar, în ciuda acestei auto-apărări, campania occidentală persistă şi o operaţiune de apărare a satelor româneşti este lansată în Belgia şi, mai apoi, în Franţa[2].

Tot în mai 1988, autorităţile din Germania de Vest condamnă şi ele programul de sistematizare a localităţilor din România. Hans Dietrich Genscher, ministrul de Externe, declară cu fermitate opoziţia faţă de proiect. În acelaşi timp, principalele partide politice şi Bundestagul votează o rezoluţie severă împotriva planului la 16 iunie 1988. Reacţia din partea R.F.G. este cu atât mai importantă cu cât relaţiile economice germano-române erau foarte dezvoltate : R.F.G. este principalul partener comercial al României în Europa de Vest. În august 1988, mass-media germană află despre viitoarea demolare a unui sat majoritar german, Gottlob. Reacţia este imediată : autorităţile din Germania de Vest susţin că R.F.G. nu va rămâne indiferentă faţă de dispariţia unui patrimoniu cultural care aparţine şi istoriei poporului german. Răspunsul autorităţilor române este dat în cadrul unei conferinţe de presă, la data de 19 august 1988, acestea susţinând că germanii sunt dezinformaţi cu privire la adevărata natură a proiectului. La 22 august, Agerpress afirmă că distrugerea acelui sat nu a fost niciodată plănuită. Reacţiile internaţionale par deci să aibă o influenţă asupra autorităţilor de la Bucureşti care nu doresc să-şi nemulţumească partenerii. În ciuda acestor luări de poziţie, operaţiunea O.V.R. nu s-a bucurat de susţinere în R.D.G. şi ca urmare nici nu a fost adoptat niciun sat românesc. Reacţiile Statelor Unite şi Regatului Unit se fac auzite în septembrie 1988. Secretarul american de Stat, John Whitehead, vizitează România şi asistă la distrugerea unui sat, afirmând ulterior că „este o încălcare deosebit de gravă a Drepturilor Omului, de a cere oamenilor să îşi părăsească locuinţele şi să asiste la distrugerea propriilor case". Din acest moment, condamnarea regimului român de către Washington se intensifică. Prima dată când Marea Britanie îşi exprimă indignarea cu privire la politica de sistematizare este în vara anului 1988. În urma unei condamnări oficiale, de către o publicaţia Foreign Office, în septembrie 1988, Sir Geoffrey Howe îi trimite o scrisoare de protest omologului său, Ioan Totu. De-abia la data de 6 februarie 1989, Franţa, prin intermediul lui Michel Rocard, prim-ministrul de la acea vreme, critică în mod oficial România pentru întregul său demers politic umanitar şi pentru programul de sistematizare, în faţa Comisiei

1. Stéphane Rosière, art. cit., p. 74.
2. Catherine Durandin, art. cit., pp. 480-481.

pentru Drepturile Omului al O.N.U. de la Geneva. Ţările din Vest încep să-şi retragă ambasadorii şi reprezentanţii României sunt din ce în ce mai indezirabili[1]. La 19 aprilie 1989, în Belgia, în Camera Reprezentanţilor, deputatul liberal flamand Van Hecke înaintează o propunere de rezoluţie prin care condamnă încălcarea drepturilor omului şi planul de sistematizare. Acesta cere guvernului său să încerce să forţeze guvernul român să respecte drepturile omului şi să reconsidere relaţiile cu România, în scopul de a „sublinia încă o dată angajamentul ţării noastre în ceea ce priveşte drepturile omului"[2]. La 21 februarie 1989, la Parlamentul European are loc o audienţă publică a diferitelor mărturii depuse de români. Textul lui Eugen Ionescu, care era, la acea vreme, foarte bolnav, este citit în faţa deputaţilor europeni de către fiica sa, Marie-France[3].

La data de 9 martie 1989, Comisia 44 pentru Drepturile Omului a Naţiunilor Unite votează o rezoluţie care condamnă România pentru „încălcările grave ale drepturilor omului şi ale libertăţilor fundamentale". Aceasta se referă în principal la planul de sistematizare. Comisia decide iniţierea unei anchete privind respectarea Drepturilor Omului în România (propunerea Suediei susţinută de Ungaria). În acelaşi timp, Conferinţa Permanentă a Autorităţilor Locale şi Regionale din Europa (C.P.L.R.E.), a Consiliului Europei, condamnă planul de sistematizare. Această rezoluţie invită municipalităţile ţărilor membre ale Consiliului Europei să participe la Operaţiunea Satele Româneşti[4]. La 16 martie 1989, Parlamentul votează o rezoluţie care condamnă violările drepturilor omului în România şi recomandă reexaminarea relaţiilor dintre Comunitatea Europeană şi România. Acesta cere un ajutor direct pentru poporul român şi insistă ca preşedintele Ceauşescu, membrii familiei sale şi reprezentanţii regimului să fie privaţi de onorurile datorate şefilor de State. Tot el invită, de asemenea, oraşele şi satele din Europa să se alăture Operaţiunii Satele Româneşti[5].

Confruntaţi cu această presiune, autorităţile române încearcă să nege gravitatea situaţiei. La început, ambasadorii români sunt cei mai activi. Ambasadorul de la Bruxelles organizează o conferinţă de presă în care citeşte un text de 42 de pagini, o compilaţie a discursurilor lui Nicolae Ceauşescu. Ambasadorul din Elveţia refuză să participe la o emisiune de televiziune în semn de protest. Cel din Republica Federală Germania declară că „planul sistematizării a fost prost înţeles în Occident, din cauza unor erori de traducere". Se fac de asemenea presiuni asupra primarilor

1. Stéphane Rosière, art. cit., pp. 74-75.
2. Gautier Pirotte, *op. cit.*, p. 39.
3. François Fejtö, *La fin des démocraties populaires. Les chemins du post-communisme*, Seuil, Paris, 1997, p. 319.
4. Gautier Pirotte, *op. cit.*, p. 39.
5. Text adoptat de Parlamentul European, cu 77 de voturi pentru, 20 împotrivă şi 23 de abţineri, la 16 martie 1989, boîte 2, carton 8, din Fondurile Ligii pentru Apărarea Drepturilor Omului din România.

ce susţin O.V.R., prin intermediul comuniştilor şi a grupurilor de prietenie constituite în jurul ambasadelor, care pretind să deţină „o viziune obiectivă asupra realităţilor din România”[1].

Însă toate aceste decizii sunt condamnări simbolice. Reprezentanţii occidentali nu doresc să intervină în mod direct în România, aşteptându-se la intervenţia trupelor sovietice. William Waldegrave, secretar al Foreign Office, declară : „Este clar că nimeni altcineva decât membrii Pactului de la Varşovia şi URSS nu poate interveni”. Potrivit lui Jacques Chirac, „România aparţine Pactului de la Varşovia şi bineînţeles nu se pune problema pentru noi să intervenim militar (...). Dar preşedintele republicii ar fi trebuit să intervină de două zile pe lângă sovietici, declarându-le : vă revine vouă să judecaţi dacă puteţi sau nu să interveniţi militar”[2].

România este din ce în ce mai izolată pe plan internaţional, criticată de ţările din Europa Occidentală şi abandonată de unii dintre aliaţii săi politici. Programul de sistematizare a permis comunităţii internaţionale să judece adevărata natură a regimului român[3].

Operaţiunea Satele Româneşti

Sensibilizarea opiniei publice (decembrie 1988 – decembrie 1989)

Când vorbim de Operaţiunea Satele Româneşti (O.V.R.), trebuie făcută distincţia între mişcarea contestatară şi asociaţie. La început, O.V.R. este o mişcare ce apare ca urmare a indignării generate de difuzarea, la televiziunea belgiană, a unui reportaj realizat de jurnalistul Josy Dubié, „Roumanie, le «désastre rouge»” („România, *dezastrul roşu*”). În acest reportaj, Doina Cornea denunţă sistematizarea şi politica lui Ceauşescu. Ca urmare a acestei difuziuni, jurnalistul belgian Paul Hermant şi câţiva prieteni decid să acţioneze, în decembrie 1988[4]. Mihnea Berindei şi Paul Hermant stabilesc data apariţiei O.V.R. la 22 decembrie 1988, însă Edith Lhomel, cofondatoare a O.V.R.-Franţa, situează începuturile mişcării în martie 1988 : „Crearea O.V.R., un concept al relaţiilor cu satele din România, a avut loc în martie 1988, apariţia sa realizându-se pornind de la dorinţa apărării drepturilor omului şi denunţarea situaţiei din oraşe şi sate”[5]. Chiar dacă data nu poate fi stabilită cu

1. Mihnea Berindei, „Un elan de solidaritate europeană fără precedent”, în *Plus 22*, nr. 178, XIII, 28 iunie 2005, p. 3.
2. Alais Destexhe, *L'humanitaire impossible ou deux siècles d'ambiguïté*, Presses de SciencesPo, Paris, 1993, pp. 143-144.
3. Stéphane Rosière, art. cit., p. 76 ; François Fejtö, *op. cit.*, p. 319.
4. Mihnea Berindei, art. cit., p. 1.
5. Interviu al autoarei cu Edith Lhomel, 2 şi 4 aprilie 2008, Paris.

exactitate, anul 1988 este, cu siguranţă, cel în care mobilizarea împotriva sistematizării satelor româneşti ia amploare.

Paul Hermant explică, în 2004, elementele ce au stat la baza acestei acţiuni: „Ceea ce ne-a reunit, un anumit număr de circumstanţe, două filme, trei articole, patru propuneri lipsite de convingere, un apel al Doinei Cornea, indignarea manifestată de Michel Rocard, o vagă îngrijorare manifestată de U.N.E.S.C.O.”[1]. Sunt doisprezece fondatori ai mişcării, provenind din diferite domenii de activitate: jurnalişti, fotografi, avocaţi, arhitecţi, graficieni, economişti etc.[2]. La început, Eric Masquier şi Paul Hermant încearcă să convingă O.N.G.-urile existente să se mobilizeze împotriva planului de sistematizare a satelor româneşti. Însă încercările lor sunt lipsite de succes. Asociaţiile nu doresc să intervină atât timp cât nimic cu adevărat grav nu a avut loc în România[3]. De aceea, Eric Masquier şi Paul Hermant hotărăsc să îşi mobilizeze propriile resurse şi cunoştinţe şi chiar îşi întrerup, pentru o perioadă, activităţile profesionale pentru a se consacra acestei acţiuni/cauze. La început, obiectivul lor nu e de a da naştere unei operaţiuni de lungă durată, ci de a iniţia mişcarea, O.N.G.-urile şi aleşii locali trebuind să continue operaţiunea. Destul de repede însă, o structură permanentă devine necesară, pentru a asigura buna desfăşurare a operaţiunii[4].

Prima conferinţă de presă care lansează cu adevărat O.V.R., are loc pe 3 februarie 1989. Participă cinci reprezentanţi ai unor comune belgiene, Liga pentru Apărarea Drepturilor Omului din România (L.D.O.R. este reprezentată de Mihnea Berindei) şi The International Council of Monuments and Setlements (I.C.O.M.O.S.)[5]. În luna ianuarie a aceluiaşi an, fusese organizată la Paris o întâlnire, Paul Hermant, Jean-Pierre Jacqmin, Eric Masquier propunându-i lui Mihnea Berindei să participe la organizarea şi lansarea O.V.R. Acesta din urma consideră interesantă ideea adoptării satelor româneşti de către sate şi comune occidentale însă are dubii în privinţa voinţei primarilor occidentali de a se implica în această acţiune. Mihnea Berindei acceptă propunerea, prezentându-le interlocutorilor raportul pe care el însuşi l-a realizat cu privire la sistematizarea teritoriului românesc. După spusele

1. Paul Hermant, *Au temps pour moi. Journal intime d'une association d'idées 1989-2004*, Les Carnets du Dessert de Lune, Bruxelles, 2004, p. 10.
2. Mihnea Berindei, art. cit., 28 iunie 2005, p. 1. Cei doisprezece „apostoli”, cum îşi spun în glumă, sunt: Anne Bontems, Yves-Luc Coureur, Daniel De Beer de Laer, Anne Dégrave, Caire Dalliers, Paul Hermant, Jean-Pierre Jacqmin, Vincent Magos, Eric Masquelier, Daniel Staelens, Serge Verheylewegen, Daniel Wathelet. Printre persoanele ce aderă la O.V.R., menţionăm: Sabine Missistrano (preşedinta Ligii Drepturilor Omului din Belgia), Alexis Burlet (preşedintele Frontului Unit al Tinerilor Agricultori), Dan Alexe (de curând refugiat în Belgia ; a participat la filmul lui Josy Dubié), Malgorzata Dzierzawska, Olivier Magos, Nelu Negrutiu, Françoise Wallemacq, etc.
3. Paul Hermant, citat de Gautier Pirotte, *op. cit.*, p. 63.
4. Mihnea Berindei, art. cit., 28 iunie 2005, p. 2.
5. Gautier Pirotte, *op. cit.*, p. 65.

lui, la început membrii L.D.O.R. nu par interesaţi de proiect. După puţin timp însă, Anne Planche[1], Edith Lhomel, Dinu Zamfirescu, Lia Constantinescu, Alexandra Laignel-Lavastine, Ruxandra Pelazza, Matei Cazacu şi Ariadna Combes (fiica Doinei Cornea) decid să participe activ la operaţiunea de salvare a satelor româneşti. Iniţial, principala activitate constă în a realiza fişe cu informaţii privind satele româneşti în pericol. Fişa trebuie să menţioneze numele satului, comuna din care face parte, judeţul, dacă este prevăzută distrugerea integrală sau doar parţială şi dacă această acţiune este deja în curs. Câţiva dintre membrii L.D.O.R. au întocmit cele 13.123 de fişe pentru fiecare sat din România. Alte informaţii privesc vechimea monumentelor istorice şi a bisericilor, populaţia şi principalele ocupaţii agricole[2].

Următoarea etapă este redactarea unui text pentru a informa şi sensibiliza consiliile comunale în legătură cu planul de sistematizare iniţiat în România. Documentul începe prin a informa asupra obiectivelor mişcării şi prezintă un scurt istoric al acesteia, pentru ca apoi, pe parcursul mai multor pagini, să fie enumerate diferitele tipuri de acţiuni care pot fi realizate de către primari şi aleşi locali, dar şi de către cetăţeni. Textul este însoţit de imagini ale distrugerilor realizate şi ale noilor blocuri ce trebuie să înlocuiască locuinţele dipărute. Prin intermediul imaginilor, dar şi al textului membrii O.V.R. încearcă să sensibilizeze opinia publică occidentală : *S'il est vrai que la foi dépasse des montagnes, souhaitons qu'un peu de solidarité puisse sauver des villages* [„Dacă este adevărat că credinţa poate muta munţii, să sperăm că puţină solidaritate poate salva nişte sate”][3]. Harta României, dar şi hărţi ale diferitelor judeţe însoţesc acest text, pentru a ajuta cititorul să vizualizeze teritoriile româneşti. Nu mai este vorba doar de numele unei ţări, România, despre care nu se ştie aproape nimic, ci despre un spaţiu geografic concret. Această idee este confirmată de Christine Pelletier, responsabilă a relaţiilor internaţionale a oraşului Cholet[4]. Iată cum a ales oraşul Chole partenerul român : „Ne-am deplasat la Angers unde am consultat o mare hartă a României, ţară pe care cu greu o puteam situa geografic înainte, şi atunci am fost întrebată din ce regiune a ţării vrem să fie partenerul nostru”[5].

Alte asociaţii se alătură acţiunii iniţiate de O.V.R., publicând şi distribuind documente cu acelaşi obiectiv, de informare şi sensibilizare. Numele unora dintre aceste asociaţii sunt suficient de evocatoare cu privire la ideile pe care doresc să le transmită, nemainecesitând explicaţii suplimentare : *Patrimoines culturels en danger – Action Roumanie-Europe* [„Patrimoniu cultural în pericol – Acţiunea

1. Anne Planche este, alături de Mihnea Berindei, Edith Lhomel şi Alexandrs Laignel-Lavastine, unul dintre membrii fondatori ai O.V.R.-Franţa.
2. Mihnea Berindei, art. cit., pp. 1-2.
3. *Opération Villages Roumains. Projet d'intervention de la Coordination Opération Villages Roumains et de la Ligue des Droits de l'Homme*, 12 p.
4. Cholet este un oraş din vestul Franţei, subprefectură a departamentului Maine-et-Loire
5. Interviu realizat de autoare cu Christine Pelletier, 6 februarie 2008, Cholet.

România-Europa"]. Această din urmă asociaţie vorbeşte chiar de *Génocide culturel en Europe : la Roumanie* („Genocid cultural în Europa : România"), fraza şi caracterele cu care este tipărită (majuscule, bold şi mai mari decât restul textului) fiind voit exagerate[1].

Obiectivul iniţial al Operaţiunii este de a face ca toate cele 8.000 de sate româneşti ce se aflau în pericol să fie adoptate de 8.000 de sate sau comune europene. Însă cum lista satelor care trebuiau distruse e ţinută secretă, singura soluţie e ca toate cele 13.123 de sate româneşti să fie adoptate[2]. Aceste adopţii trebuiau să protejeze satele româneşti, atrăgând atenţia autorităţilor române asupra interesului manifestat de opinia internaţională în legatură cu soarta satelor româneşti.

Pentru a sensibiliza municipalităţile, membrii Operaţiunii Satele Româneşti trimit câte o scrisoare tuturor primarilor din Franţa, Belgia şi Elveţia, pentru a-şi explica acţiunea. Datorită faptului că în Franţa locuiau români şi că unii francezi vizitaseră România în anii '70-'80, există o sensibilitate mai mare referitoare la evenimentele ce au loc în România. Consiliile municipale occidentale care doresc, adoptă un sat românesc printr-o deliberare simbolică, iar această decizie se materializează prin trimiterea a sute de cărţi poştale de protest autorităţilor române şi prin mai multe campanii de presă[3].

Cu ajutorul fişelor realizate anterior, membrii O.V.R. încearcă să distribuie în mod echitabil satele româneşti comunelor europene interesate, în funcţie de profilul acestora. Românii din exil încearcă să covingă reprezentanţii comunelor în care locuiesc să *parrainer*[4] un sat românesc. Se întâmplă chiar ca aceste comune occidentale să aleagă satul pe care doresc să îl adopte, acesta fiind adesea locul de baştină al exilaţilor români. Însă numărul mare de cereri şi absenţa informaţiilor clare privind satele româneşti îngreunează acţiunile şi distribuţia se face în mod aleatoriu. Se ajunge la situaţii în care un oraş mare *parraine* un mic sat românesc sau invers, la cazuri în care relaţiile dintre cele două localităţi nu pot fi de lungă durată. Alte dificultăţi se datorează faptului că mai multe sate româneşti au acelaşi nume. Când reprezentanţii colectivităţilor europene doresc să viziteze un sat românesc, ei întâmpină dificultăţi în a-l localiza şi câteodată contactează altă localitate decât cea care le-a fost atribuită[5]. Alteori, satul nu poate fi localizat pentru că numele îi fusese schimbat. Membrii O.V.R. dispun de puţine informaţii, nu întotdeauna complete sau de actualitate pentru a realiza fişele satelor româneşti în pericol de demolare[6].

---

1. *Roumanie Europe. Patrimoines culturels en danger*, 4 p.
2. Gautier Pirotte, *op. cit.*, p. 65.
3. Scutaru Beatrice, *op. cit.*, p. 117.
4. Am utilizat termenul francez *parrainage*, deoarece desemnează cel mai bine relaţia unică existentă între localitaţile occidentale şi cele româneşti : voinţa de a proteja şi sprijini satele aflate în pericol.
5. Gautier Pirotte, *op. cit.*, p. 71.
6. Interviu al autoarei cu Edith Lhomel (cofondatoare a O.V.R. France), 2 şi 4 aprilie 2008, Paris.

Impactul mediatic al O.V.R. este neaşteptat şi, contrar temerilor manifestate de Mihnea Berindei, interesul nu scade cu trecerea timpului. O.V.R. realizează şi o expoziţie itinerantă de fotografii ale lui Matt Glass, care prezintă efectele sistematizării[1]. Expoziţia este completată cu imagini noi obţinute de la diverşi jurnalişti şi membri O.V.R., cu afişe, panouri, cu reportaje şi dezbateri, cu modele de cărţi poştale şi de texte care pot fi trimise autorităţilor române. O.V.R. oferă şi panouri cu numele satului românesc *parrainé*, care pot fi instalate la intrarea în localităţile europene pentru o mai bună circulaţie a informaţiei[2].

Atât membrii O.V.R., cât şi reprezentanţii comunelor care au acceptat să *parrainer* un sat românesc se deplasează în diferite oraşe şi comune vecine pentru a informa. Un astfel de eveniment are loc la Angers[3] pe 1 iunie 1989, o discuţie cu titlul *Roumanie : quelles résistances ? Que faire ?* („România : ce tip de rezistenţă este posibilă ? Ce poate fi făcut ?") fiind organizată de *Caisse d'Epargne Ecureuil*. Participă Ariadna Combes, Dinu Zamfirescu, Paul Goma şi Alain Michel[4]. Discuţia este urmată de o prezentare de imagini realizată de J.Ph. Mesguen, reporter şi fotograf. Invitaţia la eveniment este însoţită de diverse citate ale unor români, cunoscuţi sau anonimi (Paul Goma, un român în exil la Angers, Doina Cornea) : *Roumanie : pays au voyage impossible*, *Au secours de la Roumanie*[5]. Diferite municipalităţi şi asociaţii care doresc să cunoască etapele acţiunii de *parrainage* îi cer lui Jean-Marie Roy, viceprimar al comunei Mûrs-Erigné[6], să împărtăşească experienţa comunei sale[7]. Scopul O.V.R. pare să fi fost atins, acţiunea iniţiată de ei continuă să ia amploare datorită implicării personale a cetăţenilor. Chiar dacă rolul membrilor O.V.R. este foarte important, fără implicarea directă a locuitorilor satelor acţiunea nu ar fi putut lua această amploare.

Un dévoir d'assistance (22 decembrie 1989 – iunie 1992)

După căderea regimului Ceauşescu, membrii O.V.R. doresc să concretizeze elanul de solidaritate ce s-a manifestat în favoarea României prin stabilirea unor veritabile relaţii intercomunale europene. Începând din vara lui 1990, numeroşi locuitori ai comunelor franceze, belgiene, elveţiene, britanice călătoresc mii de kilometri pentru a descoperi satul care le fusese atribuit. Sunt aduse sute de tone de ajutoare.

1. Matt Glass este un fotograf canadian de origine română.
2. Mihnea Berindei, art. cit., p. 2.
3. Angers este un oraş din vestul Franţei, prefectura departamentului Maine-et-Loire.
4. Alain Michel este directorul asociatiei *Équilibre-Amitiés-Roumanie* din Franţa.
5. *Roumanie : quelles résistances ? Que faire ?* , 1 p.
6. Comuna Mûrs-Erigné este situată în vecinătatea oraşului Angers. Această comună este prima care a acceptat să *parrainaire* un sat românesc. Cele două localităţi continuă să întreţină relaţii şi astăzi.
7. Interviu realizat de autoare cu Jean-Marie Roy, 19 decembrie 2007, Mûrs-Erigné.

Aceste întâlniri permit stabilirea unor relaţii directe între locuitorii satelor româneşti ignorate de puterea centrală şi aleşii sau reprezentanţii localităţilor occidentale. Reprezentanţii occidentali sunt impresionaţi de primirea calduroasă care le-a fost rezervată, în ciuda condiţiilor de viaţă dificile pe care le descoperă în aceste sate[1].

Paul Hermant afirmă că acest elan umanitar nu fusese planificat, până şi membrii Operaţiunii Satele Româneşti fiind surprinşi de amploarea mişcarii[2]. Edith Lhomel revine şi ea asupra spontaneităţii elanului umanitar. Reprezentanţi ai comunelor europene vizitează satele româneşti pe care le adoptaseră şi duc fructul colectei realizate. Edith Lhomel insistă şi asupra faptului că ajutoarele sunt duse direct în sate, fără a se trece prin Bucureşti, şi aceasta datorită relaţiilor care fuseseră stabilite între comune. Aceasta limitează riscurile unei prea mari acumulări de ajutoare în capitală, ceea ce ar fi încetinit procesul de distribuţie : 70% din ajutoarele ce ajung în comunele româneşti sunt rezultatul acţiunii iniţiate de Operaţiunea Satele Româneşti. Dar membrii O.V.R. îi sfătuiesc pe reprezentanţii comunelor occidentale să se ducă în România în special pentru a concretiza relaţia simbolică stabilită prin intermediul acelor *parrainages*, şi nu neapărat pentru a duce ajutoare umanitare[3].

Toate comunele care au *parrainé* un sat românesc, dar nu numai, organizează colecte de bunuri pentru a le trimite în România. Primele convoaie umanitare pleacă spre România începând cu ianuarie 1990, pentru a continua tot anul. Imediat după ce au aflat de evenimentele ce se petrec în România în decembrie 1989, comunele încep să se organizeze. Convoaiele încep să plece spre satele româneşti, însoţite de aleşi locali şi locuitori ai comunelor occidentale. În Maine-et-Loire[4], comunele primesc şi ajutorul filialei locale a asociaţiei Farmacişti Fără Frontiere care triază medicamentele donate. Teama că ajutoarele nu vor ajunge la cei cărora le sunt destinate, dar şi dorinţa de a întâlni locuitorii satelor *parrainés* îi motivează să se deplaseze în România, acompaniind convoaiele umanitare[5].

O.V.R. încearcă să coordoneze circulaţia convoaielor şi, în septembrie 1990, dă sfaturi reprezentanţilor locali : să nu se vorbească de ajutor sau asistenţă, ci de parteneriat când este menţionată relaţia cu satele româneşti ; să se evite trimiterea de alimente şi îmbrăcăminte pentru a putea trimite, în schimb, materiale folositoare şcolilor, dispensarelor, bibliotecilor etc. De asemenea, proiectele trebuie realizate

1. Edith Lhomel, „Opération Villages Roumains”, în *Politique internationale*, dosar special „La Roumanie au seuil de l’Union européenne”, nr. 105, 2004, p. 107.
2. Paul Hermant, *Au temps pour moi*..., p. 13.
3. Interviu al autoarei cu Edith Lhomel (cofondatoare a O.V.R. France), 2 şi 4 aprilie 2008, Paris.
4. Maine-et-Loire este un departament din vestul Franţei situat în Pays de la Loire.
5. Beatrice Scutaru, *op. cit.*, pp. 120-124.

în colaborare cu locuitorii satelor. Reprezentanţii localităţilor occidentale sunt invitaţi să incite partenerii români să ia iniţiative, să aibă un rol activ în procesul de colaborare. Un alt obiectiv este menţinerea unui contact permanent cu locuitorii satelor pentru a putea primi şi difuza informaţiile utile şi a se ţine la curent cu evoluţia proiectelor[1]. Colectivităţile ocidentale trebuie deci să încerce să cunoască nevoile reale şi precise ale partenerilor români, pentru ca relaţiile să poată continua şi să se poată dezvolta.

Odată depăşită starea de urgenţă, comunele decid să contribuie la efortul de dezvoltare a democraţiei şi economiei satului românesc cu care întreţin relaţii. Primele călătorii, care au avut un caracter umanitar, permit observarea situaţiei reale a satelor[2]. În numele cetăţeniei europene, fondatorii O.V.R. consideră că este de datoria lor să continue relaţiile iniţiate la sfârşitul anilor '80. Scopul este de a da naştere la adevărate schimburi între localităţi, pe cât posibil pe o bază egalitară[3]. Mobilizarea populaţiei europene ia prin surprindere fondatorii mişcării. Chiar dacă intervenţia umanitară nu a fost prevăzută sau dorită de O.V.R., momentul este mai propice acestor acţiuni decât proiectelor politice[4]. Un rol deosebit în cadrul acestei campanii l-a avut organizaţia *Médecins du monde* şi fostul ministru francez Bernard Kuchner. O.V.R. nu este însă doar o asociaţie umanitară. Înainte şi după 1990, membrii săi au dorit să joace un rol politic şi de dezvoltare pentru România. Revoluţia din decembrie 1989 şi stoparea politicii de sistematizare forţează O.V.R. să îşi redefinească obiectivele. Încercând să prelungească activitatea în România, mişcarea decide iniţierea de parteneriate între comunele româneşti şi occidentale.

Schimbarea regimului politic şi sfârşitul stării de urgenţă îi determină totuşi pe unii membri ai O.V.R. să ia în considerare posibilitatea de a opri relaţiile cu România. În 1992 mişcarea se scindează, de o parte fiind cei ce doresc să continue să lucreze cu România, de cealaltă cei care consideră că alte ţări din Europa merită atenţia lor. Aceştia din urmă creează mişcarea Cauze Comune în Iugoslavia, care încurajează dezvoltarea de relaţii şi contacte directe între oraşele şi comunele europene şi cele din fosta Iugoslavie[5]. Cei ce doresc să continue să întreţină relaţii cu România decid să se organizeze într-o reţea. Ramura franceză a O.V.R. se constitue în asociaţie, în conformitate cu prevederile Legii 1901[6].

1. O.V.R., *Bulletin de liaison*, nr. 21, p. 7.
2. Edith Lhomel, art. cit., p. 106.
3. Interviu al autoarei cu Edith Lhomel (cofondatoare a O.V.R. France), 2 şi 4 aprilie 2008, Paris.
4. Gautier Pirotte, *op. cit.*, p. 215.
5. O.V.R., *Les rencontres de l'Epau. Premiers Ateliers des communes et associations françaises de l'Opération Villages Roumains*, Bruxelles, 1992, pp. 119-120.
6. Interviu al autoarei cu Edith Lhomel (cofondatoare a O.V.R. France), 2 şi 4 aprilie 2008, Paris.

Cheile succesului O.V.R.

Mobilizarea cetăţenilor europeni în favoarea României în acest moment critic a cunoscut o intensitate care i-a surprins până şi pe cei mai optimişti dintre membrii fondatori. Însă care sunt condiţiile ce au creat contextul propice acestei reacţii ?

La sfârşitul anilor ’80, România este din ce în ce mai prezentă în presa franceză. Dacă Nicolae Ceauşescu a avut şi a întreţinut o imagine pozitivă în Occident în anii ’60 şi la începutul anilor ’70, totul se schimbă după 1977. Situaţia disidenţilor români, politica internă şi condiţiile de viaţă ale populaţiei româneşti încep să intereseze publicul francez. Accelerarea punerii în aplicare a planului de sistematizare are un rol primordial în procesul de degradare a imaginii lui Ceauşescu. Ziarele prezintă imagini cu satele şi oraşele distruse, cu noile locuinţe construite. Titlurile articolelor de jurnal nu mai necesită explicaţii : *Bucarest : visite à Paranopolis* („Bucureşti : vizita la Paranopolis”), *La Roumanie en danger de mort* („România în pericol de moarte”), *Roumanie : églises et villages rasés au bulldozer* („România : biserici şi sate rase cu buldozerul”) etc.[1].

Revoluţia din decembrie 1989 reprezintă, de asemenea, un moment important. De-a lungul unei zile, de Crăciun, numeroase reportaje sunt difuzate de către televiziunile franceze. Gautier Pirotte consideră că toate evenimentele au avut loc *just in time*, „la momentul potrivit”[2]. Surpriza şi interesul francezilor de a urmări aceste reportaje la televizor în timpul pregătirilor sărbătorilor de sfârşit de an sporeşte pe zi ce trece. Unii au şi astăzi impresia că au văzut căderea regimului comunist român şi executarea lui Nicolae Ceauşescu în direct la televizor.

În timpul Sărbătorilor Crăciunului populaţia occidentală este obişnuită să facă diverse donaţii, generozitatea lor fiind mai mare la sfârşit de an. Această situaţie explică, în parte, amploarea ajutoarelor trimise în România. Proximitatea geografică a ţării şi posibilitatea transportării coletelor cu maşina diminuează costurile şi facilitează stabilirea de relaţii directe. În plus, România este o ţară francofonă şi francofilă, iar relaţiile dintre Paris şi Bucureşti au fost destul de strânse nu cu mult timp în urmă. Ceea ce atrage în mod deosebit atenţia francezilor este descoperirea unei „insule de latinitate” de cealaltă parte a Cortinei de Fier. Faptul că această descoperire are loc în acelaşi an în care Franţa sărbătoreşte bicentenarul revoluţiei din 1789 sporeşte intensitatea reacţiei populaţiei[3].

Într-adevăr, pentru ca o asociaţie să primească donaţii, este important ca acţiunea sa să fie mediatizată, în special prin emisiuni televizate. Televiziunea face ca

---

1. Beatrice Scutaru, *op. cit.*, p. 113.
2. Gautier Pirotte, *op. cit.*, pp. 176-177.
3. Călin-Ioan Mosut, *L’évolution des représentations médiatiques du premier gouvernement roumain post-communiste. Approche énonciative et lexicométrique comparée des modes d’argumentation dans un corpus d’articles de presse française (1989-1990)*, teză de doctorat, 2004, p. 18.

informaţia să fie accesibilă tuturor. Donatorii sunt mai generoşi atunci când subiectul este tratat la nivel naţional şi pentru o durată mare de timp[1]. Evenimentele din decembrie 1989 din România au fost prezente pe ecranele de televiziune din Franţa pentru mai multe zile, înlocuind o mare parte dintre emisiunile programate iniţial. Afirmaţia lui Philippe Juhem este confirmată deci de amploarea luată de acţiunile umanitare în direcţia României.

O altă explicaţie este dată de Mihnea Berindei, care consideră că succesul O.V.R. se datorează faptului că mişcarea se adresează unei categorii de populaţie care nu este, în general, solicitată pentru acest tip de acţiuni. În afară de oamenii politici, O.V.R. a atins şi (mai bine zis *în special*) pe locuitorii satelor şi comunelor europene cărora li se cere o implicare personală, directă. Aceştia înţeleg foarte bine ce înseamnă un plan de sistematizare sinonim cu distrugerea ultimelor structuri tradiţionale, a patrimoniului istoric şi spiritual al românilor sau a minorităţior naţionale, de transformare a ţăranilor în simpli muncitori agricoli. Aceasta explică importanţa adeziunilor înregistrate în ţările unde autonomia colectivităţilor locale este mai dezvoltată (Franţa, Belgia) sau în regiunile unde a fost deja pusă problema conservării patrimoniului cultural local (regiunea Bretania din Franţa). O.V.R. oferă acestor cetăţeni cadrul unei acţiuni politice, permiţându-le să descopere că pot face ceva util şi la nivelul lor[2].

O.V.R. privilegiază deci acţiunile la nivel de localităţi : „ideea este de a acţiona la nivelul comunelor considerând că un regim centralizat cum era regimul lui Ceauşescu nu putea suporta aceasta pentru mult timp”. Încă de la început, operaţiunea se declară o mişcare politică neafiliată unui partid. Fondatorii privilegiază relaţiile înte comune, pentru a asigura o însuşire a politicii de către cetăţeni[3]. Ideea este confirmată şi dezvoltată de Edith Lhomel : intervenţia la nivel local trebuia să constituie o alternativă la anonimatul politicii oficiale, limitele eficienţei acesteia fiind adesea demonstrate. Crearea unei legături între indivizi este considerată de aceasta cheia succesului operaţiunii. Acţiunea trebuie să ajute la crearea unei Europe *par le bas*, a unei veritabile cetăţenii europene[4]. Această noţiune de cetăţenie va sta la baza parteneriatelor intercomunale. Ea este realizată pornind de la principiul occidental de democraţie, în cadrul căreia cetăţeanul este principalul iniţiator al dezvoltării economice şi democratice a ţării sale. O.V.R. încearcă deci să introducă acest concept occidental de democraţie în România, stabilind relaţii între cetăţeni şi asociaţii[5].

1. Philippe Juhem, „Parler ici des malheure lointains. Les nécessités des énonces humanitaires et leurs effets sur la constitution des angles journalistiques”, în Johanna Siméant, Pascal Dauvin (coord.), *ONG et humanitaire*, Harmattan, Paris, 2004, p. 245.
2. Mihnea Berindei, *op. cit.*, 28 iunie 2005, p. 3.
3. Paul Hermant, *apud* în Gautier Pirotte, *op. cit.*, p. 69.
4. Edith Lhomel, art. cit., p. 111.
5. Karine Emsellem, „L’Opération Vilages Roumains une coopération locale transeuropéenne”, în *Revue géographique de l’Est*, nr. 2, XXXV, 1995, p. 119.

Europenizarea mişcării

Această operaţiune suscită un mare interes mediatic ; în mai multe ţări europene sunt create filiale naţionale ale O.V.R. Obiectivul acestora este de a trata mai bine cererile de *parrainage*, precum şi toate celelalte aspecte legate de relaţiile cu România.

Pe 16 martie 1989 este creată, la Geneva, filiala elveţiană a Operaţiunii Satele Româneşti şi pe 2 aprilie a aceluiaşi an este realizat primul bilanţ al relaţiilor iniţiate : 150 de comune belgiene, 20 franceze, cinci elveţiene şi una olandeză au adoptat deja un sat românesc la această dată şi 200 de alte comune doresc să participe la operaţiune. Filiala bitanică este lansată pe 10 mai 1989. Filiala olandeză este creată în luna iunie, dar nu devine operaţională decât în septembrie 1989. În Danemarca şi Luxemburg, guvernele încearcă să împiedice crearea de filiale, dar comunele din aceste ţări iniţiază totuşi relaţii cu satele româneşti. Evoluţia mişcării determină crearea, pe 26 iunie 1989, a unei Operaţiuni Satele Româneşti Internaţionale la Bruxelles. Rolul ei este de a coordona Operaţiunile naţionale şi de a răspunde la cererile de *parrainage* formulate de comune ce aparţin unor ţări unde nu sunt organizaţii naţionale. Pe 5 iunie 1989, peste 1.100 de comune europene sunt membre ale O.V.R., dintre care 720 în Franţa, 300 în Belgia şi 120 în Elveţia[1], în cele trei ţări existând, de asemenea, şi o coordonare pe plan naţional.

În luna noiembrie apare filiala poloneză, care se organizează în jurul Comitetul de la Helsinki, iar pe 15 noiembrie are loc lansarea operaţiunii daneze, la Copenhaga. La sfârşitul anului 1989, în jur de 2.200 de comune europene sunt mobilizate – aproximativ 30 de milioane de europeni. Majoritatea comunelor sunt franceze : 1.252 de *parrainages* realizate şi 300 în curs de realizare. În Belgia sunt 354 de comune participante, în Suedia 210, 71 în Marea Britanie şi 60 în Norvegia. În aceste ţări comunele s-au mobilizat cel mai repede şi în cel mai mare număr. În ceea ce priveşte Olanda, la sfârşitul anului 1989, 20 de comune sunt implicate în operaţiune. Sunt create filiale în Ungaria şi Danemarca[2].

În cursul anului 1989, numărul de *parrainages* creşte în toate ţările menţionate în total. Însă dacă la începutul anului Belgia era ţara cea mai implicată, la sfârşitul aceluiaşi an, cel mai mare număr de *parrainages* poate fi constatat în Franţa. Dacă raportăm aceste cifre la numărul total de comune din cele două ţări (589 în Belgia şi 36.662 în Franţa), superioritatea implicării franceze trebuie relativizată.

1. Paul Hermant, *Tous les fleuves vont à la mer*, Éditions de la Démocratie, Bruxelles, 1993, volum consultat pe siteul www.ovrf.fr, la 1 octombrie 2012 ; Mihnea Berindei, art. cit., p. 3.
2. Beatrice Scutaru, *op. cit.*, pp. 93-94.

Tabelul 1. *Evoluţia numărului de parrainages de sate româneşti de către localităţile occidentale în 1989*

Ţară / Dată	*Belgia*	*Elveţia*	*Franţa*	*Marea Britanie*	*Norvegia*	*Olanda*
2 aprilie 1989	150	5	20	–	–	1
5 iunie 1989	300	120	750	–	–	–
Sfârşitul anului 1989	354	210	1.252 de adopţii, 300 în curs de realizare	71	60	20

Sursa : Gautier Pirotte, *L'épisode humanitaire roumain. Construction d'une „crise", état des lieux et modalités de sortie*, Harmattan, Paris, 2006, p. 76.

Operaţiunea Satele Româneşti Internaţională regrupează federaţiile naţionale din Belgia, Franţa, Elveţia, Olanda, Marea Britanie şi România. În perioada care urmează elanului umanitar, mişcările naţionale iau traiectorii diferite, iar în unele ţări, precum Danemarca, Ungaria şi Italia (unde localităţi din Sardinia adoptaseră două sate) mişcarea dispare[1].

În Franţa, Operaţiunea Satele Româneşti a fost creată în martie 1993 ; anterior, membrii ei erau găzduiţi de Liga pentru Apărarea Drepturilor Omului din România şi de Médecins du Monde. Elementele care au dus la crearea Operaţiunii în Franţa sunt nevoia de coordonare, voinţa de a continua relaţiile cu partenerii români şi de a putea comunica cu celelalte filiale care fuseseră create în Europa. Rolul principal al filialei franceze este de a-şi informa membrii cu privire la tot ce se întâmplă la nivel naţional în cadrul reţelei. Pentru difuzarea informaţiei este utilizat un jurnal intern, *La lettre du Réseau*. Operaţiunea are şi un rol de reprezentare pe lângă diversele organisme şi instituţii franceze şi europene[2].

Chiar dacă, la început, Operaţiunea Satele Româneşti nu a fost concepută ca o acţiune de durată, astăzi ea constitue totuşi unul dintre principalii vectori ai cooperării dintre comunele din România şi cele din Franţa. Scopul ei este de a stabili legături personale între două societăţi diferite şi de a contribui la integrarea spaţiului românesc în Europa, prin intermediul unor acţiuni de transformare economică, socială şi de dezvoltare democratică. Schimburile cu partenerii occidentali ajută la deschiderea populaţiilor rurale româneşti. Acest ajutor pentru dezvoltare are, poate, un rol mai important decât cooperarea bilaterală la nivel statal, deoarece ea acţionează direct la nivel local.

1. B.D.I.C., fond *L.D.H.R.*, Buletinul de informare numărul 9 privind activitatea Ligii în perioada aprilie 1988 – iunie 1989.
2. Interviu realizat de autoare cu Edith Lhomel, 2 şi 4 aprilie 2008 ; *Structures O.V.R. France*, consultat pe site-ul www.ovrfrance.homelinux.org, la 1 octombrie 2012.

RECENZII

Alin Mureşan

Lavinia Betea, Cristina Diac, Florin-Răzvan Mihai, Ilarion Ţiu, *Viaţa lui Ceauşescu. Ucenicul partidului*

Editura Adevărul, Bucureşti, 2012, 415 p.

Deşi foarte populare în mediile occidentale, biografiile îşi fac cu greu loc în peisajul publicistic românesc. Faptul este explicabil nu atât prin lipsa surselor documentare (care încep să fie disponibile, chiar dacă nu în totalitate), cât prin lipsa asumării unor proiecte de cercetare de magnitudine fie la nivel individual, fie la nivel colectiv/instituţional. Puţine figuri au beneficiat până acum de biografii pe măsura rolului pe care l-au jucat în impunerea şi menţinerea regimului comunist vreme de 45 de ani. Cu atât mai îmbucurătoare este, din acest punct de vedere, apariţia primei părţi a trilogiei proiectate „Viaţa lui Ceauşescu" la Editura Adevărul, precum şi distribuirea ei împreună cu ziarul omonim, care a permis asigurarea unui tiraj şi a unei promovări mult peste ceea ce asigură de regulă editurile noastre.

Volumul semnat de către un colectiv compus din Lavinia Betea, Cristina Diac, Florin-Răzvan Mihai şi Ilarion Ţiu are subtitlul „Ucenicul partidului" şi recompune biografia liderului comunist din copilărie până în momentul instalării sale în funcţiile de ministru adjunct al Forţelor Armate şi şef al Direcţiei Superioare Politice a Armatei în 1950, acoperind episoadele fundamentale ale formării sale ca om (politic) : copilăria, şcoala, sosirea în Bucureşti şi ucenicia, activitatea comunistă, detenţia, relaţia cu Elena Ceauşescu, activitatea politică după 23 august 1944. Dar sunt numeroase pagini în care cartea se transformă într-o utilă istorie a Partidului Comunist şi accentul se mută dinspre Ceauşescu spre luptele interne, viaţa din lagăre, evadarea lui Dej de la Târgu Jiu, conjuncturile care i-au adus la conducerea ţării etc. Celelalte două volume preconizate să apară, „Fiul poporului" şi „Tiranul", îi vor completa biografia până la finalul vieţii.

Din punct de vedere tehnic, merită semnalată şi apreciată documentarea serioasă şi variată, de la documentele inedite din fondul C.C. al P.C.R. deţinut de Arhivele Naţionale până la interviuri cu martori ai evenimentelor, presa vremii şi literatura

de specialitate. Consultarea arhivei şi munca de cercetare au permis îmbogăţirea volumului cu anexe foto-documentare de un real interes, precum acte personale, fotografii cu Nicolae şi Elena Ceauşescu, cu părinţii viitorului preşedinte, case conspirative ori manifestările publice la care a participat în primii ani de după război. Toate acestea, precum şi indexul de nume, sporesc valoarea cărţii şi facilitează accesul la informaţii atât pentru specialişti, cât şi pentru publicul larg. Din păcate, prezentarea grafică a volumului nu se ridică la înălţimea conţinutului, fapt vizibil mai ales la prelucrarea pozelor şi la designul coperţii.

Principalul merit al cărţii îl reprezintă tocmai aportul informaţional substanţial despre Ceauşescu şi demolarea miturilor care s-au construit în jurul său, deopotrivă de către propaganda comunistă şi de către cercetători ori folclorul popular. Aflăm, astfel, că elevul Nicolae Ceauşescu a fost, în clasele primare, printre fruntaşii la învăţătură (în clasa I, de pildă, a avut a treia medie ca mărime), departe şi de imaginea de ţăran analfabet care s-a impus după 1990, dar şi de cea de copil supradotat confecţionată în comunism. Fără să dezvăluim informaţiile în sine, vom aminti că primele sale contacte cu Partidul Comunist şi activităţile din ilegalitate sunt de asemenea foarte bine acoperite, nelăsând loc speculaţiilor neargumentate, iar etapele ascensiunii sale politice sunt urmărite în detaliu. Aşa cum se întâmplă în cazul oricărei biografii reuşite, cititorul se îmbogăţeşte cu o sumă impresionantă de cunoştinţe, în ciuda faptului că înainte să citească volumul poate fi tentat să creadă că ştie totul despre un personaj atât de celebru ca Nicolae Ceauşescu.

Detalii interesante se desprind şi din descrierea vieţii deţinuţilor comunişti din închisori, atât despre organizarea Ajutorului Roşu şi a avantajelor de care se bucurau ilegaliştii, cât şi despre regimul de detenţie îmblânzit deseori pentru aceştia, prin diverse canale. În mod paradoxal, unul dintre cei care a ajutat deţinuţii comunişti în plină perioadă de înfometare a fost preotul închisorii, care a strâns ajutoare de la săteni pentru a-i ajuta pe „ocnaşi". Altfel, Emil Bodnăraş este creditat cu cele mai multe merite în ceea ce priveşte îmbunătăţirea traiului zilnic datorită relaţiilor sale cu conducerea închisorii : dezertorul devenit ulterior ministru al Apărării se plimba la braţ cu directorul penitenciarului.

Pentru cititorul obişnuit este foarte utilă punerea în context a unor evenimente şi comportamente (deşi uşor speculativă în primul capitol), dar şi explicarea felului în care Partidul Comunist s-a născut în România la intervenţia Moscovei ori constatarea că el a fost cel mai slab şi nepopular partid de acest gen din Europa. Toate personajele amintite în volum beneficiază de note explicative, ceea ce uşurează şi mai mult înţelegerea evenimentelor. Nepotrivite în context sunt speculaţiile exagerate asupra presupusului episod homosexual din închisoare şi explicarea fidelităţii conjugale a lui Nicolae Ceauşescu prin această traumă. Mult mai credibil pare scenariul conform căruia liderul comunist, crescut într-o familie tradiţională de la ţară, considera pur şi simplu că monogamia este firească, chiar dacă a trăit câţiva ani buni în concubinaj cu viitoarea sa soţie. În rest, cu excepţia unei consideraţii discutabile

despre dominarea scenei publice de către P.C.R. încă din 1946, autorii reuşesc să menţină un ton echilibrat, care dă posibilitatea cititorului să se informeze şi să tragă singur concluziile care se impun.

Cartea este impresionantă prin proporţiile preconizate şi calitatea sa, nefiind nici seacă, nici plictisitoare, în ciuda multitudinii de informaţii care ni se oferă. Povestea curge firesc şi lectura este plăcută. Sperăm însă că după finalizarea şi celorlalte două volume, autorii vor avea în plan şi publicarea unui volum unic care să sintetizeze datele principale din acest triptic, pentru a-l face şi mai accesibil cititorilor. Una peste alta, apariţia editorială este mai mult decât bine-venită şi nădăjduim că va deschide gustul cercetătorilor pentru întreprinderi similare dedicate altor personaje importante ale comunismului din România.

Clara Mareş

Ana Selejan, *Adevăr şi mistificare în jurnale şi memorii apărute după 1989*

Editura Cartea Românească, Bucureşti, 2011, 223 p.

În cea mai nouă lucrare publicată la Editura Cartea Românească, *Adevăr şi mistificare în jurnale şi memorii apărute după 1989*, Ana Selejan alege să parcurgă memoriile unor scriitori etichetaţi drept realist-socialişti, unii dintre ei chiar participanţi la instaurarea comunismului în România.

Autoarea analizează zece cărţi având în centru zece personaje care îşi scriu memoriile în chei diferite, pe tonuri diferite, însă toţi având acelaşi scop : justificarea unor acţiuni trecute. Traversarea perioadei comuniste de către autorii studiaţi constituie firul roşu al lucrării, însă autoarea se întreabă şi în ce măsură memoriile, biografiile, amintirile lor reuşesc să redea veridic contextul general, care este gradul de mistificare cu care fiecare îşi prezintă faptele şi, mai ales, dacă lucrările lor vorbesc şi despre o asumare a vinei, a responsabilităţii pentru aceste fapte.

Cele zece cărţi anterioare semnate de Ana Selejan, dedicate vieţii literare în totalitarism[1], oferă autoarei un cadru solid pentru a stabili cu precizie derapajele autorilor analizaţi. Astfel, parcurgem simultan, dar în două lecturi diferite, aceleaşi fapte. Cele zece perspective diferite din care putem privi, din punct de vedere literar, perioada comunistă sunt furnizate de amintirile lui Miron Radu Paraschivescu, Ov.S. Crohmălniceanu, Petru Dumitriu, Victor Felea, Mihai Beniuc, Dumitru Micu, Nina Cassian, Sorin Toma, Lucia Demetrius şi Petre Solomon. Noutatea

1. Ana Selejan, *Literatura în totalitarism. 1949-1951. Întemeietori şi capodopere* (vol. I, 1994, ed. a II-a, 2007), *Literatura în totalitarism. 1952-1953. Bătălii pe frontul literar* (vol. II, 1995, ed. a II-a, 2007), *Literatura în totalitarism. Anul 1954. Anul „gloriosului deceniu”* (vol. III, 1996, ed. a II-a, 2009), *Literatura în totalitarism. 1955-1956. Clasicizarea realismului socialist* (vol. IV, 1998, ed. a II-a, 2010), *Literatura în totalitarism. 1957-1958* (vol. V, 1999), *Literatura în totalitarism. 1959-1960* (vol. VI, 2000), toate apărute la Editura Cartea Românească, Bucureşti.

volumului semnat de Ana Selejan vine din analiza suplimentară a faptelor şi în oglinda arhivelor, pentru că fiecare afirmaţia faptică a autorului este verificată şi, adesea, infirmată, în urma documentelor investigate.

La întrebarea firească ce-i uneşte pe aceşti zece autori, autoarea răspunde succesiv : traversarea unei perioade dificile în care libertatea de creaţie a fost cvasi-suspendată, dar şi datoria morală a martorului de a relata generaţiilor viitoare o experienţă traumatizantă. După lectura cărţii, s-ar mai desprinde şi un al treilea răspuns : reflexia în oglinda posterităţii, pentru că fiecare dintre cei zece autori îşi doreşte o mai bună plasare pe scena istoriei literare, ceea ce, din punctul nostru de vedere, implică şi o conştientizare, chiar dacă de ultim moment, a unor acţiuni discutabile.

Succesiv autorii îşi prezintă sentimentele de neîmplinire (Miron Radu Paraschivescu, Lucia Demetrius, Nina Cassian, Victor Felea, Petre Solomon), de nemulţumire faţă de ingratitudinea semenilor (Dumitru Micu, Mihai Beniuc), iar alţii vorbesc despre comportamentul lor drept unică soluţie : Ov.S. Crohmălniceanu, Sorin Toma. Singurul care vorbeşte deschis şi fără rezerve despre vinovăţie şi responsabilitate este Petru Dumitriu.

Demonstraţia pe care Ana Selejan o face, slujindu-se de documente de arhivă, ne conduce la concluzia că aceste amintiri, în substanţa lor profundă, sunt false, pentru că, „omiţând adevăruri şi situaţii compromiţătoare”, întreg ansamblul este alterat. Nici măcar spovedania vocală a lui Petru Dumitriu nu sună perfect credibil în contextul nostalgiei sale după privilegiile comuniste.

În mod paradoxal, deşi fiecare autor îşi asumă calitatea de martor al unor realităţi, contextul general, politic, istoric nu este un personaj principal în lucrările lor. Pentru Nina Cassian, Miron Radu Paraschivescu sau Lucia Demetrius nu sistemul era problema, ci oamenii care ajunseseră la conducerea lui, în vreme ce Mihai Beniuc, Sorin Toma, Ov.S. Crohmălniceanu sau Petre Solomon ignoră cu desăvârşire contextul istoric. Dumitru Micu, Victor Felea şi Petru Dumitriu constată şi vorbesc despre consecinţele literare sau morale ale acţiunilor regimului comunist. Evident, în fiecare caz dozajul diferă în funcţie de personalitatea sau intenţiile autorului.

În căutarea de vinovaţi pentru o viaţă sau o operă neîmplinită, fiecare are un răspuns personal : politrucii din redacţii (Dumitru Micu, Nina Cassian, Miron Radu Paraschivescu), şefii direcţi (Sorin Toma, Mihai Beniuc), deficienţe ale propriului caracter prea slab, prea labil într-o lume dură (Victor Felea), incapacitatea de a se plia perfect pe cerinţele oficiale (Petre Solomon, Lucia Demetrius), foamea şi lipsa oricărei alternative (Petru Dumitriu).

Disecând cu minuţiozitate faptele pe care autorii le prezintă peste timp, Ana Selejan indică cantitatea de mistificare în adevărurile publicate. Dacă etichetele plastice, negre de invidie cu care Miron Radu Paraschivescu sau Victor Felea îşi tratează colegii nu sunt excepţionale pentru jurnalele intime, şocantă este minciuna

grosolană la care se dedă Crohmălniceanu pentru a explica ruptura cu Ion Barbu[1], dar şi lipsa oricărei responsabilităţi proprii în distrugerea climatului cultural la Mihai Beniuc.

În interviurile pe care Petru Dumitriu le acordă lui Eugen Simion sau lui George Pruteanu, autorul îşi recunoaşte vina de a scrie pe placul partidului, indiferent de temă. Chiar şi 33 de ani mai târziu, romanul dedicat Canalului Dunăre – Marea Neagră, *Drum fără pulbere*, este încă o rană nevindecată. Surprinzătoare ni se pare totuşi maniera nostalgică cu care vorbeşte despre privilegiile pe care scrisul angajat i le aduseseră în tinereţe : cochetărie vestimentară, chefuri la Athénée Palace, veselia contagioasă, maşina cumpărată din drepturile de autor, Premiul de Stat din care putea trăi un an, partidele de tenis cu I.Gh. Maurer, afecţiunea lui Ralea sau Brucan (p. 54). Şi atunci ne întrebăm cum se conciliază această nostalgie cu „spaima de puşcăria care era România”, spaimă încă resimţită de bătrânul Dumitriu ?

Deşi cele două volume de interviuri au fost citite în cheie confesivă, ar fi nevoie de o a treia : obsesia eşecului literar în lumea liberă. Întrebarea cu care noi am încheiat lectura capitolului dedicat lui Petru Dumitriu : este oare regretul de a fi fost cine a fost este sincer sau este mult mai profund regretul că nu a putut fi cine şi-ar fi dorit să fie după evadarea în Occident ?

Despre nocivitatea climatului literar vorbeşte Dumitru Micu, fostul redactor al *Scânteii*, care îşi prezintă şi reţeta supravieţuirii în jungla publicisticii comuniste : „am adoptat aerul de învăţăcel perpetuu, îndatorat oricui îmi semnala o eroare, aer cu care reuşisem, până atunci, să îmblânzesc şi cele mai feroce ostilităţi” (p. 125). Un alt punct demn de menţionat este mărturia directă a lui Dumitru Micu despre detaliile procesului tipografic comunist, în special despre intervenţia directă pe text, o practică „instituţionalizată” şi omniprezentă care expulza autorul din propriile texte.

Nina Cassian este taxată pentru „jurnalul cedărilor estetice”[2], iar memoriile lui Sorin Toma eşuează în măsura în care autorul se derobează de responsabilitatea actelor sale, ba mai mult construieşte o argumentaţie complet falsă în ceea ce priveşte motivele alegerii lui Tudor Arghezi drept ţintă publică.

Imaginea noii lumi literare instaurate de comunişti reiese din amintirile Luciei Demetrius sau ale lui Petre Solomon. Animaţi de altruism social, cei doi se zbat pe şantierele ţării pentru a „ridica nivelul maselor”, însă dezamăgirea intervine când răsplata nu este pe măsura efortului investit. Refugiul este soluţia ambilor memorialişti : un teatru de provincie pentru Lucia Demetrius sau o carieră de traducător pentru Petre Solomon. Însă paginile Luciei Demetrius despre tandreţea

1. Într-un articol din *Viaţa Românească* (6/1958), Crohmălniceanu însuşi îl catalogase pe Ion Barbu, alături de Lucian Blaga şi Mateiu Caragiale, drept „expresia cea mai virulentă a decadentismului”, p. 33.
2. *Memoria ca zestre* (trei volume), Editura Institutului Cultural Român, Bucureşti, 2003, 2004, 2010.

şi probitatea lui Nicolae Moraru devin indigeste pentru cine cunoaşte rolul nefast în relaţia N. Moraru – literatura română.

În ceea ce-l priveşte pe poetul Petre Solomon, acesta alege să se extragă pe sine din peisajul literar pentru a-l popula cu amintiri despre cei pe care îi cunoaşte. Întreprindere nobilă, însă lipsesc exact cei pe care îi frecventa şi despre care ar fi avut mai multe de spus în contextul istoric care ne interesează : Vl. Colin, Ov.S. Crohmălniceanu, Nina Cassian. Ana Selejan constată cum Solomon eludează situaţii compromiţătoare despre sine, diminuându-şi astfel gradul de veridicitate a amintirilor. Fără a le pomeni explicit, chingile realist-socialiste care îl încorsetau pe poet îl determină să se refugieze în traduceri, însă pe linia corectă, din punct de vedere comunist, fapt ce atrage după sine recompense nesperate : călătorii şi lecturi interzise majorităţii colegilor săi.

Privind în paralel mărturia autorului, dar şi faptele aşa cum reies din documentele timpului, volumul Anei Selejan este unic în peisajul critic românesc oferind cititorului perspectiva, dar şi analiza documentată a faptelor, scutindu-l astfel de efortul răscolirii memoriei sau bibliotecii.

Personajele cărţii sale străbat o epocă dificil de trăit, cu atât mai dificilă creaţiei literare, iar Ana Selejan are eleganţa de a le fi recunoscătoare tuturor pentru că au optat să îşi publice amintirile. Dincolo de autojustificările sau cosmetizările inerente oricărei rescrieri a trecutului, cărţile analizate cuprind şi o serie de fapte care, altfel, ar fi fost iremediabil pierdute pentru istoria literară.

Corina Doboş

Ana Maria Zahariade, *Arhitectura în proiectul comunist. România 1944-1989*

Editura Simetria, Bucureşti, 2011, 144 p., ed. bilingvă româno-engleză

„După blocurile gri stăm noi majoritatea/ Sunt mai înalte la şosea să nu se vadă foamea."[1] „Blocurile gri" sunt greu de ignorat şi de respirat „de către noi majoritatea", şi totuşi, arhitectura perioadei comuniste cu care acestea se confundă în mod iconic reprezintă un subiect destul de puţin studiat sau asumat. Cele câteva studii dedicate acestui subiect sunt legate de numele lui Augustin Ioan şi îl tratează mai ales din perspectiva relaţiei dintre estetic şi politic[2] în regimurile dictatoriale. Alte volume[3] propun o abordare preponderent biografică a acestui subiect, prin prisma informaţiilor referitoare la diferiţi profesionişti ai perioadei, rămaşi în ţară sau care au ales calea exilului.

În acest context, volumul arhitectului Ana Maria Zahariade, profesor de istoria şi teoria arhitecturii la Universitatea de Arhitectură şi Urbanism „Ion Mincu", Bucureşti (U.A.U.I.M.) abordează tema arhitecturii în România comunistă din punctul de vedere al profesiei de arhitect, propunând o reflecţie asupra manierei în care proiectul comunist a intervenit asupra profesiunii de arhitect şi a modelat breasla în relaţie cu practica de arhitectură.

Investigarea reorganizării şi evoluţiei „practicii de arhitectură" se dovedeşte o opţiune istoriografică potrivită pentru a surprinde dinamica relaţiei dintre „clădiri

1. Versuri B.U.G. Mafia, „După blocuri".
2. Augustin Ioan, *Arhitectura şi puterea*, Editura Agerfilm, Bucureşti, 1992 ; Ana-Maria Zahariade, Augustin Ioan, Mariana Celac, Hans-Christian Maner, *Teme ale arhitecturii din România în secolul XX*, Editura Institutului Cultural Român, Bucureşti, 2003 ; Augustin Ioan, *Power, play and national identity* : *politics of modernization in Central and East--European architecture : the Romanian file*, traducere de Stela Tinney, Editura Institutului Cultural Român, Bucureşti, 1999.
3. Viorica Curea, *Arhitecţi în timpul dictaturii*, Editura Simetria, Bucureşti, 2005 ; Adrian Mahu, *Arhitecţii şi Exilul*, Editura Magic Print, Bucureşti, 2011.

şi oameni", dintre formule estetice şi opţiuni etice. Introducerea în scenă a arhitecţilor, a formării şi intereselor lor profesionale, dar şi a speranţelor, iluziilor şi dorinţelor lor, a „raţiunilor practice"[1] care le modulează relaţia cu politicul şi le influenţează opţiunile în faţa „capcanelor istoriei"[2] permite autoarei re-scrierea unei istorii de calitate a profesiei, deschisă la interpretări şi reinterpretări succesive. Ca fost arhitect practicant în România comunistă, autoarea aduce nu numai o perspectivă de *insider*, dar îşi asumă şi amara, dar lucida responsabilitate a necesităţii re-evalurării şi rescrierii dinspre prezent a propriului trecut profesional, chestiune fundamentală pentru definirea rolului de arhitect în lumea liberă postdecembristă

Cele cinci studii care formează volumul, „schiţe de istorie"[3] scrise la intervale de timp diferite, avansează şi construiesc complementar ipotezele autoarei „despre lumea profesională a acestei perioade [comuniste] […], pe care am trăit-o alături de alţi arhitecţi români, o lume a formelor şi a oamenilor, despre care e vorba în acest volum"[4]. Cel mai lung şi consistent studiu al volumului, scris în 2004, „Două cărţi, Visul comunist şi Dacia 1300 : Fragmente de peisaj arhitectural sub comunism", creionează principalele etape şi momente care au definit instituţional, organizaţional şi estetic evoluţia „practicii de arhitectură" în perioada postbelică. Câteva dintre temele anunţate în acest prim eseu (relaţia arhitecturii „oculte" dedicată nomenklaturiştilor în relaţie cu arhitectura publică, destinul postdecembrist al profesiunii de arhitect, importanţa statutului profesiunii pentru decriptarea semnificaţiei formelor arhitecturale) au fost aprofundate în celelalte patru eseuri care alcătuiesc volumul : „Despre tăcere şi cuvinte", „Citind tăcerea : «Arhitectul fericit»", „Arhitectura care nu a existat : «Arhitectura ocultă»", „Proiectul comunist în beton – o istorie a profesiunii", scrise ulterior.

Analiza discursivă a celor mai reprezentative lucrări de specialitate din perioada postbelică, atât de arhitectură, cât şi de istoria arhitecturii, a diferitor documente politice şi legislative, a propriilor amintiri şi a interviurilor cu alţi arhitecţi practicanţi din perioada comunistă îi permit autoarei identificarea a patru momente definitorii pentru domeniul practicii de arhitectură, întodeauna aflată sub semnul politicului : noiembrie 1952 (atunci când se încheie „naţionalizarea profesiunii"[5] de arhitect), 1958-1959 (când are loc respingerea oficială a *realismului socialist*, procedându-se la reluarea limbajului modernist, prin schimbarea viziunii şi a tiparelor formale în proiectarea urbană, momentul de naştere al aşa-numitului „urbanism liber"), 1971--1975 (când se conturează sfârşitul modernismului şi al „urbanismului liber" prin

1. Pierre Bourdieu, *Raţiuni practice. O teorie a acţiunii*, Editura Meridiane, Bucureşti, 1999.
2. Lucian Boia, *Capcanele istoriei : elita intelectuală românească între 1930 şi 1950*, Editura Humanitas, Bucureşti, 2011.
3. Ana Maria Zahariade, *Arhitectura în proiectul comunist. România 1944-1989*, Editura Simetria, Bucureşti, 2011, p. 9.
4. *Ibidem*, p. 6.
5. *Ibidem*, p. 82.

ingerinţa politică, prin impunerea controlului total centralizat în proiectarea urbană). În această perioadă debutează ceea ce Ana Maria Zahariade a numit „post-modernism-ul stalinist”[1], anul 1971 reprezentând „începutul unui declin care intră pe panta de curgere în 1980”[2]. Anul 1980, care semnalează debutul „re-stalinismului absolut”[3], este marcat de Legea investiţiilor şi de lansarea lucrărilor pentru noul centru civic al Bucureştiului, echivalentul distrugerii sistematice a moştenirii arhitecturale şi urbane.

Reperele instituţionale, organizaţionale şi chiar opţiunile estetice funcţionează în economia volumului Anei Maria Zahariade pentru a puncta osatura cronologică şi evenimenţială în cadrul căreia poate fi decriptată devenirea profesiei de arhitect, subiectul coerent urmărit, reluat şi dezvoltat în celelalte patru studii, căci ele reconstruiesc „povestea unei drame umane : obstrucţia progresivă a libertăţii de gândire şi de exerciţiu a profesiunii de arhitect”[4].

Analiza lucidă a condiţiei de arhitect de-a lungul perioadei comuniste îi permite autoarei să depăşească simplismul absolutizării unei relaţii de subordoare între arhitectură şi politică şi să surprindă mai multe situaţii paradoxale. Ea concluzionează că „arhitecţii nu au fost numai nişte simpli pioni muţi în jocul şahului politic. Ei nu au tăcut de-a lungul întregii perioade comuniste”[5], existând mereu un „glas” profesional[6] care a încercat să dialogheze cu puterea.

Acest dialog al arhitecţilor cu puterea, desfăşurat preponderent până în anii 1980, se profilează în noile condiţii create de noul regim pentru activitatea de proiectare, atât din punct de vedere estetic, cât şi organizaţional. Reorganizarea comunistă a activităţii de arhitectură, începută în forţă în 1952, echivalează, prin distrugerea activităţii private în domeniu şi înglobarea arhitecţilor în institute de proiectare care lucrau centralizat, cu încheierea procesului de „naţionalizarea profesiunii”[7] de arhitect şi negarea caracterului său liberal. Totuşi, arhitecţii reuşesc să îşi creeze un spaţiu de manevră profesională şi personală datorită faptului că „puterea avea mare nevoie de ei”[8] pentru derularea activităţii masive de construcţie, element important în cadrul marelui proiect social asumat de noul regim. Această nevoie le oferă de lucru arhitecţilor în cadrul institutelor de proiectare, unde găseau condiţii „călduţe” din punct de vedere profesional şi sigure din punct de vedere financiar.

În plus, pentru cei preocupaţi de dimesiunea socială şi estetică a muncii lor, există suficiente motive pentru ca arhitecţii să se implice cu bună-credinţă şi chiar

1. *Ibidem*, p. 143.
2. *Ibidem*, p. 83.
3. *Ibidem*.
4. *Ibidem*, p. 87.
5. *Ibidem*, p. 91.
6. *Ibidem*.
7. *Ibidem*, p. 82.
8. *Ibidem*, p. 83.

cu entuziasm în proiectul modernist, care deşi nu este recunoscut ca atare, este promovat de către regim începând cu 1958 până la începutul anilor 1970. Astfel, Ana Maria Zahariade recunoaşte că în această perioadă există un dialog, timid şi inegal, între profesiune şi cercurile politice, un anume discurs tehnocrat care reuşeşte să se facă auzit[1].

Unul dintre cele mai subtile elemente ale analizei a fost punerea în evidenţă a importanţei pe care iluziile şi speranţele profesionale le-au avut pentru destinul breslei în comunism şi, mai apoi, în perioada postdecembristă. În ciuda schimbărilor majore ce au survenit în relaţia dintre puterea politică şi breasla arhitecţilor, atât pe plan organizaţional, cât şi estetic, ele nu sunt percepute ca atare de către arhitecţi, pentru care iluzia libertăţii şi speranţele de împlinire profesională au continuat să existe de-a lungul anilor 1970, astfel încât la sfârşitul acelei decade „puţini au fost cei care să întrevadă cu luciditate fundătura în care intrase profesiunea”[2]. Persistenţa iluziei libertăţii profesionale echivalează cu „ducerea de nas a unei comunităţi profesionale care abia începuse să simtă gustul libertăţii şi sentimentul «realinierii» la cultura occidentală”[3]. Pe plan estetic, s-a înregistrat un caz aparte de confuzie amăgitoare între critica occidentală a internaţionalismului modernist şi ideologia ceauşistă, ce relua de fapt tema stalinistă a formei naţionale, iar această confuzie „a generat în breaslă entuziasm, în loc de prudenţă şi teamă”[4].

Mai mult, iluzia a continuat şi după 1989. Astfel, anii 1960 continuau să fie evocaţi nostalgic de către o bună parte dintre membrii comunităţii arhitecţilor ca o epocă benefică pentru dezvoltarea profesiunii de arhitect, căci subiectivitatea şi fluiditatea amintirii, a memoriei, continuă să opacizeze istoria devenirii şi umilirii profesionale, a ceea ce Ana Maria Zahariade a numit „victoria asupra profesionalismului”[5].

În urma reevaluării relaţiei dintre politică şi arhitectură în perioada comunistă, aşa cum este ea reflectată de devenirea profesională, autoarea este capabilă să îi reinterpreteze semnificaţia : deşi pot fi stabilite diferenţe sensibile între segmentele temporale delimitate de opţiunile estetice şi calitatea construcţiei, ca şi în dialogul dintre arhitectură şi sfera politică, arhitectura a fost întotdeauna structurată de ingerinţa politicului, începând din 1952 şi până în 1989, chiar şi în momentele în care se părea că „glasul” profesional primează. Caracterul himeric al acestor momente „de libertate” se dezvăluie şi atunci când autoarea face un nou exerciţiu de re-interpretare (cu precădere în eseurile „Citind tăcerea : «Arhitectul fericit»” şi „Proiectul comunist în beton – o istorie a profesiunii”) : asemănarea dintre

1. *Ibidem*, pp. 83-84.
2. *Ibidem*, p. 85.
3. *Ibidem*, p. 86.
4. *Ibidem*, p. 87.
5. *Ibidem*, p. 121.

modernismul practicat în Est şi cel occidental este una formală, pentru că atunci când alături de clădiri se iau în discuţie şi oamenii şi alternativele lor profesionale, această asemănare formală se dovedeşte, şi ea, o iluzie.

Demersul interpretativ al arhitectului Ana Maria Zahariade este cu atât mai surprinzător şi mai bine-venit cu cât se dovedeşte de o sensibilitate istoriografică de multe ori absentă chiar din studiile istoricilor de meserie/profesionişti. Trecutul este asumat ca fiind rescris de prezent, iluzia dezvăluită şi asumată având consecinţe asupra prezentului. Condiţiile profesiunii de arhitect în timpul comunismului se dovedesc importante pentru evoluţia urbanismului şi construirii postdecembriste, pentru (ne)eleganţa şi (in)eficienţa soluţiilor de construire şi proiectare, dar şi pentru (ne)implicarea arhitectului în social. După turul de forţă presupus de reevaluarea condiţiei arhitectului şi a profesiei de arhitect în comunism – firul roşu urmărit aproape cu încăpăţânare de Ana Maria Zahariade, printre ilustraţii şi planuri de construcţie, hotărâri, directive şi legi în cele cinci eseuri ale volumului – cititorul rămâne impresionat de dragostea pentru meseria de arhitect pe care aproape fiecare pagină a acestui volum o degajă. Această pasiune nedisimulată pentru profesie şi pentru rolul pe care aceasta este chemată să şi-l asume în lumea postdecembristă face ca demesul Anei Maria Zahariade să nu producă verdicte morale, ci să asume responsabilităţi dureroase, în numele unor standarde etice şi profesionale de cele mai multe ori ignorate.

Volumul prezentat nu e perfect : studiile sunt pe alocuri repetitive, iar argumentele de multe ori intuitive. Ar fi fost de dorit mai multe microstudii de caz, biografice sau tematice, care să susţină faptic naraţiunea, „poveşti şi anecdote urbane”, care ar fi făcut lectura mai uşoară şi ar fi implicat mai mult citiorul. Însă acest volum, publicat la Editura Simetria în condiţii grafice bune şi însoţit de o documentaţie vizuală bogată şi utilă, anunţă multiple piste de cercetare în domeniul arhitecturii perioadei comuniste şi lasă să se întrevadă specializarea unor tineri cercetători de la U.A.U.I.M. în această direcţie. Coagularea intereselor de cercetare asupra arhitecturii acestei perioade, confirmată şi de recenta publicare a volumului lui Alexandru Panaitescu dedicat arhitecturii Bucureştiului în perioada comunistă[1] sugerează faptul că arhitecţii îşi iau tot mai în serios responsabilitatea publică a propriei profesii, a cărei necesitate a fost atât de convingător reclamată de studiile A.M. Zahariade.

1. Alexandru Panaitescu, *De la Casa Scânteii la Casa Poporului – Patru decenii de arhitectură în Bucureşti. 1945-1989*, Editura Simetria, Bucureşti, 2012.

Raluca Grosescu

Cath Collins, *Post-Transitional Justice. Human Rights Trials in Chile and El Salvador*

The Pennsylvania State University Press, 2010

Cartea lui Cath Collins se construieşte în jurul conceptului de „justiţie de post--tranziţie” (*posttransitional justice*), care defineşte reemergenţa măsurilor de gestionare a trecutului dictatorial pe agenda politică a democraţiilor consolidate. Prin analiza a două cazuri din America Latină (Chile şi El Salvador), autoarea încearcă să răspundă la următoarele întrebări : De ce trecutul dictatorial revine în atenţia publică a unor democraţii consolidate şi rămâne o chestiune marginală pentru altele ? Din ce motive şi în ce condiţii configuraţia justiţiei de tranziţie, aşa cum a fost ea stabilită în primii ani care au urmat căderii regimului dictatorial, poate să se schimbe ? Ce combinaţie de actori, strategii şi condiţii judiciar-instituţionale favorizează sau împiedică „justiţia de posttranziţie” ?

Dacă, la începutul anilor 1990, autori precum Huntigton sau Offe[1] afirmau că există o relaţie invers proporţională între trecerea timpului şi interesul de a pedepsi crimele politice comise de regimuri autoritare, câteva cazuri de tranziţii democratice au arătat în anii 2000 că, dimpotrivă, odată cu schimbarea contextului politic într-o temporalitate mai lungă, justiţia poate deveni mult mai activă în condamnarea acestor crime. Chile, Argentina sau Guatemala reprezintă astfel de exemple unde, după ani de zile de impunitate judiciară, problema judecării abuzurilor politice din fostul regim autoritar a revenit în agenda publică şi a rezultat în procese şi condamnări. Pe de o parte, revirimentul acţiunilor judiciare se explică în aceste ţări prin faptul că, treptat, autorităţile militare şi-au pierdut influenţa, iar ameninţarea revenirii la dictatură prin lovitură de stat s-a diminuat. Pe de altă parte, circulaţia

1. Samuel Huntington, *The Third Wave : Democratization in the Late Twentieth Century*, University of Oklahoma Press, 1991 ; Claus Offe, „Disqualification, Retribution, Restitution : Dilemmas of Justice in Post-Communist Transitions”, în *Journal of Political Philosophy*, vol. 1, nr. 1, 1993.

elitelor a avut timp să se producă, atât în mediul politic, cât şi în cel judiciar, procurorii şi judecătorii având o altă educaţie şi un alt etos decât generaţia care a funcţionat sub dictatură. Nu în ultimul rând, societatea civilă din aceste ţări şi-a consolidat puterea şi a militat în cadrul unor reţele globale de apărare a dreptului omului, care au făcut lobby pentru declanşarea unor investigaţii în Spania, Franţa sau alte ţări, pe baza jurisdicţiei universale. Implicarea factorului internaţional a jucat în America Latină un rol important în emergenţa unui al doilea val de justiţie de tranziţie, la peste 10 ani de la căderea regimurilor dictatoriale[1].

Teza comparaţiei lui Cath Collins între Chile şi El Salvador este însă că principalul factor explicativ al apariţiei sau al inexistenţei „justiţiei de posttranziţie" este gradul de activism al actorilor politici, civici sau judiciari la nivel naţional şi capacitatea acestora de a mobiliza resurse internaţionale (instituţionale, juridice sau simbolice) în vederea acţiunilor judiciare în cadru naţional.

Astfel, cazul chilian este emblematic pentru modul în care, impulsionaţi de arestarea lui Augusto Pinochet la Londra în 1998, în urma mandatului spaniol emis de Baltazar Garzón, judecătorii chilieni au căutat soluţii împotriva impunităţii acordate cadrelor armatei prin tranziţia negociată de la finalul anilor 1980. Până la acea dată, justiţia penală de tranziţie a fost aproape absentă în Chile, fiind înlocuită cu o comisie de adevăr[2]. O lege de amnistie emisă în 1978 exonera toate crimele comise după lovitura de stat din 1973 şi până în acel moment, iar în 1990, chiar înainte de preluarea puterii de către forţele democratice, a fost promulgată o lege organică care interzicea orice investigare a crimelor regimului militar şi a actelor de trădare şi corupţie comise înainte de 1990[3]. Arestarea lui Pinochet a schimbat drastic situaţia în Chile. Încurajaţi de întorsătura pe care au luat-o lucrurile la nivel internaţional, judecătorii chilieni au început să dea curs plângerilor intentate de victime şi de urmaşii acestora. Judecătorul Curţii Supreme, Juan Guzmán, a

1. Pentru justiţia de tranziţie din America Latină vezi, de exemplu : Barahona Alexandra De Brito, Carmen Gonzaléz Enríquez, Paloma Aguilar, *The Politics of Memory : Transitional Justice in Democratizing Societies*, Oxford University Press, Oxford, New York, 2001 ; Naomi Roth-Ariazza, *Impunity and Human Rights in International Law and Practice*, Oxford University Press, Londra, 1995 ; Marc Osiel, *Mass Atrocity, Collective Memory, and the Law*, Transaction Publishers, New Brunswick, 1997 ; Sandrine Lefranc, *Politiques du Pardon*, Presses Universitaires de France, Paris, 2002 ; Carlos Santiago Nino, *Radical Evil on Trial*, Yale University Press, New Haven, 1996.
2. La Comisión Nacional de Vardad y Reconciliación sau Comisia Retting (după numele coordonatorului său Raul Retting) a funcţionat între 1990 şi 1991 în scopul de a investiga cazurile de dispariţie sau execuţie a opozanţilor politici din timpul dictaturii lui Augusto Pinochet. Comisia a publicat numele a 2.279 de persoane care şi-au pierdut viaţa în perioada 1973-1990. Mai târziu, numărul real al victimelor a fost estimat la peste 7.000.
3. Barahona Alexandra De Brito, „Truth, Justice, Memory and Democratization in the Southern Cone", în Barahona Alexandra De Brito, Carmen Gonzaléz Enríquez, Paloma Aguilar, *op. cit.*, p. 133.

investigat peste 80 de cazuri în decurs de numai un an[1]. În 2000, justiţia i-a ridicat imunitatea parlamentară lui Augusto Pinochet în cazul bine-cunoscutei operaţiuni „Caravana Morţi”[2], iar la finalul aceluiaşi an, fostul şef al statului a fost pus sub acuzare. Chiar dacă procesul a fost întrerupt pe motive de sănătate precară a inculpatului şi nicio sentinţă nu a fost pronunţată, el a deschis calea unei serii întregi de acţiuni judiciare împotriva altor militari de rang înalt, care au fost condamnaţi. Judecătorii chilieni au folosit toate breşele codului penal naţional pentru a evita constrângerile amnistiei din 1978 şi a legii organice din 1990, care nu au fost însă anulate de către parlament în ciuda militantismului civic activ. De asemenea, organizaţiile nonguvernamentale care au activat în domeniul justiţiei de tranziţie începând cu 1998 au maximizat expertiza juridică a numeroşi avocaţi naţionali sau internaţionali. Aşa cum conchide Cath Collins, valul de iniţiative judiciare apărut în Chile după 1998 a fost determinat de un eveniment extern (arestarea lui Augosto Pinochet la Londra), dar a fost consolidat de o conjuctură naţională specifică, anume transfomarea radicală în uitimii ani a contextului politic şi mai ales a justiţiei. Traiectoria „justiţiei de posttranziţie” din Chile trebuie înţeleasă aşadar ca un proces mobilizat din interior, de către societatea civilă şi corpul judecătoresc.

Cazul El Salvador este unul mai complicat decât cel chilian, întrucât după aproape 40 de ani de autoritarism militar (1931-1979), ţara s-a confruntat cu un război civil de 12 ani (1980-1992), soldat cu 75.000 de morţi şi 9.000 de dispăruţi. Spre deosebire de Chile, unde scopul major al tranziţiei a fost democratizarea, în El Salvador problema principală era încetarea războiului şi pacificarea societăţii. Acordul de pace semnat în 1992 între autorităţile militare şi guerilele de stânga, la presiunile şi intervenţia O.N.U., menţionau printre altele crearea unei comisii de adevăr sub egida Naţiunilor Unite[3] şi amnistierea tuturor crimelor comise în timpul războiului civil, odată cu publicarea raportului acestei comisii. „Comisii ad-hoc” locale erau totuşi permise pentru restructurarea armatei şi eliminarea celor implicaţi în încălcări flagrante ale drepturilor omului. Abia în 1998 amnistia a început să fie contestată de organizaţiile civice salvadoriene, care au încercat să acţioneze împotriva impunităţii, dar fără o strategie coerentă, care să implice expertiză juridică importantă. În 2000, Curtea Supremă de Justiţie a respins acuzaţia de neconstituţionalitate a amnistiei, aşa cum fusese propusă de organizaţiile de apărare a drepturilor

1. http : //www.derechos.org/nizkor/chile/juicio/burneo.html (consultat la 16.11.2006).
2. Operaţiune condusă de către armata chiliană în toamna anului 1973 (între 30 septembrie şi 22 octombrie), în vederea revizuirii şi accelerării proceselor intentate opozanţilor lui Augusto Pinochet. În mai puţin de o lună, cât a durat operaţiunea, 97 de persoane au fost asasinate.
3. La Comisión de la Verdad para El Salvador a funcţionat între 1992 şi 1993, sub coordonarea Naţiunilor Unite, cu scopul de a investiga cele mai grave acte de violare a drepturilor omului comise în timpul războiului civil. Comisia a interogat 2.000 de martori şi a publicat 13.569 de cazuri dintre care 32 au fost prezentate ca ilustrative pentru tipurile de crime comise. Ca şi în Chile, Comisia nu a avut nicio putere judiciară.

omului, niciun proces penal neputând fi intentat pe plan local. Anumite condamnări au fost pronunţate în Spania sau Statele Unite, dar justiţia salvadoriană a rămas imobilă cu privire la crimele produse în timpul războiului civil. Cath Collins conchide că absenţa unei mobilizări civice susţinute la nivel naţional, reforma lentă a sistemului judiciar, precum şi coordonarea procesului de tranziţie şi a justiţiei aferente de către Naţiunile Unite au făcut ca zidul impunităţii să nu fie dărâmat în El Salvador, aşa cum s-a întâmplat în Chile.

În viziunea lui Collins, ceea ce diferenţiază cele două cazuri este în primul rând cultura juridică şi gradul de activism ale societăţilor civile din El Salvador şi Chile. Justiţia transnaţională trebuie văzută numai ca un factor adiacent şi nu ca elementul esenţial al emergenţei „justiţiei de posttranziţie". Justiţia transnaţională este pentru Collins un epifenomen, care nu se întâmplă „cu adevărat" şi nu are efecte palpabile decât dacă se dezvoltă pe baza acţiunilor şi revendicărilor existente în plan naţional. Cel puţin în ceea ce priveşte sancţionarea drepturilor omului comise de regimurile militare din America Latină, autoarea propune o analiză focalizată mai degrabă pe dinamica actorilor locali şi a integrării lor în reţelele globale similare decât pe rolul justiţiei internaţionale.

În pofida articulării unei teze convingătoare, construcţia metodologică a lui Cath Collins ridică totuşi câteva probleme. Pe de o parte, conceptul de „justiţie de posttranziţie" necesită o reflecţie asupra definirii tranziţiei în general şi mai precis a momentelor sale de început şi final. Dacă momentul inaugural de ruptură cu fostul regim poate fi reperat uşor, cum stabilim însă când se termină o tranziţie? Şcoala tranzitologică propune drept punct final al tranziţiei momentul în care majoritatea conflictelor politice, sociale şi economice dintr-o societate sunt reglate prin intermediul instituţiilor democratice[1]. Când se produce acest lucru în Chile? Este vorba despre anii 1993-1995, când armata începe *de facto* să piardă controlul pe care îl deţinea asupra instituţiilor civile? Este vorba de anul 1998, când mandatul lui Pinochet ca şef al armatei se termină? Cu atât mai greu de stabilit sfârşitul tranziţiei în El Salvador, unde democraţia nu poate să fie considerată consolidată nici astăzi. Problema definirii precise a unui punct final al tranziţiei ridică şi problema diferenţierii clare între justiţia de tranziţie şi cea de posttranziţie. Dacă în cazul spaniol, de exemplu, unde reevaluarea raportului cu trecutul franchist a început să se pună la 30 de ani de la căderea dictaturii, este uşor să vorbim despre „justiţie de posttranziţie", în cazurile chilian sau salvadorian graniţa este una incertă. Schimbarea paradigmei în Chile de la impunitate la datoria de a pedepsi

1. Samuel Huntington, *op. cit.*, pp. 262-263; Guillermo O'Donnel, Philippe Schmitter, *Transitions from Authoritarian Rule. Tentative Conclusions about Uncertain Democracy*, The John Hopkins University Press, Baltimore, 1989, pp. 3, 6; Adam Przeworski, *Democracy and the Market. Political and Economic Reforms in Eastern Europe and Latin America*, Cambridge University Press, Cambridge, 1991, p. 21.

trebuie văzută mai degrabă ca un proces continuu decât ca două valuri diferite de justiţie. Conceptul de „dreptate de post-tranziţie" are în schimb valori heuristice în cazul în care este aplicat de exemplu conului sudic european, unde democraţii consolidate precum Spania sau Portugalia au reluat problema pedepsirii crimelor franchiste şi salazariste la finalul anilor 2000.

O altă problemă este însăşi comparaţia dintre Chile şi El Salvador. Dacă în primul caz vorbim despre justiţie survenită în urma unui regim dictatorial care şi-a eliminat adversarii politici în primii ani de după preluarea puterii şi a evitat perpetuarea unui conflict armat, în cel de-al doilea caz vorbim despre justiţie survenită în urma unui război civil. Contextul politic este aşadar unul diferit, iar traiectoria dreptăţii de tranziţie poate să difere în cele două cazuri nu neapărat din cauza gradului de mobilizare civică, ci din cauza setului de precondiţii politice şi scopuri ale tranziţiei. O comparaţie adecvată, care să valideze mai bine teza mobilizării civice naţionale ca factor determinant al justiţiei de tranziţie, ar fi fost, de exemplu, între ţări care s-au confruntat cu acelaşi context politic (e.g. Chile *versus* Uruguay sau El Salvador *versus* Guatemala).

Dincolo de aceste critici, lucrarea lui Cath Collins are meritul de a atrage atenţia asupra unui aspect mai puţin analizat de alţi teoreticieni şi anume rolul actorilor locali, şi mai precis al celor civici şi judiciari, ca factor determinant al justiţiei de tranziţiei.

Dan Drăghia

Jeffrey A. Engel (ed.), *The Fall of the Berlin Wall. The Revolutionary Legacy of 1989*

Oxford University Press, 2009, 186 p.

Deşi odată cu trecerea anilor astfel de evenimente istorice încep să pălească în memoria noastră, probabil că sunt încă mulţi români care îşi amintesc finalul procesului soţilor Ceauşescu din 25 decembrie 1989. Fiind legaţi spre a merge către plutonul de execuţie, Elena Ceauşescu s-a adresat celor doi soldaţi, dar şi sălii : „Vă e frică de popor ! Nu ne rupeţi mâinile mă copii. E ruşine ! V-am crescut ca o mamă...". Răspunsul unuia dintre soldaţi nu a întârziat să apară : „Jumătate din colegii noştri sunt morţi din cauza dumneavoastră. Ai noştri, colegii, fraţii noştri ! "[1]. Chiar dacă starea sub care acţionau militarii în cauză, supravegheaţi din sală de către reprezentanţii noii puteri postcomuniste, era una de excepţie şi poate că nu neapărat una spontană, replica soldatului poate fi considerată o exhibare a sentimentelor marii majorităţi a populaţiei la adresa celor doi foşti conducători ai României comuniste, înlăturaţi de la putere în urma unui şir de evenimente bruşte şi imprevizibile, cărora nimeni nu le-a putut prevedea cu certitudine apariţia, şi cu atât mai puţin desfăşurarea.

„Istoria o fac liderii" se afirmă de multe ori. Însă „masele o desăvârşesc" se mai adaugă adesea. Ca în orice proces dinamic şi în mare măsură incontrolabil, aşa cum este şi cazul multora dintre evoluţiile sociopolitice de genul revoluţiilor din 1989, realitatea este undeva la mijloc, între lideri şi mase, trebuind analizată ca atare. Este şi principala teză volumului de faţă, coordonat de istoricul Jeffrey Engel[2] şi apărut în anul 2009, la ceas aniversar al evenimentelor din cursul anului 1989 ce au dus la căderea comunismului în Europa de Est şi menţinerea lui în

1. A se vedea stenograma procesului la adresa http : //is.gd/N1ZOsn (consultat 18.01.2013).
2. Jeffrey A. Engel este profesor asociat al Bush School of Government and Public Services – Texas A & M University. Este autorul unor volume precum *Cold War at 30,000 Feet : The Anglo-American Fight for Aviation Supremacy* (Harvard University Press, 2007), *Local*

China. La rigoare, volumul prezintă o abordare centrată pe acţiunea liderilor în spirala acelor evenimente istorice (pp. 6-7). Totuşi, prezentările strânse de Engel în carte (patru la număr, plus studiul introductiv – „An Introduction to an International History” – care i se datorează) au pregnant în fundal şi acţiunea „mulţimilor” („crowds” şi „people” sunt termenii cel mai des folosiţi de Engel pentru a desemna acest actor colectiv), reprezentând în fapt o îmbinare de acţiuni şi răspunsuri ale celor două seturi de actori (lideri şi „supuşi”) care au modelat „povestea” anului 1989.

Pentru Engel şi, pe urmele sale, în funcţie de ţară, şi pentru ceilalţi autori, evenimentele din 1989, deşi în mare parte opera „mulţimilor” (mai ales în sateliţii comunişti est-europeni), au fost „stârnite” de personalităţile de prim rang ale vremii. Iar aici este vorba mai ales de către Mihail Gorbaciov în U.R.S.S. şi Deng Xiaoping în China, în fapt cei doi lideri care au dat măsura cursului evenimentelor atât înainte, cât şi după izbucnirea maselor, prin reformele iniţiate şi apoi prin răspunsul la proteste (pp. 9-10). Ceilalţi lideri prezenţi în prim-planul cărţii (Helmuth Kohl în primul rând, apoi George H.W. Bush, dar şi Margaret Thatcher sau François Mitterand) au avut mai degrabă rolul de a prelua şi ghida „vocea străzii”, acumulată în prealabil pe fondul problemelor interne ale regimurilor comuniste şi amorsată de reformele iniţiate de cei mai puternici doi lideri ai lumii comuniste. Avem în faţă prin urmare un volum de politică internaţională în sensul cel mai „tare” al cuvântului, care oferă explicaţii cu origini în „momentul 1989” pentru arhitectura geopolitică a lumii de azi : emergenţa Chinei ca putere mondială, expansiunea şi integrarea internă mai accentuată a Uniunii Europene, noul mesianism american în slujba răspândirii democraţiei în lume sau replierea Rusiei într-o poziţie de suspiciune faţă de lumea occidentală[1].

Tocmai pentru că este o istorie, „de cabinet” am putea spune, a celor mai implicaţi lideri mondiali în evoluţiile din 1989, adică a deciziei macro, bazată pe multiple aspecte de politică internă şi internaţională (deci inclusiv voinţa „mulţimilor”), cartea se încadrează în acea viziune multidimensională de explicare a revoluţiilor anticomuniste care integrează analizei atât criza structurală internă a regimurilor (exprimată inclusiv prin revendicări de la bază[2] şi „obligaţia” de reformă

Consequences of the Global Cold War (Stanford University Press, 2007) sau *The China Diary of George H.W. Bush : The Making of a Global President* (Princeton University Press, 2008).

1. Vezi comentariul reţelei academice H-Net la volum, accesibil la adresa http : //is.gd/nUwFEl (consultat 18.01.2013).
2. Pentru o abordare din perspectiva tezei „societăţii civile” se poate vedea : Timothy Garton Ash, *Foloasele prigoanei. Lanterna Magică* (traducere de Corina Popescu, Editura Fundaţiei Culturale Române, Bucureşti, 1997), Jeffrey C. Isaac, „The Meanings of 1989”, (în *Social Research*, nr. 2, vara 1996), François Fejto, *La fin des démocraties populaires. Les chemins du post-communisme* (Seuil, Paris, 1997) sau Vladimir Tismăneanu, *The Revolutions of 1989. Rewriting Histories* (Routledge, Londra, 1999).

a liderilor comuniştii[1]), cât şi contextul economic sau politic internaţional[2]. Iar fiecare dintre cei şase autori urmează această paradigmă, având totuşi grijă ca, acolo unde este cazul, să accentueze importanţa mai ridicată a unuia sau altuia dintre factorii de mai sus, analizând evenimentele anului 1989 din fiecare ţară şi regiune într-o succesiune dinamică a interacţiunii dintre lideri şi „mulţimi".

Interacţiunea actorilor şi dinamismul sunt de altfel elemente fundamentale în orice proces contestatar de genul revoluţiilor, iar cele anticomuniste din anul 1989, deşi diferite în detaliile lor, nu au fost o excepţie tipologică în masa largă a evenimentelor de acest fel[3]. Chiar dacă nu identificat ca atare, principiul-cheie în jurul căruia gravitează abordările din volum este acela de „efect proxim". În literatura contestării, acest concept desemnează transformările suferite permanent în cursul unui proces revoluţionar de către elementele componente ale acestuia, fie că este vorba în sine de actorii implicaţi sau de revendicările/cerinţele pe care aceştia le au unii faţă de ceilalţi. Iar toate aceste transformări, care uneori au loc de la o zi la alta, nu reproduc neapărat relaţia dintre actori, ci mai degrabă îi modelează atât pe ei, cât şi interacţiunea pe care o stabilesc[4]. Dacă privim la evenimentele din cursul anului 1989 analizate în volum, putem observa cu uşurinţă o multitudine de astfel de „efecte proxime". De altfel, chiar evenimentul declanşator al prăbuşirii în lanţ a comunismului în Europa Centrală şi de Est, căderea Zidului Berlinului, a fost un astfel de „efect proxim"[5] : în seara zilei de 8 noiembrie 1989, Günther Schabowski, purtătorul de cuvânt al guvernului est-german a anunţat, din greşeală, că autorităţile au decis să deschidă graniţa cu Germania de Vest „dacă sunt corect informat, imediat" ; deşi comuniştii est-germani se refereau prin aceasta la un

1. Poate cea mai originală contribuţie din perspectiva „prăbuşirii din interior" a regimurilor comuniste o găsim la Stephen Kotkin (cu o contribuţie a lui Jan T. Gross), *Societatea necivilă*, traducere de Cătălin Cîndea, Editura Curtea Veche, Bucureşti, 2010. O recenzie scurtă, dar cuprinzătoare, a teoriei lui Kotkin găsim la Alina Pavelescu, fiind accesibilă la adresa http://is.gd/Ghd8u1 (consultat 18.01.2013). Contribuţii în acest sens mai găsim la Tony Judt, Katherine Verdery şi Kenneth Jowitt.
2. A se vedea analizele unor Konrad Jarausch (*People Power ? Towards a Historical Explanation of 1989*) sau Mark Kramer (*The Demise of the Soviet Bloc*), Raluca Grosescu, recenzie la Vladimir Tismăneanu, Bogdan Iacob (ed.), *The End and the Beginning. The Revolutions of 1989 and the Resurgence of History*, C.E.U. Press, Budapesta, 2012, în *History of Communism in Europe*, vol. III, 2012, număr tematic : *Communism, Nationalism, and State Building in Post-War Europe*, ZETA Books, 2012, p. 201.
3. Vezi secţiunea 7. *Revolutionary Trajectories*, în Doug McAdam, Sidney Tarrow, Charles Tilly, *Dynamics of Contention*, Cambridge University Press, 2004, pp. 193-226.
4. Doug McAdam, Sidney Tarrow, Charles Robert Huckfeldt, „Comparative perspectives on contentious politics", în Mark Irving Lichbach, Alan S. Zuckerman (eds.), *Comparative Politics. Rationality, Culture, and Structure*, Cambridge University Press, 2009, pp. 262-263.
5. Ruud Koopmans, „Protest in Time and Space : The Evolution of Waves of Contention", în David A. Snow, Sarah A. Soule, Hanspeter Kriesi (eds.), *The Blackwell Companion to Social Movements*, Blackwell Publishing, 2004, p. 33.

proces treptat de liberalizare a regimului vizelor de ieşire din ţară, a doua zi, pe 9 noiembrie, zeci de mii de est-berlinezi s-au adunat la punctele de trecere ale Zidului, copleşindu-i în scurt timp de cei câţiva soldaţi de graniţă şi dărâmând în cele din urmă Zidul (p. 57).

Surpriza căderii Zidului este de altfel ideea principală explorată de James J. Sheehan în capitolul intitulat „The Transformation of Europe and the End of the Cold War”, care argumentează că transformările suferite de Europa după 1945 (discreditarea soluţiei războiului pentru a rezolva diferendele dintre state – o pacificare cu origini în experienţa celui de-al Doilea Război Mondial, crearea instrumentelor europene de colaborare economică şi politică etc.) au fost cele care au determinat şi stabilit „orarul” prăbuşirii comunismului în Europa de Est (p. 37). Antiteza dintre surpriza evenimentelor din 9 noiembrie şi planul larg în care plasează autorul prăbuşirea subliniază o altă linie directoare a volumului, şi anume că strategiile tuturor actorilor implicaţi, fie aceştia comunişti (Gorbaciov şi Deng) sau occidentali, mergeau în direcţia unei reformări treptate a regimurilor comuniste din interior şi, în consecinţă, a unei reformulări pe termen mediu şi lung a configuraţiei geopolitice în Europa. Lucrurile nu au evoluat însă aşa cum se aştepta şi se dorea la nivelul liderilor de vârf, astfel încât toţi actorii implicaţi pe plan european au trebuit să îşi reformuleze abordările. În primul rând Helmuth Kohl, care a trecut de la rigidul *Ostpolitik* (pp. 42-43) la încurajarea reformelor în R.D.G. (p. 56) şi apoi la discursul reunificării (p. 58). Apoi Mihail Gorbaciov, care, în privinţa Germaniei, a început prin a se opune reunificării, apoi fiind nevoit să încerce împiedicarea intrării noului stat unificat în Alianţa Nord-Atlantică (p. 90) sau negocierea unei formule de integrare într-o Europă largă care să cuprindă şi U.R.S.S. – „o Europă de la Vancouver la Vladivostok” –, dar în care „nu era loc pentru aceasta” (p. 80). Nu în ultimul rând, Margaret Thatcher s-a opus pe toate căile reunificării Germaniei, acceptând cu greu acest lucru la asigurările preşedintelui Mitterand, care a oferit garanţiile reconcilierii franco-germane (pp. 60-61). Aşa cum concluzionează Sheehan, evoluţiile din 1989 şi 1990 au creat o Europă de Vest mai unită şi mai integrată, în expansiune către est, însă aflată în permanente fricţiuni cu noua Federaţie Rusă şi ţările din spaţiul ex-sovietic (pp. 63-64).

Un spaţiu problematic (analizat de William Taubman şi Svetlana Savranskaya, „If a Wall Fell in Berlin and Moscow Hardly Noticed, Would It Still Make a Noise?”) care a rezultat în urma prăbuşirii din interior a colosului sovietic pe fondul unei palete foarte largi de probleme amorsate de reformele ultimului lider comunist. Iar aici cei doi autori subliniază cu precădere situaţia economică a U.R.S.S. (foarte precară la sfârşitul anilor ’80, cu datorii mai ales faţă de Germania de Vest, de unde şi flexibilitatea în problema reunificării – pp. 72-73) şi problema naţionalităţilor, care a erupt cu putere mai ales după 1987[1]. La acestea s-au adăugat

1. A se vedea mai pe larg în Mark R. Beissinger, *Nationalist Mobilization and the Collapse of the Soviet State*, Cambridge University Press, 2002.

greutăţile externe (războiul din Afghanistan) şi dorinţa lui Gorbaciov de a crea o nouă ordine mondială bazată pe colaborare, în condiţiile în care Statele Unite se aflau încă în logica unei confruntări dure – politică iniţiată de Ronald Reagan şi preluată de George H.W. Bush (pp. 78-79). Toate aceste probleme au reprezentat un complex de factori greu de gestionat pentru un lider care se afla şi în faţa unei semnificative opoziţii interne de partid. Astfel, căderea Zidului a fost întâmpinată la Moscova cu o „indiferenţă curioasă”, care însemna şi faptul că reformiştii sovietici nu au înţeles din primul moment semnificaţia şi urmările unui astfel de eveniment (p. 71). De aceea, în privinţa U.R.S.S., lucrurile nu au făcut decât să escaladeze, culminând cu puciul eşuat din august 1991 şi prăbuşirea comunismului în patria sa de origine. Evoluţiile din acei doi ani au lăsat locul unei ţări instabile şi pline de nostalgie la nivel popular, care a fost Rusia oligarhilor din anii ’90, transformată pe acest fond de Vladimir Putin, în anii 2000, într-un stat autoritar ostil Vestului (pp. 91-92).

Dar exemplul cel mai bun din carte în privinţa concurenţei cu Vestul pe termen lung a fost China lui Deng Xiaoping (Chen Jian, „Tiananmen and the Fall of the Berlin Wall : China’s Path Toward 1989 and Beyond”), care face notă discordantă cu restul ţărilor comuniste prin calea proprie aleasă. Acţiunile lui Deng mai degrabă au influenţat decât au fost influenţate de căderea Zidului, în special prin faptul că evenimentele din Piaţa Tiananmen din mai 1989 au adus prejudicii morale şi politice imense comunismului internaţional (este emblematică imaginea studentului călcat de tancurile armatei chineze în Piaţă – p. 113), contribuind decisiv la percepţia negativă asupra acestuia (p. 97). Spre deosebire de Mihail Gorbaciov, liderul chinez a înţeles să păstreze reformele doar pe tărâm economic şi să nu facă niciun fel de concesii politice (p. 105). Aceste lucruri nu au scutit China de frământări[1], însă, din varii motive (reconfigurarea tradiţiei maoiste în termeni naţionali, inclusiv prin propagarea ideii că ţara ar putea reveni la statutul semi-colonial de la începutul secolului XX – pp. 106, 116 – a fost unul dintre ele), i-au permis totuşi să controleze reformele. Iar când situaţia a scăpat de sub control, Partidul, mai exact conservatorii politici grupaţi în jurul lui Deng (p. 113), nu a ezitat să recurgă la violenţă pentru a reprima protestele, fără a se abate însă de pe calea reformelor economice şi a libertăţilor controlate (p. 115). În acest fel, în numele stabilităţii şi ordinii, dar şi cu o faţă mult schimbată pe parcurs, China comunistă a ieşit din „momentul 1989” drept cel mai important concurent al hegemoniei americane în lume. Lucru care nu poate să şteargă totuşi tragedia Tiananmen şi problemele de

1. O analiză foarte bună a protestului colectiv în China sfârşitului anilor ’80, şi mai ales în 1989, an care, în fapt, a fost mai lung şi mai intens în proteste decât în estul Europei, găsim la Andrew G. Walder, „Collective Protest and the Waning of the Communist State in China”, în Wayne Brake, Michael P. Hangan, Leslie Page Moch (eds.), *Challenging Authority. The Historical Study of Contentious Politics*, University of Minnesota Press, 1998, pp. 54-72.

legitimitate ale discursului chinez din prezent, mai ales cu privire la drepturile şi libertăţile omului (pp. 124-126).

Ultimul capitol al volumului („Dreams of Freedom, Temptations of Power") este datorat lui Melvyn P. Leffler şi are în centru tocmai drepturile şi libertăţile omului sau, mai bine spus, retorica acestora în sprijinul promovării modelului american de societate în lume. În prim-planul capitolului, deşi nu la fel de personalizat ca în cazul celorlalte ţări prezentate în volum, îi găsim pe George H.W. Bush şi pe consilierii săi cei mai importanţi în materie de politică externă şi militară. Cheia de boltă a capitolului, orientat mai degrabă spre moştenirea lui 1989, se referă la impulsul primit de politica S.U.A. de la căderea Zidului. Pentru imaginarul american, acest impuls a însemnat o confirmare a căii juste alese şi o încredere sporită în eforturile de exportare a valorilor americane la un nivel internaţional cât mai extins (p. 133). Aceasta a fost de altfel şi esenţa intelectuală a Războiului Rece din perspectiva S.U.A., o politică ce îşi făcuse efectele în timp şi care i-a permis preşedintelui Bush să nu se implice decât punctual în evenimentele din Europa, mai ales în sprijinul reunificării Germaniei şi al intrării acesteia în N.A.T.O. (p. 141). Conform noilor direcţii ale politicii americane ce urmăreau construirea unui mediu internaţional propice valorilor şi intereselor sale (pp. 147-148), America s-a implicat imediat şi din plin în zonele unde acestea erau încălcate, aşa cum a fost cazul Războiului din Golf. Dar, în lipsa unei puteri contrabalansante, aşa cum era cea sovietică, lucrurile s-au dovedit destul de curând a nu fi chiar atât de simple şi de uniforme pentru politica americană, confruntată pe plan extern cu probleme mai mici, dar mai numeroase. Aşa cum arată autorul, citându-l pe fostul preşedinte american Bill Clinton, moştenirea căderii Zidului Berlinului a fost şi este o lume „mai liberă, dar mai puţin stabilă" (p. 151). Iar dacă instabilitatea a crescut odată cu trecerea anilor, ea nu a fost compensată şi de o creştere pe măsură a libertăţilor, ba dimpotrivă. Dovadă stă raportul Freedom House pe anii 2007 şi 2008, care înregistrează scăderi dramatice ale indicelui libertăţii în lume (pp. 159-160).

La scară mică, aceste lucruri le simţim din plin şi în cazul României. Astăzi, la mai bine de două decenii de la Revoluţie, România este în mod formal complet integrată lumii euro-atlantice, însă pe plan intern este afectată în continuare de urmările evenimentelor din decembrie 1989, pentru a nu mai vorbi de neajunsurile sociale şi economice ale unei tranziţii perpetue, cu origini tot în momentul „Decembrie 1989"[1]. O moştenire deloc liniştitoare pentru o ţară care a ieşit din tiparele anului 1989 combinând violenţa din China, acolo unde comunismul a rămas la putere prin represiune, cu drumul celorlalte ţări din blocul comunist european, acolo unde totalitarismul a lăsat locul unor societăţi cu probleme, dar totuşi democratice.

1. A se vedea sondajul I.I.C.C.M.E.R.-C.S.O.P. realizat în perioada noiembrie-decembrie 2011, care poate fi consultat la adresa http : //is.gd/qNtbUY (19.01.2013).

Poate tocmai din această cauză, a unicităţii situaţiei, România nu se regăseşte decât pasager în volumul de faţă. Iar atunci când o regăsim este asociată mai degrabă Chinei decât restului ţărilor comuniste europene (pp. 180, 184-185), într-un moment de graţie al secolului XX, pe care Jeffrey Engel îl consideră definitoriu pentru arhitectura internaţională contemporană şi pentru problemele de azi (p. 2). Cu alte cuvinte, speranţele anului 1989 privind răspândirea democraţiei în lume au lăsat loc unor dezamăgiri majore, arătând încă o dată că istoria, departe de a fi predictibilă, este mai degrabă un şir de interacţiuni cu efecte neprevăzute între actori foarte diverşi. Aceasta este „învăţătura" de ansamblu a cărţii de faţă, şi anume că „moştenirea" unui eveniment revoluţionar nu este niciodată cea aşteptată, ci mai degrabă cea rezultată aleatoriu dintr-o serie de evenimente originare, mai bine sau mai puţin bine gestionate de liderii momentului.

www.polirom.ro

Corector : Bogdan Piftor
Coperta : Carmen Parii
Tehnoredactor : Constantin Mihăescu

Bun de tipar : decembrie 2012. Apărut : 2012
Editura Polirom, B-dul Carol I nr. 4 • P.O. BOX 266
700506, Iaşi, Tel. & Fax : (0232) 21.41.00 ; (0232) 21.41.11 ;
(0232) 21.74.40 (difuzare) ; E-mail : office@polirom.ro
Bucureşti, Splaiul Unirii nr. 6, bl. B3A, sc. 1, et. 1,
sector 4, 040031, O.P. 53 • C.P. 15-728
Tel. : (021) 313.89.78 ; E-mail : office.bucuresti@polirom.ro

Tiparul executat la Tipografia LIDANA, Suceava
Tel. 0230/517.518, 206147 ; Fax : 0230/206.268